

જાનેવારી.

જાહેર સ્વરા.

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

આઠ ભાગમાં.

કેળવણી ખાતાનાં દાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપાલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થી તથા ગુજરાતના સર્વ જાહેર છાત્રા તરફથી એકે અનાજ નારીક કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબ તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાનમાજી ઇન્સ્પેક્ટર. ઇ.બાઇલસ સાહેબ દરતક શિક્ષક કોપીયુકોને સઘળો મંજૂર કરેલી કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુક જ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્યર્થી તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલકમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળો કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો વસાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

એ કોપીયુકો ગાટે ને ને સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાચવાયાં ખાત્રી થશે. તેમાંથી યોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. ચેટ્ટોપાધ્યાય. એમ. એ. માજી ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

ડી. બી. ઇર્ષાગ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઈ. બાઇલસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માજી ઇન્સ્પેક્ટર.

ખા.સી. દોરાણજી.એડલજી ગીમી, બી. એ, ઉ. વિ. ના. માજી એ.

ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.

રા. બા. ગોપાળજી સુરબાઈ દેસાઈ, ઉ.વિ. ના કેળવણી ખાતાનામાજી આ.ઇ.

રા. બા. હરગોવિન્દદાસ દ્વારકાદાસ કાંડાવાળા, વડોદરા કે.ખાતાના માજી ડિ.

રા. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન બખ્ખર, રૂઝલ્લા માજી એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં બાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

ઓનરેબલ. ઝવેરીલાલ ઉગિયાસંકર ચાંસક.

ઓનરેબલ કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એગ એ., એલ. એલ. બી.

સી. આ છે; મુખ્યર્થીના હાઈ કોર્ટના માજી જજ.

રા. બા. સંકર પાદુરંગ પંડિત, એમ. એ; માજી એડિએન્સ ટ્રાન્સેક્ટર.

રા. રૂઝગીનદાસ, તુલસીદાસ મારફતીઆ, બી. એ; એલ. એલ, બી,

મુખ્યર્થીના હાઈ કોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.

દિ. બા. મણિભાઈ જશભાઈ, દિવાન બહાદુર; વડોદરા.

રા. બા. સાલસંકર ઉગિયાસંકર ત્રવાડી, સર્જોડિનેટ જજ, અમદાવાદ.

ધરતી સન ૧૮૯૬. સંવત્ ૧૯૫૫-૫૬.

ता.री.अ.	मन्थुआरी.		इशुआरी		मार्च.		अप्रिल.		मे.		जून.	
	भागशर- पोस.		पोस- भाद.		भाद- श्रावण.		श्रावण- जेठ.		जेठ- वैशाख.		वैशाख- जेठ.	
	तिथि	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.
१	४	र. सो.	५	बु.	४	बु.	५	श.	६	सो.	८	बु.
२	५	मं.	६	शु.	५	शु.	६	र. सो.	७	मं.	९	शु.
३	६	बु.	७	श.	६	श.	७	मं.	८	बु.	१०	श.
४	७	शु.	८	र. सो.	७	र. सो.	८	बु.	९	शु.	११	र. सो.
५	८	मं.	९	बु.	८	बु.	९	शु.	१०	मं.	१२	मं.
६	९	शु.	१०	श.	९	श.	१०	र. सो.	११	बु.	१३	बु.
७	१०	र. सो.	११	मं.	१०	मं.	११	शु.	१२	र. सो.	१४	शु.
८	११	बु.	१२	शु.	११	शु.	१२	मं.	१३	बु.	१५	मं.
९	१२	श.	१३	र. सो.	१२	र. सो.	१३	बु.	१४	शु.	१६	शु.
१०	१३	मं.	१४	बु.	१३	बु.	१४	शु.	१५	मं.	१७	र. सो.
११	१४	शु.	१५	श.	१४	श.	१५	र. सो.	१६	बु.	१८	शु.
१२	१५	र. सो.	१६	मं.	१५	मं.	१६	शु.	१७	र. सो.	१९	मं.
१३	१६	बु.	१७	शु.	१६	शु.	१७	मं.	१८	बु.	२०	शु.
१४	१७	श.	१८	र. सो.	१७	र. सो.	१८	बु.	१९	शु.	२१	र. सो.
१५	१८	मं.	१९	बु.	१८	बु.	१९	शु.	२०	मं.	२२	मं.
१६	१९	शु.	२०	श.	१९	श.	२०	र. सो.	२१	बु.	२३	बु.
१७	२०	र. सो.	२१	मं.	२०	मं.	२१	शु.	२२	र. सो.	२४	शु.
१८	२१	बु.	२२	शु.	२१	शु.	२२	मं.	२३	बु.	२५	मं.
१९	२२	श.	२३	र. सो.	२२	र. सो.	२३	बु.	२४	शु.	२६	शु.
२०	२३	मं.	२४	बु.	२३	बु.	२४	शु.	२५	मं.	२७	र. सो.
२१	२४	शु.	२५	श.	२४	श.	२५	र. सो.	२६	बु.	२८	शु.
२२	२५	र. सो.	२६	मं.	२५	मं.	२६	शु.	२७	र. सो.	२९	मं.
२३	२६	बु.	२७	शु.	२६	शु.	२७	मं.	२८	बु.	३०	शु.
२४	२७	श.	२८	र. सो.	२७	र. सो.	२८	बु.	२९	शु.	३१	र. सो.
२५	२८	मं.	२९	बु.	२८	बु.	२९	शु.	३०	मं.		
२६	२९	शु.	३०	श.	२९	श.	३०	र. सो.				
२७	३०	र. सो.			३०	र. सो.						
२८		बु.				बु.						
२९		श.				श.						
३०		मं.				मं.						
३१		शु.				शु.						

वाराण.	शुद्धार्ध.		आगस्ट.		सप्टेम्बर.		ऑक्टोबर.		नवेम्बर.		डिसेम्बर.	
	नेह- अपाद.		अपाद- आवय.		आवय- भादरवो.		भादरवो- आसो.		आसो- कार्तिक.		कार्तिक- भागशर.	
	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.
१	६	श.	१०	म.	१२	शु.	१२	र.	१३	पु.	१४	शु.
२	१०	र.	११	पु.	१३	श.	१३	सो.	१४	शु.	३०	श.
३	११	मो.	१२	शु.	१४	र.	१४	मं.	३०	शु.	१	र.
४	१२	मं.	१३	शु.	१४	सो.	३०	पु.	१	श.	२	सो.
५	१३	पु.	१४	श.	३०	मं.	१	शु.	२	र.	३	मं.
६	१४	शु.	३०	र.	१	पु.	२	श.	३	सो.	४	पु.
७	३०	शु.	१	सो.	२	शु.	३	श.	४	मं.	५	शु.
८	१	श.	२	मं.	३	शु.	४	र.	५	पु.	६	शु.
९	२	र.	३	पु.	४	श.	५	सो.	६	शु.	७	श.
१०	३	सो.	४	शु.	५	र.	६	मं.	७	शु.	८	र.
११	३	मं.	५	शु.	६	सो.	७	पु.	८	श.	९	सो.
१२	४	पु.	६	श.	७	मं.	८	शु.	१०	र.	१०	मं.
१३	५	शु.	७	र.	८	पु.	९	श.	११	सो.	११	पु.
१४	६	शु.	८	सो.	९	शु.	१०	र.	१२	मं.	१२	शु.
१५	७	श.	९	मं.	११	शु.	११	र.	१३	पु.	१४	शु.
१६	८	र.	१०	पु.	१२	श.	१२	सो.	१४	शु.	१५	श.
१७	९	सो.	११	शु.	१३	र.	१३	मं.	१५	शु.	१	र.
१८	१०	मं.	१२	शु.	१४	सो.	१४	पु.	१	श.	१	सो.
१९	११	पु.	१३	श.	१५	मं.	१	शु.	२	र.	२	मं.
२०	१२	शु.	१४	र.	१	पु.	२	श.	३	सो.	३	पु.
२१	१३	शु.	१५	सो.	२	शु.	३	श.	४	मं.	४	शु.
२२	१४	श.	१	मं.	३	शु.	४	र.	५	पु.	५	शु.
२३	१	र.	३	पु.	४	श.	५	सो.	६	शु.	६	श.
२४	२	सो.	४	शु.	५	र.	६	मं.	७	शु.	७	र.
२५	३	मं.	५	शु.	६	सो.	७	पु.	८	श.	८	सो.
२६	४	पु.	६	श.	७	मं.	८	शु.	९	र.	९	मं.
२७	५	शु.	७	र.	८	पु.	९	श.	१०	सो.	१०	पु.
२८	६	शु.	८	सो.	९	शु.	१०	र.	११	मं.	११	शु.
२९	७	श.	९	मं.	१०	शु.	१०	सो.	१२	पु.	१२	श.
३०	८	र.	१०	पु.	११	श.	११	मं.	१३	शु.	१३	श.
३१	९	सो.	११	शु.			१२	मं.	१३	शु.	१४	र.

વિ=સં. અપિ=શુ. પશુ, ખી. (ઉપર જુઓ).

મહદ્દુમ્=મં. મહદ્દુમ્=શુ. મ્હોદું આડ. નર જાતિ, પ્રથમા એક વચન, ઘટેદું કર્મ. સંસ્કૃતમાં મહત્+દુમ્=મહદ્દુમ્ થાય છે. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ જ નો લોપ થવાથી મહદ્દુમ્ બન્યું છે. અપભ્રંશમાં પ્રથમા એક વચન કરવાને અન્ત્ય જ નું ઉ થઈ પ્રત્યયનો લોપ થાય છે, તેથી મહદ્દુમ્ ૩૫ બન્યું. જણુ, દહમુહુ, ઇત્યાદિનો મુકાબલો કરો.

સુઝણુ=સં. સુજનઃ=શુ. સુજન. નર જાતિ, પ્રથમા એક વચન. સંસ્કૃત શબ્દમાં અનાદિ જ્ હોય તેનો પ્રાકૃતમાં લોપ થાય છે, આદિ એ હોય તો સાધારણ રીતે તેનો લોપ થતો નથી. તેથી જન શબ્દ એકસો હોય ત્યારે જ્ નો લોપ થતો નથી; પણ સમાસમાં આવવાથી તે આદિનો મટી બપછે ત્યારે તેનો લોપ થઈ શકે છે. તે મુજબ સુજનના જ્ નો લોપ થયો, અને જ્ નો જ્ થયો, એટલે સુઝણ શબ્દ બન્યો. પછી અપભ્રંશ નિયમ પ્રમાણે અકારાન્ત શબ્દ હોવાથી પ્રથમા એક વચનમાં અન્ત્ય જ નું ઉ થયું, અને પ્રત્યયનો લોપ થયો, એટલે સુઝણ ૩૫ થયું.

જિમ્વ=સં. યથા=શુ. જેમ, અગ્રથ. પ્રાકૃત નિયમ પ્રમાણે યથાના શરૂના ય્ નો જ્ થાય છે, અને અપભ્રંશ નિયમ (સૂત્ર ૪૦૨) મુજબ ય્ ને ઠેકાણે યમ, ઇમ, ઇહ, ઇથ આદેશ થાય છે. એ રીતે જિમ્+આદેશ થવાથી જિમ્ ૩૫ થયું. વળી અપભ્રંશમાં અનાદિ મ નો વિકલ્પે અંતુરવાર અને ય થાય છે, તે પ્રમાણે જિમ્ નું કોઈ વખત જિમ્વ ૩૫ પણ બને છે. જિમ, જેમ, જિમ્વ એ બધાં ૩૫ો અપભ્રંશમાં વંપરાય છે. ગુજરાતી “જેમ” શબ્દ એમાંથી જ આવ્યો છે. “તેમ” અને “કેમ” પણ એવી જ રીતે બન્યાં છે (ઉપર જુઓ). વળી સંસ્કૃત તામ્ર અને આમ્ર નું પ્રાકૃતમાં તમ્વ અને ઝમ્વ બની ગુજરાતીમાં તાંબું અને આંબો એ જ ભાવના ફેરફારથી થાય છે, અને સધુતા વાચક પ્રત્યય લાગીને તાંબડી, આંબડી, આંબળું, એ શબ્દો બને છે.

તે=સં. જ્ઞાન્=શુ. તેમને. સર્વનામ નર જાતિ ખીજી વિ. એક વચન, ઘટેદું કર્મ. પ્રાકૃતમાં અકારાન્ત નામ અને સર્વનામની નર જાતિમાં દ્વિતીયા બહુ વચનના પ્રત્યયનો લોપ થાય છે, અને અન્ત્ય જ નો ણ થાય છે.

વચ્છ.(સં. વૃક્ષ) નું દ્વિતીયા બહુ વચનનું રૂપ વચ્છે, યાય છે, તેમ જ દર્શક, ત નું તે યાય છે.

ઉચ્છંગિ=સં. ઉત્સંગે=ચ. ખોળામાં. નામ, નર જાતિ, સાતમી વિ. એક વચન. સંસ્કૃત શબ્દના ત્વનો છ યર્ધ બેવડાય છે, તેથી પ્રાકૃતમાં ઉચ્છંગ શબ્દ બને છે. ગુજરાતી કવિતામાં ઉચ્છંગ, ઉછંગ, એછંગ શબ્દો જોવામાં આવે છે તે એમાંથી નીકળ્યા છે. અપભ્રંશની સાતમી વિભક્તિ એક વચનમાં અન્ત્ય અ નો લોપ થઈ ફ પ્રત્યય લાગે છે, એટલે ઉચ્છંગિ થયું. ઉપર તાલિ રૂપ આવ્યું છે તેનો યુક્તિબોધ કરો.

ધરેડ=સં. ધરાતિ=ધરે. ધૃ (ધર) ધાતુ, વર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરુષ, એક વચન. પ્રાકૃતમાં વિકલ્પે ધાતુના અન્ત્ય અ નો ણ થાય છે, અને પછી ત્રીજો પુરુષ એક વચન વર્તમાન કાળનો પ્રત્યય ઈ લાગે છે, એટલે ધરેડ અને ધરેડ બને રૂપ બને છે. ધરેડ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ધરે રૂપ થાય છે. (અધરું.)

પ્રાથમિક નિશાળમાંથી પાઠ્યોમેન્ટમાં.

એક પ્રાથમિક શિક્ષકનો હોવાલ.

પ્રાથમિક નિશાળના મહેતાશમાંથી પાઠ્યોમેન્ટના મેમ્બરની પંક્તિએ ચહેલા મિ. ચોક્કલની ચોડી લકીકત હમે આ પહેલાં આપી છે. એ ગૃહસ્થે એક પત્રમાં પોતાનું વર્તમાન લખી મોકલ્યું છે, તે આ દેશના શિક્ષકને બોધદાયક નીવડશે, એમ ધારી તે અત્રે આપીએ છીએ. ખંત, આગ્રહ, અને ઉદ્યોગ કેટલું કામ કરી શકે છે, તેનું આ વૃત્તાન્તથી સારું દર્શાવત મળે છે. મિ. ચોક્કલ નીચે સુચન લખે છે:-

“હું ધારું છું, કેન્દ્રના સુન્દર રેડિય કરવામાં આવેલા મહારા ધરનો આશ્રય છોડીને જે દિવસે હું એકલો જ ચોર્ક સાયરના દ્વાર પ્રદેશમાં ગયો, તે દિવસે મહારી ખાસાવચ્ચા પૂરી થઈ, અને જીવાની શરૂ થઈ. તે પહેલી સ્વતંત્ર મુસાફરી કદી બુલાય તેમ નથી. સને ૧૮૭૨ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં બંસ પ્રયોગો દતો, અને રેલ આવી હતી, તેથી મધ્ય પ્રદેશનાં મેદાનો

હાસ દેખાતાં હતાં, અને ટાક તથા ગમગીની લાગતી હતી. તે વખતે મહેને ચૌદ વરસ પછી પૂરાં થયાં નહોતાં. હું અંગ્રેજી શહેરના અંગ્રેજી શાળામાં જતો હતો. ત્યાં કોઈ ઓળખીતો મહેને તેડવા આવે તેમ નહોતું. મહારું ગળતું. પેસાથી લગભગ ખાલી હતું, અને મહારું હૈલ દિલ્લીગીરીથી ભરેલું હતું.

“મહેને એમ લાગતું હતું, કે હું જે ધંધામાં પેસું છું તેમાં, બહુ આખર કે પૈસો મળે તેમ નથી. હું એક ખાનગી નિશાળમાં પ્યુપિલ ટીચર* થવાનો હતો. નિશાળનો માયાળુ જુવાન મારતર મહેને એશન ઉપર લેવા આવવાનો હતો, અને પહેલાં કરી મળેલા નહિ, તેથી ઓળખાણ પડવાને નિશાન તરીકે પોતાના હાથમાં એક પરખીડીલું ઝાલી રાખવાનો હતો. એ નિશાનીથી મહે તેને ઓળખ્યો, અને મહારે વાસ્તે જે મસ્તો હતો તેણે નક્કી કર્યો હતો ત્યાં હું તેની જોડે ગયો. એવા ગરીબા હતામનો ખર્ચ આપવાને પણ મહારાં માઆપને ઘણી તંગાશ વેડી કરકસર કરવી પડશે એ વિચારથી મહેને ધણું લાગી આવ્યું.

“આજથી સત્તાવીસ વરસ ઉપર ખાનગી શાળા માટે ગમે તેવું નહારું મકાન પણ નમે એમ મનાતું હતું. હજીએ એક હમર જૂના ઇંગ્લેન્ડ કરગા-ઓમાં નિશાળનાં મકાન ઘણાં સરમ ભરેલાં છે. શ્રેષ્ઠની ખર્ચાની નિશાળ ! એવું મકાન હાલ બિલકુલ ખોટી નાંખ્યું છે તે વિચારથી મહેને ધણો આનન્દ થાય છે. જૂનું મકાન ધણું જ પહેલું અને નીચું હતું, અને નિશાળના મકાનની આ બે ઘણી મહોટીખામીઓ છે. તેમાં હવાની તંગાશથી દમ લેવાતું અધરું પડતું હતું, અને મન્ધ મારતી હતી. તે એક ટેકરી ઉપર જહારની કોંચથી નીચે ખાડામાં હતું. જોરે ગ્યારનો દોવો બાળવા છતાં તેમાં અન્ધારું લાગતું હતું. તેની એક બાજુએ એક ધણો ઘોંઘાટવાળો રસ્તો હતો, અને બીજી બાજુએ રેલવેની ટ્રેનો દોડા-

*આપણા મોનિટરની પેઠે આપણે વખત શીખે, અને આપણે વખત જીતી શીખવે, તથા ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા માટે તૈયાર થાય, તેને ઇંગ્લન્ડમાં પ્યુપિલ ટીચર (વિદ્યાર્થી શિક્ષક) કહે છે.

હું મિ. ચોક્કસ આ નિશાળમાં પ્યુપિલ ટીચર થયો હતો.

લેડ કરી ધૂમાડાના ગોટા કાઢતી હતી. કોપલાની ગાડીઓ એક પોરે થી બીજે પોરે લઈ જવા લાવવાનો ગોંવાટ આખો દિવસ ચલા કરતો હતો. એન્જનની સીસોટીથી કાન પૂટી જતા હતા, અને ગાડીઓ અંધ-ડાની ત્યારે મકાન ધૂંજતું હતું. હવાને માર હમે ખારીઓ ઉપાડતાં, તો ધૂમાડો અને કોપલાની કરચો હમારા તરફ ઊડતી, અને વધારે અવાજ આવવાથી હમે બહેરા થતા. મુખ્ય ઓરડાની એક બાલૂએ માર ન્હાની ઓરડીઓ હોવાથી તેમાં અન્ધારું પડતું હતું. આ વર્ગની ઓરડીઓમાંની એક શીતળા કાઢવાના બહેરે સ્થાન તરીકે વપરાતી હતી, અને દર અડવાડીએ જ્યારે શીતળા કાઢવાનો વારો આવતો, ત્યારે ઊકરાના રંગરોજથી અને માઓના પાંટાથી નિશાળના દાખને દરકત થતી.

“મ્હારી સાથે મ્હારા જેવા બીજા બે ઊકરા પ્યુપિલ ટીચરનો સુખ કુખમાં ભાગ લેતા હતા. તેમાંનો એક હાલ એક વસાયત (સંસ્થાન) નો પ્રિન્સિપાળી ખાતામાં ઊંચે દરજ્જે ચડ્યો છે. બીજો ન્યૂ યોર્કમાં એક બોયારી પેટીનો ઉપરી ચ્યો છે. મ્હને અચ્છો લાગે છે, કે શિક્ષકની ધન્ધો ન હોડતાં તેમાં રહેવાનું ગન થાય તેવો પગાર આપવાનું હદાપણ આપણી પ્રજામાં ક્યારે આવશે ? એ ધન્ધો છોડી દેવાની જેની કમજો ન હોય તેવો શિક્ષક મેં લાગ્યે જ લેયો હશે. એમાંથી ન્હાંશી છૂટ્યા પછી તેમાં પાછો આવવાને રાજી હોય તેવો તો કોઈ લેયો નથી.

“પ્યુપિલ ટીચર તરીકેના મ્હારા ચોથા વરસમાં રેક્રિએશના સ્કૂલ બોર્ડ દ્વારા નિશાળ (શિક્ષકો અને ઊકરાઓ સાથે) પોતાને કમજો લીધી. આથી મ્હારા છેલ્લા વરસમાં એક ઊંચા, હવાથીર, આનન્દમય, તનુદસ્ત મકાનમાં હમને કામ કરવાનું ગઈયું.

“સને ૧૮૭૫ ના છેલ્લા ભાગમાં દુંડીનીસ રોકેલરશિપ (ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રિન્સિપાલ) પરીક્ષામાં મારી રીતે પાંચ થયો, અને ત્યાર પછીનાં બે વરસ મ્હને વેસ્ટ મિનિસ્ટર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો. મ્હારી જુવાનીનાં આ બે વરસમાં મ્હને બહુ સારી ફળવણી મળી, અને મ્હારા મનપર જોયા પ્રકારની અમર ધર્મ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સ્પોર્ટિન્ગ અને મીક,

જાણીએ નહિ. જેની શિખવાય છે, તેથી કેટલાક લોકો તેને લક્ષ્ય ગણે છે. પરંતુ રેઠાણવાળી ટ્રેનિંગ કોલેજ સારી કેળવણી આપે છે. તેમાં શિક્ષકો શીખવે છે, અને સખત પરીક્ષા માટે તૈયારી કરવાની હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ વિદ્યાર્થીઓના અસપરસ સહવાસથી ઘણી કેળવણી મળે છે. સો સહાધ્યાયીઓ સાથે આખો દિવસ મળવું, એક ખીખતાં મિત્રનને તાળે યવું, સહેજ હસાહસી કે મસ્કરી થાય તે સહન કરવી, કોલેજ માટે માતૃભાવ અને બધા વિદ્યાર્થીઓ માટે અનુભાવ રાખતાં શીખવું, એ ઓછી કેળવણી નથી. કોલેજમાં અભીરી કે પૈસાનાં દારણથી કાંઈ મ્હોરો ન્હાનો હોતો નથી. તે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જેવી છે. તેમાં માણસ પોતાની આકલ અને લક્ષણથી જ ચઢે છે. ઘણી રીતે રેઠાણવાળી ટ્રેનિંગ કોલેજ ઉત્તમ કેળવણી આપે છે.

“વળી વેસ્ટ મિનિસ્ટર કોલેજમાં હું કેળવણીના એક ઉત્તમ નમૂનાના સહવાસમાં આવ્યો. મેર્યુ આનંદસ હમારો ઇન્સ્પેક્ટર હતો, અને તે હમારી પરીક્ષા લેતો હતો. વળી તે કવિ હતો, અને એક વખત કવિતા લોચતાં મ્હોં તેને એવું વલણ આપ્યું કે તે ખુશ થયો. વેસ્ટ મિનિસ્ટર નજીક હું તેને વારંવાર મળતો. હમારી પરીક્ષાના દર્યાન તે લખતો હોય ત્યારે હું બારીક નજરથી તેના પર ધ્યાન રાખતો હતો. તે એક બેશબ્દ લખતો, વળી ઓરડામાં થોડી વાર આંટા મારતો, વળી લખતો, વળી આંટા મારતો. મ્હને લાગ્યું, કે તેનું સુન્દર ગદ્ય હંદેશથી લખેલું જણાય છે, છતાં તે ઘણા શ્રમ ને કાળજીનું પરિણામ છે. તેનાં મુસ્તકોનો મ્હોં અત્યંત અભ્યાસ કર્યો, અને તેમની અસર મહારા પર લાંબી મુદત પહોંચી. હું તેનો કેટલો ઉપકારી છું તે મ્હોં તેને સને ૧૮૮૨ માં સમી જોઈ હતું, અને જવાબમાં જે કાગળ અને ચોપડી મળ્યાં તેમને મ્હોં મહારો ઉત્તમ ખખતો ગણ્યું છું.

“સને ૧૮૭૮ માં હું શ્રેડિલ્ડ પાઠો આવ્યો, અને સ્કૂલ-બોર્ડની નિશાળોમાં પ્રથમ આસિસ્ટન્ટ, અને પછી હેડ માસ્ટર થયો. પરંતુ મહારી જાણીએ નિશાળની બહાર હતી, અને ત્યાં મ્હને પાંજરે પડ્યા જેની ભેગેની સાગતી હતી. મિ. મન્ડેલાન્ક ની મહારા પર ઘણી મર્મતા હતી,

અને એ કેળવણી ખાતાનો નાવજ પ્રધાન હતો.

અને સને ૧૮૭૬ માં તેમણે મહેને પાર્લ્યામેન્ટ જોવાની રજા ચીડી આપી ત્યારથી હમેશ મહારું ધ્યાન હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં દાખલ થવા તરફ લાગ્યું. પરંતુ હું મહેને કોઈ રસ્તો જડયો નહોતો, અને જો કે હું કેટલેક દરેજો રથાનિક રાજ્ય પ્રકરણી આજતોમાં ભાગ લેતો હતો, છતાં મહારી પુરસદનો ઘણો કાળ લખવામાં જતો હતો.

હું પરણ્યો, અને મહારા લોભ ઉપરાંત સ્ત્રી, બાળક, અને ધરના વિચારથી મહેને વધારે મહેનત કરવાનું ઉત્તેજન મળ્યું. મહે ન્યૂઝપેપરોમાં આર્ટિકલ લખ્યા, છોકરાંને ચલાવવાની ચોપડીઓ બનાવી, બાળકો માટે વાર્તાઓ રચી, અને નિશાળોના હિપથોગમાં આવે એવાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યા. પન્દર મહિના સુધી એક અઠવાડિક ન્યૂઝપેપર ચલાવ્યું, પણ પૈસાની તંગીને લીધે તે પડી પાડ્યું. તેમાંથી મહેને પગાર તો ન મળ્યો, પણ અનુભવ ઘણો પ્રાપ્ત થયો.

કલમ વડે મહારો નિશાળમાંથી નીકળી પાર્લ્યામેન્ટમાં દાખલ થવાનો રસ્તો ખુલ્લો થયો. ઇંગ્લન્ડ અને વેલ્સની જાહેર પ્રાથમિક દળવણીની ખાંભી બરેલી વ્યવસ્થા વિશે લોંગમન્સ અને મરેનાં ચોપાનીઓમાં મહે કેટલાક નિમંધો પ્રસિદ્ધ કર્યા, તેથી નેશનલ યુનિયન ઓફ ટીચર્સ નામની મોટી સમાજના મેમ્બરોનું ધ્યાન મહારા તરફ ખેંચાયું. તેમના લાભ માટે મહે વધારે મહેનત કરવા માંડી, અને સને ૧૮૮૯માં તેમણે મહેને તેમની કાઉન્સિલ (વ્યવસ્થાપક કમિટી) નો સભાસદ નીમ્યો, અને ૧૮૯૧ માં યુનિયનનો પ્રમુખ બનાવ્યો.

આર વરસ સુધી મહારે અચાગ મહેનત કરવી પડી. દિવસે નિશાળનું કામ કરતો, રાત્રે લખવાનું કરતો, અને દરેક અઠવાડિયાને અંતે યુનિયન (સમાજ) નું કામ કરતો. સાર પછી રસ્તો બદલાયો, અને પાર્લ્યામેન્ટ તરફ નજર નાંખવાનું બની આવ્યું. મહારે પાર્લ્યામેન્ટમાં દાખલ થવું એવી મહારા બંધુ શિક્ષકોએ પોતાની ઇચ્છા જણાવી. હું યુનિયનનો પ્રેસિડેન્ટ મર્યો એટલે સેક્રેટરી થયો. તે વખત યુનિયનમાં દાલ કરતાં અડધા મેમ્બર હતા, અને તેનો આજથી દસમા ભાગ જેટલો વધાર નહોતો.

સને ૧૮૯૨ના ફેબ્રુઆરી માસમાં એક શુક્રવારે મહે નિશાળને છોડી સલામ કરી (રાજનામું આપ્યું). તે વખત મહેને લાગણી તો થઈ આવી, પણ કોઈ દિલગીરી થઈ નહિ.

શબ્દયોગી પછી વિભક્તિના પ્રત્યય આવી આખા સમુદાયના ઉપયોગમાં ફેર કરે છે.

તે મહારી પાસે આવ્યો. } સમુદાય ક્રિયાવિશેષણની પેઠે સ્થળ વગેરે
હું તેની જોડે ગયો. } દેખાડી વિધાનપક્ષનો વધારો કરે છે.

મહારી પાસેનું ઘર વેચાય છે. } છટ્ટી વિભક્તિનો પ્રત્યય આવવાથી
હું તેની જોડેનું ઘર લઈશ. } આખો સમુદાય વિશેષણ જેવો થઈ
કર્તા કે કર્મનો વધારો કરે છે.

તે મહારી પાસેથી ગયો. } પાંચમી વિ. નો પ્રત્યય આવવાથી
તે મેડા ઉપરથી ઉતર્યો. } સ્થળ વિભોગ બતાવી ક્રિયાવિશેષ-
ણની પેઠે વિધાનપક્ષનો વધારો કરે છે.

દેખાંની વચમાં નસ હોય છે. } સાતમીનો પ્રત્યય આવી સ્થળ બતાવે છે,
અને વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે.

મનોયત્ર ૧ હું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો, અને શબ્દયોગી આવવાથી થયેલા સમુદાય શું શું કામ કરે છે તે જણાવો:—

૧. ધણું ખરું તાંબું ગંધક જોડે મ- ૨. થોડાં વરસ. ઉપર ઓસ્ટ્રેલિયામાંથી
જેલું હોય છે. નરદમ તાંબું નીકળ્યું હતું.
૩. બાપા તને ત્હારી મા કને મ્હેલી ૪. તમે એ છોડીને સાંસર કાંચર
આવશે. કરો છો ?
૫. એને ગામ બહાર કાઢી મૂકો. ૬. કાંસું તાંમાની પેઠે કદાવું નથી.
૭. સોના રૂપા કરતાં તાંબું સોંપું છે. ૮. (સર્જન) અવગુણ ઉપર શુણ્ણ કરે.
૯. બે ગામની વચ્ચેના અંતરને ૧૦. છોકરાં તે પ્રમાણે શીખે છે.

ગાકિએ માપે છે.

૧૧. મહેમાન સાથે સહુકાઈથી ૧૨. મરીબને પણ મ્હારા બાપા બાર-
બોલવું. લ્યા સુધી લેવા જાય છે.
૧૩. મજ સરખું કામકાજ કહેવું. ૧૪. પછી ડોસાએ ગોવિન્દનાં ભૂખણ
શેઠ આગળ વખાણ કર્યા.
૧૫. સળગેલું લૂગડું હાથે પતી ૧૬. તમ્હારી લાકડી મ્હારી બધી
મસળી નાંખવું. નાંખો.

૧૭. જેણી ગમચી સાદ આવતો ૧૮. તાખી બોલી મુખ થકી, પ્યારા
હનોઃ બચ્યા પાસ.
૧૯. આ રોટલા વારતે હમારા ૨૦. અઠલ વિનાનો આગ મેલે આડ
વચ્ચે વાંધો પડ્યો છે. મૂળમાં.
૨૧. તેને લીધે મ્હોટા ધડાડા સંભ- ૨૨. પૃથ્વી ઉપર આપણે રહીએ
ળાય છે. છીએ.
૨૩. લક્કાં કળૂતર જોડાં વિના રહે નહિ. ૨૪. હજી લગણુ કશું બક્ષ મળ્યું નહિ.
૨૫. કાગડા કનેથી હું પૂરી પડાવું. ૨૬. કેરી પાકવા પર આવી હોય.
૨૭. આ કેરી કરેતાં આપૂસની કેરી ૨૮. મરવા વટાણા જેવડા થયે.
સરસ હોય છે.
૨૯. તે વગમાં બેઠિકરા જેવો બેસી રહે છે ૩૦. સમી સાંઝ સવા તથી વાત મૂલે.
૩૧. કેળ ફળ્યા પછી મરી જાય છે. ૩૨. મુઆ પહેલાં તેમાંથી પીલા ફૂટે છે.

મનોરથ ૨ વું.

શબ્દ સાથે શબ્દયોગી જોડાઈને યતો સમુદાય વિશેષણું કામ કરે,
તથા વિશેષણ સાથે જોડાય તેવાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોરથ ૩ વું.

શબ્દ સાથે શબ્દયોગી જોડાઈને યતો સમુદાય ક્રિયાવિશેષણું કામ
કરે તેવાં દસ વાક્યો રચો.

મનોરથ ૪ વું.

શબ્દયોગી પછી વિભક્તિના પ્રત્યય આવે એવાં દસ વાક્યો રચો,
અને તેથી રીતે યથેક્ષે દરેક સમુદાય શું શું કામ કરે છે તે બતાવો.

મનોરથ ૫ મું.

દિવાવિશેષણુ ૧૭ી શબ્દયોગી ૧૩૨૦ઈ વિદ્વાન પ્રજ્ઞનો વધારો કરે
તેવાં પાંચ વાક્ય રચો.

મનોરથ ૬ વું.

નીચેના શબ્દો લઈ વાક્યો રચો:—

..જેળાં, નહારનાં, પાછળ, ગાડી, અમીરની, દોડ્યાં, સામે, અમીરની,
તેનો, હનો, ચાકર, તે, કપર, થોડા, જોડો હનો, નહાર, લગમગ, ગાડીની,

“ વાદળી પોતાના બુદ્ધ બુદ્ધ ગુણોને લીધે ધોવામાં કેવી ઉપયોગી થઈ પડે છે તે હવે તમારાથી સમજાવું હશે. ”

“ તે છિદ્રવાળી અને શોષક ન હોત તો પાણી ચૂસી શકત નહિ. ”

“ તે સંકોચનીય ન હોત તો તેને દવારીને નહું પાણી કાઢી નંખાત નહિ. ”

“ તે સ્થિતિસ્થાપક ન હોત તો પાણી ફૂલત નહિ તેમ બીજું પાણી ચૂસી શકત નહિ. ”

“ તે મુંવાળી ન હોત તો તેથી શરીરની ચામડીને ઈજા થાત. ”

“ તે ચીકણી ન હોત તો તેના તૂટીને કકડે કકડા થઈ જાત અને ઝટ ધસાઈ જાત. ”

“ હવે શિક્ષકે બાળકો પાસે વાદળી અને ગમ્મરના ગુણોનો મુકાબલો કરાવવો. ”

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગયા ત્રિમાસિકની સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે.

પ્રશ્ન ૧ લો.—૫ જથ્થા તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ, મહેતાજી ગોપાલ તા. આર. પાડ, જિલ્લે સુરતનાને ર. ર) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે. રતનજીથી ઉત્તરો જરામ માત્ર રાજકોટ મેલદે. કોલેજની પ્રાક્રિટિસિંગ સ્કૂલના મહેતાજી મંગળજી હરજીવન ઓઝાનો છે.

પ્રશ્ન ૨ લો.—૯ જથ્થા તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા. તેમાંથી મંગળજી હરજીવન ઓઝા પ્રાક્રિટિસિંગ સ્કૂલ માસ્તર રાજકોટનાને ર. ૧) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩ લો.—૬ જથ્થા તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા તેમાંથી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ મહેતાજી ગોપાલ તા. આર. પાડ જિલ્લે સુરતનાને ર.-૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા:—

(૧) લખતી વખત બાળકનો શરીરની સ્થિતિ તથા લખવાની ચોપડી કેમ રખાવવી ? શરીર તેમ ન રાખવાથી શું તુકસાન થાય છે ? તેવી સ્થિતિ રખાવવાને સાધારણે જોવામાં આવતી કઈ ટેવો હોડાવવી પડશે ? (ધનામ ૩. ૨).

(૨) ઉપવા વર્ગનાં બાળકોની કલ્પના બજૂત થાય તેવી કઈ જે ઐતિહાસિક જગાઓએ તમે તેમને તેડી જોયા, એ મુલાકાતો માટે બાળકોને શી રીતે તૈયાર કરશો, અને મુલાકાતોનો શિક્ષણમાં શો લાભ લેશો તે વિગત સાથે લખો. (ધનામ ૩. ૨).

(૩) તમ્હારી નિશાળની લાઇબ્રેરીના શિક્ષકો અને છોકરાઓ ઉપયોગ કરે તે માટે કયા નિયમો તમે જનાવશો ? ચોપડીઓ લાઇબ્રેરીમાંથી આપવા લેવાની નોંધના પત્રકનો નમૂનો બનાવો. પાંચમાં અને છઠ્ઠા ધોરણના છોકરાઓએ વાંચવા લાયક વાત્તા; નવસ કથા, ચરિત્ર, ઇતિહાસ, અને કાવ્યોનાં મળી વીસ પુસ્તકોનાં નામ લખો. (ધનામ ૩. ૧).

ટીપ—માહે એપ્રિલ ૧૮૯૩ ના શાળાપત્રમાં સ્પર્ધના નિયમ જોવા. તા. ૨૦ ફેબ્રુઆરી પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ પુ ૩૭ મુ. ૫૪ ૩૭૮ પી.)

નાગ.

વર્ગ—કરોડવાળાં. જાત—પેટે ચાલનારાં. પ્રકાર—સાપ જેવાં.

આ પ્રાણી સર્વ પ્રકારે સાપને મળતું છે; ફેર એટલો કે નાગની ડોક પૂલીને પ્હોળા થઈ ચકે છે. પૂલેલી ડોકને ફેણ કે ફણ કહે છે. નાગે તે ગુરસે થાય છે ત્યારે તેની ફેણ ધણી પૂલે છે. સાપના જેટલા તે લાંબા હોતા નથી. સાધારણ નાગ ચાર પાંચ ફૂટ લાંબા થાય છે. તેની પીઠ પરનો રંગ આછો રેતુમટો અને નીચેનો રંગ ઝાંખો પીળમટો છે. તેની ફેણપૂર ત્રિપુંડના જેવો સાથીઓ હોય છે. આ સાથીઆને લોકો “પદમ” કહે છે. હિન્દુ દંત કથાઓમાં નાગને માથે મણિ હોવાનું સાંભળીએ છીએ. એ મણિ બહુ પ્રકાશિત છે અને અંધારામાં ધણે પ્રકાશ આપે છે.

એવું કહેવાય છે; આ વાતનો કાંઈ પણ પુગવો હાલમાં મળી આવતો નથી. વળી એવું પણ કહેવાય છે કે મહિષ વગર નાગ આંધળો જાય છે. મહિષાળા નાગને મહિષર કહે છે. ગરોળાઓ, દેડકાં, જીંદર, ખિસકાલાં, વગેરે જાનનાં પ્રાણીઓ તેનો ખોરાક છે. નાગ બહુ આળસુ છે તેથી તેને લાકડીવતી પણ ઝટ મારી શકાય છે.

આ પ્રાણી ઘણું જ ઝેરી છે. કેટલીક વાર તેના કરડવાથી એકાદ કુસાકમાં પ્રાણી મરી જાય છે. નાગના ઉપજા જડખામાં ઝેરની કોથળી છે. ખામ ખોરાક મેળવવાનો હોય તે સિવાય તે ઝેરી દાંત વાપરતો મથી. ઘન્ટ ઘન્ડીક ટાપુઓમાં લોકોના ઘરની નજીકમાં તે દર કરીને રહેલા હોય છે. સાં કેટલાક નાગ તો ઘરનાં છાપરામાં અને બીંતોની તરડોમાં રહે છે. મરઘાં વગેરે જાનવરોના ખડા, ફૂવા અને ઘણા બેજ વાળા મોંરીઓને લીધે તેથી વસ્તીમાં રહેતું પચન્દ કરે છે નાગ નાગણનાં જોડાં સાથે રહે છે. કૂદકો મારવો હોય તે વારે તે ટટાર જીભો ધાય છે, અને જો માણસ અથવા વસ્તુને તાકી હોય તેપર બહુ વેગથી ઝડપ દર્શાવે પડે છે. તેના મોંમાં ઝેરની કોથળી હોય છે, તે દબાવાથી તેમાંનું ઝેર બહાર આવી શકે છે. શરીર પરના કાંઈ પણ જા ઉપર આ ઝેર લાગવાથી ઝેર ચડે છે; પણ આજ્યન જેવું એ છે કે આ ઝેરને ખાઈ જવાથી ઝેર ચડતું નથી. આ ઝેર સ્વાદે મૃદુજ તીખું છે અને વાસ વગળું છે. આ પ્રાણીને મધુર નાદ સાંભળવો બહુ ગમે છે. તેથી વાદી લોકો મુરલી (મોરલી) નામનું વાજિત્ર વગાડી વગડામાંથી સાપ અને નાગને પકડી લાવી વસ્તીમાં તેની પાસે ગમત કરાવી પૈસા મેળવે છે. નાગ પંચમી એટલે દર વરસના આવણુ વદ ૫ ને દિવસે લોકો પ્રસન્ન નાગની અથવા તેને એભાવે બીંતપર તેનું ચિત્ર દહાડી પૂજા કરીને નૈવેદ્ય ધરાવે છે. પૂના શહેરમાં નાગની એક મહોટી મૂર્તિ જનાવેલી છે, તેને ગાડામાં બેસાડી તે દિવસે મહોટો વરઘોડો કહાડે છે. તે દિવસે વાદી લોકો નાગ સ્વર પૂનામાં આવે છે, તેને લોકો દૂધ પાવ છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(આશુ પુ. ૩૭ મું. પૃષ્ઠ ૩૧૩ થી.)

હીંગ.

(લખનાર નગીનદાસ અનોપચંદ.)

હીંગનો છોડ મુખ્યત્વે કરીને ધરાનના લેરીસ્તાન પ્રાન્તમાં, જોરાસાનમાં, હિન્દુકુશ પર્વતોની ઉત્તરમાં, અને હેરાતની આસપાસના મુલકમાં થાય છે. સમુદ્રની સપાટીથી સાત હજાર પુટની ઉંચાઈએ પર્વતોમાં પત્થરવાળી જગ્યામાં તે જોગે છે. તેને રોપીને ઉછેરવામાં આવતા નથી, પણ જંગલમાં સ્વાભાવિક રીતે જોગે છે. તે છોડ આશરે સાડા ત્રણ કે ચાર પુટ જાયો થાય છે. તેનાં પાંદડાં ત્રીપત્તી હોય છે અને તે દોઢ જે પૂટ લાંબાં થાય છે. તેનું થડ મૂળ આગળ જે ધન્ય જાડાઈવાળું થાય છે. વસંત ઋતુમાં એટલે એપ્રિલ માસની આખરે તેનાં પાંદડાં કાપી નાળે છે, અને મૂળ આગળની માટી કાઢી નાંખી તેને થોડું ધણું ઉધાડું કરે છે. તે પછી મહિને સવા મહિને તેના ઉપરના ભાગમાં આડો છેદ મૂકે છે. તેથી જાડો ધોળો રસ-ઉપર ઝરી આવે છે. તેની વાસ સહી હીંગના કરતાં ઘણી જ તીક્ષ્ણ હોય છે. જે ત્રણ દિવસે કે ધન્ય જોટલો મૂળનો ભાગ તેના ઉપર દરેલા રસ સહિત કાપી લે છે અને ફરી છેદ મૂકે છે એટલે વળી ખીખે રસ ઝરે છે. તેને પણ એ જ પ્રમાણે કાપી લે છે. તેમ જ્યાં સુધી રસ નીકળે ત્યાં સુધી મૂળના ભાગને કાપતા જાય છે. હીંગ એકઠી કરનારાઓ આસપાસની માટી ધસી ન આવે માટે દરેક છોડની આસપાસ પત્થરનો કપારો કઢે છે. કેટલીક વખત રસ ઘણો ઝરી જવાથી જમીન ઉપર રેલા ઉતરે છે, સારે તે રેત અને ગરડીઆ ઉપર ઠરી જાય છે; તેથી કેટલીક વખત હીંગનાં રેતીના કણ અને કાંકરાઓ આવે છે. પરદેશ મોકલવા માટે એકઠી કરેલી હીંગ અને મૂળીઆંના ધારા ફરતી થર કરી તેમને ચામડામાં નાંધે છે. તે વખતે હીંગ બીનાથ વાળી હોય છે. એકેકા ચામડામાં આશરે અઢી ગણ દુર્ગંધ જાંધાય છે. દોઢ વખતે સહી હીંગની પેટીઓ પણ બારે છે. હાલ હીંગમાં અરબસ્તાની શુદ્ધરનો ભેગ આવે છે.

અફઘાનીસ્તાનના પશ્ચિમ ભાગમાં અને તાત્તરીનાં સીરદર્યા નદીના દક્ષિણ ભાગનાં રેતીનાં મેદાનોમાં તેને મળતો એક છોડ થાય છે. તે હોંગના છોડથી વધારે જાંચો થાય છે. તેમાંથી જે રસ નીકળે છે તે વધારે ઠંડુચો હોય છે. તેને હોંગડો કહે છે. તેની કિંમત હોંગની કિંમતથી આશરે અડધી, એટલે દસથી વીસ રૂપીએ મળુ સુધીની હોય છે. હોંગનો મુખ્ય જાંચો હિન્દુસ્તાનમાં આવે છે. તેના વેપારનું મુખ્ય મુખ્યર્થ છે. ત્યાંથી યુરોપ, ચીન, ઝોસ્ટ્રેલીઆ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, અને મોરિશ્સ, વગેરે દેશો તે મોકલવામાં આવે છે. દર વર્ષે હિન્દુસ્તાનમાં આશરે ૮૦૦૦ મળુ હોંગ આવે છે, અને તેનો વધારેમાં વધારે ઉપયોગ પણ આપણાં જ દેશમાં થાય છે. એમ કહેવાય છે કે આખી દુનિયા કરતાં હિન્દુસ્તાનમાં જંમણી હોંગ જોડાઈ છે. આપણે અહિં તે મશાલા તરીકે તેમ જ દવામાં વપરાય છે. ઔષધમાં ટુલાવેલી હોંગ વપરાય છે. તે કોલેરા, ચૂક, ગોળો, અને એવા પેટના રોગો ઉપર સારી અસર કરે છે. ઇંગ્લેન્ડ દેશમાં તેનો અર્ક કે સત્ત વાપરે છે.

એલચી.

એલચીનો છોડ હિન્દુસ્તાનમાં કેનેડા, મહિસર, કુર્ગ, અને મલ્લારે કાંના ધણા ભાગમાં થાય છે. તે બ્રહ્મ દેશ, કાચીન, ચીન, અને લંકા વગેરે દેશોમાં પણ થાય છે. તે સમુદ્રની સપાટીથી ૨૫૦૦ થી ૫૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈ વાળા પ્રદેશમાં બેજવાળા મેદાનોમાં જાગી શકે છે. ધણા તાપ અને ધણા પવનમાં તે જાગી શકતો નથી. ચોમાસાની શરૂઆતમાં લોકો જંગલોમાં જઈ કેટલોક પ્રદેશ સાર કરે છે; પણ તેની આસપાસ તેમ જ વચ્ચે વચ્ચે કેટલાંક ઝાડ રહેવા દે છે. પછી તે જમીનને સારી રીતે ખેડે છે. લોકો જમીન એલચીને ધણી બાવતી છે.

એલચીનું વાવેતર જે રીતે થાય છે. જૂનાં ઝાડની આસપાસ કેળની પેટે પીલા પૂટેલા હોય છે તે વવાય છે અગર ધરુ કરે છે. ધરુ સાત આઠ ઇંચ જાંચો આવે એટલે તેને ઉપાડી લઈ ખેતરમાં વાવે છે. કેળનાં ખેતરની માફક આઠ નવ ફુટને સરખે અંતરે ખેતરમાં દોઢ ફુટ લંબાના પહોળા અને એક ફુટ જાડા ખાડ કરે છે. તેમાં છોડને વાવે છે. વાવ

વાનું કામ શ્રાવણ બાદરવામાં થાય છે. હમેશાં એલચીનાં ખેતરોમાં વચ્ચે સોપારીનાં ઝાડ વાવે છે, કારણ કે એલચીના છોડને છાંયોની ધણી જરૂર છે. તે છોડ ઇથી દસ ફુટ ઊંચો થાય છે.

ત્રીજો કે ચોથો વર્ષ જુલાઈ માસમાં મ્હોર આવે છે અને ફળ નવેમ્બર ડિસેમ્બરમાં નીચાર થાય છે. છેક સુકાઈ જાય ત્યાંસુધી તેમને ઝાડ પર રહેવા દેતા નથી, કારણ કે સાપ, ખિમકોલી, અને ખીજનં પ્રાણીઓ ખાઈ જાય છે. વળી અત્યંત સૂકાવાથી છોતરાં ફાટી જાય છે. માટે ખેડુતો તેમને લીલા ધેર લઈ જાય છે. ત્યાં સાદીઓ ઉપર ત્રણ ચાર દિવસ સૂકવે છે. મહિસર અને કુર્મમાં તેમને ફક્ત સૂરજના તડકામાં સૂકવે છે, પણ કેટલેક ઠેકાણે તેમને ચૂના પર ગરમ કરી સૂકવવામાં આવે છે.

એલચીના છોડને છ સાત વર્ષ સુધી ફળ આવે છે. એક એકર જમીનમાંથી સાતથી તે વધારેમાં વધારે આઠાવીસ શેર સુધી એલચી ઉતરે છે. હિન્દુસ્તાનથી એલચી વિજાપત, અરબસ્તાન, ઝર્મની, એડન, અને ઇરાન જાય છે. આપણે અહિં તે મીઠાઈમાં અને પાન સોપારી સાથે એકલી ખાવામાં ધણી વપરાય છે. દવામાં પણ તે ઉપયોગી છે. તેના અર્ક કાઢવામાં આવે છે. ઉત્તમ એટલે ફાંગદી એલચી જાનરમાં ત્રણ રૂપીએ શેર મળે છે.

નેપાળમાં અને બંગાળમાં જે એલચી પાકે છે તેના કણ મ્હોટા હોય છે. તેની વાસ ઓછી હોય છે અને તે ધણી સોંધા વેચાય છે. તેને આપણા એક મુગધાઈ જે દાણા કે પૂર્વ દાણા કહે છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(લખનાર ગો. ગ. ખર્ડે.)

(ચાતુ પુ. ૩૭ મુ, ૫૪ ૩૮૦ થી.)

પાછળ પૃથ્વીનો પહેલો પોપડો શી રીતે થયો ત્યાંસુધી કહેવામાં આવ્યું છે. આ પોપડો પહેલાં તો ધણી જ પાતળો હતો. પછી આગળ જાતજાતની જેમ જેમ ટાઢી પડતી ગઈ તેમ તેમ જમીન ઉપરના દ્રવ પદાર્થો કઠણ થતા ગયા. અને એ જ કારણથી આ પોપડો ટાઢો પડતો

છે. સર્વમાં જાગી પાયરીવાળો પ્રાણી તે. માણસ હોઈને તેની નીચેની પાયરીવાળા પ્રાણીઓનું પણ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યું છે. આ પાયરીઓ કાંઈ જોમ તેમ ઠોકી બેસાડેલી છે એમ ન સમજવું. (અપૂર્ણ.)

નિશાળ અને નિશાળીઆ.

(લખનાર ડા. નીલકંઠરાય રાઘાભાઈ.)

(ચાલુ પુ. ૩૭ મું, પૃ. ૨૪૦ થી.)

પરીક્ષા.

હોંની મોટી ઘણી જાતની પરીક્ષાઓ વારંવાર લેવાતી સાંભળવામાં આવે છે. નિશાળોમાં, તેમ સરકારી, મ્યુનિસિપલ, વગેરે ખાતાઓમાં, અને દેશી રાજ્યોમાં પરીક્ષાઓ દાખલ થઈ છે. પરીક્ષાઓથી સ્પર્ધા ઉત્પન્ન થાય છે, અને વિદ્યાર્થીઓ ઉમેદબેર અભ્યાસ કરે છે. જે પરીક્ષાઓ આટલેથી અટકતી હોય, તો તે વિષે કાંઈ બોલવાનું છે નહિ. પરંતુ પરીક્ષાએ તો પ્રાયમિક અને જૂથ વર્ગની નિશાળોના શિક્ષકોને શિક્ષકો મટાડી દઈ પરીક્ષકો બનાવી દીધા છે. આથી ફરીને શિક્ષણ પદ્ધતિના નિયમો કારણે ન ખાતા જોવામાં આવે છે, અને તેથી શિક્ષણ બગડે છે, એટલું જ નહિ, પણ આ કારણસર માળાપોને ખાનગી ખાસ્તે રાખી ઘેર શિખવવાની જરૂર પડે છે. તેથી, આજે પર બોલો વધી પડે છે, અને માળાપોને જરૂરીઆત કરતાં વધારે ખર્ચ કરવું પડે છે. નિશાળનું શિક્ષણ સુધરે, વિદ્યાર્થીઓને જોઈતી કેળવણી મળે, અને શિક્ષકો પરીક્ષાને વાસ્તે જ છાત્રો તૈયાર કરે છે એમ ન બને, તો જ ખર્ચ શિક્ષણ મળ્યું એમ સમજવું. મહેતાજીઓએ માત્ર પરીક્ષાનું અમુક પરિણામ બતાવી પોતાની પદવી અને શિક્ષણ સાર્યક કયું એમ સમજવું નહિ. પરીક્ષકોએ અમુક વર્ગનાં તમામ છાત્રોને સારું શિક્ષણ મળ્યું છે કે નહિ તે જોવું જોઈએ. વર્ગમાંથી અમુક છાત્રોની નિષ્ફળ

પાસ થઈ એ જોઈ સંતોષ માની બેસી રહેવું નહિ. નિશાળમાં શિક્ષણું
કેવું અપાય છે એ પરીક્ષકોએ જાણે જોવું જોઈએ, અને તેઓએ આ
મતલબને નિશાળમાં વારંવાર જવું જોઈએ. તેમણે શિક્ષકને શિખવતાં જોવો
જોઈએ, પાઠ પોતે પણ શિખવવા જોઈએ, અને શિક્ષક અને પરીક્ષક
બન્નેએ મળી ખરા શિક્ષણને કાંઈ અડચણ આવતી હોય તે દૂર
કરવી જોઈએ. શિક્ષક અને પરીક્ષક વચ્ચેનો વ્યવહાર વિનય અને હેતુ-
વાળો હોવો જોઈએ. એમ હોય સારે જ જાણે એક બીજાને પોતાના
વિચાર છૂટથી જણાવી શકે. વિદ્યાર્થી પરીક્ષાથી ત્રાસ પામે છે; કારણ કે આ
દેશની પરીક્ષા ત્રાસ રૂપ જાણી છે. પરીક્ષકનું મોહું વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
પરીક્ષાને દિવસે જ જોવા પામે છે, અને તે વખત પરીક્ષક-સાહેબ
કલાકમાં એટલાં તો છોકરાં તપાસે છે, કે તેમને ધીમે રહી વિચાર
કરી જવાખ આપવાનો વખત મળતો નથી. ઉપલા વર્ગમાં જવાશે
કે નહિ તેનો આધાર પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર રહે છે. પરીક્ષકને
નિશાળ તપાસવાનું કામ ધુબ્જળ હોવાથી તેને વિદ્યાર્થી તથા શિક્ષકો
જોડે ધાડું ઝોળખાણ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. આવાં કારણોને ક્ષીધે
પરીક્ષા ત્રાસ જનક સામે એ સ્વાભાવિક છે. પરીક્ષા વખત છોકરાંને
જે કંઈ આવડ્યું તેની શાખાશી ન મળતાં તેમની ખામી નજર આગળ
ખડી થતી વધારે જોવામાં આવે છે. આથી કરીને તેઓ નાઉમેદ થાય
છે, અને તેમનું મન અને શરીર અવ્યવસ્થિત બને છે.

શિક્ષકોએ આખા વર્ષમાં એક સરખી રીતે શિક્ષણ આપવું જોઈએ.
વિદ્યાર્થીઓ ધીમે ધીમે આખું વરસ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે
થાય છે કે નહિ તે પરીક્ષકોએ જોતાં રહેવું જોઈએ. પરીક્ષા પાસે
આવે છે એટલે શિક્ષકો એકદમ શિખવવા અને વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરવા
મંચી પડે છે. આથી કરીને વિદ્યાર્થીઓના શરીર પર એકદમ બોજો આવી
પડે છે, તેમનું શરીર તૂટી જાય છે, અને કોઈ કોઈ વખત
પરીક્ષામાં પણ બેસી શકાતું નથી. પરીક્ષા પાસે આવતાં ઉત્તમગણ
કરી અભ્યાસ કરવો અને શરીર તોડી નાખવું એ ગ્રહપણ્ય બરેલું નથી. વર્ષ-
ની શરૂઆતથી થોડો થોડો અભ્યાસ કરી જે છોકરો પરીક્ષાને વાસ્તે તૈયાર
થાય છે, તેનું શરીર હાલતું નથી, પરીક્ષા વખત મન વિચર રહે છે, અને

લખનકળા કોપીયુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ'નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યર્થ પ્રલાકાંતી ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત સર્ધ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ યોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા લખાણની દબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીયુકો કરતાં ચઢીઆતી ધયાની ખાત્રી થવા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુચ શિક્ષકો આગળ સેંકડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીયુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સંવ્યનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અર્થ મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકોની સદ્ધાધ ને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એકજ બાજુએ સુન્દર રંગની શાહીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર છોયાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એકજ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પ્રહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેજે અક્ષર કાઢે સારે હાથ ધ્રુજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પ્રહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ઠરે તે પછી બીજાં નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી લખા છોકરા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તંત્રલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધીરવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. છોયાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીયુકોનો છોથો નમ્બર ખાત્રી બંરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બવહારમાં પ્રણાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસંદ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સેકડે ત્રીશ ટકા દમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલવેનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકડે અર્ધો ટકો દહશર્ધ સર્ધ મોકલી આપવા ગોઠવણે રાખી છે. દેહાણું—આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની દ. દલાભાઈ દારકાંદાસ દેસાઈ

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ ઝોડિટર તરફ મોકલવું. નોટવેક કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ. છાપવા મોકલેલું લખાણુ એકજે અક્ષરે કાગળનો એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાનાં ડેબીટી અને આસિસ્ટન્ટ ડેબીટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ ઓર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહેરે ખર્ચેનાં બાંસમાં છાપાવવી હોય તેનાં આગલા મદિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેંચમી બેઠકે. હેન્ડલિંગે જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેનાં આગલા મદિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં બેઠકે.

મની ઝોડિટર મોકલનારે કૃપેન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને ધી બાબતના પૈસા છે તે મોકલે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટ મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટ લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ ગ્રાફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે બઢી આના પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ રૂપે લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલો પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

બહેર ખર્ચેનાં છાપવાનાં ભાવ.

૩	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર મદિના સગી
૧ ૩	યા ગણો ચાર્જ પડશે. બાર મદિનાથી ઓછી હિસત હશે તો પહેલે મદિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને દરેક મદિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.
૨ ૮	
૪ ૧૫	
૫	ઉપરાન્તનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ.	
૧	માસ સગી લાગલાગટ હશે	

મોઃ હેન્ડલિંગે વહેંચવાના દર.
બાહ્ય તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦
અંતર તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને ચાર્ટ હમને

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગાસ.—શીળ દરજ્જાના શિક્ષકોની સર્વિશ્વિકેટ પરીક્ષા	૩૩
ગુજરાત ૧૧ સ્ટ્રીટ રાજનાં તાબપત્ર	૩૪
બાળકોના મગજ પર અવ્ય મનો બોલો	૩૬
હૃન્નડના ગામડાના મહેતાડઓ	૩૭
કોઈમગ ગિખવડાની આગલ	૩૭
પૂરોપમાં લક્ષરનો અને કેળવણીનો ખર્ચ	૩૭
હોંકરાની આખો	૩૮
પરચુ છુ સૂચનાઓ (શિક્ષણ સમન્ધી)	૪૦
વાડ્ય રચના અને નિગન્ધ	૪૩
સામા	૪૬
ન્ય પ	૪૮
દાર્શ	૫૦
વિશે	૫૧
પાઠ	૫૨
નિશાળ અને નિશાળીયા (નિત અને તેતું રક્ષણ)	૫૩
પ્રાની વર્ણ—માપ	૫૫
વનપતિ વર્ણ—લવિગ	૫૭
સટિની કલપત્તિ અને રિગિનિ	૫૮
કેળવણી ખા	૫૯
તલી ખખરો	૬૦

(કેળવણી ખાનાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

ચુનાઈરેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

(ચંદ્ર કંક સ્વામીન રાખ્ય છે)

કેળવણી. જાહેર લેવરો.
ભાર વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.
આદરજી કાવસજી માસ્તરની.
દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

આઠ ભાગમાં.

કેળવણી ખાતાના દાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બનીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષિતરો પ્રિન્સિપલો, દેડગાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થી તથા ગુજરાતના સર્વ જાહેર બાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો. મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાનમાજી ઇન્સ્પેક્ટર ઇ. જાણસ સાહેબે દરતક શિક્ષક કોપીયુકોને સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુક જ વાપરવાને મગરો ધરાવશે. મુખ્યર્થી તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલકમિટીના અનુભવી સદગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

એ કોપીયુકો ખાટે જે જે ગૃહસ્થો તન્કૂપી સર્ટિફિકેટ મળેલા છે તેગનાં નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેગાળી યોડા નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.
કે. એમ. એટ્કિન્સ. એમ. એ. માજી ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.
ડી. બી. કમ્પ્ઝ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.
ઈ. જાણસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માજી ઇન્સ્પેક્ટર.
ખા. સા. દોરાજી એલજી ગીમી, બી. એ, ઉ. વિ. ના. માજી એ. ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.

રા. બા. ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માજી આ. ઇ.
રા. બા. હરગોવિન્દલાલ હારકાદાસ કાટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માજી ડિ.
રા. સા. હસપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર, કમ્પના માજી એ ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

જોનરેબલ. કવેરીનાથ ઉમિયાશંકર યાસિક.

જોનરેબલ. હાથીનાથ અંજક તેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. બી. સી. આ છે; મુખ્યર્થીના હાઈ કોર્ટના માજી જજ

રા. બા. સંકર પાડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માજી ઓરિએન્ટલ લૅન્ડમેટર.

રા. રા. નમીનદાસ તુલસીદાસ મારકતીઆ, બી. એ; એલ. એલ, બી, મુખ્યર્થીની હાઈકોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.

દિ. બા. મણિભાઈ જસબાઈ, દિવાન બદાદર; વડોદરા.

રા. બા. સાલરાંકર ઉમિયાશંકર તવાડી, સેનોડિનેટ જજ, અમદાવાદ.

મુખ્ય અંશ અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો:—રાસત્રો-
હતાર, મુખ્ય સમાચાર, નવમે જન્મદે, અખબારે સોદાગર, કેસરેદન,
ગુજરાતી, મજદાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાતમિત્ર,
પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, બરૂચ સમાચાર, દિતેન્દ્રુ.
કચ્છતશિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સંસ્કૃતિ મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા મારતરો તથા વ્યા-
પારીઓ જોઓ, ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે-
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માપે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂગે તેના જાળમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલાવવો
તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

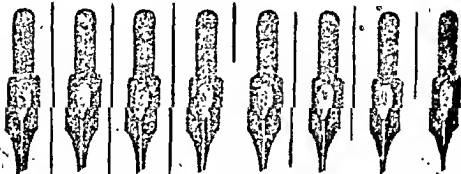
૫. દુડી મોકલાવનારે ખસગર ઠેકાણું લખવું.

નમુના

આદરજી કાવસજી મારતરની

૬૨૬ ન શિક્ષક કોપી બુકોની

રટીલપેનોના

નં. ૧૨. | નં. ૩. | નં. ૪. | નં. ૫. | નં. ૬. | નં. ૭. | નં. ૮. | નં. ૯.

૬. ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડના સર્વે મારતરોને તથા અંદાસરોને
વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે ૬૨૬ શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમોએ
બીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકડે ૧ એક ટકાના

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૮ મું.

ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૬.

અંક ૨ જો.

માસ.

આ અંકમાં બીજા દરજ્જાની (એટલે હાઈ, મિડલ, એન્ડે વર્નાક્યુલર આદિ) નિશાળના શિક્ષકોની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાના નિયમ પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ, તેથી થોડાં વરસ થયાં આ ઇલાકામાં આત્મી એક અર્થાતો હાલ તરતને માટે અન્ન આવે છે. બીજા દરજ્જાના શિક્ષકોને પોતાના ધન્ધાને લગતો ખાસ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે એવું થોડાં વરસ પહેલાં ભાગ્યે જ કોઈના ધ્યાનમાં હતું. જર્મની, અમેરિકા, આદિ દેશોએ આ બાબતમાં પહેલ કરી, છતાં ઇંગ્લેન્ડમાં એ વિષે ઘણો જળથો મત ભેદ ચાલુ રહ્યો હતો. બહુ જ થોડાં વરસ થયાં ઇંગ્લેન્ડના શિક્ષકોને મત ટ્રેનિંગ તરફ વળ્યો છે, અને કોલેજ આફ પ્રિસેપ્ટલ બીજા દરજ્જાના શિક્ષકો માટે એક ટ્રેનિંગ કોલેજ સ્થાપી છે. આ દેશમાં એ બાબતમાં મદ્રાસે પહેલ કરીને કેટલાંક વરસથી એક ટીચર્સ કોલેજ કાઢી છે, અને હાંની સુ-નિન્ડસિટી વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લઈ “લાઇસેન્સેટ ઓફ ટીચિંગ” નામની પદવી પણ આપે છે. આ ઇલાકામાં બીજા દરજ્જાના શિક્ષકોના ટ્રેનિંગની જરૂર બાબત મત તૈયાર થતાં વધારે વાર લાગી છે. સને ૧૮૮૯ માં હિન્દ સરકારે દરજ્જા કૌં, કે દરેક સ્થાનિક સરકારે પોતાના ઇલાકામાં પ્રાથમિક તેમ જ બીજા દરજ્જાના શિક્ષકોના ટ્રેનિંગ માટે પૂરી જોગવાઈ કરવી. છતાં આ ઇલાકામાં બીજા દરજ્જાના શિક્ષકોના ટ્રેનિંગની જરૂર જોવામાં આવી ન હોતી, અને એક વખત એમ પણ સમજામાં આવ્યું હતું, કે મિડલ સ્કૂલોના શિક્ષકોએ હાઈ સ્કૂલોમાં સારા શિક્ષકોના હાથ નીચે મેટ્રિક્યુલેશન સુધી અભ્યાસ કરેલો હોય છે, અને હાઈ સ્કૂલોના શિક્ષકો કોલેજના પ્રિન્સિપાલના હાથ તળે શીખેલા હોય છે, એ ટ્રેનિંગ તેમને વાસ્તે ખસ છે, અને તેમને ધન્ધાને લગતા વધારે ટ્રેનિંગની જરૂર નથી. આવાં કહેવાંતા તૈયાર ચયેલા છતાં શિક્ષણ પદ્ધતિનાં સમજામાં બાબતોનાં ઉત્તરધન કરી બાળકોની ખુદિને નડ બનાવે એવું

જોઈશે. તેમ નહિ થાય તો સારા શુદ્ધિમાન માણસો કેળવણી ખાતાની પરીક્ષા આપી તેમાં દાખલ થવાના બદલામાં બીજા ખાતાની પરીક્ષા આપી તેમાં દાખલ થવાનું વધારે પસંદ કરશે. હાલ પણ કેળવણીમાં લોકો અને લોકો સુધી કેળવણી ખાતા કરતાં બીજાં ખાતામાં દાખલ થવાનું વધારે પસંદ કરે છે. ધન્ધાને દગલી પરીક્ષા આપવાની ફરજ થયા પછી વધારે સારા પગારની આશા નહિ પડે તો તેમ વધારે થશે એ ઉધારું છે.

: થોડા દિવસ ઉપર રાયલ એશિયાટિક સોસાયટીની મુખ્યમંત્રી શાખા રખડ નવસારીથી મળેલા એક તામ્રપત્ર વિષે નિમ્નલિખિત વાંચનામાં આવ્યો હતો તેનો સાર મુખ્યમંત્રી ગઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. કદંક પહેલો એ નામના શુભરાતના રાષ્ટ્રકૃત વંશના રાજાએ સાકે ૭૩૮ (ઇ. સ. ૮૧૬) ના માહ સુદ ૧૫ ને રાજ અન્દ્ર ગ્રહણ દોષથી બારદાજ ગોત્રના તૈતિરીય શાખાના દક્ષિણના બીજાપુર તરફના વલ્લભરાજ નામના આત્મણને એ ગામનું દાન કરેલું તેનું એ દાનપત્ર છે. એ ૪ રાજનું સાકે ૭૩૪નું એક બીજું દાનપત્ર વડોદરાથી ગળા આવ્યું છે. તેમાં વલ્લભીના એક બ્રાહ્મણને તલ વડોદરા (તે કાળનું નામ વડપદક) નું દાન કર્યું હતું સાકે ૭૩૮નું દાનપત્ર સંસ્કૃતમાં લખેલું છે, અને રાજનું નામ રાષ્ટ્રકૃત વંશની શુભરાતની શાખાના ધન્દનો પુત્ર કદંક પહેલો (કપનામં મુવર્ણવર્ષ) આપેલું છે. દાન કરતી વખત રાજા જેટક (હાલના ખેડા) ગામમાં હતો. સાકે ૭૩૪ ના દાનપત્રમાં રાષ્ટ્રકૃત વંશની મુખ્ય શાખાનો હેલ્લો રાજા જોવિન્દ ૩ ને ગણાવ્યો છે, અને ૭૩૮ ના દાનપત્રમાં જોવિન્દ ૩ ના પછી અમોઘવર્ષ ૧ લો ગણાવ્યો છે. તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે અમોઘવર્ષ સાકે ૭૩૪ અને ૭૩૮ ની વચ્ચે (પંદરમાં) મુખ્ય શાખાની ગાદીએ આવ્યો. સાકે ૭૩૮ ના તામ્રપત્રમાં દાનમાં આપેલાં ગ્રામોમાં નામ સમીપદક અને સમ્મનિધિ લખાયાં છે. પહેલું ગામ મહી અને નર્મદા વચ્ચે, અને બીજું મંકનિક પરમણામાં આવેલું છે એમ લખ્યું છે. આસપાસનાં જે ગામ ગણાયાં છે તેમાંના ચોરંદકને હાલ ચોરંદા કહે છે, બચંનકને બરયાણ કહે છે, ધરદેવ નું દલાય ધાવટ ચયું હશે. દાનપત્રમાં સંજોગદ ગામનું નામ આપ્યું છે તે હાલનું સંજોગ છે, અને કંઈમંડપ ગામ આપ્યું

છે તે નામ દુકાઈને કદાચ માંડવા, યથું હશે. છેલ્લાં બે ગામે હાલના અંકસેશ્વર તાલુકામાં છે, અને બાકીનાં ગામકવાડી હદમાં છે. ખેડા, સર્ગોદ, ચોરંદા, વગેરે ગામે કંઈલાં જૂનાં છે તે આ ઉપરથી જણાય છે. એ વખત ખેડાની આસપાસનું અને તેની દક્ષિણનું સમગ્ર ગુજરાત (સાત દેશ સુદાં) રાષ્ટ્રકૂટ વંશના રાજાના કબજામાં હતું, અને એ વંશની ગુજરાતની શાખા પેઠણની મુખ્ય શાખાથી જુદી પડી હતી, એ પણ માલૂમ પડે છે.

બાળકોનાં મગજ ઉપર અયોગ્ય બોલો પડતો રોકવાના હેતુથી સ્વિત્ઝરલેન્ડનો લ્યુસર્ન પરગણાના આગેવાનોએ પોતાની પ્રાથમિક નિશાળો માટે નીચેના નિયમ દરાવવાની બક્ષામણુ કરી છે:—

(૧) પ્રાથમિક નિશાળોના અભ્યાસ-ક્રમમાં વાંચન, લેખન, અંક-ગણિત, ગ્રેઈમ, કસરત, ગાયન, અને પદાર્થો વિષે પાઠ, એટલા જ વિષયો રાખવા. નીચલા વર્ગોમાં ગ્રેઈમ, પદાર્થો વિષેના પાઠ, અને શારીરિક કસરતોને ખીલ વિષય કરતાં પ્રાધાન્ય આપવું.

(૨) પ્રાથમિક નિશાળોનાં બાળકોને ઘેરથી તૈયાર કરી લાવવાનું કામ કાંઈ જ આપવું નહિ, અને ખીલ દરજ્જાની નિશાળમાં યોગ્ય આપવું.

(૩) દરેક અડધા કલાકના પાઠ પછી દસ મિનિટનો આરામ આપવો.

(૪) ઉંદાળામાં પાઠલા પકોરના પાઠ નિશાળ બહાર ખુલ્લી હવામાં ચલાવવા.

(૫) દર છ કે આઠ અઠવાડીએ એક કે વધારે અઠવાડીયાનું વેકેશન આપવું.

(૬) સાત વરસની ઉંમર પૂરી થયા પહેલાં બાળકોને પ્રાથમિક નિશાળમાં દાખલ કરવાં નહિ.

છેલ્લેનાં ગામડાંની નિશાળોના મહેતાશઓની સ્થિતિ વિષે ગયા જુલાઈ માસના નાઈન્ટીન્ટ સેન્ચુરી પત્રમાં લખતાં સર એડમન્ડ વરની જણાવે છે, કે એ સ્થિતિ ઘણી પ્રતિકૂળ છે. મહેતાશ પાસે સોપડીઓ હોતી નથી, અને કદી કાંઈ ચોપડી હોય છે તે તે જુદિને ઉત્તેજ

તેવી હોતી નથી. કેળવણીની પદ્ધતિઓ અને કલ્પનાઓમાં તે જમાનાની પાછળ પડી જાય છે. ગામડાંમાં અમલ વિનાનો જાતિ ભેદ એટલો હોય છે, કે મહેતાશ પોતાના પાડોશીઓમાં છૂટથી ભળી શકતો નથી, અને ધણું કરીને તેના મન પર એ પાડોશીઓથી જાંચી અસર થાય એવું પ્રથુ હોતું નથી. ગામના મોટેરાઓ, પાદરી સાહેબ, કે જમીનદાર ગુસ્સે થશે એ ખ્લીકે તે ગામના રહેવાશી તરીકે પોતાના હક આગળ ધરી શકતો નથી, અથવા કાંઈ સામાન્ય હિતના કામમાં જોડાઈ શકતો નથી.

ખાળકોને વ્યવસ્થિત રીતે ડ્રોઇંગ શિખવવાંની અગત્ય વિષે એ જ લખનાર લખે છે તે આપણાં શિક્ષકોએ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. ડ્રોઇંગથી જેટલી આંખ કેળવાય છે તેટલી જીજ્ઞાસાથી કેળવાતી નથી. આપણા જુવાનીઓમાં ઔદ્યોગિક કામની હરત ચાલાકી એટલી ઓછી હોય છે, કે ડ્રોઇંગ જેવા હાથ અપજ કરનાર અને અવલોકન શક્તિ મધુરનાર વિષયનો અભ્યાસ કરાવવાને ખસસ લક્ષ આપવું જોઈએ. હાલ શિખવાતા કેટલાક વિષયોના વગર સમજેલા ગોખણના બદલામાં વ્યવસ્થિત રીતે ડ્રોઇંગ અને હસ્ત ઉદ્યોગ ચલાવવાંથી વધારે લાભ થવાનો સંભવ છે.

લડન જર્નલ ઓફ એજ્યુકેશન નામનું પત્ર જણાવે છે, કે યુરોપના જુદા જુદા દેશો લઢાઈ (લસ્કર) અને કેળવણી પાછળ દર વર્ષે નીચે મુજબ ખર્ચ કરે છે:—

	લઢાઈ માટે	કેળવણી માટે
	ફાંક.	ફાંક.
જર્મની...	૮૧૯૦ લાખ	૭૫૦ લાખ.
ઓસ્ટ્રીઆ હંગરી ...	૩૨૪૦ „	૩૧૦ „
ઇટલી...	૪૨૦૦ „	૨૦૦ „
ફ્રાન્સ...	૭૫૪૦ „	૧૦૪૦ „
સ્પેન...	૧૭૫૦ „	૭૫ „
રશિયા...	૧૦૪૫૦ „	૧૧૭૦ „
ઇંગ્લેન્ડ...	૧૦૦૦૦ „	૧૧૭૦ „

પાટીઉં, નકશો, વગેરે ધણે દૂર રાખી જોવડાવવાથી, પ્રકાશ મ્હો સામે આવે તેવી ગોઠવણથી, વાંચવા લખવાની ચોપડી પર બાળકના શરીરનો પડછાયો પડે એમ બેસાડવાથી, અને તેવાં બીજાં ધારણોથી શિક્ષકો ન્હાનાં બાળકોની આંખો બગાડે છે. આ સમ્બન્ધમાં તેઓ જેટલી સાવચેતી રાખે તેટલી ઓછી છે.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

નિશાળોની તપાસણી વખત ઈંગ્લેન્ડના ઇન્સ્પેક્ટરોએ કરેલી સૂચનાઓ ઉમેરુ વર્તમાન પરોખાં આવે છે તે તથા બીજી કેટલીક સૂચનાઓ અહિંના શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે વખતે વખત અને આગીશું. આ દેશના ઇન્સ્પેક્ટરોની સૂચનાઓ હમને, લખી મોકલવામાં આવશે, તો તે પણ પ્રસિદ્ધ કરીશું, કે એક સ્થલે કરેલી સૂચનાઓનો લાભ બીજી જગાના શિક્ષકોને પણ મળી શકે.

અંકગણિત—ઇન્સ્પેક્ટરે સૂચવ્યું કે કોઈ પણ નિયમ સ્વીકારીને તે પાકો થતા સુધી તેને લગતા જુદી જુદી તરેહના હિસાબ કરાવવા. ઇન્સ્પેક્ટરનું તપાસણી ગાંટે આવવું થયું ત્યારે બીજા ધોરણમાં ગુણાકારના હિસાબ ચાલતા હતા. તે વખત તેમણે પાટીઆ ઉપર નીચેનો હિસાબ માંડ્યો: “તેર વખત બસે પચાસ”. છોકરાં ગૂંચવાયાં અને એ હિસાબ કરી શક્યાં નહિ. વળી તેમણે નીચેના હિસાબ સૂચવ્યો: “એક માણસ સોમ વારે ૧૦૪ ઘેટાં ખરીદે છે, મંગળ વારે ૩૨૦ લે છે, અને સોમ તથા મંગળ વારે મળી જેટલાં થયાં તેટલાં બુધ વારે લે છે. બધાં મળીને કેટલાં થયાં?” તેમણે બાળ વર્ગમાં ઝડપથી મ્હોના સંવાળા બાદબાકી કરાવવાની સૂચના કરી, અને બધાં ધોરણોમાં ગણિતની રામજી વસ્તુઓ દ્વારા આપવા કહ્યું.

આંક—જે પલાંખાંની છોકરાં વારંવાર બૂલ કરતાં હોય તે શિક્ષક પોતાની નોટ બુકમાં નોંધી લેવાં, અને વારંવાર પૂછી પાકાં કરાવવાં. દરેક શિક્ષકે એક નોટ બુક રાખવી, અને દરેક વિષયમાં ધ્યાન દેકરા જે બૂલો કરતા હોય તે તેમાં નોંધવી, કે અંતર્યા સુધરાવવાનું બની શકે.

આંકે સિખવતાં હમેશં વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો. જેમકે, તારી સિખવતો છે, તો પ્રથમ ત્રણ પયરો કે કચૂકાની દગલી કરાવી જોવડાવવું કે એક દગલીમાં ત્રણ છે. પછી ત્રણ ત્રણની બે દગલી કરાવવી અને ગેણાવેલું એટલે બે વાર ત્રણ ત્રણ લેવાયાં છે (= બે તારી છે) થાય છે તે સમજાશે. એ જ રીતે બીજાં પસાંખાં અને બધા આંક વસ્તુઓની દગલીઓ કરી સમજાવવા. શૂન્ય એટલે કાંઈ નહિ એ અર્થ સમજાવવો, અને પછી શૂન્ય વાર ત્રણ લઈએ (એટલે એક વાર ત્રણ ન લઈએ) તો કાંઈ ન આવે તે તરફ ધ્યાન ખેંચવું. દરેક પાંડામાં શૂન્યનું એક પસાંખું ઉમેરવું ઉપયોગી છે, જેમકે, તારીમાં ૦ ૩ ૦ ($0 \times 3 = 0$), ચોકમાં ૦ ૪ ૦ ($0 \times 4 = 0$), વગેરે. આંખી ગમે તેટલી સંખ્યાને શૂન્યે ગુણતાં હમેશાં જવાબ શૂન્ય શા માટે આવે છે તે સમજાશે. આંકના આંકડાઓમાં કાંઈ અમત્વૃત્તિ હોય તે મ્હોટાં છોકરાંને સમજાવવી. દાખલા તરીકે નવનું આંકના દરેક પસાંખાના જવાબના અંકોનો સરવાળો નવ થાય છે; જેમકે,

$$1 \times 9 = 9 \quad (0 + 9 = 9)$$

$$2 \times 9 = 18 \quad (1 + 8 = 9)$$

$$3 \times 9 = 27 \quad (2 + 7 = 9)$$

$$4 \times 9 = 36 \quad (3 + 6 = 9)$$

$$5 \times 9 = 45 \quad (4 + 5 = 9)$$

$$6 \times 9 = 54 \quad (5 + 4 = 9)$$

$$7 \times 9 = 63 \quad (6 + 3 = 9)$$

$$8 \times 9 = 72 \quad (7 + 2 = 9)$$

$$9 \times 9 = 81 \quad (8 + 1 = 9)$$

$$10 \times 9 = 90 \quad (9 + 0 = 9)$$

સરવાળાની બે રકમોમાંથી પહેલી રકમ ૦ થી ૯ સુધી ચડે છે, અને બીજી રકમ ૯ થી ૦ સુધી ઊતરે છે.

નિબંધ—બાળકોની જરાજર મોહિતીમાં ન હોય તેવા વિષયો વિષે સખંબાનું, કહેવાના બદલામાં છતિદાસ, જૂગોળ, વગેરે બાળકો વિષે મ્હોએ જે પાઠ ચાલ્યા હોય તે સમજાવી લખાવવાથી ઠીક પડશે. જેમકે,

ખાજતા બે પાઠમાં જે દેશ ચાલ્યો તેનું વર્ણન લખી લાવો, અમુક બન્દરથી અમુક બન્દર સુધીની દરીઆઈ મુસાફરીનું વર્ણન કરો, અમુક નામાંકિત પુરુષનું વૃત્તાન્ત લખો, કલાણા સુદની વ્યૂદ્ધ સ્થનાનું વર્ણન કરો, વગેરે. બાળકોએ રસ્તે જતાં આવતાં જે કંઈ જોયું હોય તેનું પણ વર્ણન કરાવવું.

ભૂગોળ—જે જે દેશનો અભ્યાસ ચાલતો જાય તે તે દેશનો બાળકો પાસે નકશો દોરાવવા ચૂકવું નહિ. ઉપલાં વર્ગોમાં ખમ્મસ આ બદિનટ રાખવો. દર અઠવાડીએ ઓછામાં ઓછો એક નકશો દોરાવવો. વળી દૂર દેશોમાં હાલ ખતતા વર્તમાનથી બાળકોને વાકેફ રાખવાં. તે વિષે અઠવાડીઆમાં એક બે વખત બાળકો સાથે ઘોડી વાતચીત કરવી, જેમકે સ્પેન અને અમેરિકા વચ્ચેની લઘાઈ, યુરોપી દેશો વચ્ચે હાલ ચીનમાં ચાલતી રસાઈશી, ચીનના સહેનશાહની સત્તાનો નાશ, આફ્રિકામાં ચાલતી સ્પર્ધા, મિસરની ખાતુંમ વગેરેમાં જીત, ઇલાદિ. બાળકોને વર્તમાન પર વાંચવાનો શોખ પેદા કરવો.

નિયમિત હાજરી—છોકરાં રોજને રોજ બરાબર નિશાળે આવે એમ કરવું હોય તો નિશાળ તેમનું મન દૂર તેવી બનાવો. છોકરાંને બધું ગમતું નથી એમ કહેવું બૂલ બરેલું છે. શિક્ષકના કાશ્યોંવવામાં કંઈ માલ છે કે નહિ તે તેઓ તરત પારખી કાઢે છે. માથાપોને પણ તે માલુમ પડતાં વાર લાગતી નથી. માલવાગી નિશાળ હશે તો હાજરી અનિયમિત થશે નહિ; માલ વિનાની નિશાળની જ હાજરી અનિયમિત હોય છે. સારા મઝેના ઝોરશમાં નિશાળ બેસાડો; તેની આસપાસની જગા મન ખસન્દ બનાવો; ચિત્રો, પૂત્રહોડ, વગેરેથી નિશાળને સજ્જારો; શિક્ષણ ઉત્તમ પ્રકારનું અને વ્યવહારમાં ખપમાં આવે તેવી રીતે આપો; શિક્ષકને માયાળુ અને સમજદાર થવા દો; બાળકને અને માથાપને જોવા દો કે નિશાળે જતું ખરેખર ઉપયોગી છે; આટલું થશે તો હાજરી અનિયમિત થશે નહિ.

વાક્યરચના અને નિબંધ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૮ થી.)

પ્રકરણ ૧૭મું.

વિધાન પક્ષનો વધારો કરનાર બીજા શબ્દો.

ગયાં ત્રણ પ્રકરણમાં (૧) ક્રિયાવિશેષણથી, અને (૨) તેમના જેવું જ કામ કરનાર વિભક્તિવાળા તથા શબ્દયોગી અવ્યયવાળા શબ્દોથી વિધાનપક્ષનો વધારો થાય છે તે આપણે જોઈએ. (૩) વિશેષણો પણ વિધાનપક્ષનો વધારો કરે છે, જેમકે—

તે નંગમાં ઘણો બટકયો,

તમાકુ સારો જીયો છે,

તે નવરો ખેડો છે,

કેટલાક દેશોમાં ધાતુઓ બહુ નીકળે છે,

મ્હારે ભૂખ્યા ઘેર જવું પડે,

કેટલાકમાં ધાતુઓ થોડી નીકળે છે,

આંખો ઊંડી પેશી ગઈ,

છવ ઊંડો ઉતરી ગયો,

તે ઉતાવળો દોડ્યો, વગેરે.

આ ક્ષણે વાણીમાં વિશેષણ વિધાનપક્ષનો વધારો કરે છે.

(૪) નકરના પણ ક્રિયાવિશેષણની પેઠે વપરાય છે ત્યારે વિધાનપક્ષનો વધારો કરે છે; જેમકે—

તે હવે થાકીને ખેડો,

હું દોડતાં પડી ગયો,

તે ખોડંગતો ચાલે છે,

ફૂતરો ભસતો ભસતો નાહો, વગેરે.

વિશેષણ, નામ, આદિથી બનેલા વિધાનપક્ષનો પણ વધારો થઈ શકે છે—

જગત ધણું મ્હોડું છે.

આમાં “ મ્હોરું ” વિધાનપક્ષ છે તેનો “ પાછું ” એ વિશેષણ વધારો કરે છે. તે જ પ્રમાણે—

સાં. ફૂવા બહુ જાડા છે.

આ આંખાનું ઝાડ કેવું મ્હોરું છે !

સોનેરી કેળાં જરા ન્દાનાં હોય છે.

તેમની છાસ બહુ પાતળી હોય છે.

પડ એ ઝાડનો વચસો ગોળ ભાગ છે.

મનોરમ ૧ છું.

નીચેનાં વાક્યોનું પ્રયક્ષરણ કરો, અને દરેકમાં વિધાનપક્ષનો પ્રધારો શાથી થયો છે તે કહો:—

૧. બેઠા ધણી ધીમી હોડે છે. ૨. રાજકુંવરે જઈને બાપ આગળ ફર્યાદ કરી.
૩. માખીનું ખમ્બું મરતાં મરતાં ૪. આખું ખેતર જાડું ખોલું.
૫. એ ભોંય સારી ખોદાઈ. ૬. સોરો જીવો માંહે ધાસ્યો હોય.
૭. વા હસાવ્યો દાસે છે. ૮. છોકરો ઉતાવળો આગળ ચાલ્યો.
૯. છોકરો રમતો રમતો ઘેર ગયો. ૧૦. આગળ જતાં ચાર ધરમા આ-
દમી મળ્યા.
૧૧. આવક વાણીયાનું એકું સામું ૧૨. મ્હને તરવ બહુ સારી છે.
મળ્યું.
૧૩. ખિસાડીએ મ્હો નીચું ધાલ્યું. ૧૪. તેઓ ચાલતાં એક ગાઉ ની-
કળી ગયા.
૧૫. ન્દાનાએ એક છોકરાને એટો ૧૬. ન્દાના બાળકને એકલું
એટો રડતો દોડો.
૧૭. સાંભળવાની ઇન્દ્રિ જટલી ૧૮. તે ગંભીરમ્હને પોક પોક
ખપમાં આવે છે.
૧૯. એ પોતે પંક્તી નર્મરમાં આવે છે. ૨૦. પેસો ફૂતરો એક ચોરને એવો
કરડયો.

૨૧. ફૂલ કેટલાં બધાં આવ્યાં છે. ૨૨. આંખા પર સાબો લટકેલી તમે દોડી છે ?
૨૩. નકારો નિશાળીઓ નિશાલે ૨૪. પગ પાંખેને પકડી તોડે. મોડો આવે છે.
૨૫. તેમણે મ્હો ઊંચુ રાખ્યું. ૨૬. કેટલીક ગિના એવી મુન્દર છે.
૨૭. જન્મમાં તે આડો અવગો ૨૮. જન્મતાં જન્મતાં અગિ સુખ ધણો બટકયો. યાવ.
૨૯. તે અક્ષર વાંકા ચૂંકા લખે છે. ૩૦. આજ પહેલું નિશાળમાં કેમ આવ્યું ?

મનોયત્ર ૨ છું.

નીચેનાં વાક્યોમાં વિશેષણથી વિધાનપદનો વધારો કરો:—

૧. પત્રમાંથી લોહી નીકળ્યું
૨. એનાં મૂળ ચોટયાં છે.
૩. વાણીઆએ ડોકું નમાવ્યું.
૪. વાત મનમાં હતી.
૫. આજાપની સમ્માજ લેતી.
૬. તે પોતાનો પાક શીખનો નથી.
૭. દિસાગમાં તે જુએ કરે છે.

મનોયત્ર ૩ છું.

નીચેનાં વાક્યોમાં કૃદન્તોથી વિધાનપદનો વધારો કરો:—

૧. ફૂટગે નાંટો.
૨. માણસું પેટું નીકળે નહિ.
૩. લોકો કૃષ્ણાં આવે છે.
૪. ચાર ચોર ધણો માલ લાવ્યા.
૫. આપણે ઘણા દિવસ જૂખ વેડી છે.
૬. કેસવલાલ સાચુ બોલ્યો.
૭. તમે તકરારનો તોડ કાઢો.

મનોયત્ર ૪ છું.

વિશેષણથી તથા કૃદન્તોથી વિધાનપદનો વધારો યાવ એનાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોયત્ર ૫ મું.

નીચેના શબ્દ લઈ વાક્યો રચો:—

જિમાં રહે છે, માણસ, મીઠાં, તરફડતા, બાળે, હાથ, પગો, કેમવલાલ, કુનારીને, યુગ્મ, વિચારવા લાગ્યો, પકડીને, તેમાં, નાંખ્યા,

હમને, અચડાતા, ગાડામાં, ફૂટાતા, શહેરમાં, આવ્યા, હમે, હમને, લઈ ગઈ, આવીને, બાયડીઓ, સૂતરીઆ, કનેધી, તેમનું ઈશ્વરલાલ, બોલતુ, સમજ્યો, કાંઈ, નહિ.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. પાછલાં પ્રકરણોમાં વિધાનપક્ષનો વધારો કરનાર કઈ કઈ જાતના શબ્દો ગણાવ્યા છે ?
૨. આ પ્રકરણમાં તેવું કરનાર કયા પ્રકારના શબ્દો ગણાવ્યા છે ?
૩. ક્રિયાપદ સિવાયના વિધાનપક્ષનો વધારો કયી રીતે થાય છે ?

સામાન્ય પદાર્થો વિષે પાઠ.

(આલુ પૃષ્ઠ ૨૨ થી.)

પગથીલું ૩ લું.

પાઠ ૧૬ મો.

જૂચના ઝાડની છાલ.

કેટલાક જૂના જૂચ, જૂચના ઝાડની છાલનો કકડો, ખીજા કાંઈ ઝાડની છાલનો કકડો, ન્હાની લાકડાની પૂતળી, અને પાણી ભરેલું કાચનું વાસણ, એટલાં વાનાં આ પાઠને માટે શિક્ષકે પોતાની પાસે રાખવાં વર્ગના દરેક છોકરાને એકેક જૂચ આપવો, અને શિક્ષકે બાળકો પાસે તેમની ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરાવી તેમની પાસેથી જૂચના મુખ્ય ગુણ કહાવવા. તે હલકો, પોચો, સ્થિતિસ્થાપક, સંકોચનીય, અને જળાક્ષેપ છે.

૨. જૂચના ઝાડની કાપ્યા વગરની છાલને કાંઈ સાધારણ ઝાડની છાલ સાથે સરખાવી સમાનતા જતાવવી, અને પછી બાળકોને કહેવું કે જૂચ એક જાતના ઝાડની છાલનો જાને છે; પણ જૂચનું ઝાડ આપણા દેશમાં ઉગતું નથી.

૩. જૂચ તેના ખાસ ગુણને લીધે અમુક અમુક ઉપયોગમાં શી રીતે આવે છે તે શિક્ષકે જતાવવું.

(અ) સીસાના ઝટા તરીકે.

તે સંકેતચનીય છે, તેથી તેને બરાબર કાપ્યો હોય તો તેને દબાવીને સીસાની અંદર ઘાલી શકાય છે. પ્રયોગથી આ સમજાવવું.

સીસાના મોઢા કરતાં ખૂબ જડો છે તે વાત બાળકોની જાણમાં લાવ્યા પછી તેને તેની અંદર ધાલવો.

તે સ્થિતિરથાપક છે. મોઢાથી નીચલી તરફ જતાં સીસાનું ગળું ચારે બેરથી મ્હોટું થતું જાય છે તે, અને ખૂબ જૂઠાને સીસાના ગાંઠાની અંદરની બંધી જંગો ટેવી રીતે રોકી દે છે તે બાળકોને બતાવવું. આથી કરીને ખૂબ સમજાડ અંદર જોસે છે અને અંદર બરેકો પ્રવાહી પદાર્થ બહાર નીકળવા પામતો નથી. એમ્પેઇન નામના દારના સીસાના જૂના ખૂંચ વડે આ વાત સારી રીતે સમજાવી શકાશે.

તે જળાક્ષેપ છે તેમ જ બીજા કોઈ પ્રવાહી પદાર્થો તેમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી, તેથી તેઓ સીસામાંથી બહાર નીકળી શકતા નથી.

(આ) તે હલકી હોવાથી જિન્દગી બચાવનાર કમ્બરબંધ અને કમળ બનાવવામાં તે ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી છે. તેવા કમ્બરબંધ અને કમળ પહેરવાથી પાણીમાં ડૂબેલા માથુસ પોતાની જિન્દગી બચાવી શકે છે. વળી તે જિન્દગી બચાવનાર દોડીઓ બનાવવાના કામમાં આવે છે.

નસો. પ્રમાણે પ્રયોગ કરવાથી આ શુશુ અને ઉપયોગ સારી રીતે સમજાશે. -લાકડાની પૂતળી લેઈ તે ડૂબે એટલું તેના પગમાં સીમું બરાવવું, પછી તેને જિન્દગી બચાવનાર કમ્બરબંધને બદલે ખૂંચનું ચકરડું તેની કમ્બરે પહેરાવવાથી અથવા જિન્દગી બચાવનાર કમળને બદલે તેની આસપાસ ખૂંચની પટીઓ બાંધવાથી તે ડૂબે નહિ અર્થાત્ તરતી રહેશે.

(ઈ) તે હલકી અને દૂધવાળી હોવાથી જૂટની અંદરની તાગીઓ બનાવવાના કામમાં આવે છે.

બાળકોને હલકાં અને દૂધવાળા જૂટ ધારૂં ગમે છે.

હવે બાળકોના મનમાં કસાવવું કે પગ હમેશાં ગરમ અને સુકા રાખવા. કારણકે તેવા પગ રાખવાથી મંદવાડ આવતો અટકે છે.

પાઠ ૧૭ મો

આમડું.

જુદી જુદી જાતનાં આમડાંના ઝોઢી વતી જડાઈ વાળા કેટલાક કકડાં, બઠરીના બચ્ચાના આમડાનું બનાવેલું ઘસાઈ ગયેલું મોજી, અને જૂનું પગરખું અથવા ખૂટ, એટલાં વાનાં આ પાઠ શિખવતી વખતે ઉપયોગી થઈ પડશે.

શિક્ષકે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછવા:—

“ જુઓ, આ આમડાના કેટલાક કકડા છે. તમે દરેક એકેકા કકડા ભેઈ જમણા હાથમાં રાખો. તમારી આંખો બંધ કરી તે કકડાને તમારા નાક આગળ ધરો. ”

“ આંખો બંધ છતાં એ આમડું છે એ શી રીતે કહી શકા છે ? તેની ગંધથી. ”

“ આમડાના કકડાને વાળો. તે ઝટ વળી શકે છે તેથી તેને તમે કેવું કહેશો ? ” વળી શકે તેવું.

“ તે તૂટી શકે છે? તોડી જુઓ જોઈએ ” ના, તે તૂટી શકતું નથી.

“ ત્યારે આમડું કેવું કહેવાય ? ” ચીકણું. ”

“ આ કકડો પાણી ભરેલા કાચના વાસણમાં મૂકું છું. તે ઝૂંબતો નથી. ત્યારે તમે તેને કેવું કહેશો ? હલકું. ”

“ આમડાના ત્રણ ચુણ ફરી ગણાવી જાઓ. ” તે વળી શકે તેવું, ચીકણું, અને હલકું છે.

“ તેને તમે ચીકણું શામાટે કહો છો ? ” કારણ કે તે ઝટ તૂટતું નથી.

“ તેને વળી શકે તેવું કેમ કહો છો ? ” કારણ કે તે ઝટ વળે છે

“ હલકું કેમ કહો છો ? ” કારણ કે તે પાણીમાં તરે છે.

“ જુઓ, આ જૂનું પગરખું છે. તે શેનું બનેલું છે ? ” આમડાનું.

“ પગરખાં શામાટે પહેરીએ છીએ ? ” પગને ગરમ રાખવા માટે.

ખવા માટે.

“ બીજા શામાટે ? ” પગને સૂકા રાખવા માટે. ”

“બીજા સામારો?” પગમાં કાંઈ વાગે નહિ તે માટે.

“રખ્ખરમાં પાણી પેશી શકતું નથી તેથી તેને કેવું કહ્યું હતું?”

જળાભેદ.

“બૂચમાં પ્રવાહી પદાર્થ પ્રવેશ કરી શકતા નથી તેથી તેને કેવો કહ્યો હતો?” જળાભેદ.

“બૂટ અને પગરખાં ધણું ધસાઈ ગયેલાં નથી હોતાં તો તેમાં પાણી પેશી શકતું નથી; ત્યારે આમડું કેવું કહેવાય?” જળાભેદ.

“પાતળું આમડું જળાભેદ હોતું નથી; કારણકે બકરીના બચ્ચાના આમડાના બનાવેલા મોત્તમાં પાણી પ્રવેશ કરે છે અને તે પહેનારનો હાથ પસળે છે, પણ જે આમડાના બૂટ અને મોત્ત બને છે તે જળાભેદ હોય છે.”

“અત્યાર સુધીમાં તમે કહ્યું છે કે આમડું વળી શકે તેવું, ચીકણું, હલકું, અને જળાભેદ છે. આ ગુણને લીધે તે બૂટ અને પગરખાં બનાવવાના કામમાં શી રીતે આવે છે તે હવે જોઈએ.”

“આમડું વળી શકે તેવું છે; જે કપડાનું મ્હારું અંગરખું બનાવેલું છે તે પણ તેવું છે; તો તે બૂટ અને પગરખાં બનાવવાના કામમાં કેમ લેવાતું નથી?” કારણકે તેમાં થઈને પાણી અંદર આવશે.

“ખરી વાત; પણ હું લોહાનાં પગરખાં બનાવરાવું તો તેમાં થઈને પાણી અંદર નહિ આવે.” તે ધણું ભારે થશે.

“ત્યારે, લાકડાનાં પગરખાં કેમ બનાવતા નથી?” તે વળી શકશે નહિ તેથી પગને ઈજા થશે.

“કાગળી વળી શકે તેવો અને હલકો છે, તો તેનાં પગરખાં કેમ બનાવતા નથી?” કારણકે તે જળાભેદ નથી; તે જલદી ફાટી જશે.

“ત્યારે બૂટ અને પગરખાં બનાવવાના કામમાં આમડું શા માટે વપરાય છે તેનાં કારણ કહી જાઓ.” કારણ કે તે વળી શકે તેવું છે અને તેથી પગને ઈજા થતી નથી. કારણકે તે ચીકણું છે, અને ઝટ ફાટી જતું નથી. કારણકે તે હલકું છે તેથી પગ થાકી જતાં નથી. તે જળાભેદ છે તેથી પગ સૂકા ને ગરમ રહે છે.

હજી ચામડાનો એક ગુણુ બાકી રહી ગયો છે તે તરફ હવે બાળકોનું ધ્યાન ખેંચવું. ચામડાને દેવતાની પાસે અથવા ઉપર ચૂકીએ છીએ ત્યારે કરચડી અથવા ગૂંચળું વળી તરત જ બળવા માંડે છે. આ ઉપરથી બાળકોને શિખાવણુ દેવી કે પગ સૂકવવા કે ગરમ કરવા હોય ત્યારે છેક દેવતાની નજદીક પગરખાં કે જૂટ રાખવાં નહિ.

મોઝાં વગેરે બનાવવામાં ચામડું શા માટે વપરાય છે તે વિષે હવે શિક્ષકે ઉપર પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછી જનામ કદાવવા.

વળી બાળકોને કહેવું કે જે ચામડાનાં પગરખાં વગેરે બને છે તે દોરનાં ચામડામાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે, પણ તેને તૈયાર કરવાની રીત હમણાં શિખવવી નહિ. —

પાઠ ૧૮ મો.

રખ્ખર, વાદળી, જૂચના ઝાડની છાલ, અને ચામડું.
(સરખામણી.)

રખ્ખર, વાદળી, જૂચના ઝાડની છાલ, અને ચામડાના ગુણુ સરખાવામાં એક પાઠ જોડતો વખત રોકવો. આ પાઠને સરખામણી અને ગૃહીના પાસ મનોવત્ત તરીકે ગણવો એટલું જ નહિ, પણ બાળકોને કહું આવડ્યું છે તેની પણ આ પાઠમાં પરીક્ષા કરવી.

આ પદાર્થો કઈ કઈ બાજતોમાં મળતા છે અને કઈ કઈ બાજતોમાં મળતા નથી તે સમજાવી બાળકોને કાંઈ પણ કહેવું નહિ; પણ જરૂર પડે તો તેમની પાસે તપાસ કે પ્રયોગ કરાવીને કદાવવું.

મળતાપણાની મુખ્ય બાજતો નીચે પ્રમાણે છે તે બાળકો પાસેથી કદાવવી:—

ત્યારે પદાર્થો હલકા છે; પણ રખ્ખર અને ચામડા કરતાં વાદળી અને જૂચ વધારે હલકાં છે.

રખ્ખર, વાદળી, અને જૂચ એ ત્રણે સ્થિતિસ્થાપક અને સંકોચનીય છે; પણ જૂચ કરતાં વાદળી અને રખ્ખર કરતાં જૂચ વધારે સંકોચનીય છે.

રખ્ખર, વાદળી, અને ચામડું એ ત્રણે ચીકણાં અને વળે તેવાં છે.

રજ્જર, જૂથ અને ગામડું એ ત્રણે જગ્યાએય છે.

રજ્જર અને જૂથ એ કદ્દમિદ્દ પદાર્થો છે તેથી તેઓ પણ જગ્યાગામડી છે.

વાદળો અને ગામડું એ પ્રાણિન પદાર્થો છે તેથી તેઓ કદ જાળતા નથી.

નિવનતાની જાળનો નીચે પ્રમાણે છે તે જાળમાં પાડેથી કડાવતી:-
વાદળો ચોપક છે, પણ જીવન પદાર્થો ચોપક નથી.

વાદળો કિદ્દવાળી છે, પણ રજ્જર અને ગામડું કિદ્દવાળાં નથી.

વાદળો, રજ્જર, અને ગામડું ચીકણાં છે, પણ જૂથ ચીકણું નથી.

વાદળો, રજ્જર, અને જૂથ સિદ્ધિતિદ્વાયક છે, પણ ગામડું સિદ્ધિતિદ્વાયક નથી.

પાઠ ૧૬ મો.

પાણી, દૂધ, કેરોસિન (ઓયલ) તેલ, બગેરે (સરખામણી).

આ પદાર્થો શી શી જાળમાં ગણતા છે અને શી શી જાળમાં ગણતા નથી તે જાળની આધાર જરૂર પડે તો અવલોકન, તપાસ, અને પ્રયોગ કરાવી કડાવવું.

ત્રણે પદાર્થો પ્રવાહી છે.

• પાણી.

દૂધ.

પારદંતક.

અપારદંતક.

• રંગ વિનાનું.

મોનો રંગ.

• સ્વાદ સ્વદિન.

ચીકું.

પાણી.

કેરોસિન તેલ.

પારદંતક.

પારદંતક.

રંગ વિનાનું.

રંગ વિનાનું.

રંગ વિનાનું.

પણીજ નહારી રંગવાળું

નિવનતાગામડી.

પણું જ જગ્યાગામડી.

રજ્જરની જાળ કિદ્દવાળી છે ખરી, પણ તે ચોપક નથી તેથી પ્રવાહી પાણી, તેમાં પડેને ચીકણી પદાર્થ નીકળી જતા નથી.

કરોસિન તેલ પાણી કરતાં હલકું છે એ વાત બંને વાનાંને કસોટીની નજીમાં નોંખવાથી માલૂમ પડશે; તેલ ટેલે આવીને રહેશે.

દૂધ.

કરોસિન તેલ.

અપારદર્શક.

પારદર્શક.

જરા ગંધ.

ધણી જ નકારી ગંધ.

નિર્જ્વાળામયી.

ઘણું જ જ્વાળામયી.

મધાકે, સિરકા, સાદી, વગેરે જેવા બીજા પ્રવાહી પદાર્થોને એક બીજા સાથે તેમ જ ઉપરના પદાર્થો સાથે સરખાવવા.

પાઠ ૨૦ મે.

પતાંચું, ફટકડી, સોડા, કપૂર, ચાક, વગેરે.

(સરખામણી.)

આ પદાર્થો શી શી બાબતમાં મળતા છે અને શી શી માબતમાં મળતા નથી તે અગાઉની માફક અપલોકન, તપાસ, અને પ્રયોગ કરાવી કઢાવવું.

પતાંચું.

ચાક.

ઘોળો રંગ.

ઘોળો રંગ.

બરડ.

બરડ.

મીઠું.

સ્વાદ રહિત.

ગળક.

અમળક.

ફટકડી.

કપૂર.

રંગ વિનાની, પણ ખાંડીને
લોટ કરીએ ત્યારે ઘોળી. }

ઘોળી.

પારદર્શક.

અપારદર્શક.

પાણીમાં ગળક.

પાણીમાં અમળક.

ખાટી.

તીખું.

ગંધ વિનાનું.

ધણી ગંધવાળું.

પીગળે નહિ તેવી.

પીગળે નહિ તેવું.

નિર્જ્વાળામયી

ઘણું જ્વાળામયી.

સોડા.

ફટકડી.

સોટ નેવો દોષ સારે. } ખાંડીને સોટ નેવી કરીને સારે
ધોળો અને અપારંદરક. } ધોળો અને અપારંદરક.

ગળદ.

ગળદ.

પીગલે નહિ તેવી.

પીગલે નહિ તેવો.

ખારો.

ખાંદી.

ખીજા પદાર્થો એ પ્રમાણે સરખવવા.

નિશાળ અને નિશાળીઆ.

(લખનાર ડોક્ટર ની. ડા.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૨ થી.)

નેત્ર અને તેનું રક્ષણ.

આંખ એ શરીરનો સુંગાર છે. આંખવડે આપણે જીવિ જીવિ વસ્તુઓ, જનવરો, સદિ સૌન્દર્યના દેખાવો વગેરે જોઈ શકીએ છીએ; અને તેની અસર મગજ પર થાય છે. આથી કરીને આંખ એ એક મુખ્ય જ્ઞાન માર્ગ છે. જે બાળક જન્મપણથી આંખજી થાય છે તેનો આ જ્ઞાન માર્ગ બંધ થઈ જાય છે, તેથી દષ્ટિ મારફતે મગજને જ્ઞાન મળતું અટકે છે, અને તેની મન શક્તિ મન્દ રહે છે. અગાડી ટાંકેલા આંખના મુસલમાન બાળકના દાખલા પર સુચ વાંચનારનું ધ્યાન હું ખેંચું છું, અને યાદ દેવડાવું છું કે તે બાળકનું મન અધ્યાપાને હીષે સરત સ્થિતિ ભોગવતું હતું. પણ તેની આંખમાંથી મોતીઆ કાઢ્યા સારે તે દેખતું થયું, અને તેનો આ જ્ઞાનમાર્ગ ઉધડવાથી તેની શક્તિ ખીસવા માંડી.

આ બાળકને મ્હેં મોતીઆ કાઢ્યા પછી પ્રાંચે વર્ષે જોયું, સારે તેના મનની સ્થિતિ જાગૃત અને ચચળ, તથા રીતભાત વિનયવાળી મદાર જોવામાં આવી. આખો છતાં જે આદમીઓ આંખનો જ્ઞાન માર્ગ તરીકે-ચોડા-ઉપયોગ કરે છે, તેમના મનની સ્થિતિ બરાબર ખીસતી નથી એ ઉપરના દાખલાથી સમજાય છે.

સાંપનાં આંખાં શરીરપર એક નીતનું પંડ ચડે છે, તેને સાંપની કાંચળી કહે છે. આ કાંચળી તે વરસમાં એક વાર અને વંખતે વધારે વાર ઉતારે છે. કાંચળી ઉતારવાનો વખત થાય છે ત્યારે યોગ્ય દહાડાં અગાઉથી તેનું શરીર નહું થાય છે, અને તે આંખે આંધળો થાય છે, અને તે ઉતાવળ પછી પાછો દેખતો થાય છે.

સાપની મુખ્ય બે જાતો છે. એક ઝેરી સાપ, અને બીજા ઝેર વગરના સાપ. પહેલી જાતના સાપના ઉપલા જડખામાં એક હાડકા સાથે વળગેલાં બે ઝેરી દાંત હોય છે. આ દાંતનાં મૂળ આગળ એક સ્નાયુ છે, તેમાં ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. આરામની વખતે આ ઝેરી દાંત ઉપલા જડખામાં આડા થઈને રહે છે, પણ જ્યારે સાપ ખીજવાય છે, અથવા શિકાર પકડવાનો હોય છે ત્યારે ઝેરી દાંત ઊભા થઈ જાય છે, બીજાં દાંત કરતાં આ દાંત લાંબા હોય છે. દરેક જાતના સાપ મધુર અવાજના શોખીન હોવાથી વાદી સોકો મોરલી વગાડી તેને પકડે છે, અને તેનો મ્હોમાંથી ઝેરી દાંત ખેંચી કઢાડે છે. ઝેરી દાંત ફરી ફરીને ઊગે છે, તેથી વારે વારે ખેંચી કઢાડવા પડે છે. દરેક જાતના સાપ ખોરાકને આખોને આખો ગળી જાય છે. તેમની ખોપરીનાં હાડકાં એવાં હોય છે કે તેમના મ્હોની કાલ ધણી જ પહોળી થઈ શકે છે. તેથી મ્હોટા જાડાં ઊદર જેવાં પ્રાણીઓને પણ તે ગળી શકે છે. કેટલીક વાર બહુ જાડા ખોરાકને ગળતાં સાપ મરી પણ જાય છે. દેડકાં, ગરોળીઓ, ઊદર, ખિસ્કોલાં, વગેરે પ્રાણીઓનો અહાર કરે છે.

બીજી જાતના સાપ ઈંડાં મૂકે છે. તે ગરમીથી સેવાય છે. ઈંડું ફૂટીને તેમાંથી ન્હાનો સાપ નીકળે છે તેને સાપનો કંચો કહે છે. જરાક મ્હોટા થયા પછી તે સાપોલીઉ કહેવાય છે. સાપ ધણી વરસ જીવે છે. એવું કહેવાય છે કે ઈંડાં મૂક્યા પછીથી જ્યારે ભય આવી પડે છે ત્યારે તે ઈંડાં અંધ-વાં કેશાને ગળી નષ્ટ એક જગાએથી બીજા જગાએ લઈ જાય છે, ત્યાં તેમને પાછાં જોડી કઢાડે છે. આ વાતનો નોંધ એ તરત્સો પૂગવો મંજી સંચો નથી.

સોંકોના ધરોમાં નીકળતા સાપમાં જે સાપનો રંગ જાંબો પીળો હોય તે પર કાળાં ટપકાં હોય છે અને જે બે ત્રણ કુટ લાંબો થાય છે તેને ફાંડીઓ સાંપ કહે છે. કાંડીઓ સાંપ ઝેરી છે. આફ્રિકા ખંડમાં

એક જાતનો દોડીઓ થાય છે તે બહુ ટૂંકી શકે છે તેને ટૂંકનારો દોડી-
ઓ કહે છે. આ સાપ બહુ ઝેરી છે. કરબા પછીથી તરત જ જો કરડેલો
બાગ, ટાપી નાંખવામાં આવે તો જ બચી શકાય, નહિ તો તરત મરણ
નીપજે છે. ઈંગ્લંડ અને હિન્દુસ્તાનમાં બેન્ગાળાં જંગલોમાં અને પાણીની
થડમાં એક જાતનો સાપ થાય છે તેને વીંટી વીંટી વાળો સાપ કહે છે.
ખેતરો અને બગીચાઓમાં પંથુ આ સાપ રહે છે. તે શિયાળામાં સુસ્ત
પડી રહે છે. તે ઝેરી નથી. અમેરિકા અને મંસાલાના ટાપુઓમાં એક
જાતનો સાપ થાય છે, તેનો રંગ પીળચટ્ટો ભૂરો છે. તેની પૂછડીને છેડે
શિંગડાં જેવાં કઠણ બીંગડાં હોય છે. આ સાપ ચાલે છે 'સારે આ' બી-
ગડાંનો ખડખડાટ આવજા થાય છે તેથી તેને ખડખડીઓ કે ગણગણનો
સાપ કહે છે. તેનો અંગ્રાજ દેરલેક છેડેથી સંભળાય છે.

આ સાપ અને બીજી કેટલીક જાતના સાપની આંખો બહુ ચળકતી
હોય છે. તે જ્ઞાનાં પ્રાણીઓના સામું ચળકતી આંખે ટક ટક જોયા કરે
છે તેથી તે પ્રાણીઓ કાંતો મોહ પામીને કે આકર્ષાઈને સાપની તરફ
ખેંચાઈ જાય છે. એટલે તે તેમને મારીને ખાઈ જાય છે. આ સાપ પંથુ
બહુ ઝેરી છે. ગણગણના સાપને બૂંડ ખાઈ જાય છે, અને તેના કરડવાંથી
તેઓ મરી જતાં નથી. એ કસણથી ઉત્તર અમેરિકાનાં સંસ્થાનોમાં વસે-
નારા જાદુ એ સાપના ઝેરના ઉતાર તરીકે બૂંડની ચરખીનો ઉપયોગ કરે છે.
એ ચરખી તેનો અક્ષીર ઉપાય કહેવાય છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(આજુ પૃષ્ઠ ૨૭ થી.)

(લખનાર નગીનદાસ અનોપચંદ.)

લવિંગ.

લવિંગનાં ઝાડ અસદૃશ ફક્ત મોંઘુકામાં થતાં હતાં. તે ખેટ વસંદાના
દાયમાં આવ્યા પછી તેમજ તેમને આમ્બોયના વગેરે નેમના તાળાના
ખીખ જેટલાં દાખલ કંદો છે. હાલ તેમને મુમાના, પિનાંગ, બેનકુલીન,
ઝંઝીમારી, અને આફ્રિકાનાં પૂર્વ કિનારે પેન્થા વગેરે દેશો પશુ ઉછેરે છે.
શિષ્ય હિન્દુસ્તાનમાં પણ તે કાઈ કાઈ દેશો થાય છે.

નર લવિંગ એટલે લવિંગના ફળને સારી રીતે ખાતર પૂરેલા ખેતરમાં આશરે ૧૨ ઇંચને છેટે વાવે છે. પછી બેઘંચે તેટલું થોડે થોડે પાણી પાંચ છે. પાંચ અઢવાડીઆમાં તે ઊગી નીકળે છે. બ્યારે છોડ ચાર પાંચ ફુટ ઊંચા થાય છે ત્યારે તેમને ઉપાડી લઈ ખીજ ખેતરમાં ત્રીસ ત્રીસ ફુટને છેટે વાવે છે. તે ઝાડ થોડી રેતાળ અને બોલેકેનિક જમીનમાં સારાં ઊગે છે. તે પંદરથી ચાળીસ ફુટ ઊંચાં થાય છે. તેનો આકાર પીરામિડ જેવો હોય છે. તેનાં પાંદડાં મોટાં થાય છે અને ડમરાનાં પાંદડાંની માફક લંબગોળ અને ટોચે અણીવાળાં હોય છે. તેનાં ફૂલ લાંબાં નળાકાર અને ટોચે ચાર પાંખાંવાળાં થાય છે. ધણેખરે ઠેકાણે એ ઝાડ છ સાત વરસનાં થાય છે એટલે ફૂલ આવવા માંડે છે, અને પચીસ ત્રીસ વરસનાં થાય એટલે તે આવતાં બંધ થાય છે. પણ આમ્બોયનામાં ઝાડ બાર પંદર વરસનાં થાય ત્યારે ફૂલ આવે છે, અને તે ૭૫-૧૫૦ વરસનાં થાય ત્યાં મુધી ફળે છે. આ ફૂલની કળીઓ તે લવિંગ.

ફૂલ ખુલા રાતા રંગનાં થાય છે ત્યારે તેમને તોડી લે છે. ઘણે ખરે ઠેકાણે આ કામ હાથવડે કરે છે. પણ કોઈક ઠેકાણે ઝાડ નીચે લૂગાં પાંધેરી વાંસવડે ખૂંડી લે છે. પછી તે ફૂલને તડકે સાદીઓ ઉપર સૂકાવે છે. સૂકાય છે ત્યારે હુંગરા કાળા રંગનાં થાય છે. દરેક ઝાડપરથી છ શેર સાત શેર સૂકાં લવિંગ થાય તેટલાં ફૂલ ઉતરે છે. તેના ફળને નર લવિંગ કહે છે તેનો પણ ઘણો વેપાર ચાલે છે.

લવિંગને કચરીને તેણ કાટવામાં આવે છે. તેને લવિંગનું તેલ કહે છે. તે રંગ રહિત અગર સહેજ પીળચટ્ટા રંગનું હોય છે. આ તેલ ઇંગ્લંડમાં ઘણું બનાવવામાં આવે છે. તે ચરખી, સાબુ, અને સ્પિરિટમાં જલદી મળી જાય છે, તેથી સુગંધીદાર પદાર્થો બનાવવામાં તે ઘણું વપરાય છે.

લવિંગ આપણે અહિં પાન સાથે અગર એકલાં આવે છે, તેમ જ મસાલામાં પણ વપરાય છે. તે દાંતના પાળા મજબૂત કરે છે અને શ્વાસ મુંધારે છે; ભૂખ લગાડે છે તેમ જ અપચો મટાડે છે. માથાના અને દાંતના દુખાવામાં તેનું તેજ એક અકસીર ઇલાજ છે. હિન્દુસ્તાનમાં લવિંગના વેપારનું મુખ્ય મથક મુમ્બઈ છે. અહિં ગંધાં લવિંગ ઝાંઝીઆરથી ટપાવે છે. દરે વર્ષે તેનો વપરાશ આપણે અહિં વધતો જાય છે તે નીચેના આંકડા પરથી જણાશે:—

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

સન.	આયાત.	નીકાશ.	વપરાશ.
મંણી.	મંણી.	મંણી.	મંણી.
૧૮૮૧.	૬૪૫૯૭	૨૬૬૦૩	૩૭૯૮૪
૧૮૮૫.	૧૧૯૭૭૫	૪૧૨૨૬	૭૮૫૪૯

જે લુધિંગ અલિધી પરદેશ મોકલવામાં આવે છે તેમાંનાં કેટલાંક ભિન્નમાં જાય છે. બાકીનાં ચીન, તુર્કસ્તાન, ઝોડન, ક્રાન્સ વગેરે દેશોમાં મોકલવામાં આવે છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(લગનનાર ગ. ગો. બર્ને.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૦થી.)

આ વિષે આગળ વિસ્તારથી કહેવામાં આવશે. માટે તે વિષે અહિં-
માં કંઈ પણ ન કહેતાં આ વંશપરંપરામાં પાયરી પાયરી વડે ઉત્પન્ન
યતાં પ્રાણીઓના જથ્થા વિષે કહું છું. પ્રાણીઓના મુખ્યત્વે કરીને બે વર્ગ
કરેલા છે. (૧) કરોડ વગરનાં, (૨) કરોડવાળાં. આમાં કરોડવાળાં પ્રા-
ણીઓને કરોડ વગરનાં પ્રાણીઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ માન્યાં છે. કરોડ વગરનાં
પ્રાણીઓમાં પ્રવાળ છીટક અને સ્પંજ નથા પોરા જેવા છેક કુદ્ર (હલકાં)
પ્રાણીઓ પ્રારંભે હોઈને તેમનાથી ચઢતી પાયરીનાં છીપમાં રહેનારાં પ્રા-
ણીઓ અને તેનાથીએ વળી ચઢતી પાયરીનાં ખન્તાદિ છીટક વગેરે છે.
તેનાથી જાંચી પાયરીવાળાં જંગમચળચર પ્રાણીઓ (દેડકાં, મુસર, વગેરે).
તેથી ચઢતાં સાપ જેવાં પેટે ચાલનારાં. તેથી ચઢતાં પક્ષીઓ, વગેરે એક
પછી એક ચઢતી પાયરીવાળાં પ્રાણીઓ કરોડ વગરના પ્રાણીઓમાં આવે-
લાં છે. કરોડ વગરનાં પ્રાણીઓના કરતાં ચઢતો દરજ્જો (ચઢતી પાયરી)
અત્યંત પ્રાણીઓ (કરોડવાળાંઓ) માં છે. આ વર્ગમાં પણ કંગાર જેવાં
પ્રાણીઓ છેક હલકા દરજ્જાનાં હોઈને તેથી ચઢતાં ધેન્વાદિ પ્રાણીઓ.
તેથી શ્રેષ્ઠ મર્કટાદિ (વાંદરાં વગેરે) અને સર્વમાં માણસ એ શ્રેષ્ઠ પ્રાણી
છે. એવી રીતે પાયરી, પાયરીઓ બાંધેલી છે. જેવી રીતે પ્રાણીઓમાં પાય-
રીઓ બાંધી છે તેવી જ રીતે વનસ્પતિમાં પણ બાંધી છે. વનસ્પતિમાં પણ
છેક નીચા દરજ્જામાં શેવાળ જેવી વનસ્પતિ આવી શકે છે. શેવાળ વર્ગથી

ચંદતી પાંચરી સુંદર; ફર્ન વગેરે વનસ્પતિની છે. તેથી શ્રેષ્ઠ તાડ, માંડાદિ વનસ્પતિ, તેથી શ્રેષ્ઠ પીપળા; વડ, આંબા વગેરે; હીક. હવે પાછળ કહેવામાં આવ્યું જ છે કે બીજા યુગમાં જે જે થશે બન્યા તે તે થશેમાં ખોદી જોવાથી જે ફાસિલો જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી જણાય છે કે તે કાળનાં પ્રાણીઓ છેક હલકા (પરવાળાં જેવાં, સ્પંજ જેવાં પ્રાણીઓ) દર-જાનાં હોવાં જોઈએ. આ યુગમાં સર્વ સ્થળે સમુદ્ર હોવાના અનુભવી દરિયામાં ઉગનારી વનસ્પતિ સિવાય બીજું કંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી. આ વખતે જે જે થશે બન્યા તે તે થશેના અનેક વિભાગો છે. છેક નીચેના થશેમાં પ્રવાળ કીટક અને સ્પંજદિ પ્રાણીઓ જોવામાં આવે છે. તે ઉપરના થશેમાં પ્રવાળ કીટકથી ચંદતી જાતનાં પ્રાણીઓ જેવાં શ્રેષ્ઠે આપાપદો-લાઇટ વગેરે જેવાં પ્રાણીઓ જડે છે. તે ઉપર હીપવાળાં અને પછી માછલાં જેવાં પ્રાણીઓ જોવામાં આવે છે. (અપર્ણ.)

કેળવણી ખાતાની સ્વરો.

બીજા દરજ્જાના શિક્ષકોની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા.

:(મુખ્યર્થ સરકારી ગ્રેડ તા. ૧૨-૧-૬૯, પૃષ્ઠ ૩૮-૪૦.)

કેળવણી ખાતું,

જંશુરે મુખ્યર્થ, તા. ૧૦ મી જાન્યુઆરી સને ૧૮૯૯.

નં. ૨૫.—મુખ્યર્થ દલાકાની બીજા દરજ્જાની નિશાળોના શિક્ષકોને સર્ટિફિકેટો આપવા માટે પરીક્ષા લેવાના નીચેના કામ ચલાવે નિયમો સર્વ લોકોને જાણ થવા સાર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. તે આસતા વર્ષથી અમલમાં આવશે:—

૧. બીજા દરજ્જાના શિક્ષકોને સર્ટિફિકેટ આપવા માટે સરકારી વાર્ષિક કેળવણી ખાતા તરફથી વરસમાં એક વાર પરીક્ષા લેવામાં પરીક્ષા આવશે. પરીક્ષા પૂના (અથવા મુખ્યર્થ), અમદાવાદ, ધારવાડ, અને કરાંચીમાં થશે, અને તે પ્રાન્તિક એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, તથા ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજૂરીથી ઇન્સ્પેક્ટર નીમેશ મદદગારો મળીને લેશે.

૨. પરીક્ષા ઘણું કરીને ઓગસ્ટ માસની ચરઆતમાં લેવામાં

પરીક્ષાની આવશે, અને પરીક્ષા સર થતા પહેલા દરેક ઉમેદવારે એ-
તારીઓ અને શ્રી. ઇન્ડેક્સનલ ઇન્સ્ટ્રુક્ટરને પાંચ રૂપીઆ શી આપશે. પંડરો.
પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ સામિત રાખેલા નમૂના
પ્રમાણે ઇન્સ્ટ્રુક્ટરને મોકલવી, અને તે તેમને ૨ લી જુલાઈ સુધીમાં. પ-
હોવવી જોઈશે.

૩. માન્ય ફરેશી બીજા દરજ્જાની સરકારી, મદદ લેનારી, અથવા

ઉમેદવાર મદદ નહિ લેનારી, યુરોપીઅન, ઇંગ્લિશ ટીચિંગ, અથવા એ-
યવાની ગણે વર્નાક્યુલર શાળાઓના સઘળા કાંચની અથવા અન્યમા-
લાયકાત.

યેશા પુરુષ તેમજ સ્ત્રી શિક્ષકો અને પરીક્ષામાં દાખલ થઈ
શકશે. યુનિવર્સિટી સ્કૂલ કાદંબ પરીક્ષામાં અથવા યુનિવર્સિટીની એન્ટ્ર-
ન્સ (મેટ્રિક્યુલેશન) પરીક્ષામાં ને ઉમેદવાર પાસ થયેલા નહિ હોય, જેણે
શિક્ષક તરીકે લાગતાગટ ઓછામાં ઓછ એક વર્ષ સુધી નોકરી કરી
નહિ હોય, અને જે શાળામાં તે નોકરી કરેલો હશે તે શાળાના ઉપરી
પાસેથી આજ ચત્રગત અને શિક્ષણ શક્તિ બાબતનું જરૂરીઆત સર્ટિફિકેટ
જનું નહિ કરે તેને એ પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષાના ૪. શિક્ષણ શાસ્ત્ર અને શિક્ષણ કળાની પરીક્ષા લેવામાં આવશે,
વિષયો. અને તેના નીચે પ્રમાણે બે ભાગ પાડવામાં આવશે:—

ભાગ ૧ લો.—શિક્ષણ શાસ્ત્ર.

ભાગ ૨ લો.—શિક્ષણ અને વર્ગ વ્યવસ્થાનો અનુભવ.

*ટીપ.—જેણે દક્ષિણ ફેલો તરીકે કોલેજમાં નોકરી કરી હશે તે પણ
આ પરીક્ષામાં દાખલ થઈ શકશે.

**ટીપ.—જે શિક્ષકે માન્ય ફરેશી બીજા દરજ્જાની શાળામાં લાગતા-
ગટ બે વર્ષ સુધી નોકરી કરી હશે, અને તે શાળાના ઉપરી પાસેથી
તેની મતલબનું સર્ટિફિકેટ જનું કરશે, તે શિક્ષકના સમ્બંધમાં આ નિયમે પ્રસિ-
દ્ધ મુખા પછી ત્રણ વર્ષ સુધી યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં પાસ થયા બાબતની
લાયકાતની જરૂર પડશે નહિ.

ભાગ ૧ લો.

પુસ્તકો અ. પ. પરીક્ષા માટે નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો કેળવણીમાં આપવાં છે:
ને દોઢડા.

(૧) સર જેપુઆ ફિઝ્યનાં “શિક્ષણ સમ્બન્ધી ભાષણો.”

(૨) ગાર્લિક ફ્રી “પદ્ધતિનું નવું પુસ્તક.”

(૩) ક્રાઈસ્ટયુઝ ફ્રી “શિક્ષણ, તેના હેતુઓ અને સાધનો.”

વાંચેલી ચોપડીઓના નીચે પ્રમાણે જે સવાલ પત્ર આપવામાં આવશે:—

સવાલપત્ર ૧ લો—ફિઝ્યનાં ભાષણો ૧૦૦

સવાલપત્ર ૨ જે—આકીનાં જે પુસ્તકો. ૧૦૦

ભાગ ૨ જે.

કુલ ૨૦૦

શિક્ષણ અને વર્ગ વ્યવસ્થાનો અનુભવ અને ચતુરાર્થ:—

દોઢડા.

(અ) જે વર્ગને શિખવવામાં આવે તે વર્ગના સમ્બન્ધમાં વિષયનું ચોક્કસપણું અને પ્રકાર... .. ૫૦

(વ) સ્પષ્ટપણે સમજાવવાની શક્તિ અને પ્રશ્ન પૂછવાની ચતુરાર્થ. ૫૦

(ક) ભાષા (સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ, ખરા ઉચ્ચાર, અને વર્ગને માટે તેની યોગ્યતા સહિત)... .. ૫૦

(હ) છોકરાઓની વ્યવસ્થા તથા બંદોબસ્ત રાખવાની શક્તિ. ૫૦

કુલ ૨૦૦

એકંદર કુલ ૪૦૦

પરીક્ષા લે. ૬. ભાગ ૧ લા ના સવાલ પત્રો દ્વારાને ઇલાકાના બધા પ્રા-
વાની રીત. નોમાં તેના તે જ આપવામાં આવશે.

જે શાળામાં ઉમેદવાર નોકરી કરે તે શાળાની વાર્ષિક તથા અનુભવ સહી વખતે ઇન્સ્પેક્ટર સાધારણ રીતે બીજા ભાગની પરીક્ષા અને ચ-
તુરાર્થની લેશે. છતાં તે કામ માટે અમુક દિવસ અને શાળા ‘ફીલ્ડ’ તે પરીક્ષા દિવસે અને તે શાળામાં પરીક્ષા લેવાની તેને છૂટ છે. પહેલા

આગની પરીક્ષામાં પાસ થયા સિવાય ઓઈ ઉમેદવારની ખીજ ભાગની પરીક્ષા લેવામાં આવશે નહિ.

૭. ઉમેદવારે પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે દરેક ભાગ માટે ઠીક સર્ટિફિકેટ. એવા કુલ દોઢા પૈકી ઓછામાં ઓછા દર સેક્ટે ૫૦ દોઢા મેળવવા જોઈશે. પાસ થનાર ઉમેદવારોને સામિત સમેક્ષા નમૂના મુજબ સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે, અને તેમનાં નામની યાદી નેમને મળેલા કુલ દોઢા સાથે દર વર્ષે સરકારી ગઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

સરકારી શાળાઓના અન્તમાયેશી શિક્ષકોને દરે પછી આ નિયમો મુજબ સર્ટિફિકેટ મેળવ્યા વગર જણાવ કરવામાં આવશે નહિ.

૮. ખાતાથી અપાતું ખીજ દરજ્જાના શિક્ષકનું સર્ટિફિકેટ મે-
ક્ષણ જગ્યાની સ્કેકન ખાતાની સર્વે ડિવેક્ટરીઓમાં નોંધાશે, અને પ્રોમોશનનો નિર્ણય કરનાં તે વાત ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. ગ્રાન્ટ ઇન એઈડ કોડ મુજબ મદદ લેનારી શાળાઓના શિક્ષક અને પૂરતા છે કે નહિ તે નક્કી કરતી વખતે સર્ટિફિકેટ મેળવનાર શિક્ષકોની સંખ્યા ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.

અ.

આરજીનો નમૂનો.

મહેરબાન એજુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ,
ખાતા,

સાહેબ,

વિનંતિ સાથે આજ ને ખીજ દરજ્જાના શિક્ષકની સર્ટિફિકેટ પરી-
ક્ષામાં મદદ લેવાની મહેરબાની કરશે.

હું હું, સાહેબ,

આપનો આનાંકિત સેવક,

પૂર્વ નામ)

(નિમણ)

(પુનિર્દેશોની પરીક્ષા, અને તેમાં પાસ થવાની તારીખ)

(હેડ માસ્ટર માસ્ટર થવાના કરવી.)

વ.

૩ જા નિયમ મુજબ શાળાના ઉપરીએ આપવાનું સર્ટિફિકેટ.
આથી ખાતરી પત્ર આપુ છું કે એ. વ. હોદ્દા બાર માસથી આ
શાળામાં શિક્ષક છે, અને મ્હાન ધારવા મુજબ તે સારી આવડો, વર્ગમાં
બંદોબસ્ત સખી શકે તેવો, અને બીજા દરજ્જાના શિક્ષકની સર્ટિફિકેટ પ્રતીક્ષા
આપવાને સર્વ રીતે લાયક છે.

ક.

સર્ટિફિકેટનો નમૂનો.

સુખ્યર્થ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાનું બીજા દરજ્જાના
શિક્ષકનું સર્ટિફિકેટ.

પૂર્વ નામ.	મળેલા દોહરા.				
	ભાગ ૧ લો.			ભાગ ૨વો	કુલ.
	સવાલ પ. ૧ ૧ લો.	સવાલ પ. ૧ ૨ લો.	ભાગ ૧ સાત કુલ.		
	૧૦૦	૧૦૦	૨૦૦	૨૦૦	૪૦૦

પ્રાન્તમાં પાસ થયો.

— }
— }

એ. સુકેશનથ ઇન્સ્પેક્ટર,

પ્રાન્ત.

ડિરેક્ટર જોઈ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

તેજ નામદાર મન્દિરે દાન કાલિમાલના હુકમથી,

(સદી) આર, બી. સુબેદર,

આફિસ સેક્રેટરી નિરખા સરકાર.

મિશનથી મોકલી આપવાની મોટાજોડા કરી છે. એક વખત કામ પાંડી
જોવાની ખાત્રી થશે, પેકિંગમાં જોડો ખરચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની
ખરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું.

નોંધપાત્ર કામગીરીમાં આવશે નહિ.

દરેક શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષ-
રોને જ બંધબેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઘોડાની મોટી ખર્ચે ખનાવી મંચાવી છે.
એ સ્ટીલપેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉરદુ, અંગ્રેજી સહિતના અક્ષરોના સંગ્રહ
બરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦૦—૬ કિલો ૩ ગ્રામ જેટલો પેનિલ ૧ થી ૬
બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના રૂબરૂ વધારે લાગશે. બૂલી જતા નહિ.
અને પૈસા પહેલા મોકલવાયો ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચના જે આના લાગશે.

આદરજી કાવસજી માસ્તર, દરેક શિક્ષક કોપીબુકો તથા
સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્યા. અને કમિશન એજન્ટ. ધોખી તળાવ મુખ્યમંત્રી.

સચિત્ર ગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી.

કાઠિયાવાડની શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલી તૈયાર છે.

કિ. ૧ આના. કમિશન સેક્ટરે ૮૫ ૨૦, મોકલવાનો ખર્ચ મગા.
વનારને શીર છે. તે મુજબથી ગણાશે. સુદરજી મુજબ શેઠ. પ્રાથમિક
શાળા મુખ્યમંત્રી. મુ. જુનાગઢ.

લેખાં. ગણિતનો ઉદ્ધાર કરો. લેખાં.

દરેક મૂલની લાઠીએમાં રાખીને (સરકારે મંજૂર કરી છે). ગણિત
શિખવવાની પદ્ધતિ વાંચો, શીખો, અને શીખવો.—

આખા ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં પ્રસિદ્ધ અને વપરાતા.—

લેખાં—કર્તા—દેશદર્શનમીધર રજુછેડજી. દાર્શનિક. અગદાવાડ.
(આગળ ટ્રેનિંગ વિભાગમાં હતા.) પે. ૧-૨-૩-૪ માટે ખીજી આદર્શ. કિલો
૦-૧, ૦-૨, ૦-૩, ૦-૪,

ધોરણ ૫ માટે પહેલી તથા બીજી આદર્શ (તૈયાર છે.) કિલો ૨. ૦-૫

શિક્ષકોને જ માત્ર જવાબ આપવામાં આવશે (મફત.)

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના તમામ પ્રેમીઓ, શિક્ષકો, પરીક્ષકો અને
સરકારી શિક્ષકમિટીના મેમ્બરોના અભિપ્રાયોપરિવર્તનની સાચે મોકલવામાં આવશે.

પરેશી માટે ૨૦ ટકા કમિશન. મોકલવાનું ખર્ચ તેમને માથે.
કર્તા પાસેથી અથવા કંઈકના મી. મણીસંકર વિભાગ પાસેથી મળશે.

પટેલજી દિંદનો રૂઢિદાસ. આજ્ઞા ૭ મી.

જેની આદર હિતદાસ શીખવાથી યતા કાવદા; યડેડ, પ્રવેશક અને
મિડલ સ્કોલની પરીક્ષાના સવાસનના પાર રાજ્યોની યડતી પડતીનાં કારણ

લીખનકળા કાપીખુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યર્થ હાથાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં વ્યાપવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણુ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના- કદ તથા લખાણની ઢબની ગોઠવણુ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કો- પીખુકો કરતા અઢીઆતી થયાની ખાત્રી થયા પછી, હાવાની બહાર પાડીકે

સુચ શિક્ષકો આગળ એકઠો સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં એ કોપીખુકો ખીણ સાથે સરખાવતા ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અહિં મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીખુકોની સદાચ ને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપ્લેટ) કાતરાવેવા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એકજ બાજુએ સુન્દર રંગની સાહીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર જોયાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એકજ વખત એક જ ઢબના અક્ષરનું બાળકોને પાડું જાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધુન્ને છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાંસતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ઠરે તે પછી બીજાં નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણુ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ધે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન થાય, તેવાં અક્ષરના કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. હોથા ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણ શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીખુકોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણા ઉપયોગી ચર્ધ પડે તેવા લખાણો લખવા કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીખુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સેકડે ત્રીસ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજા પુસ્તકો સેકડે, અર્ધો ટકા હકશર્ણ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણુ રાખી છે. ટેકાણું—આરમારામ અને દલા- બાઈની કમ્પની રગારી સ્ટ્રીટ, મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાબાઈની કમ્પની દ દલાબાઈ હારકાંદાસ દેસાઈ

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ ઓડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ઓડિટરે અક્ષરે કાગળની ઓક જે બાબતુએ લખવું. તે અમુક મોસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા અનિષ્ટ નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે ખોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખોતાના રેપ્યુટી અને એગ્રિસ્ટન્ટ રેપ્યુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત રહેલું ખોર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી અસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખખરો જે મામમાં છપાવવી હોય તેના આગલા મદિનાની પાચમી તારીખ પહેલાં પહોચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગો જે મામના આક સાથે વહેંચવા હોય તેના આગલા મદિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે દૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ઓડિટરે લખવું. તે વિના બૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાકુથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના, પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ઠપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષયલખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ રૂપિય લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપ્રેસે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે અર્થાપન્તો એમાં સમારકાવશે નહિ.

જાહેર ખખરો છાપવાના લાવ.

૧	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચોર્ડ અને તે પછીના અગીઆર મદિના સગી
૨૪	ખા. ગણિત ચોર્ડ ૫. જી. ખાસ મદિ
૩૮	નામી ઓછી મુદત કચે તો પહેલે
૪૧૫	મદિને પૂરો ચોર્ડ અને પછીને
૫	જો ઉપરાન્તનો બાવ ઉપર પ્રમાણે જ.	દરેક મદિને અર્ધો ચોર્ડ લેવાશે.
૬	ખાસ માસ સગી સાગલોગટ દરેક	

હેન્ડલિંગો વહેંચનાનાં દર.

ખા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરાંત માટે જમને લખવું

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

માર્ચ સને ૧૮૯૬.

૨૩૩૭૩
૧૫૧૦૭૧

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગાસ.—અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાઓનો સંગ્રહ...	૬૫
ગુજરાતી ભાષાની લેણી ..	૭૧
ધર્મધર્મી ગાથાઓને સૂચના...	૭૨
નિરાળ અને નિરાળાઓ ..	૭૩
સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો...	૭૪
પ્રાકૃતિ વર્ણન—દેડકું...	૭૬
વનસ્પતિ વર્ણન—સોપારી...	૭૮
ચંદ્રિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ ..	૭૯
અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાઓનો સંગ્રહ. ...	૮૧
કેળવણી } સને ૧૮૯૬ની પબ્લિક ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓ	
ખાતાની } માટે ફરિયાદો પુસ્તકો...	૮૪
ખાતો } નિયામોનાં ક્રમમાં પત્રો...	૮૬

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

ગુનાસ્ટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(શવે ૬૬ સ્વર્ણીન રાખ્યા છે.)

માયં

જાહેર સંવરો.

ભાર વખાણાયેલી, ખંચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાપસજી માસ્તરની.

દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકો.

આઠ ભાગમાં.

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બનણીતા ગૃહસ્થો, પ્રોફેસરો પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થી તથા ગુજરાતના સર્વ જાહેર છાપા તરફથી એકે જવાબે તારીફ કરતાં અતિ સંતોષકારક ખાત્રીપત્રો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર ઇન્કુલ્ડેસ સાહેબે દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકોને સર્વળો મંગલ કરેલો કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને ભણે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીખુક જ વાપરવાને મગરૂરો ધરાવશે. મુખ્યર્થી તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલકમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સર્વળો કોપીખુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્તકશિક્ષક કોપીખુકોને જ સર્વ કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીખુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

એ કોપીખુકો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમના નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેમાંથી થોડા નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કા. એમ. એલ. ફિલ્ડ. એમ. એ. માણ ડિરેક્ટર એફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

ડી. બી. કૃષ્ણા મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઈ. જાધકમ ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના મણ ઇન્સ્પેક્ટર.

આ. સા. હોમગણ એક્સજી ગીમી, બી. એ, ઉ. વિ. ના. માણ એ.

ઈ અને સુરત હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.

રા. બા. જોષાગણ સુરમાઈ દેસાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માણ આ.મ.

રા. બા. હરગોવિન્દલાલ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા, વડોદરા કે ખાતાના માણ ડિ.

રા. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન જખ્ખર, કચ્છના માણ એ ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં બનણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

ઓનરેબલ. અવેરીનાલ ઉગિયારકર યાસિક.

ઓનરેબલ કાંશીનાથ ત્ર્યગક તેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. બી.

સી. આ. ઇ; મુખ્યર્થીની હાઈ કોર્ટના માણ જજ

રા. બા. શંકર પાડુરગ પડિત, એમ. એ, માણ ઓરિએન્ટલ ટ્રાન્સેક્ટર.

રા. રા. નગીનદાસ તુલસીદાસ મારકતીઆ; બી. એ; એલ. એલ. બી,

મુખ્યર્થીની કોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પ્રીફેક્ટ

ડિ. બા. મણિભાઈ જશભાઈ, દિવાન બહાદુર; વડોદરા.

રા. બા. લાલચંદર ભગિયારા ત્રવાળી ઓરિએન્ટલ જજ અમદાવાદ.

મુખ્ય અંતે ગુજરાતના બહાર છાપાના મતો:—રાત્રી-
ફતાર, મુખ્ય સંગ્રહાર, જામે જમશેદ, અખબાર સોદાગર, દેસરેહન્દ,
ગુજરાતી, યજ્ઞ પરસ્ત, રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન રિપોર્ટર, ગુજરાતમિત્ર,
અખગિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશમિત્ર, બરમ સમાચાર, દિતેન્દ્ર
દરહતશિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરેતાથી મળશે

૧. રોકડે રૂપિયા દેશાવરથી માલ મગાવનારે ભારતરો તથા બ્હ-
પારીઓ જેઓ, ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને રોકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે-
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મગાવનારને રોકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટલ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતા દોષ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂગે તેના જોખમદાર માલ મગાવનાર છે

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યા મોકલાવે
તેનો પૂરતો ખુનાસો માલ મગાવનારે લાપ્સી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માત્ર મગાવનારને શિર સુમળવો

૫. ફેડી મોકલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

નમુના

આદરણીય કાવરજી આસ્તરજી

દરહત શિક્ષક કોપી બુકોની

રટીલપેનોના

							
નં ૧૨૨	નં ૩.	નં ૪	નં ૫	નં ૬	નં ૭	નં ૮	નં ૯

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે ભારતરોને તથા બહારો
વિનિતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરહતશિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમેએ
બીજી દાર્દપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો મોકડે ૧ એક ટકાના

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૩૮ મું.

માર્ચ

૧૯૯૬.

અંક ૩ નો.

માસ.

આ અંકમાં અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજનો નવો કોડ, પ્રસિદ્ધ થયો છે, તે તરફ સધળાં શિક્ષકો અને સ્ટાફરોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. કોલેજના નિયમોમાં અને ટ્રેનિંગ શિક્ષકોના સર્ટિફિકેટ પગારોમાં બહુ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. પહેલા વર્ષના સ્ટાફરોને હમણાં સુધી રૂ. ૫) ની સ્ટાફર-શિપ મળતી હતી તેના બદલામાં હવેથી રૂ. ૧) મળશે. ચોથા નિયમમાં પ્રવેશક પરીક્ષા માટે આવું સુધી “ ગુજરાતી હર્ડુ ધોરણ ” એ શબ્દો હતા, તેના બદલામાં “ સાથી હાર્ડ ગુજરાતી ધોરણ ” એ શબ્દો મૂક્યા છે. હાલ હર્ડુ ધોરણ જગ્યામાં જાયું છે, અને તે સાથી હાર્ડ રહેશે ત્યાં સુધી તે મુજબ પ્રવેશક પરીક્ષા લેવાશે. કદી ગુજરાતી ધોરણો સુધરી આવે તે ધોરણ દાખલ કરવામાં આવશે, તો ત્યાર પછી પ્રવેશક પરીક્ષા સાતમાં ધોરણ મુજબ થશે. હવે પછી સાતમું ધોરણ થાય તો તેનો સમાવેશ કરવા માટે ઉપર મુજબ શબ્દોનો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. ત્રીજા અને ચોથા નિયમમાં આ સિવાય બીજાં જાણુતા લાપક ફેરફાર નથી. છતાં એ સમજાવવામાં કેટલાક ભોલો બૂલ કરે છે તે તરફ ધ્યાન ખેંચવા માગીએ છીએ. કોઈ કોઈ વખત ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો પણ પ્રવેશક પરીક્ષામાં પાસ થયા વિનાના ભોલોને કોલેજમાં દાખલ કરવાની ભલામણ કરે છે. આ માટે કોલેજના કોડમાં કોઈ આધાર નથી. ત્રીજા અને ચોથા નિયમ પ્રમાણે કોલેજમાં દાખલ થવાની ઇચ્છા રાખનાર દરેક માણસે પ્રવેશક પરીક્ષામાં પાસ થવું જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ માલું કરી કોલેજ નુસ્ખરે પાસ થવું જોઈએ. તે મહેતાજી હોય તો પણ તેને પ્રવેશક પરીક્ષાની માફી મળી શકતી નથી, કારણ કે જો તે પરીક્ષા આ

ખી શકતા નથી તેઓ કોલેજનો વધારે ભાર અભ્યાસ કરી શકતા નથી ટ્રેનિંગ કોલેજની ટાઈ વરસની પરીક્ષામાં નાપાસ થનાર સ્કોલરોને ફરીથી તે જ વરસની પરીક્ષા આપવાને આનવા દેવા બાબત અત્યાર સુધી કોઈ ખાસ નિયમ નહોતે તે ખામી પૂરી કરવા માટે દસમા નિયમને છેડે એક વાક્ય વધાવવામાં આવ્યું છે, તેથી તેવા સ્કોલરો ઇન્ટરમેડિયટ સાહેબની પરનાનગીવી જે વર્સની પરીક્ષામાં નાપાસ થયા હશે તે વરસની પરીક્ષા ફરીથી આપવા આવી શકશે પ્રોવિઝન-સી અને કેપિટેશન આવાવન્સ આપવાનો નિયમ માસ્તર કોડમાંથી રદ કર્યો છે, તેથી તેને લગતા જે શબ્દો ટ્રેનિંગ કોલેજ કોડના પન્દરમા નિયમમાં હતા તે પણ દૂર કરવામાં આવ્યા છે એ સિવાય નિયમોમાં બાકીના જોગ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી.

કોલેજના અભ્યાસ ક્રમમાં કાર્ધિક વિશેષ ફેરફાર જોવામાં આવશે શિક્ષણ પદ્ધતિના પેટામાં માસ્તર કોડ અને દફતર અત્યાર સુધી બીજા વર્ષમાં શિખવાતા હતા તે હવેથી પહેલા વર્ષમાં શિખવાશે, અને પહેલા વર્ષમાં કેળવણી પ્રકાર હાલ મુજબ કાયમ રહેશે બીજા વર્ષમાં હાલના અભ્યાસ ઉપરાંત કિન્ડર ગાર્ટનના સામાન્ય મૂળતત્ત્વો, ઇન્દ્રિયો અને સ્મરણશક્તિની કેળવણી તથા બાળકોની શક્તિઓ ખીલવાનો ક્રમ, એ વિષયો વધ્યા છે ત્રીજા વર્ષમાં તર્ક વ્યાપારો, ટેવો અને લક્ષણોનું બંધારણ, તથા નીતિની કેળવણીના મૂળતત્ત્વો, એ વિષયો વધ્યા છે આ વધારો થવાથી હવે પછીના પ્રાથમિક શિક્ષકોને હાલના વિષયો ઉપરાંત માનસશાસ્ત્ર અને તર્કશાસ્ત્રના તેમ જ કિન્ડર ગાર્ટનના થોડાંક મૂળતત્ત્વો શીખવા પડશે, અને તેથી તેમની ધન્યતાને લગતી કેળવણી વધારે પૂર્ણ થશે, જે શિક્ષકો બાળકનું મન કરીને તેમની બુદ્ધિ અને નીતિ પર અસર કરવા માગે છે, તેમણે મનની કઈકઈ ક્રિયાઓ છે, તેમના શા ગુણ છે, તે કયા ક્રમમાં કેવી રીતે ખીલે છે, તે બાબતમાં શિક્ષકનું કર્તવ્ય શું છે, તે બાબતની જરૂર છે આજ પહેલા જે શિક્ષકોએ ટ્રેનિંગ કોલેજની પરીક્ષાઓ આપી છે તેમને પણ આ બાબતોથી વાકેફ થવાની હશે બસામણું કરીએ છીએ

કોઈ શિક્ષકે જમાનાથી પાછળ પડવું ધટવું નથી. જૂના શિક્ષકો પોતાના અભ્યાસ વધાર્યા નહિ કરે, તો તેઓ નવા માણસોની પાછળ પડશે, અને પોતાના કામ માટે ઓછા લાભક થશે.

ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના પેટામાં પહેલા વર્ષમાંથી સાતમી ચોપડીના જગતના ઇતિહાસના તથા વિદ્યાના પાઠ બાદ કરવામાં આવ્યા છે. આમ ચવાથી ભાષા અને સાહિત્ય તરીકે બાકીના પાઠ વધારે સારી રીતે શિખાશે. સાતમી ચોપડીના વિદ્યાના પાઠ બીજા વર્ષના વિદ્યાના મથાળા નીચે મૂકવામાં આવ્યા છે. નવા કોડમાં પહેલા અને બીજા વર્ષમાં ગણિત વાક્ય પૃથક્કરણનો વિષય પૂરે કરવાનું ઠરાવ્યું છે. આ વિષય આજ સુધી કોડમાં નહોતો, તેથી વ્યાકરણ તથા નિબંધના શિક્ષણમાં કચાશ રહેતી હતી. વાક્ય પૃથક્કરણ ઉપર ધ્યાન અપાવાથી હવે પછી એ વિષયો વધારે સારા થશે. હવેલા કાગળનું વાંચન બીજા અને ત્રીજા વર્ષમાંથી હવે ખાતલ કર્યું છે. આ વાંચન ગુજરાતી એથા ધોરણમાં શરૂ થાય છે, અને ટ્રેનિંગ કોલેજના પહેલા વર્ષ સુધીમાં તેનો જોઈએ તેટલો મહાવરો થઈ જાય છે, એટલે તે વધારે લખાવવાની અગત્ય રહેતી નથી. બાળકોને કોપીમાં લખાવવા જેવા અક્ષર કાઢી બતાવવાનું પહેલા અને બીજા વર્ષમાં ઠરાવ્યું છે, તેથી ગુજરાતી નિશાળોના લેખન શિક્ષણ ઉપર સારી અસર થશે એમ બરોસો રહે છે. ગુજરાતી ભાષાના પેટામાં આ વિના બીજા ફેરફાર થયા નથી.

બીજા ભાષાના અભ્યાસ ખાતે સંસ્કૃતમાં કંઈ ફેર કરવામાં આવ્યો નથી. પેરન્ટ ઉર્દુ-ફારસી શીખનાર વિદ્યાર્થીઓનો એ વિષયનો અભ્યાસ વળો ઓછો છે, અને ઉર્દુ સૂચી વ્યાખ્યાના માટે પૂરતો નથી, એવી આજ સુધી ઉર્દુ વિદ્યાર્થીઓ તથા મુસલમાન પરીક્ષકોની ફરિયાદ હતી. આ કારણથી ઉર્દુ-ફારસીના અભ્યાસમાં થોડો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. પહેલાં વર્ષના રેકોલરો આજ સુધીની આરંભે ઉર્દુ ધોરણની ઉર્દુ ચોપડીઓ તથા ફારસી પહેલી કિતાબ શીખશે, અને તે ઉપરાંત ઉર્દુ ધોરણમાં ઠરાવેલા ઉર્દુ વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરશે. આજ સુધીના કોડોમાં ઉર્દુ વ્યાકરણ ખાતલ

યર્ષ ગયું હતું તે અગળ જેવું છે. આ ખામી હવે પૂરી થઈ છે. ખીજા અને ત્રીજા વરસમાં હાલ સુધી ચાલતી ફારસી વાંચન ચોપડીઓ કાયમ રહી છે, અને તેમાં ચોડું ફારસી વ્યાકરણ અને સહેલું ફારસી બાપાન્તર કમેરવામાં આવ્યું છે. સંસ્કૃત શીખતા વિદ્યાર્થીઓ વાંચન ચોપડીઓ હપરાન્ત સંસ્કૃત વ્યાકરણ અને ગુજરાતીમાંથી સંસ્કૃત બાપાન્તર કરવાનું શીખે છે, તેમ ફારસી વિદ્યાર્થીઓ હવે પછી શીખશે. ત્રીજા વિર્ષના ફારસી વિદ્યાર્થીઓ ફારસીમાં સારે અક્ષરે લખેલા લેખ પણ વાંચશે. આ ફેરફારથી મુસલમાન પરીક્ષકોની માગણી કેટલેક દરજ્જે પૂરી થશે, અને વિદ્યાર્થીઓ હર્દુ રૂસો અભાવનાને વધારે લાયક બનશે.

ગણિતના વિષયમાં બહુ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. માત્ર પહેલાં વર્ષમાં અંગણિતનો ચોડો ભાગ ઓછો કરી તેના બદલામાં અક્ષર ગણિતના ચાર નિયમો કમેરવામાં આવ્યા છે. બાજ સુધી અક્ષર ગણિત ખીજા વર્ષમાં થઈ ચલું હતું, તેથી એક જ વર્ષમાં એકમ ખાતવાળાં એકવર્ણ અને બહુ વર્ણ સમીકરણ સુધી જવાનું અધરું પડતું હતું. હવે પછી તેટલો અભ્યાસ બે વરસમાં થવાથી વધારે સંગીન થશે. અંગણિત પણ પહેલાં અને ખીજા વરસમાં યર્ષ પૂરું કરવાનું હોવાથી વધારે સારું થશે, અંગણિતનાં મૂળતત્ત્વો (કારણો) નવા અભ્યાસ ક્રમમાં સ્પષ્ટ સખવામાં આવ્યાં છે. દેશી નામું, ભૂમિતિ, અને માપકરણમાં કંઈ જાણવા જેવો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. માત્ર ત્રીજા વરસમાં ભૂમિતિના હઠ્ઠા રકબના ૧૭ના બદલામાં હવે પ્રછી ૨૦ સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવશે.

ઇતિહાસ અને જુગોળના ચેટામાં ત્રીજા વર્ષમાંથી જગણનો ઇતિહાસ ખાતલ કરવામાં આવ્યો છે. હવે પછી ખીજા અને ત્રીજા ખમે વર્ષોમાં ઇંગ્લેન્ડનો ઇતિહાસ હિન્દના ઇતિહાસના સમ્બન્ધમાં શિખવાશે. છતાં એ બે ઇતિહાસો સારી રીતે સમજવા માટે તેમને સગતી અન્ય દેશોની જે જાણવા જેવી હકીકત હશે તે ઇતિહાસ ચિસક કહેશે. પહેલાં વર્ષમાં હાલ માફક હિન્દનો ઇતિહાસ એકસો ચાલશે. ગુજરાતનો ઇતિહાસ તેના

પેટામાં આવશે. બૂગોળનો અભ્યાસ પહેલાંની માફક કોયમ રહ્યો છે, પણ વધારામાં ખીજ અને ત્રીજ વર્ષમાં કેટલાંક નકશા દોરતાં શીખવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે.

વિદ્યાના પેટામાં કાંઈક વિશેષ ફેરફાર જોવામાં આવે છે. ગુજરાતી સાતમી ચોપડીમાં પ્રકાશ, ગરમી, વીજળી આદિ વિષયોના પાઠ શિખવવાના છતાં એ વિષે કાંઈ યોગ્ય જ્ઞાન આપવાનું જૂના કોડોમાં ઠરાવ્યું નહોતું. નવા કોડમાં પહેલા વર્ષમાં સિદ્ધ પદાર્થ વિજ્ઞાન દાખલ કરી ભૂતળ વિદ્યા ખીજ વર્ષમાં નાંખી છે, અને આજ સુધી ખીજ વર્ષમાં ભૂસ્તર ચાલતી હતી તેને બાતલ કરી છે. હવે પછી ભૂસ્તરની જેટલી હકીકત ભૂતળ અને બૂગોળ સમજવાને મદદ કરતી હશે તેટલી જ ભૂતળના સમ્બન્ધમાં શિખવાશે, તેથી વધારે જાડી વિગતમાં ઉતરવામાં આવશે નહિ. આથી એકન્દરે વિદ્યાના વિષયોનો જોખો વધ્યા વિના નોંધતા વિષયોનો અભ્યાસ કરવાનું બની શકશે. પહેલા વર્ષમાં સામાન્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન અને આરોગ્ય વિદ્યા પહેલાંની માફક ચાલશે. પરંતુ નિશાળની અન્દર શિક્ષકો અને બાળકોની આરોગ્યતા કેમ જાળવવી એ વિષે કાંઈક આરોગ્ય વિદ્યાના સમ્બન્ધમાં શીખવાની જરૂર પડશે. ખસૂસ કરી પ્રકાશની વ્યવસ્થાના સમ્બન્ધમાં શિક્ષકો ધણી જુલો કરે છે. ધણી વખત તેઓ બાળકોને પ્રકાશ આવવાના ખારણાની સામે બેસાડે છે, કેટલીક વાર છોકરાંને ચોપડી પર શરીરનો પડાવો પડે તેમ જોઈએ છે, અથવા અન્ધારું પડતું હોય તેવા ખૂણામાં ધાલે છે. આથી બાળકોની આંખો બગડે છે. કેવી વ્યવસ્થા રાખવાથી આ નુકસાન થતું અટકે એ શિક્ષકોએ જાણવાની જરૂર છે. નિશાળના સામાનની વ્યવસ્થા, કોળી લખતી વખતની અંગસ્થિતિ, વગેરે પણ આના પેટામાં આવે છે. ચોખી રોગવાળાં બાળકોને દરેક રોગના પ્રમાણમાં અમુક અમુક દિવસ નિશાળે આવતાં અટકાવવાનું પણ શિક્ષકે જાણવું જોઈએ. વળી તેણે નિશાળના ઓરડામાં પૂરતા પ્રમાણમાં સ્વચ્છ હવા આવવા દેવાનું; ઢાનાં બાળકોને બેઠામાં ન બેસાડવાનું, તેમને ધણા કલાક સુધી એકની એક જગ્યાએ બેંધી ન રાખતાં વખતે વખત રમાડવા

ફેરવવાનું સમજવું જોઈએ. નિશાળમાં શિક્ષકો અને બાળકોની આરોગ્ય તાતે સગતી આ અને બીજી દૃષ્ટિકત હવે પ્રાપ્તિ આરોગ્ય વિદ્યાના સમ્બન્ધમાં પહેલા વર્ષમાં શિખવાશે. પદાર્થ વિજ્ઞાન ત્રીજામાંથી બીજા વર્ષમાં નાંખ્યું છે, અને રસાયન વિદ્યા બીજાના બદલામાં ત્રીજા વર્ષમાં ચાલશે. ખગોળ પહેલાંની માફક ત્રીજા વર્ષમાં જ ચાલશે. અર્થશાસ્ત્ર આજ સુધી બીજા અને ત્રીજા વર્ષમાં શિખવાનું હતું, તેના બદલામાં હવે એકલા ત્રીજા વર્ષમાં શિખવાશે.

ટ્રોઈગનો વિષય ગઈસાલથી ફરજિયાત થયો છે તે સંવળા શિક્ષકો ના જાણવામાં છે. દરેક વરસમાં એ વિષયના કયા કયા ભાગ ચલાવવા એ હવે ઠરાવવામાં આવ્યું છે. ઓછામાં ઓછો ફર્સ્ટ ગ્રેડ ટ્રોઈગનો અભ્યાસ દરેક વિદ્યાર્થીએ પૂરો કરવો જોઈએ, એ હેતુથી પહેલા વરસમાં ફ્રી હેન્ડમાં, અને બીજા વરસમાં ફર્સ્ટ ગ્રેડના બાકીના વિષયોમાં પાસ થવાનું ઠરાવ્યું છે. કોઈ માણસને પહેલા જ વરસમાં ફર્સ્ટ ગ્રેડના બધા વિષય પૂરા કરી પાસ થવું હશે તેને આથી બાધ આવતો નથી. પરંતુ દરેક જણે ઓછામાં ઓછું પહેલા વરસમાં ફ્રી હેન્ડ, અને બીજા વરસમાં મોડેલ અને કર્તવ્ય ભૂમિતિ પૂરા કરવાં પડશે. વળી શિક્ષક ચનારને માટે ટ્રોઈગનો આટલો અભ્યાસ બસ થતો નથી. શિક્ષકોએ ટ્રોઈગ શીખવાનો સુખ્ય હેતુ એ છે, કે તેઓ શુદ્ધ આદૃતિઓ, નકશાનાં ખોખાં, અને પાઠમાં આવતી વસ્તુઓનાં ખંપજોગાં ચિત્ર દાખા પાઠીઆ ઉપર ઝડપથી દાઢીને બાળકોના મન પર પાઠતી પૂરી છાપ પાડી શકે. જે શિક્ષક પાઠીઆ પર આવું ચિત્ર ઝડપથી દાઢી શકતો નથી તે પોતાનું કામ બરાબર કરી શકતો નથી, અને તેના શિષ્યોમાં ઘણી કચાસ ગૂઢી જાય છે. મહેતુના, વાર્તાના, માથે પાઠીઆ પર ચિત્ર દાઢી દેખાડવાથી બાળકનું મન તે વાત સહેલથી પકડી શકે છે, અને એ રીતે પડેલી છાપ મન પરથી જતી નથી. આ કારણથી શિક્ષકને પાઠીઆ પર ઝડપથી શુદ્ધ આદૃતિઓ, ચિત્રો, અને નકશા દાઢતાં આવડવું જોઈએ. તેનાં ચિત્રો ચિતારા જેવાં પૂરેપૂરાં ચોક્કસ હોવાની જરૂર નથી; બાળકના મન પર ખરી છાપ પડે તેવાં બધ

જેમાં હશે તે બસ થશે. આ માટે, ત્રણ વરસના ફરજિયાત ડ્રોઇંગના, પેટામાં કાળા પાટીઆ પર નકશાનાં ખેખાં તથા પાઠ સમજાવવાને જરૂર પડે તેવાં ચિત્રો કાઢવાનું કરાવવામાં આવ્યું છે.

કસરતના સમજાવમાં વિશેષ કહેવા જેવું નથી. એ વિષય પહેલાંથી ફરજિયાત છે, અને હવે પછી પણ ફરજિયાત રહેશે. કસરતની સાથે ગુજરાતી નિશાળોનાં ન્હાનાં બાળકોને શિખવવાની સહેલી કૃત્ર પહેલા વરસના વિદ્યાર્થીઓએ જાણવી જોઈશે, અને તેથી વધારે અધરી કૃત્ર બીજા અને ત્રીજા વરસમાં આવશે.

પહેલા એડનું ડ્રોઇંગ ફરજિયાત થવાથી હવે બીજા એડનું ડ્રોઇંગ ઐચ્છિક વિષય તરીકે કાયમ રહે છે. ખેતી આદિ બીજા ઐચ્છિક વિષયો અને તેમને લગતા નિયમોમાં કાંઈ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી.

ઉપર ગણાવેલા ફેરફારો અમદાવાદ, પૂના, ધારવાડ, આદિ સઘળા ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં કરવામાં આવ્યા છે, તેથી હવે પછીના શિક્ષકો વધારે સારા થઈ શિક્ષકાકાની પ્રાથમિક નિશાળોની કેળવણી વધારે સંગીન થશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે.

ગુજરાતી ભાષાની જોડણી.

(આણંદ પુ. ૩૭ મું, ૫૪ ૨૭૩ થી.)

ગુજરાત જ્ઞાનકયુક્તર સોસાયટી તરફથી ગુજરાતી શબ્દકોશ તૈયાર થાય છે તેમાં જોડણીને સમજાવે કરેલી સૂચનાના બે લેખ આપની તરફથી મળ્યા. તે વિશે દૃઢમાં અભિપ્રાય નીચે આપું છું:-

(૧) એકર તથા એકરનાં બધાં જ નામનાં ઉચ્ચારણ બાબતમાં છે તે તૈબેદ, દર્શાવવાને જુદાં જુદાં લેખન ચિન્હ જોઈએ જ એ હમારા અભિપ્રાયને હું સમ્પૂર્ણ રીતે મળતો આવું છું. અને તે માટે વિશેષ કારણ

તો એ છે કે એકાર તથા એકારના પ્હોળા ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં સ્વૈચ્છિક તથા અનિયમિત રીતે નથી આવ્યા, પરંતુ અમુક ધારણને અનુસરીને જ સ્વાભાવિક રીતે દાખલ થયા છે. એ ઉચ્ચાર શી રીતે ઉત્પન્ન થયા છે તે, હેવાં ઉદાહરણોનું અવલોકન કરી તેમાં પ્રવર્તતો ઉત્સર્ગ સોધી કાઢી, મ્હેં આજની દસ વરસ ઉપર સવિસ્તર બતાવેલું છે (જોડણી વિષયના મ્હારા લઘુ પુસ્તકનાં પૃષ્ઠ ૩૫ થી ૩૯ નંબરો.)

(૨) ગુજરાતીમાં અનુસ્વારના એ ઉચ્ચાર—આ વિષે પણ મ્હેં જોડણીના લઘુ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૪૨ થી ૪૪માં સવિસ્તર ચર્ચા કરી છે, અને અનુસ્વારના બન્ને ઉચ્ચારને ભિન્ન ભિન્ન રીતે દર્શાવવા તરફ સચિ બતાવી છે; માટે આ બાબતમાં પણ હું ત્હમારા અભિપ્રાયને મળતો છું.

(૩) બેરડા મહા પ્રાણુ વ્યંજનો—આ બાબત પણ જોડણીના પૃષ્ઠ ૩૦ થી ૩૨ માં મ્હારો અભિપ્રાય મ્હેં બતાવેલો છે, અને આપની સવિસ્તર ચર્ચા વાંચ્યા પછી પણ એવિચાર ફેરવવાનું વિશેષ કારણ મ્હને જણાતું નથી. બેરડા મહા પ્રાણુ લખ્યો હશે તો પણ હેનો ઉચ્ચાર તો પ્રથમ વ્યંજન અરૂપ પ્રાણુ હોય હેવો જ ચવાનો, તો હાલે સ્થળે લખવાની સરળતા સાચવવામાં કાંઈ હાનિ નથી.

અમદાવાદ, તા. ૨૦મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૯૮.

આપનો,
નરસિંહરાવ ભોળાનાથ,

ધંધાર્થી માણસોને સૂચના.

તમારા કામની બાબતે દેખરેખ રાખજો, અને તે અણુચાલે બીજને સોંપતું પડે તો તે કેવી રીતે ચાલે છે એ બારીક નજરથી જોતા રહેજો.

કહેણી પ્રમાણે રહેણી રાખવાથી બીજ પર મજબૂત અસર થાય છે તે વિસરશો નહિ. તમારા કામના વહિવટમાં તમે એક સરખી રીતે ચપલ, હંમગી, ખંતીલા, અને ઉલ્લાસી ચલાવી દેવ પાડીને તમારા હાથ નીચેના માણસોને તમારો દાખલો આપજો.

તમારા ગુમાસ્તાઓ કે મદદનીશોને સત્વર હુકમ આપજો. તે હુકમ સ્પષ્ટ હોવા જોઈએ, અને તેમને સમજાવવું જોઈએ કે તે હુકમ પ્રમાણે જ તેમણે કામ કરવાનું છે.

કામની વખતે સાધારણ રમત ગમતોમાં મન માથાશો નહિ. તે બંનેને તદ્દન જુદાં રાખજો.

જે કામ હાથમાં લો તે બનતાં લગી એક દમ પૂરું કરજો. વચમાં અંતરુદ્ધ કે અટકાવવું પડે તો અડચણ દૂર થતાં પારને તે પાછું હાથમાં લેઈને પૂરું કરજો.

જે કામ કરો તે બદલ તમને ધરતો હોય તેના કરતાં વધારે જસ લેવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. જસને લાયક કાણુ છે તે ફનીઆ તરત ખોળી કાઢે છે.

તમારા હિસાબથી વાકિફ થજો, તે બરાબર રાખજો, અને તે વારે ધડીએ તપાસીને મેળવતા રહેજો. આ ધણી અમલની વાત છે.

બહાર બાઈબંધ દોસ્તદારોમાં રખડવા કરતાં ધરનાં માણુસોનો સહવાસ વધારે રાખજો; આ બાબતમાં તમારા કુટુંબનો તમારા પર વધારે હક છે. જે માણુસો કામની વખતે કામને ઠેકાણે અને બીજી વખતે કુટુંબના સહવાસમાં રહે છે તેમને માટે લોકો જાણે અભિપ્રાય બાંધે છે.

(એક ઇંગ્લેન્ડ ન્યુક્લેપર ઉપરથી.)

નિશાળ અને નિશાળીઆ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૫૫ થી.)

(લખનાર ડા. ની. ડા.)

તનદુરસ્ત નજર.

તનદુરસ્ત નજર વાળું બાળક અથવા માણુસ છેટે અથવા પાસે જે કાંઈ જુએ છે તે તેને ચોક્કસ દેખાય છે.

આંખની રચનામાં, કીકીના પડદામાં ગ્રીણીગ્રીણી દોરા જેવી રચાય છે તેની દિવાલ ગોળ કાચ જેવા પાર દર્શક પદાર્થપર દિવા થતાં આ પદાર્થ વધારે બાલ ગોળ યાય છે; તેથી કરીને છેક પાસેના પદાર્થો ચોક્કસ રીતે જોઈ શકાય છે. દૂર જેવામાં કાચ જેવા બાલ

ગોળ પદાર્થમાં થઈ કિરણો આંખની પછાડીના ચાન તંતુના પડમાં અમુક ઠેકાણે જઈ ભેગાં મળે છે; જેથી દૂરના પદાર્થો ચોક્કસ રીતે જોવામાં આવે છે. દૂરના પદાર્થો જોવામાં કરી પણ જાતની મહેનત બાંધી ગોળ કાચ જેવા પદાર્થને અથવા ઝીણી સ્નાયુને પડતી નથી.

ન્યૂ શોમ કહેછે કે દૂર જોવામાં દૂરના પદાર્થમાંથી આવતાં સમાન્તર સીધાં પ્રતિબિમ્બ થતાં કિરણો આંખમાં પ્રવેશ કરી દ્વિબાલ ગોળ કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થમાં થઈ જતાં ચાન તંતુના પડમાંના સરસમાં સરસ તેજ અદ્ભુત શક્તિ ધરાવનાર બિન્દુમાં થઈ ભેગાં મળે છે. આથી કરીને દૂરની વસ્તુ બિનતરફીએ આંખ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકે છે; વાસ્તે દૂર જોવું એ આંખને આરામ આપવા બરાબર છે.

નજીક જોવામાં વસ્તુમાંથી પ્રતિબિમ્બ પડતાં કિરણોને આંખના ચાન તંતુના પડમાં તેજ અદ્ભુત શક્તિ ધરાવનાર બિન્દુમાં ભેગાં કરવામાં દ્વિબાલ ગોળ કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થને દોરા જેવી સ્નાયુની મદદથી વધારે ગોળ થવું પડે છે, સારે બિન્દુઓ બરાબર ઠેકાણે ભેગાં થાય છે. આમ થયે, થી જ વસ્તુ ચોક્કસ દેખાય છે વાસ્તે પાસે જોવામાં આંખને જોર પડે છે.

સાર એ છે કે દૂર જોવું એ આંખને આરામ આપ્યા બરાબર અને પાસે જોવું એ આંખને તરફી આપ્યા બરાબર છે.

તનદુરસ્ત નજર વાળા બાળકથી ૨૦ ફુટ અને તેથી ઓછે ફેટે રાખેલી વસ્તુ જુદે જુદે છેત્રી ચોક્કસ રીતે દેખાવી જોઈએ. જો તે વસ્તુઓ ચોક્કસ રીતે જોઈ શકે નહિ તો સમજવું કે તેની આંખ તનદુરસ્ત નથી.

સારા ચોક્કસ અક્ષરે છાપેલી ચોપડી ૪૦ ઇન્ચથી માંડીને તે ૪ ઇન્ચના છેટા સગી બીનઅડચણે વંચાવી જોઈએ, આમ કરવામાં ઝાંઝવા વળવાં ન જોઈએ, અને અક્ષર ચોક્કસ દેખાવા જોઈએ.

એક દમે જો કાંઈ પણ બાળક સવાથી દોઢ ફુટને છેટે સાગ ચોક્કસ અક્ષરે છાપેલી ચોપડીના અક્ષર ચોક્કસ જોઈ બરાબર વાંચી ન શકે તો તેની આંખમાં કાંઈક અડચણ છે એમ સમજવું. દોઢ ફુટને છેટે છોકરું બરાબર વાંચી શકતું નથી એમ માલૂમ પડતાં શિક્ષકે છોકરાના માથાપતું તે પર લક્ષ ખેંચવું, ને માથાપને બચ્ચાંની આંખ ડોક્ટર પાસે તપાસાવવા સૂચવવું. માથાપે પણ આ વાત પર ખાસ ધ્યાન આપવું.

(અપૂર્ણ.)

સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો.

ઉપલાં ધોરણો અને શિક્ષકો માટે.

સૂચના. પ્રશ્નોપાત માટે શિખવવાના પાઠ માટે નીચેના પ્રશ્નો ઉપયોગી માંલૂમ પડશે. દૂકા જવાબ નોંધ રૂપે જણાવ્યાથી તેઓ નિબંધ સાથે ઉપયોગી સાધન થઈ પડશે. શુદ્ધ શુદ્ધ પત્તાં ખનાવી રાખવાથી છોકરાઓમાં યોગ્ય વખતમાં તે ઝડ વહેલી શકાશે.

પત્રું ૧ લું.

૧. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રથમ મુસલમાની રાજ્ય થયું તે વખત કયાં કયાં સ્વતંત્ર દેશી રાજ્યો હતાં?
૨. નીચેના શબ્દો સમજાવો:—
મુનિબહસિદી, દિવાની કોર્ટ, શાહ આલમના તોડા, મોગીની ચારી.
૩. નીચેના સિક્કા કયાં ચાલે છે? તે દરેકની કિંમત કલદાર નાણાંમાં કાઢો.
બાબાસાહી, રૂપીઓ, સિક્કાઈ રૂપીઓ, ખંભાતી રૂપીઓ, કોરી, ગંગા-શાહી, રૂપીઓ, સિલિંગ, ડૉલર.
૪. તમારી નજીકની કોઈ સરકારી નિશાળનું વર્ણન કરો.

પત્રું ૨ લું.

૧. તમારી પાસે મુકેલા ગાસ તેલના દીવાનો મડકો થાય તો તમે શું કરશો?
૨. વાદી, પ્રતિવાદી, ફરિયાદી, તહોમતદાર, સવાદ કોર્ટ, એસેસર, અને જ્યુરર; આ શબ્દોના અર્થ સમજાવો.
૩. તમે જોયેલા નજીકમાંના કોઈ ખંડીએ ગહેલનું વર્ણન કરો.
૪. વસ્તીની છેલ્લી ગણતરી વખતે તમારા ગામની વસ્તી કેટલી હતી?

પત્રું ૩ લું.

૧. મેદાસ અને પેસેન્જર ગાડીઓનો વેગ કેટલો છે?
૨. હિન્દુસ્તાનમાં આવેલી ચાર મોટી મશીનો ગણાવો.
૩. પોસ્ટમાં નાંખેલા પત્ર ગેરવહે પડ્યા બાંખતનો પત્ર પોસ્ટ માસ્ટર જનરલને લખો.

૪. મુહાંજન, પંચ, પંચાતનામું, પંચનો રૈસલો, સરપંચ, અને તડવી, આ શબ્દોના અર્થ બરાબર સમજાવો.

પત્તું ૪ થું.

૧. ડાકોર ગામ ક્યાં છે? લાંની યાત્રાનું દૂંકું વર્ણન કરો.
૨. પોસ્ટ ખાતાની દરજ્જા વાર હકીકત લખો. તે ખાતાના દરજ્જા વાર જુદા જુદા સ્ટામ્પ ગણાવો.
૩. હાથનું ઉતરી જવું, હાથનું ભાગી જવું, હાથની મરોડ ખાવી એટલે શું?
૪. નીચેના માણસો વિષે શું જાણો છો? સર સાલારજંગ, કાપાલી, દાદાભાઈ નવરોજી, સર ટી. માધવરાવ, ગગા આમી.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ ૫૪ ૫૭ થી.)

દેડકું.

વર્ગ—કરોડવાળાં. જાત—પેટે ચાલનારાં. પ્રકાર—રક્ષણજન્ય.

રચના—દેડકાને ચાર પગ છે. તેને દરેક આગલે પગે ચાર ચાર આંગળાં છે, અને પાછલે પગે એક એક સાથે જોડાયેલાં, પાંચ પાંચ આંગળાં છે. તેનું માથું ચપટું અને ડાચું ગોળાકાર છે, તેના મોઢાની ફાંફ મોટી છે. તેના ઉપલા જડખામાં ઝીણા દાંતની એક હાર છે, અને તાળવાને મધ્ય ભાગે એક હાર છે તે વચ્ચે વચ્ચે ખાંડી છે. પુખ્ત ઉંમરનાં દેડકાંને પૂંછડી અને જાલર હોતાં નથી. દેડકી માથે મહિનામાં પાણીમાં ઈંડાં મૂકે છે, તે સ્વચ્છ ગોળ કાળા મણકા જેવાં છે. પાણીમાં આશરે પાંચ અઠવાડીયામાં ઈંડાં સેવાઈને બચ્ચાં તૈયાર થાય છે. આ સ્થિતિમાં તેને પૂંછડી અને જાલર હોય છે તેથી તે માછલાં જેવા દેખાય છે. ધીમે ધીમે તે રૂપ બદલતાં જાય છે. ઈંડાંથી માંડીને તે દેડકાંનું સંપૂર્ણ રૂપ આવતાં સુધીમાં તે સાત રૂપ બદલે છે. દેડકાંનું રૂપ આવતા લગી

તે પાણીમાં તરે છે, અને આલસ વડે શ્વાસ લે છે. આ સ્થિતિમાં તેને
 મગ હોતા નથી. પછીથી તેને પાછલા પગ આવે છે. પૂંછડી ખરી પડતી
 જાય છે, તેમ તેમ આગલા પગ આવતા જાય છે. દેડકાનું રૂપ સંપૂર્ણ
 રીતે ધારણ કર્યા પછી તે પાણી કરતાં જમીન પર રહેવું વધારે પસંદ કરે
 છે, અને કાંઈ કાંઈ વખત જ પાણીમાં જાય છે. દેડકાની આમડી સાફ અને
 ભીંગડાં કે વાળ વગરની છે. તેનું લોહી હંફુ, આંખો મ્હોટી અને ગળું પહોળું
 છે. તેના આગલા પગ કરતાં પાછલા પગ લાંબા હોવાથી તે મ્હોટા થેકડા
 મારી શકે છે. નરની ગરદન પૂલી શકે છે તેમ જ ગાદા કરતાં તેનો અવાજ
 ઘણો મ્હોટો છે. હંડા દેશોમાં દેડકાં કાદવ કે ભેજ વાળી જમીનમાં દટાઈ
 રહી આંખો શિયાળો સુપુષ્પ અવસ્થામાં ગાળે છે. આ પ્રાણી જીવડાં ખાઈને
 જીવે છે. તેની જીભ કાચડાના જેવી લાંબી વેગ વાળી છે, અને જીભના
 ટેરવાને છક અંદરના ભાગમાં તે ખેંચી રાખે છે. જ્યાં જીવડાં હોય છે ત્યાં
 જઈ જીભને ઝડપથી આમ તેમ બહાર ફેરવે છે તેથી જીવડાં તેને ચોટી
 જાય છે, એટલે તેને તે ખાઈ જાય છે. દેડકાંનો અવાજ "ડરાંઉ, ડરાંઉ"
 થાય છે. તેનો અવાજ મ્હોટો અને કંટાળો છૂટે એવો છે. ઘણાં દેડકાં ભેગાં
 હોય છે સારે તેમનો સાંભટો અવાજ કઠોર, કાન ફાડી નાંખે એવો છે.
 માર્ચ મહિનામાં મૂકેલાં ઈંડાંમાંથી વરસાદની શરૂઆતમાં ન્હાનાં દેડકાં તૈયારે
 થાય છે. વરસાદની પહેલાં એકે દેડકું બહાર દીઠામાં આવતું નથી પણ
 વરસાદની સાથે જ સાંજની વખતે સંખ્યા ગંધ ન્હાનાં ન્હાનાં દેડકાં કૂદકા
 મારતાં નજરે પડે છે. તેથી અદાન લોકો એમ સમજે છે કે વરસાદની
 સાથે દેડકાં આકાશમાંથી પડે છે. તેમ જ મ્હોટાં દેડકાં જે ભેજ વાળા
 ભાગોમાં સંતાઈ રહ્યાં હોય છે તે પણ બહાર દેખા દઈ કૂદકા મારે છે અને
 મ્હોટા અવાજ કરે છે. વરસાદ ગયા પછી બીની જગાંઓમાં, ખાળોમાં, પાણી
 ની નીકો વગેરે ભેજ વાળા ભાગોમાં પડી રહે છે.

ધિટન લોકો દેડકાંનો અહાર કરતા નથી, પણ યુરોપ ખંડના દક્ષિણ
 તરફના દેશોમાં તો તે સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ગણાય છે. દેડકાંની ઘણી જાતો
 છે. થોડા ધિટનનાં દેડકાં રાતા રંગનાં અને ક્રાન્સ, ઇટલી અને દક્ષિણ
 જર્મનીનાં લીલા રંગનાં છે. લાલ રંગનાં ખાધામાં આવતાં નથી, પાણીમાં

જાળ નાંખી દેડકાંને પકડે છે. વિચેના શહેરમાં લોકો દેડકાંને પાણી ખોરાકે ખવરાવી જાડાં કરે છે, અને પછી ખોરાક તરીકે વાપરે છે. વેસ્ટ ઇન્ડીઝ ટાપુઓમાં એક જાતનાં દેડકાં થાય છે તે આશરે આઠ ઇંચ લાંબા છે, અને પાંચ ફૂટ ઊંચી દિવાલ ચેકી જાય છે. ગરમ દેશોમાં દેડકાં ઘણી જાતનાં થાય છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(લખનાર નગીનદાસ અનોપચંદ શાહ.)

(આશુ પૃષ્ઠ ૫૯ થી.)

સોપારી.

સોપારી હિન્દુસ્તાન, ચીન વગેરે પૂર્વના દેશોમાં ઘણા જૂના વખતથી વપરાતી હોય તેવું અસલનાં પુસ્તકો ઉપરથી મालૂમ પડે છે. ચીનમાં ઇ.સ. પૂર્વે લખાયેલા ગ્રંથોમાં તેનું વર્ણન જણાય છે. અસલનાં સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં ધૂંગ, કમુક વગેરે નામોથી તે ઓળખાય છે.

તેનાં ઝાડ અસલ કાચીન ચીન, મલાયા દ્વીપકલ્પ, અને તેની આસપાસનાં ખેડોમાં થતાં. હાલ તે પૂર્વ હિન્દુસ્તાનમાં બંગાળા, આસામ, શ્રીલંકા, કાચર, અને બ્રહ્મ દેશમાં, પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનમાં ઘાટ ઉપર, તથા મદિયુર, કાનડા અને મલગારના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં, તેમ જ લંકા તથા ગરમ દેશોમાં થાય છે.

જન્યુઆરી અને ફેબ્રુઆરી મહિનામાં એ ફળને વાવે છે. ખેતરને ખૂબ ખેંચા પછી તેમાં સરળે ઝોતરે ખાડા ખોદે છે. તે ખાડા ઝાંડા રેતીથી ભરી તે ઉપર સોપારી મૂકે છે; અને તે ઉપર થોડી રેતી નાંખીને ઉપર કાંઈ કોમતી ખાતર નાંખે છે. પછી દર ત્રીજે દિવસે પાણી પાવે છે. છોડ ચાર પાંચ મહિનાનો થાય છે એટલે તેને ઉપાડી લઈ તેને માટે તૈયાર કરેલા ખેતરમાં વાવે છે. તે ખેતરમાં અગાઉથી પાંચ પાંચ ફુટને હેઠે કેળના છોડ વાવેલા હોય છે; તેમાં વચ્ચે વચ્ચે આ છોડ વાવે છે, દરેક ખાડામાં બે છોડ સાથે વાવે છે. વરસાદ સિવાયની બાકીની ઋતુમાં દર ત્રીજે દિવસે પાણી પાવે છે; પણ ચોમાસામાં વધારાના પાણીને કાઢી નાંખવાને દર ત્રીજી હારે નીકે બાંધેલી હોય છે. ત્રણ વર્ષે કેળો ફળી રહેવાથી તેમને કહાડી નાંખે છે, અને તેમની જગ્યાએ બીજી રાખે છે.

સોપારીનાં મૂળ આગળ હંડક રહે નેટલા માટે જેણે વચ્ચે વાવવામાં આવે છે. કેટલેક દેકાણે નાળાએરીનાં ઝાડ પણ વચ્ચે વાવે છે.

સોપારીનાં ઝાડ ચાળીસ પચાસ ફુટ ઊંચાં થાય છે. બંગાળામાં કેટલેક દેકાણે તો ૧૦૦ ફુટ ઊંચાં થાય છે. નાળાએરીની ગાફક તેનું સડ ઊભું, સોટા જેવું, અને ફક્ત મથાળે ડાળાંના કુમખાંવાળું હોય છે. ડાળાં શીષાં અને આઠ દસ ફુટ લાંબાં થાય છે. પાંદડાં દોઢયો બે ફુટ લાંબાં થાય છે, અને તે ડાળાંની બન્ને બાજુએ સામસામાં હોય છે.

સાધારણ રીતે ઝાડ પાંચ વરસનું થાય છે એટલે ફળે છે, મુજબ નંજરા અથવા સીવર્ધમાં (ન્યાં સેવર્ધની સોપારી થાય છે) તેનાં ઝાડ દસ વર્ષે ફળે છે. સોપારીનાં ઝાડ વરસમાં બે વખત ફળે છે, અને દરેક ફેરે એક ઝાડપરથી ૨૦૦ થી ૪૦૦ સોપારી ઉતરે છે. તેનું કુમખું ખજૂરના કુમખા જેવું દેખાય છે. હોડા વાળું ૧૫ હાંગિળા જેવું લમગેળા અને તેના જેવડું મોટું થાય છે. સડાયા પછી ઉપરનું છોડું કાપી નાંખે છે. લીલી સોપારી ખાધામાં આવે તો વખતે કેટ દાખવે છે. સોપારીને પાણીમાં બાંદિ છે સારે પાણી ચીકણું, જાડું, લાલ્લાય પડતું ઘર્ષ જાય છે. તે પાણીને હંડું થવા દઈ તેને બાફેલી સોપારી પર ચડાવે છે તેથી સોપારીનો રંગ લાલ થાય છે. તે સોપારી ખાધે પોચી અને ચીકણી લાગે છે. તેને બાફેલી સોપારી કહે છે.

હિંદુસ્તાનમાં દર વર્ષે સોપારી આઠ લાખ મણ વપરાય છે. સોપારીનાં ચડ પોલાં હોય છે તેથી તે નજ કે પરનાજો તરીકે વપરાય છે તેના લાકડાની હાથમાં ઝાલવાની સોટીઓ, છત્રીઓના હાથા, તીરકમણાં, બાલાના હાથા, વગેરે થાય છે. તેનાં પાંદડાંની સાદડીઓ અને મીઠાઈ વગેરે ખરવાંની ટોપલીઓ થાય છે. રૂકામાં સોપારીનાં ઝાડનાં ફળ, પાંદડાં, લાકડાં વગેરે સર્વે અંગ કામમાં આવે છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(લખનાર ગ. ગા. બર્ધ.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૬૦ થી.)

આ કાગળા ધરોમાં મુખ્યત્વે કરીને છીપવાળાં પ્રાણીઓ જાડે છે. તે ધરોમાં યોડાં યોડાં ગાછડાંનાં ફેલિઓ જાડે છે. આ કાગળો જંગલર

પ્રાણીઓ એટલાં હતાં કે તેમનાં મરી જવાથી મ્હોટા મ્હોટા જળાઓ ખની સમુદ્રમાં જ યોડી યોડી જમીન ખનતી ગઈ. કેટલેક દેકાણે સદરદુ પ્રાણીઓના મરી જવાથી તેમનાં મડદાંવડે ખનેસો થર એક સરખી રીતે જ હજાર કુટની જાડાઈતો જોવામાં આવ્યો છે. પાછળ કહેવામાં આવ્યું જ છે કે પહેલો થર બન્યા પછી તે થર ઉપર થોડો થોડો ઉમેરો થઈ જમીન ખનતી ગઈ; અને તેમાં સદરદુ ઉમેરો થઈ, તૈયાર થયેલી જમીનમાં વધારો થતો ગયો. આમાં પણ ઘણી વખતે અંદરનો લાવ્હા નામનો રસ અંકાર નીકળી તેની પણ જમીન ખનતી ગઈ. હવે પછીના યુગ (તૃતીય) માં પુષ્કળ જમીન ખની, તેના ઉપર મ્હોટાં મ્હોટાં અરણ્યો વધ્યાં. આ વખતે અરણ્યમાં મહુડા, આંબા, વડ, આંબલી વગેરે વૃક્ષો નહોતાં, પણ ફર્ન, સર, તાડ, માગદિ વૃક્ષો હતાં. આ વખતમાં જ જમીન ખની તેના ઉપર સદરદુ વૃક્ષોનાં સઘન અરણ્યો આવી રહેલાં હતાં. હાલનાં વખતમાં જો આપણે અરણ્યમાં જઈએ છીએ તો અનેક પ્રકારનાં ગગન, સુશ્મિત વૃક્ષો ઉપર અનેક પ્રકારનાં પુષ્પોં લાગવાથી, તથા સ્વાભાવિક દેખાવથી જેવી રીતે મનને આનંદ થાય છે તેમ જ અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ આ જાડ ઉપરથી પેલા જાડ ઉપર અને પેલા જાડ ઉપરથી આ જાડ ઉપર જોડીને બેસે છે. પૃથ્વીના જુદાજુદા ઉપર લીલો ગાલીઓ પાયરી મુકેલો હોઈ તેના ઉપર ચરવાને માટે મુગાદિ આપણે આવી રહેલા હોય છે. આ દેખાવ જોઈ જેવી રીતે રંગીઆમણું લાગે છે તેવી રીતે આ તૃતીય યુગમાં જ અરણ્યો બન્યાં તેની શોભા કાંઈ તેવી નહોતી. ફર્ન, મુર, તાડ, માગદિ વૃક્ષોનાં બંધકર અરણ્યો આવી રહેલાં હતાં. આકાશની પણ સ્થિતિ હાલમાં જેવી નિરત્ર છે તેવી તે વખતે નહોતી. સર્વ દાળ જાણે મદા બનયોર વાદળું ચડી આવે તેવી સ્થિતિ હતી. તેથી મદા બયાનક અરણ્યની જાણે દશે દિશાઓ ખાવા ધાતી હોય તેવું લાગતું. જો કે આવી બંધકર સ્થિતિ હતી તથાપિ સમુદ્રમાં જળચર પ્રાણીઓ અસંખ્ય હતાં. પાછલા યુગના કરતાં આ યુગમાં પ્રાણીઓ જાંચી પાયરીએ આવી પહોંચ્યાં. એટલે તેમનામાં સ્થિત્યંતર થઈ પ્રવાળ કીટક, સ્પંખદિ પ્રાણીઓ વગેરેના કરતાં ચડતાં દરજ્જાનાં પ્રાણીઓ એટલે છીપવાળાં અને માછલાંની જાતનાં પ્રાણીઓ બન્યાં.

(અપૂર્ણ.)

અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાઓનો સંગ્રહ.

ઉત્તર ભાગના કેળવણી ખાતાના અમલદારોને જણાવવા તથા તે પ્રમાણે અમલ કરવા સાર મહેતાજીએ. માટેની અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાઓનો સંગ્રહ અત્યાર સુધીના સઘળા સુધારા સાથે નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ઉત્તર ભાગના એ. ઇ. સાહેબની ઓફિસ, ૧ (સદી) જે. ઓલિવર.
અમદાવાદ, તા. ૧ લી ઓક્ટોબર ૧૮૯૮. } એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભાગ.

ધારો ૧ લો. દેશી બાપાની (વ્હર્નક્યુલર) નિશાળોનાં મહેતાજીએ અને મદદનીશ શિક્ષકોને શિક્ષણના ધન્ધાની કેળવણી આપવા સાર અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજ અલાવવામાં આવે છે.

ધારો ૨ જે. ટ્રેનિંગ લેનારા વિદ્યાર્થીઓમાંથી અમુક સંખ્યાને 'સ્ટાઇપેન્ડ' એટલે લવાજમ અથવાં મુજરાન ખર્ચ આપવામાં આવશે. નજર દરજ્જાનાં લવાજમ રાખવામાં આવશે, અને તે એક વર્ષ સુધી નીચે મુજબ જોગવી શકશે:—

ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ માટે ૩ ૭) નાં લવાજમ

બીજા " " " ૩ ૬) " "

પહેલા " " " ૩ ૬) " "

જે વિદ્યાર્થીઓ પોતાની સ્ત્રીઓને સ્ત્રી શિક્ષકો માટેની મહાલક્ષ્મી ક્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ટ્રેનિંગ લેવા મોકલશે તેમને દર મહિને રૂ. ૩) નું વિશેષ લવાજમ મળી શકશે.

પ્રવેશ.

ધારો ૩ જે. નવેમ્બર માસમાં પ્રવેશક પરીક્ષા થશે. વ્હર્નક્યુલર મહેતાજીએ જરાજર પૂરા પાડવા સાર ઇન્સ્પેક્ટરને જેટલાં લવાજમની જરૂર જણાશે તેટલાં પહેલા વર્ષના વર્ગનાં ખાલી પડેલાં લવાજમ, માટે દરીદ્રાર્થ કરવાને ઉમેદવારોને તે પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે. ઉમેદવારોની ઉંમર ૧૭ વરસની ઉપર અને ૨૨ વરસની અંદર, હોવી જોઈશે, તેઓ કોઈ પશ્ચિમ સર્વિસ અથવા યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં

*પ્રાન્તની જરૂરીયાત પ્રમાણે આ દર ફરી શકે છે.

પસાર થયેલા હોવા જોઈશે, અને તેઓ સરકારી નોકરીને લાયક છે એમ વૈધક્ષાતાના યોગ્ય અધિકારીથી પસાર થવા જોઈશે.

ધારો ૪ એ. સાથી હાથા બ્લનાકમુલર ધોરણના વિષયોમાં એ પરીક્ષા થશે, અને તે ટ્રેનિંગ કોલેજના અધિકારીઓ કોલેજમાં લેશે. સાધારણ રીતે જેમને ધણામાં ધણા દોકડા મળશે તેમને લવાજમ આપવામાં આવશે. તથાપિ દરેક જિલ્લાને સાફ તેની જરૂરીઆત પ્રમાણે અમુક લવાજમો નીમી આપવાની, અથવા મુસલમાન, બીજા, કોળી, ઇલાદિ વર્ગના લોકોને ખાસ ઉત્તેજન આપવાની જરૂર જણાય તેમને માટે લવાજમો રાખવાની ઇન્સ્પેક્ટરને છૂટ છે. વળી ઇન્સ્પેક્ટરની મરજી પ્રમાણે મારી વિદ્યાર્થીઓની ચોડી સંખ્યા કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

ધારો ૫ એ. લવાજમ લેનારા વિદ્યાર્થીઓએ દાખલ થતી વખતે સામિલ રાખેલા નમૂના પ્રમાણે ઠરાવનામું લખી આપવું પડશે. (પરિશિષ્ટ અ જુઓ.)

અભ્યાસક્રમ.

ધારો ૬ ટો. કોલેજના આખા અભ્યાસક્રમના ત્રણ જુદા જુદા ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, તે દરેકમાં છ માસિક અને છેવટની પરીક્ષાઓ થશે. (પરિશિષ્ટ ચ જુઓ.)

પરીક્ષાઓ.

ધારો ૭ એ. વર્ષનાં જે ટર્મ (ભાગ) કરવામાં આવ્યાં છે; પહેલું ટર્મ તા. ૧ લી જાન્યુઆરીને રોજ શરૂ થઈ તા. ૩૦ મી એપ્રિલને રોજ પૂરું થશે, અને બીજું ટર્મ તા. ૧૫ મી જૂનને રોજ શરૂ થઈ તા. ૧૫ મી નવેમ્બરને રોજ પૂરું થશે. આ તારીખો આસન્ન પડતી છે. દરેક વર્ષના પહેલા ટર્મની આખરે કોલેજના અધિકારીઓ છ માસિક પરીક્ષા લેશે, અને પૂરા થયેલા ટર્મમાં આવેલા અભ્યાસની ખાતરી કરી પરિણામ કાઢશે. લવાજમ લેનારા જે વિદ્યાર્થીઓ આ પરીક્ષામાં નાપાસ થશે, તેઓનાં લવાજમ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મરજી હશે તો બંધ કરવામાં આવશે.

ધારો ૮ મો. ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, કોલેજના પ્રિન્સિપલ, અને ખાતાના બીજાં જે અધિકારીઓને ઇન્સ્પેક્ટર નીમશે, તેઓ મળીને દર વર્ષે બીજા ટર્મની આખરે સર્ટિફિકેટ માટેની પરીક્ષાઓ લેશે.

ધારો ૯ મો. સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓના પરિણામની ત્રણ શુદ્ધ શુદ્ધ યાદીઓ બનાવવામાં આવશે. દરેક યાદીમાં દોઢગના ક્રમ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓનાં નામ ગોઠવવામાં આવશે, અને વળી બીજા અને ત્રીજા વર્ષના માણસોની યાદીઓ પૈકી દરેકના બે પેટા વર્ગ પાંડવામાં આવશે.

પરીક્ષામાં પાસ થતા માટે પહેલા, બીજા, અને ત્રીજા વર્ષના દરેક વિદ્યાર્થીએ ફરજિયાત વિષયોના એક-દર દોઢગમાંથી ઓછામાં ઓછા સંકેતે ૪૦, દરેક વિષય માટે ઠરાવેલા દોઢગમાંથી ઓછામાં ઓછા એક તૃતીયાંશ, અને દરેક પેટા વિષય માટે ઠરાવેલા દોઢગમાંથી કમીમાં કમી એક ચતુર્થાંશ દોઢગ મેળવવા જોઈશે. વળી તેણે ડ્રાઇંગમાં પાંચ ચતુર્થાંશ જોઈશે.

આ શરતને અનુસરીને બીજા અને ત્રીજા વર્ષના જે વિદ્યાર્થીઓને (અ) ફરજિયાત વિષયો માટે ઠરાવેલા એક-દર દોઢગ પૈકી

ઓછામાં ઓછા સંકેતે ૬૦ દોઢગ મળશે તેમને તેમની યાદીના પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે;

(વ) દોઢગ પૈકી સંકેતે ૬૦ કરતાં ઓછા, પણ કમીમાં કમી સંકેતે ૪૦ દોઢગ મળશે તેમને બીજા વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે.

ધારો ૧૦ મો. પહેલા વર્ષની આખરે જે વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં નાપાસ થશે તેમને કોલેજમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવશે. બીજા અને ત્રીજા વર્ષના જે વિદ્યાર્થીઓ છેવટની પરીક્ષામાં નાપાસ થશે તેમને પહેલા કે બીજા વર્ષનાં સર્ટિફિકેટો પૈકી જેને માટે તેમનો હક થયો હશે તે આપવામાં આવશે; પણ તેમને કોલેજમાં રાખવામાં આવશે નહિ. છેવટની ફાઈલ પરીક્ષામાં નાપાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓ સાર પછી એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરીથી જે વર્ષના અભ્યાસ ક્રમમાં નાપાસ થયા હશે તે અભ્યાસ ક્રમની ફરી પરીક્ષા આપી શકશે.

ધારો ૧૧ મો. પહેલાં અને બીજા વર્ષના પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓને ઇન્સ્પેક્ટર પાસ પસન્દ કરશે તો જ તેમને બીજા અને ત્રીજા વર્ષનો અભ્યાસ કરવા દેવામાં આવશે.

ધારો ૧૨ મો. પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓને સામિલ રાખેલા નમૂના (પરિશિષ્ટ ક નંબર) મુજબ ઇન્સ્પેક્ટર અને ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલની સહી સાથેનાં સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવશે, અને પછી તેમને દોકડાના કામ પ્રમાણે ખાલી જગાઓમાંથી પસન્દગી કરવા દેવામાં આવશે. પણ ઇન્સ્પેક્ટરની નજરમાં આવશે તો ઉમેદવાર ઐચ્છિક વિષયમાં પાસ થશે ત્યાં સુધી તેનું બીજા અથવા ત્રીજા વર્ષનું સર્ટિફિકેટ અટકાવવામાં આવશે.

ત્રીજા વર્ષની વર્ગણી.

ધારો ૧૩ મો. પાસ થયેલા ઉમેદવારો નીચે લખેલા દરવાજા કાચખ પગારની જગાઓ માટે લાચક ગણાશે:—

૩ જા વર્ગના માણસો	{ ૧ લો વર્ગ.....૬૨ મહિને ૩ ૨૫)
	{ ૨ જો વર્ગ....., " ૩ ૨૦)
૨ જા " "	{ ૧ લો વર્ગ....., " ૩ ૧૫)
	{ ૨ જો વર્ગ....., " ૩ ૧૨)
૧ લા " "	" " ૩ ૯)

ધારો ૧૪ મો. કોઈ પણ વર્ગનું સર્ટિફિકેટ મેળવનારને તે સર્ટિફિકેટ ઉપરથી પોતાના વર્ગનો પગાર તરત આગવતો હક પ્રાપ્ત થતો નથી, પણ ફક્ત તેવી જગા ખાલી પડેથી તેને માટે તે લાચક ગણાશે. તથાપિ ત્રીજા, બીજા, અને પહેલા વર્ષના પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓને અનુક્રમે ઓછામાં ઓછો ૩ ૧૫), ૩ ૧૧), અને ૩૮) નો પગાર તરત મેળવવાનો હક થશે. મેળવેલા વર્ગના પગાર કરતાં ઓછા પગારવાળી જગાએ નીમેલા ટ્રેન્ડ શિશુકોને તેમના વર્ગના પગાર ઉપર જનતા લગી પહેલી તક ચકાવવામાં આવશે.

ધારો ૧૫ મો. સર્ટિફિકેટ મેળવનાર શિશુકો ચિત્રકલા, ખેતી, અથવા ઔદ્યોગિક કામનું જરૂર જોય સર્ટિફિકેટ મેળવીને તે પછી કોઈ

વિષય નિશાળીઆઓને ફતેહમન્દ રીતે શિખવશે તો તેમને પોતાના વર્ગના પગાર ઉપરોન્ત ખાસ આન્ટ-ઇન-એઇડ (મદદ) મળી શકશે.

વિશેષ નિયમો.

ધારો ૧૬ મો. જે શિક્ષકો ટ્રેનિંગ કોલેજમાં રહીને પહેલા અથવા ખીજ વર્ષના અભ્યાસમાં પાસ થયા હશે, પણ જેમને (૧૧ મા ધારા મુજબ) કોલેજમાં રહી વિશેષ અભ્યાસ કરવા સાર ખાસ પસન્દ કરવામાં નહિ આવ્યા હોય, તે ઓછામાં ઓછી બે વર્ષની સારી નોકરી કર્યા પછી ઇન્સ્પેક્ટરની ખાસ મંજૂરીથી અનુક્રમે ખીજ અને ત્રીજ વર્ષના અભ્યાસની પરીક્ષા આપી શકશે, પણ તેઓ ફક્ત પહેલા વર્ષના ટ્રેનિંગ માટેના રેકૉર્ડથી ત્રીજ વર્ષની પરીક્ષામાં દાખલ થવાને લાયક ગણાશે નહિ.

ધારો ૧૭ મો. લોકલ અથવા યુનિસિપલ બોર્ડની, અથવા સરકારની દેખરેખ હેઠતી કોઈ પણ નિશાળના અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકો પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયા હશે, અને ઓછામાં ઓછા પાંચ વર્ષ સુધી સન્તોષકારક રીતે નોકરી હશે, તો ટ્રેનિંગ કોલેજમાં રહ્યા સિવાય પહેલા વર્ષના સર્ટિફિકેટની પરીક્ષા આપી શકશે. આ સમજાને ઇન્સ્પેક્ટરની ખાસ મંજૂરી મેળવવી પડશે. આવા સર્ટિફિકેટ મેળવવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવારોને ડ્રોઇંગમાં પાસ થવાની ફરજ નથી, અને તેઓ પૈકી જે ત્રીસ વર્ષ ઉપરાન્તની ઉમ્મરના હશે તેમને ઠસરતની પરીક્ષાની માશી આપવામાં આવશે.

ધારો ૧૮ મો. આવા અન્ટ્રેન્ડ ગહેતાજીઓ પહેલા વર્ષની પરીક્ષામાં પાસ થયા પછી ઇન્સ્પેક્ટરની ખાસ મંજૂરીથી ખીજ વર્ષની પરીક્ષા આપી શકશે. પણ કોલેજમાં આખું વર્ષ રહી ત્રીજ વર્ષનો અભ્યાસ કર્યા સિવાય કોઈ પણ એવા શિક્ષકથી ત્રીજ વર્ષની પરીક્ષા આપી શકાશે નહિ. જે અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકો યુનિવર્સિટી રફલ ફાઇનલની અથવા મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ થયા હશે અને સારી નોકરી કરી હશે તેઓ ઇન્સ્પેક્ટરની ખાસ મંજૂરીથી ખીજ વર્ષની પરીક્ષા આપી

શકશે, અને તેમાં પાસ થયેથી ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થી તરીકે કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે. આવા સમજા માણસોમાંથી જેઓ ત્રીસ વર્ષ ઉપરાન્તની ઉંમરના હશે તેઓને કસરતની માંડી મળશે.

ધારો ૧૯ મો. પેન્શન લાયક પગારવાળા જે શિક્ષકોને લવાજમ સાથે અથવા લવાજમ વગર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં રહેવાની પરવાનગી મળશે તેઓનો એ પ્રમાણે ગણેલો વખત સરકારી કરાવ નં. ૧૦૪૯ તા. ૨૮ મી મે ૧૮૯૧ મુજબ પેન્શન લાયક નોકરી તરીકે ગણાશે.

અન્દરનો અન્દાખસ્ત, ગેરહાજરીની રજા, વગેરે.

ધારો ૨૦ મો. આ બાબતો ઉપર એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર વખતે વખત જે ધારા મંજૂર કરશે તે કોલેજના ધારા ગણાશે.

પરિશિષ્ટ અ. (ધારો ૫ મો).

કરારનામું.

૩ ૧—૮—૦ નો રજામુ.

એક તરફ

અને બીજી તરફ ઉત્તર ભાગના

એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર

એ બેની વચ્ચે આમ

તારીખ

ને દિવસે થયેલો કરાર.

હું

આપી કરાર કરું છું કે અમદાવાદ ટ્રેનિંગ

કોલેજ માટે કરાવેલા ધારા અને લવાજમના ક્રમ પ્રમાણે મહને લવાજમ આપ્યું તેને પેટે એ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા પાળાશ, અને ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મહને એ કોલેજમાં રહેવા દેશે ત્યાં સુધી અથવા જરૂરજોગ સર્ટિફિકેટની પરીક્ષામાં પાસ થઈશ ત્યાં સુધી ત્યાં રહીશ, અને જોટલી મુદત એ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં હું રહો. હાઈશ તેટલીથી આછી નહિ એટલી મુદત સુધી ફળવણી ખાતામાં શિક્ષક તરીકે નોકરી કરીશ. વળી આ કરાર હું કોઈ રીતે તોડું તો સરકારને રૂ ૧૫૦) અંકે રૂપીઆ દોઢ સો આપવાને કબૂલ થાઉં છું. એ રૂપીઆ દંડ તરીકે નહિ પણ તુરં સાન અને થયેલા ખર્ચના વળતર તરીકે ગણવા.

અને હમે

તથા

ઉપર લખેલા .

ના આથી જામીન થઈએ છીએ, એવી રીતે કે જે પ્રમાણે કામ કરવા તથા વર્તવાને તેણે ઉપર કબૂલ કર્યું છે તે પ્રમાણે તે બધું કરશે અને વર્તશે, અને જો એ પ્રમાણે ન કરે અને ન વર્તે તો હમે બંને મળીને અને હમારામાંનો દરેક જણ ઉપર લખેલા રૂ ૧૫૦) અંકે રૂપિયા દોઢ સો સરકારને આપવાને આથી બંધાઈએ છીએ.

અને આથી હું

ઉત્તર ભાગનો એજ્યુકેશનલ

ઇન્સ્પેક્ટર, સરકાર તરફથી કરાર કરું છું કે વિદ્યાર્થી તરીકેના લવાજમની અથવા શિક્ષક તરીકેના પગારની જે રકમ દેવી થશે તે સદરહુ

ને મહિને મહિને આપીશ, પરંતુ મહિને જરૂર

જણાય તો એ

ના કોઈ પણ એક કે વધારે માસના

લવાજમનો અર્થવા પગારને ઘોડો કે બધો ભાગ નહિ આપવાનો અથવા અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી કે કેળવણી ખાતામાંથી એને કાઢી મૂકવાનો મહારો હક આ કરારની રહીએ કશાથી બંધ પડશે નહિ.

લવાજમ લેનાર { (સહી)
વિદ્યાર્થી

સાક્ષીઓ { (સહી)

જામીનો { (સહી)

સાક્ષીઓ { (સહી)

(સહી)

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

(સહી)

સહી બાબતનો સાક્ષી.

परिशिष्ट (धारा ६)
अध्यासकम्.

intelligible in themselves.

૧. ૨. ૩.	૧ હું વર્ષ.	૨ હું વર્ષ.	૩ હું વર્ષ.
૧. ૨. ૩.	(અ) શિક્ષણ અને નિશાળ વ્યવસ્થાનાં સામાન્ય મૂળતત્ત્વો અને અનુભવ. (બ) ગુજરાતી મહોતાલજ્ઞોના ધારાઓનો સંગ્રહ, નમૂનાઓ અને ખર્ચકો સાથે.	(અ) ૧ લા વર્ષના ક્રમના વિષયોનું વિશેષ જ્ઞાન. (બ) શિક્ષકો અને સ્મરણ શક્તિની કૌશલ્ય, તથા 'પાળકો'ની શક્તિઓ ખીલવાનો ક્રમ. (ક) કિન્દર ગાર્દનનાં સામાન્ય મૂળતત્ત્વો.	(અ) શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણના અનુભવનું પાકું જ્ઞાન. (બ) નિશાળ વ્યવસ્થાની વ્યવહારી વિગતો. (ક) તર્ક વ્યાપારો, દેવો અને લક્ષણનું બંધારણ, તથા નીતિની કે-જાવણીનાં મૂળતત્ત્વો.
૪. ૫. ૬.	(અ) ગુજરાતી વાંચનગાળાનું ગદ્ય અને પદ્ય, સાતમી ચોપડીના દત્તિહાસ અને વિદ્યાના પાઠો સ્તિવાપ; કવિતાની ૨૦૦ લીટીઓનો સુખપાઠ; વ્યાકરણ, આદ્ય વાક્યોનું પૃથક્કરણ, વ્યુત્પત્તિ, અને પિગળ. - (બ) લખેલું વાંચનું. (ક) નિબંધ, વ્યાકર, અને લેખન શિક્ષણ.	(અ) ગદ્યનાં ૫૦ પૃષ્ઠ, અને કવિતાની ૫૦૦ લીટીઓ; કવિતાની ૨૦૦ લીટીઓનો સુખપાઠ; વ્યાકરણ, વાક્યપૃથક્કરણ, વ્યુત્પત્તિ, અને પિગળનું વિશેષ જ્ઞાન. (બ) નિબંધ, વ્યાકર, અને લેખન શિક્ષણ.	(અ) ગદ્યનાં ૫૦ પૃષ્ઠ, અને કવિતાની ૫૦૦ લીટીઓ; કવિતાની ૨૦૦ લીટીઓનો સુખપાઠ; વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, અને પિગળનું વિદ્યતા ભરેલું જ્ઞાન. (બ) નિબંધ.

અભ્યાસ કરનાં પગથીયાં.

૧. શિક્ષક	૨. શિક્ષક	૧ હું વર્ષ.	૨ હું વર્ષ.	૩ હું વર્ષ.
૧.	૨.	૩.	૪.	૫.
પ્રાથમિક શિક્ષક	પ્રાથમિક શિક્ષક	(અ) હિન્દનો ઇતિહાસ.	(અ) ઇશ્વરનો સામાન્ય ઇતિહાસ; હિન્દ જોડેના સમગ્રના ખાસ માન સાથે.	(અ) હિન્દ અને ઇશ્વરનો ઇતિહાસ; હાસ, જન્મે દેશોના સમગ્રના વિશેષ માન સાથે.
		(બ) જગતની સામાન્ય ભૂગોળ વિદ્યા; અને હિન્દની વિશેષ ભૂગોળ વિદ્યા.	(બ) ઇતિહાસ સમગ્રના જરૂર પડે તેવી ભૂગોળ વિદ્યા; હિન્દ અને ક્રિષ્ટિય જોડેના નકશા દોરવા.	(બ) જગતની સામાન્ય ભૂગોળ વિદ્યા; એશિયા અને યુરોપના મુખ્ય દેશોના નકશા દોરવા.
		(ક) મુખ્ય ઇલાકાનો અને હિન્દનો નકશો દોરવો.		
પ્રાથમિક શિક્ષક	પ્રાથમિક શિક્ષક	(અ) સિદ્ધ પદાર્થ વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો, આટલું રહેઝાડના મુખ્ય પુસ્તક મુજબ.	(અ) પદાર્થ વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો ભૂતળ વિદ્યા.	(અ) રસાયણ વિદ્યા, રાસ્ટોના મુખ્ય પુસ્તક મુજબ.
		(ક) સાધારણ પદાર્થોનું સામાન્ય માન.	(ક) પૃથ્વીના ગોળાનો ઉપયોગ.	(ક) ખગોળ વિદ્યા, કેક અથવા ખીબ કાર્ડના પુસ્તક મુજબ.
		(ક) આદ્યોગ્ય વિદ્યાનું મુખ્ય પુસ્તક, નિશાળની અન્દર શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની તનદુસ્તીના ખાસ માન સાથે.	(ક) સાતમી એપરીના વિદ્યાના પાઠો.	

ક્રમિક ક્રમાંક			ટ્રેસેટ પાત્રી ફત પુસ્તક.
૧	(અ) ફી હેન્ડ, પહેલા દરજ્જાની ચિત્રકળાની પરીક્ષાનાં ફર્મ સુ-બન. (બ) કાળા પાટીઆ પર સહેલા ચાકર દોર્યા.	(અ) પહેલા દરજ્જાની ચિત્ર-કળાની પરીક્ષાનો કેમ પૂરો. (બ) પાંદે અમલતરા સાર કાળા પાટીઆ પર નકસાતા જોખા અને ચિત્રો દોર્યા.	બીજા વર્ષ માટે દરોવેલો ક્રમ.
૨	ગ્રામળીઆવતી અને મહાખમ્મ ઉપર માદી કસરો, દડ, ફદલુ, દોડલુ, અને નિશાળની કવાયદ.	૧ લા વર્ષનો ક્રમ, પેરેલ અને હારિજોન્ડલ બાકે, તથા કવાયદ સાથે.	પૂરો ક્રમ, કવાયદ સાથે.
૩	ગ્રાન્ટ હન જોઈડના ધારા સંગ્રહના પરિશિષ્ટ આદ્ર માં લખ્યા પ્રમાણે બીજા દરજ્જાની ચિત્રકળાની પરીક્ષાનો ક્રમ.		
૪	ગ્રાન્ટ હન જોઈડના ધારા સંગ્રહના પરિશિષ્ટ હ માં જેતીના વર્ગો માટે દરોવેલો ક્રમ.		
૫	ગ્રાન્ટ હન જોઈડના ધારા સંગ્રહના પરિશિષ્ટ આદ્ર માટે રચેલા "એન્યુઅલ ટ્રેનિંગ" (હસ્ત કેળવણી) નામના પુસ્તકમાં દરોવેલો ક્રમ.		

પરીક્ષાના વિષયો	વધારેમાં વધારે દાકડા.		
	૧ જુન વર્ષ	૨ જુન વર્ષ	૩ જુન વર્ષ
૧. વિદ્યા (લેખી)	૧૦૦	૧૬૦	૧૦૦
૭ અર્થ શાસ્ત્ર (લેખી)...	૭૫
૮. ડ્રોઇંગ (દુબર શાળાની પરીક્ષા)
૯ કસરત	૫૦	૫૦	૫૦
ફરજીઆત વિષયોના દાકડાઓનો એકદર સરવા	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૧૦. ઐતિહાસિક વિષયો-(અભ્યાસ ક્રમ જુઓ)			

પરિશિષ્ટ ક (ધારો ૧૨ મો.)

સર્ટિફિકેટ.

હમે સર્ટિફિકેટ આપીએ છીએ કે અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં
વર્ષનો અભ્યાસ પૂરો કરનાથી ને સને

માં સર્ટિફિકેટ માટેની છેવટની પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો,
અને એણે કુલ દાકડામાંથી સંકડે અને દરેક વિષયમાં ઓછામાં
ઓછા સંકડે ૩૩ મેળવ્યાથી એને વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યો છે,
અને તેથી એ ૩ મા કાયમ પગારને લાયક થયો છે.

પ્રિન્સિપલ,

અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજ.

એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

કેળવણીં સ્વાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

(ઇ. નં. ૪૩૨૬ તા. ૨૭-૧-૯૯.)

સને ૧૮૯૯ની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓ માટે પુસ્તકો.

ઉત્તર ભાગ.

તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૫ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા મુધરેક્ષા ધાસઓ * અને તાર પછી થયેલા ફેરફારો + જે તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ ૧૮૯૮ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટના ૧ લા ભાગને ૭૨૦ મે પાને પ્રસિદ્ધ થયેલા છે તે મુજબ સને ૧૮૯૯ના સેપ્ટેમ્બર માસમાં થવાની પરીક્ષાઓ માટે નીચેનાં પુસ્તકો ફાવવામાં આવ્યાં છે:—

૧ લો દરજ્જો.

(૧) ઇંગ્રેજી-ગદ્ય-સ્કોટ ફત “ આપ્પોહુનો. ”

પદ્ય-શેક્સપીયર ફત “ ૮ મો હેત્રી. ”

(૨) ગુજરાતી—“ બાળમિત્ર ભાગ ૧ લો. ”

(૨) ફ્રેન્ચ-‘સુ વેસ’ ફત ‘ફિલોઝોફ સુલેત્વા’.

૨ જો દરજ્જો. (પરિશિષ્ટ અ.)

ચોજના ૧ લી.

(૨) ઇંગ્રેજી-ગદ્ય—(૧) મેકોલે ફત “ વોરન હેસ્ટિંગ્સ ”

અથવા

મર્લિંગ ફત “ સ્કેચ યુક. ”

પદ્ય—“ પેરેડામસ લોસ્ટ, સ્કન્ધ ૨ જો. ”

અથવા

કાઉપર ફત “ ટાસ્ક, સ્કન્ધ ૨ જો. ”

(૩) ઉર્દુ—“ બાગોબહાર, ૨ જો દર્વેશ. ”

ચોજના ૨ જો.

(૨) ઇંગ્રેજી-ગદ્ય-ચેમ્બર્સ ફત “ એગ્ઝમ્પ્લરી બાયોગ્રાફી, ”

* જુલાઈ સને ૧૮૯૫ના શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૪૪-૨૨૩ જુઓ
+ સેપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૮ ના શાળાપત્રનાં પૃષ્ઠ ૨૮૧-૨૮૩ જુઓ.

૧ લો ત્રીજો ભાગ;

અથવા

શેકસ્પીઅરમાથી લેખ્ય કૃત વાર્તાઓમાં
નીચેની;

“ટમ્પેસ્ટ,” આખી,

“ટાઇમન ઓફ આ” ” આ

“ઓથેલો,” આ.

પદ-ગોલ્ડસ્મિથ કૃત “”

અથવા

સ્કોટ કૃત “રોકબી,

(૧) ગુજરાતી-“નર્મગદ્ય,” ૫ મી ૧૫૭.

(૨) ઉર્દુ-“આબેહુયાત,” અથવા “”

૩ જો હરજી (પરિશિષ્ટ વ.

ચોજના ૧ લી.

(૨) ઇંગ્રેજ-ગદ્ય-“રોબિન્સન ક્રુસો”

અથવા

બર્નિયન કૃત “પિરિ

પદ-“સ્કોટ કૃત માર્નિયન,

ચોજના ૨

(૨) ગુજરાતી-કેળવણી ખ.

તેજ પુસ્તકમાથી કવિતાની પહેલી ૩૦૦ લીટીઓ.

(૨) ઉર્દુ-આબેહુયાત, અથવા મોલ

કૃત જોખતૂન નસ્રુલ.

૧૫-મધ્ય પ્રાન્ત ગાદી જે પુસ્તકો

તેજ પુસ્તકો માણા મધ્ય સ્થળ ના ઉમેદવારો માટે

અમદાવાદ, } J. O. L.

તા ૧-૧૨-૮૮ } એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રકો.

પાલજીપુર વિભાગ. કાણોદર. ર. ૧૨) રામી કન્યા શાળા.
એમ્મિનિરોદર સાહેબ ર. ૨૨) મુઈગામ, વાવના યાજુદર
સાહેબ ર. ૫)

ઝાલાવાડ વિભાગ. સાયલા, પરજી જીવજી ર. ૫) છીંહવાડા,
રોટ તરફથી ર. ૧૬-૬-૦ પાલીઆદ. દામોદરભાઈ ર. ૭) ધાંગધા.
મહારાજશ્રી રાજ સાહેબ ર. ૫) વઢવાણ કેમ્પ, વઢીલ દેવશી
ર. ૧) લીમડી. નં. ૧ લો. મે. દિવાન સાહેબ અવેરભાઈ
ર. ૩) લીમડી નં. ૨ લો. એનન. ર. ૩)

સુરત જિલ્લો-સુરત મ્યુ. સ્કૂલ નં ૧૦ મો. પારેખ ગંગારામ કે
પળરામ ર. ૩ સોની ઠાકોરદાસ છબીલદાસ ર. ૩) ડોકટર દીનસાજી
જીવાજી ર. ૩) મહારાજ બીરાભાઈ તથા ગોર્ધનદાસ હરજીવનદાસ ર. ૫)
જીડીઆ હીરાલાલ કદાનદાસ ર. ૧) બીમ ગૃહસ્થો મળી ર. ૧૪)
ભાંડવી કન્યાશાળા, પાંગી ખુ. નારજી ર. ૩ સુરત નં. ૩૫૧ની
સ્કૂલ. શ્રીર મુજર હુસેનખાન સાહેબ ર. ૧૦ પટેલ જે. તા.
તાપીદાસ ર. ૫ બીમ ગૃહસ્થો ત. ર. ૪)

રેવાકાંઠા પંચ મહાલ. ગો. સ્કૂલો. સદગૃહસ્થો તરફ
ર. ૫ કાણોદર. મહારાજા શ્રી નારણસિંહ વખતસિંહજી ર. ૪
જુદા જુદા સદગૃહસ્થો તરફથી ર. ૨૨-૧૨-૦ રામપુર. રોટ તર
ર. ૩૦-૬-૦ કુમાર જોરાવરસિંહજી ર. ૧૪ પ્રતાપગઢ. રા. ગણ.
નાયજી તથા વાંસવાડના ઠાકોર સાહેબો, ગુમાનસિંહજી. ર. ૩
મહારાજ સાહેબ ર. ૭૪-૯-૦

મહીકાંઠા વિભાગ. માલપુર. મહારાજ સાહેબ ર. ૧૦)
ખેડા જિલ્લો. વીરસદ. અમીન જે. શામાઈ શિવામાઈ તથા
મીન હોરામાઈ તજસીમાઈ મળી ર. ૬ વેલ જે. પાસંકર મધુમાઈ
ચાણસોલ, પટેલ મોખામાઈ નયુમાઈ જે. કો. ર. ૬ જે. જમાળા.

પરદેશી આદરેને ૨૦ ટકા કમિશન મોકલવાનું ખર્ચ તેમને માપે. ઠક્તા પાસેથી અથવા ધંધુકાના મી. મણીસંકૃત નિબોવન પડ્યા પાસેથી મળશે.

પટેલકૃત હિંદનો ઇતિહાસ. આવૃત્તિ ૭ મી.

જેની અંદર ઇતિહાસ શીખવાથી થતા ફાયદા; ઇંગ્લેંડ, પ્રવેશક અને મિડલ સ્કોલશીપ પરીક્ષાના સવાય વંશવાર રાજ્યોની ચડતી પડતીનાં કારણ; રાજ્યક્રિય પરવાના; રાજ્યોની મરખામણી, પ્રજાની સ્થિતિ, વેપાર મેળમાર, વિદ્યાકળા તથા ધર્મની ચડતી પડતીનાં કારણ; હિંદ અને ઈંગ્લેંડની રાજ્ય-પદ્ધતિની સરખામણી; પટા કે બીજા; પટામા ફેરફાર; સાતિ ભેદના પાયા; ઇતિહાસ સાથે સંબંધ રાખનાર નિશાનિયો; પરદેશી રાજ્યોની અસર; મહાન પુરૂષ અને સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર; ઇંગ્લેંડ રાજ્યથી દાખલ થએલા નવા સુધારા તથા તેથી ફાયદા; વિદ્યાર્થીઓને કપરો અર્થ સમજાવનાર ઉપયોગી ટીપ્પણ; વિમલ, કોલ, મુકાબલા, પરદેશી હુમલો અને મવનર જનરસોના સુધારા; હિંદી પાયરીએ ચડનાર પુરૂષો; નામાવળીઓ, બળવાનાં કારણ, લાઝઓ અને ઇંગ્લેંડ મેજવેયો સુધક અને તમામ વંશવાર રાજ્યોની લક્ષી કતનો સમાસ કરેલો છે; કિંમત ૦-૫-૬ મળવાનું ઠેકાણું;

શુક્રસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ મુન્ડ અમદાવાદ ઠે. રીચીરોડ નજીક.

જેશંગ કાવ્ય નામનો ૯૦૦ પૃષ્ઠનો મોટો ગ્રંથ ૩૪) ની કીમતનો તે દાણ ૩૧) ની કીમતે આપવાનો છે, મારે જોઈએ તેજો તાકીદે મગાવી લેવો. (સહી) જેશંગભાઈ ત્રીકમદ સ કવિ-માવળા-૭૯ને અમદાવાદ.

ગુજરાત કચ્છ અને કાઠિયાવાડમાં બહોળો ફેલાવો. ખામેલી.

બેયુબ્લેક શાહી.

આ શાહીની લખેલ સખાબુ ગમે તેટલો વખત જવા છતાં, દવા, પાણી, ગરમી કે ઠંડીયા બગડી જતું. ધૂટી નિકળતું કે ભડી જતું નથી વળી સખાબુમાં ઘણી સરમ અને પાણી છે. તેમ જ ઇંગ્લેંડ શાહી જેવા ગુણ હોવા છતાં કિંમતમાં ને કરતાં પાંચ ગણી સસ્તી છે. દર રોર શાહી થઈ શકે એવાં આઈ પડીકાનો રૂપીઓ ઝોકે. પોસ્ટમ ગુદું. નમૂનો જોઈએ તો અર્ધા આનાની ટીકેટ મોકલતી.

અમદારી પાસેથી 'ગૃહસ્થ' એટલે કે પોતાની કળવણી ખાતાને લગતી તમામ જાતની ચોપડીઓ, કોપીઓ, ધતિદાઓ જૂઓળો, નકશાઓ અને બીજી વાંચવા લાયક ચોપડીઓ, મળશે. મંગાવનારને વાંચની કમિશન કોપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ જુદું.

મુ. વકવાણુ શહેર. શાહુ નારણજી અમરશી.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આજ્ઞાતિ દશમી. કિ. ૪ આના.

મુખ્યમંત્રી ઇલાકાના કળવણી ખાતાનાં મે. ડિરેક્ટર સા. જા. ના ઇ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના ઠરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મેજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ.' આજ્ઞાતિ. બીજી. કિ. ૪ આના, પોસ્ટેજ બનેલું માફ. કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચ મંગાવનારને સિર છે. પ્રેમચંદ્ર કરમચંદ, શાહુ. સખડે. એ. ઈ. જોદિલવાડ મુ રવારી. ભાવનગર.

અંગ્રગણિતની સમજાવતી. કી. ૩. ૦૧ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે, દસ; દશે, પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ; ટકા કમીશન. વે. પે. ખર્ચ લેનારને સિર. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ, મુઆઇએક. અમદાવાદ.

હેપ્પિસ્ટિમથ, બ્લીડરિમથ અને હડસન, કોલેજો, ગોખલે, ધોષ, પેન્ડવળરી, લોઠ અને સેવીમ, રામાકૃષ્ણ, ગર્ડેસ્ટન, સુખારાવ, કૌર્નેવોલ અને ફીચના ઇંગ્લેન્ડ અને લાસરંકરના ગુજરાતી અંગ્રગણિતમાંના તથા ધણી પરીક્ષાઓના સવાલમાંના અધરા દાખલા-કી=જુલાસા સાથે.

(સપ્તમા દાખલા રીતસર કરી જતાવ્યા છે. કીમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦) - આ દાખલામાં કીમત રૂ. ૦-૧૩-૦ (પાંચ પૈસા) ગયા વરસની પ. સ. પરીક્ષામાં આમાંના દાખલા અંધવા હતા તે પ્રમાણે હર વરશે આવવાનો સંભવ છે. મળી જશે તે, ગરૂર પાસ થશે. પરંતુ દાસ નાગરદાસ કીનારીવાળા મરચ

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્મર્ષ હાંસિકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત 'લઈ' ગુજરાતી અક્ષરોના શુદ્ધ વચણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા લખાણની દબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીબુકો કરતા ચઢીઆતી ચયાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી કે

શુદ્ધ શિક્ષકો આગળ સેકંડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો ખીજી સાથે સરખાવતા ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અહિં મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈ ને સુંદરતા બાળવવા માટે ત્રાણાનાં પનાં (કોપરપ્લેટ) કાતરાવેવા છે, જે ઉપરથી આવ દરેક પેન્ એકન્ બાળુએ સુંદર રંગની શાહીથી છપાય છે, કાર્ગળ અને કવર હોય ટેકાઉ વાપરેવા છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ માત્રના અક્ષર રીખેવા છે, જેથી મે બાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કવચ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. સરખાતગા બાળકો પહેલો નમ્બર લખતા પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે હારે હાય ધુલે છે, ને સરખાતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર ગાંધી બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાય હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. યોગ્ય ધોરણ શીખી ધંખા હોકરા પોતાને ધંધે વળગે છે, ને ધણા અગ્રેજી શીખવા પણુ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. હોયા ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે જોઈ હમારી કોપીબુકોમાં છઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણા ઉપયોગી ચર્ધ પડે તેવા લખાણો દાખલ કરેલાં છે જે તમામ અગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણા જ પસન્દ પડેલા છે. એ કોપીબુકો દેશવરના ખરીદ કરનારને સેકંડે ત્રીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ કોપીબુ. પણુ પોસ્ટ ગારન્ટીનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પ્રુસ્ટકો સેકંડે અર્ધો ટકા દરજાર્ડ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ટેકાણું—આત્મારામ અપ્પને દલા બાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, સુખ્મર્ષ.

આત્મારામ અને દલાબાઈની કમ્પની દ. દલાબાઈ હાંગ્રાહાસ દેમાઈ

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વ લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ ચોક્કસ અક્ષર કાગળની એક જ જાતુએ લખવું. તે અંચુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બુઝાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ઉચ્ચુટી અને એરિસ્ટન્ટ ઉચ્ચુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સંબંધી હકીકત સ્ફૂલ્લ જોઈ તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહુર ખજારો જે માસમાં છપાવેલી હોય, તેના આગલા ગદિનાની પાંગળી તારીખ પહેલાં પહેંચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગો જે માસના અંક સાથે વહેંચવા હોય તેના આગલા ગદિનાની ખચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

ગની ગોર્ડર મોકલનારે દૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાળતના પૈસા છે તે ચોક્કસ અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ ચવાનો સન્મભવ છે. પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે ગ્રાહી આના પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ રમણ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર ક્ષણે પોતાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

બહુર ખજારો છાપવાના ભાવ:

૩	લીડી.	તો પ્રથમ પૂરે ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર ગદિના લગી
૧.....૩		પા મણા ચાર્જ પડશે. બાર ગદિનાથી
૨.....૮		જોઈ સુદત દશે તો પહેલે ગદિને પૂરે ચાર્જ અને પછીને
૩.....૧૫		એ ઉપરાંતનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ.
જો ઉપરાંતનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ.		દરેક ગદિને અર્ધા ચાર્જ લેવાશે.
બાર માસ લગી લાગલાગટ દશે		

હેન્ડલિંગો વહેંચવાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધા તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને માટે દગને

The Gujarati School-Paper

ગુજરાત શાળા પત્ર.

એપ્રિલ સને ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મામ.—આ દેશમાં ચાલતી કેળવણી	૯૭
ગોખળ અને કેળવણી	૯૮
વીસમું સૈકું	૯૯
ગીતામ ધુન્નું શેષ	૧૦૦
પરચૂરણ સચનાઓ—મૂળાઅક્ષરતુ સિક્ષણ	૧૦૧
લેખન પ્રિલ	૧૦૨
પાઠની નોંધ	૧૦૪
સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો	૧૦૭
પ્રાણી વર્ણન—વૉલી	૧૦૯
નિશાળ અને નિશાળોઆ—લંબી નગર	૧૧૧
દૂરી નગર	૧૧૩
શિક્ષકોની ત્રિશસિક રૂપર્યા	૧૧૬
મૂળક્ષરોનો લેખન ક્રમ	૧૧૭
વનસ્પતિ વર્ણન—સિંકોના મરી	૧૧૮
સંદિની હૃત્પતિ અને રચતિ	૧૨૦
કેળવણી ખાતાની ખબરો— નિશાળોનાં ધનામ પત્રકો	૧૨૨

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

મુનાઇડેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

અપરેલ.

જાહેર સંવરો.

લેખનકળા કોપીયુકે.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યર્થ ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં અસાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વ્યય શીખી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં-કદ તથા લખાણની ઢગની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કો-પીયુકે કરતા ચઢીઆતી ચયાની ખાત્રી ચયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુગ્ર સિક્ષકો આગળ સેક્ટો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીયુકે બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, આદિ મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકેની સફાઈ ને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરશ્વેટ) કાનરાવેલાં છે, જે ઉપરથી ગાત દરેક પેન્સ એકજ બાજુએ સુન્દર રંગની શાલીથી છપાય છે, કામગી અને કવર ઊંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતના, અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કવચ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એકજ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાથ ધુજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે દબારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ફેરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. શીયું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ધે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામા તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરોનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ દબારી કોપીઓનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં જ્યવહારમાં ધણા કપયોગી યર્ષ પડે તેવાં લખાણો રાખ્યા કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીયુકે દેશાવરના ખરીદ કરનારને સેક્ટે ત્રીસ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ ખૂરશતનું કે રેલવેનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પ્રસ્તુત સેક્ટે અષો ટકા દરશાઈ લઈ મોઢી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ટેકાણું—આત્મારામ અને દલા-બાઈની કમ્પની રંગારો રૂઝીટ, મુખ્યર્થ.

આત્મારામ અને દલાબાઈની કમ્પની દ. દલાબાઈ દારકાંદાસ દેસાઈ

ભારે વખાણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની.

દસ્કંત શિક્ષક કોપીબુકો.

આઠ ભાગમાં.

કેળવણી ખાતાના દાલનો તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો ત્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થી તથા ગુજરાતના સર્વ બહેર છાપા/તરફથી એકે અવાજ તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાનમાજી ઇન્સ્પેક્ટર ઇ. બાઈલસ સાહેબે દરતક શિક્ષક કોપીબુકોને સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સંકલ્પે આવી સરસ કોપીબુક જ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્યર્થી તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની બોર્ડન્ટ સંકલ્પકમિટીના અનુભવી સદગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કંતશિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સંકલ્પોમાં એ જ કોપીબુકો અલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

એ કોપીબુકો ગાટે જે જે રાદગૃહસ્થો તરફથી સંટિક્કિટ મળેલા છે તેમના નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. ચેટકિદ. એમ. એ. માજી ડિરેક્ટર આર્થ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

ટી. ખી. કર્ખાગ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઈ. બાઈલસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માજી ઇન્સ્પેક્ટર.

ખા. સા. દોરાબજી એલજી ગીગી, ખી. એ. હ. વિ. તા. માજી એ.

ઈ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.

રા. ખા. ગોપાળજી સૂરજાઈ દેસાઈ, હ. વિ. ના કેળવણી ખાતાનામાંજ આ. ઇ.

રા. ખા. હરગોવિન્દદાસ દ્વારકાદાસ કાંઠાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માજી ડિ.

રા. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર, કમ્બના માજી એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં બણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

જોનારેળ. અવરોસાલ હિમવાસંકર યાત્રિક.

જોનારેળ કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. ખી.

સી. આ છે; મુખ્યર્થીની હાઈ કોર્ટના માજી જજ

રા. ખા. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માજી ઓરિએન્ટલ ટ્રાન્સેક્ટર.

રા. રા. નગીનદાસ તુલસીદાસ મારકટીઆ, ખી. એ; એલ. એલ. ખી,

મુખ્યર્થીની હાઈકોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પ્રીફક.

દિ. ખા. ગણિગાઈ જશભાઈ, દિવાન બદાહર; વડોદરા.

રા. ખા. સાલશંકર હિમવાસંકર ત્રવાડી, સોનાડિમેટ જજ, અમદાવાદ.

રા. સા. હરિલાલ મનસુખરામ, જારીઆ સ્ટેટના હોરભારી
રા. જા. જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ માણુ ડેપ્યુટી કલેક્ટર તથા સેશન્સ
જજ અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ કમિટીના પ્રમુખ.

રા. સા. મનસુખરામ સૂર્યરામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ સ્ટેટના એજન્ટ

રા. સા. રણજીડગાધ દિદયરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.

મહંમદ રા. ખા. મોજાનાય સારાવાઘ.

રા. રા. કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, સી. આઈ, ઈ.

ખા. સા. જાગનજી એલજી મોદી, એમ, એ; ડેપ્યુટી કલેક્ટર અને
સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન, બરગ.

રા. રા. કાળાભાઈ લલ્લુભાઈ વઢીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.

શેઠ કેળસર એલજી મોદી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.

મહંમદ રા. રા. કવિનમદાશંકર લાલસંકર, ગાંતેના ધર્મખાતાના માણુ સેક્રેટરી,

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માણુ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. ખા. મોતીરામ રાનરામ, માણુ, ડે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. ગણપતરામ ગોરીશંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ

રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રતનાગિરિ.

રા. સા. મનરાય સન્નોકરાય ફેસાઈ, બી. એ; માણુ, ડે. એ. ઇ. મુમ્બઈ.

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિંદલાલ મહેતા, ડે. એ. ઇ; જાલાવાડપ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિજય, માણુ, ડે. એ. ઇ; હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

રા. સા. ગણપતરામ આંતુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ; સોરઠપ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

ખા. સા. કરમચાલી રંછીમચાલી નાનજીઆની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. બે. ઇ. બે. ઇ.

રા. સા. આર. એસ. તાંડી, બી. એ; ડે. એ. ઇ. ઇ. મરાઠી સ્કૂલ, મુમ્બઈ.

રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.

હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુમ્બઈ.

રા. સા. ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.

શેઠ જલ્દાંગીરજી હોરમજી પંચડી, જી. ઇ. ડા. સ્કૂલના સેક્રેટરી.

રા. સા. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.

રા. સા. મણિલાલ નલુભાઈ બી. એ. જાવનગર કોલેજના માણુ પ્રેફેસર.

રા. સા. ગોવિંદ જલવન્ત લધાટે, બી. એ.

રા. સા. મોદનલાલ રણજીડદાસ ઝવેરી.

મુમ્બઈની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદ્યદરયોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી

કોપી યુકો સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાબાની સ્કૂલોમાં એ જ કોપી વાપરવી.

મે. ડોક્ટર દોગસ પ્લેની.

મે. કેપ્ટન નવમેજી કાજરાજી

મે. અમદાવાદ મીરચાલી ધરમશી.

મે. ગણેશરામ તીલકડ નાડકરની.

મે. જોટન જીવરી.

મે. પ્રેફેસર આર. જી. જોક્સનદામ.

મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.

વાનો લોભ એ આપણી વ્યવસ્થાની મ્હોટી ખામી છે એમ એક વર્તમાન પત્રમાં લખનાર ટીકા કરે છે, અને એ લોભનું નામ તે “પરીક્ષાની ઘેલછા” એવું આપે છે. તે એમ પણ કહે છે, કે નિશાળો અને પાઠશાળાઓમાં આ ઘેલછા જોવામાં આવે છે તેની જવાબદારી પણ દરજ્જે સરકારને શિર છે. મદ્રાસમાં ચાલતી બીજા દરજ્જાની હાઈ પરીક્ષાને તથા પ્રાથમિક પરીક્ષાને તે વખોડે છે, પરીક્ષાની ઘેલછાનું મૂળ તે છે એમ કહે છે, અને તે પરીક્ષાઓ બંધ કરવાની ભલામણ કરે છે. મદ્રાસ અનુભવ ઉપરથી મ્હને પણ એમ લાગે છે, કે આ લખનારે ખરી ખામી બતાવી છે. આ પરીક્ષાઓ સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાની લાયકાત તપાસવા બાદે ઠરાવી છે, અને તેથી કદાચ સરકારી ચાકરી બજારો એ સાક્ષ્યે હજારો બાળકો પરીક્ષા આપવા આવે છે. આ રીતે સરકારી નોકરી મેળવતી એ કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ છે એવી ખોટી સમજ પેદા થાય છે, અને ધણા વિદ્યાર્થી પાસે કરાવવાની સાક્ષ્યથી નિશાળોનું શિક્ષણ બગડી ગોખણ દાખલ થાય છે.”

એક અન્યકાર ગોખણ અને કેળવણી વચ્ચે ભેદ બતાવે છે. તે લખે છે, કે “શિક્ષકે સમજો વિચાર કરવો અને તે વિચારનું પરિણામ પોતે જ કહી દઈ બાળકના મગજમાં ભરવું એનું નામ ગોખણ. કેળવણી બાળકની પોતાની પાસે વિચાર કરાવી તેને વિચારતાં શીખવે છે. સંગીન વિચારનાં પગથીયાં આ પ્રમાણે છે: (૧) જે વસ્તુ વિષે વિચાર ચલાવવાનો હોય તેનું અવલોકન કરવું; (૨) અવલોકનથી મળેલી હકીકતોનો એક બીજા સાથેનો તેમ જ બીજી હકીકતો સાથેનો સમ્બંધ સમજવો; (૩) એ સમ્બંધોના સ્પષ્ટ પ્રમાણે વર્ગ બાંધવા; (૪) તે ઉપરથી અનુમાન કાઢી તે ચોક્કસ ચબ્દોમાં કહી બતાવવું; (૫) તેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવો. બાળકના મનને આ પગથીયાં મુજબ કામ કરવાની દેવ પાડવામાં આવે તો જ બરાબર કેળવણી આપાય છે એમ કહેવાય. શિક્ષક પોતે સમજું તેમાર કરીને કંઈ જાય અને છોકરાં તે સાદે રાંખે, એનું નામ ગોખણ મિત્રાય બીજું આપી શકાતું નથી.”

વીસમું સેકું ક્યારે શરૂ થશે, કેટલાક લોકો એમ કહે છે, કે તા. ૧ જાન્યુઆરી ૧૯૦૦ ને રોજ વીસમું સેકું ખેસશે. પરંતુ આ બૂલ છે. તા. ૧ જાન્યુઆરી ૧૯૦૧ ને રોજ વીસમા સેકાની શરૂઆત થશે. સને ૧૯૦૦ એ ઓગણીસમા સેકાનું છેલ્લું વરસ છે. આ બાબતમાં ઇંગ્લંડના સરકારી ખગોળ શાસ્ત્રી કહે છે, કે “ ખિસ્તી શક ઇ. સ. ૧ થી શરૂ થયો હતો, એટલે તે વરસ પહેલા સેકાનું પહેલું વરસ હતું. માટે ૧૯૦૧ એ વીસમા સેકાનું પહેલું વરસ થાય છે.”

સને ૧૯૦૦ ના સમ્બન્ધમાં એક ખીજ વાત જાણવા જેવી છે. સર્વ જાણે છે કે ૬૨ ચાર વર્ષે ૩૬૬ દિવસનું વરસ ગણવામાં આવે છે, અને તેવા વરસમાં ફેબ્રુઆરી માસ ઓગણત્રીસો ગણાય છે. છતાં પૂરાં સેકાનાં વરસો પૈકી દર ચોથા સેકાના છેલ્લા વરસમાં જ એક દિવસ વધે છે, બાકીનામાં વધતો નથી. એટલે સને ૧૯૦૦ માં એક દિવસ વધારવામાં આવ્યો નહોતો, અને સને ૧૯૦૦ માં પણ વધશે નહિ. ઇ. સ. ૨૦૦૦ ના વરસમાં ફેબ્રુઆરી માસ ઓગણત્રીસો થશે. જુલિયસ સીઝરે જે પંચાંગ નક્કી કર્યું હતું તેમાં દરેક સેકાના છેલ્લા વરસમાં એક દિવસ વધારવાનું કરાવ્યું હતું. પરંતુ એમ કરતાં ખગોળની ગણતરીમાં બૂલ આવવાથી પોપ તેરમા ગ્રેગરીએ પંચાંગ સુધારીને હાલનો વધિવટ દાખલ કર્યો હતો. ઇંગ્લંડે ઇ. સ. ૧૭૫૨ ના વરસમાં ગ્રેગરીના પંચાંગ મુજબ દિવસ ગણવાનું નક્કી કર્યું. ત્યાં સુધીમાં અગીઆર દિવસની બૂલ આવી હતી, તેથી તે વરસમાં તા. ૨૭ સપ્ટેમ્બર પછીનાં દિવસને તા. ૧૪ સપ્ટેમ્બર માની આગળ વ્યવહાર ચલાવવામાં આવ્યો. આમ કરવાથી દમારી અગીઆર દિવસની રોજ ગઈ એમ માંતી તે વખતે ઇંગ્લંડના કેટલાક અજ્ઞાન લોકોએ ખખેડા કર્યા હતાં. રશિયા હજી જુલિયસ સીઝરના પંચાંગ મુજબ દિવસ ગણે છે. તેથી તે હાલમાં ઇંગ્લંડથી બાર દિવસ નેટલું પાછળ છે, અને સને ૧૯૦૦ માં ફેબ્રુઆરી માસને ઓગણત્રીસો ગણશે; એટલે સારથી તેર દિવસ નેટલું પાછળ પડશે.

મુખ્યર્થ ગમેટ જથ્થાવે છે, કે ગર્ધ સાલના બન્યુઆરી માસમાં નેપાળની સરહદ નજીક વાયવ્ય પ્રાન્તોના બસ્તી જિલ્લાના વિપ્રકથી ગ્રામમાં એક સ્તૂપ ઉધાડવામાં આવ્યો હતો. તેમાંથી એક મોટો ચાર ફુટ લાંબો અને બે ફુટ ઊંચો, ૪૫ મણ વજનનો પથ્થરનો દાખડો, તથા સ્ફટિક આદિના કલશો, હાડકાં અને રાખનું શેષ, લાકડાનાં વાસણ, અને ધણાં જવાહિર તથા દાગીના નીકળ્યા હતા. આ બધી વસ્તુઓની તરત યાદી કરવામાં આવી હતી, અને તે જમીનના હાલનો માલિકે ઉદારતાથી સંધળું સરકારને સ્વાધીન કર્યું હતું. આ રીતે જે હાડકાં અને રાખનું શેષ નીકળ્યું છે, અને જેના માનમાં કલશોમાં દાગીના વગેરે મૂકી સ્તૂપ ચણવામાં આવ્યો હતો, તે હાડકાં અને રાખ બૌદ્ધ ધર્મ પ્રવર્તક ગૌતમ બુદ્ધ શાક્ય મુનિના પોતાના શરીરનાં છે. એમ ધારવામાં આવે છે કે ગૌતમ બુદ્ધના અમિદાહ વખત કપિલવસ્તુના સાક્યોને બાગે જે અસ્થિ અને રાખ આવ્યાં તે આ સ્તૂપમાં રાખવામાં આવ્યાં છે. સ્તૂપની અન્દરના એક કક્ષ ઉપર નીચે મુજબ લેખ છે:—“પુણ્યશાળી બુદ્ધનું આ શેષ પાત્ર તેમના બન્ધુઓ, બહેનો, વહુઓએ અર્પણ કર્યું છે.” એ લેખની લિપીમાં રાખની મધ્યે દીર્ઘ સ્વર જુદો પાડેલો જણાતો નથી, અને લિપી અશોકના લેખોની લિપી કરતાં ૫૫ જૂની મોલૂમ પડે છે. બુદ્ધનાં અસ્થિ અને રાખ બૌદ્ધ ધર્મના લોકો ધણાં પવિત્ર ગણે છે, અને હાલમાં રાખઓ પૈકી ફક્ત સિયામનો રાખ એ ધર્મમાં છે, માટે હિન્દ સરકારે તે એ રાખને સ્વાધીન કર્યા છે. તેમની સાથે એવી શરત કરી છે, કે બ્રહ્મદેશ અને લંકાના બૌદ્ધો એ શેષમાંથી કાંઈ બામ બાગે તો સિયામના રાખએ તેમને તે આપવો. અત્યાર સુધી લેખથી ચોક્કસ કરેલું બુદ્ધનું બીજું શેષ નીકળ્યું નથી, તેથી આ શેષ વિરલ છે, તેને બૌદ્ધ ધર્મી લોકો ઘણું જ પવિત્ર અને પૂજ્ય માનશે. શેષ સાથે કક્ષ, દાગીના, પથ્થરનો દાખડો, આદિ બીજી વસ્તુઓ નીકળી છે તે કલકત્તા, લખનૌર, અને લન્ડનનાં સંગ્રહસ્થાનોમાં વહેંચીને રાખવામાં આવશે.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૪૨ થી.)

બાળ વર્ગમાં મૂળાક્ષરનું શિક્ષણ.—હાલનાં ધોરણોમાં બાળ વર્ગમાં મૂળાક્ષર વંચાવવાનું કરાવ્યું છે. બાળકો મૂળાક્ષર ઓળખે અને વાંચે એટલે ધોરણની માગણી પૂરી થાય છે, પણ એમ એકલા અર્થ રહિત મૂળાક્ષર શીખવા એ ધણું કંટાળા બરેલું છે. બાળકોને તેમાં કંઈ રસ પડતો નથી, અને વેડ જેવું લાગે છે. બાળ વર્ગને આમ કંટાળો લાગે તેવું શિક્ષણ આપવું એ બાળ કેળવણીનાં ખરાં મૂળતત્ત્વોની વિરુદ્ધ છે. મૂળાક્ષરની ઓળખ પડતી જ્ય તેમ તેમ બાળકની જાણમાં હોય તેવા બારાખડી વિનાના દૂકા દૂકા શબ્દો બનાવરાવવાથી રસ ઉત્પન્ન થશે, અને શિક્ષણમાં જાગૃતિ આવશે. દેગ આદારની પેટીમાં અક્ષરનાં પત્તાં હોય છે, તે સાથે સાથે ગોઠવાતી દૂકા શબ્દો બનાવરાવવા, અને તેમને વિશે યોગ્ય પ્રશ્નો પૂછવા. એ મુજબ ફેટલુંક કામ ચાલ્યા પછી કોઈ કોઈ વખત શિક્ષકે પાટીઆ પર એક અક્ષર લખવો, અને તેની પહેલાં કે પછી શબ્દો બને તેવા એક એક અક્ષર નીચે મુજબ ઉમેરાવવો:—

ક
ખ
ગ
ઙ
ચ
છ
જ
ઝ
ઞ
ટ
ઠ
ડ
ઢ
ણ
ત
થ
દ
ધ
ન
પ
ફ
બ
ભ
મ
ય
ર
લ
ળ
વ
શ
ષ
સ
હ
ળ
૨

આ પ્રમાણે જુદા જુદા અક્ષરો એકલા કરાવી બાળક સમજે તેવા દંદા સખ્દો બનાવરાવેવા, અને તે સખ્દો વિષે પ્રશ્નો પૂછી તે સમજે છે કે, કેમ તેની ખાત્રી કરવી. આથી રસ ઉત્પન્ન થશે, અને એકલા મૂળાક્ષર શીખવાથી બે કંટાળો આવે છે તે બંધ થશે. બાળકો આગળ વધેથી તથા તથા અક્ષરના સખ્દ રચાવવા પણ હરકત નથી. નોંધકે:—

ધર

ડ
ણ

ક

ખ

ગ

ઙ

. . . ૨૬

વળી શરૂમાં ક, ખ, ગ, ઘ, ચ, છ, એ વૈયાકરણોએ કરાવેલા ક્રમમાં મૂળાક્ષરો શીખવવાની જરૂર નથી. એ ક્રમ ઘણે દાણે અને ઘણા વિચારથી કરેલો છે. તે શાસ્ત્રીય ક્રમ છે, કુદરતનો ક્રમ નથી. વૈયાકરણો ક, ખ, ને પહેલા મૂકે છે, પણ બાળક “ગા,” “ખા,” “બા,” “છા,” વગેરે પ્રથમ બોલતાં શીખે છે, એટલે તે મ, બ, બા, થી શરૂ કરે છે. શિક્ષણનો ઉત્તમ દગ એ છે, કે બાળક રોજ વાપરતું “દા” તેવા સહેલા સખ્દોમાં આવતા મૂળાક્ષરોની માદિની પ્રથમ કરાવવી, અને તે વડે તે સખ્દો બનાવવાવરા. પૃથક્કાણુ અને શૈયોગી કરણુ બંને પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો. આ રીતે ઘણા મૂળાક્ષરોની માદિની ચંચા પછી વૈયાકરણોના ક, ખ, ગ ના ક્રમ મુજબ તેમનું પુનરાવર્તન કરાવી ને પાઠ કરાવવા. વૈયાકરણોનો ક્રમ નકામો નથી, પણ તે શિક્ષણની શરૂઆતમાં જ આવવો જોઈતો નથી. સહેલા અને જાણીતા ઉપરથી અક્ષરો અને અનાવના ઉપર જવાનું દબેશ વાદ રાખવું જોઈએ. ઈંગ્લેન્ડની ધણી બાળ ગ્રાજાઓમાં શરૂઆતમાં I, પછી T, L, H, F, E, એ ક્રમ પ્રમાણે મૂળાક્ષરો શીખવવામાં આવે છે. આ બધા અક્ષરો સીધી લીટીથી બને છે, અને સહેલા ઉપરથી ક્રમે ક્રમે અક્ષર ઉપર જાય છે. A, B, C, એટલે ક્રમ ભૂલ શરૂમાં લેવામાં આવતો નથી.

લેખન ફિલ—કેટલીક ઇંગ્લેન્ડની નિગાળોમાં દરેક પ્રકારના લેખન

વખતે નીચે મુજબ દિવસ કરાવવામાં આવે છે. હાં બાળકો પાટલીઓ પર બેસે છે, અને ડેસ્ક ઉપર સ્લેટ મૂકી લખે છે, આ દેશની જે નિશાનોમાં પાટલી અને ડેસ્ક આખ્યાં હશે હાં નીચેની દિવસ લાગુ પડશે. જ્યાં તેમ નહિ હોય હાંની અવસ્થા પ્રમાણે હુકમોમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવો પડશે.

હુકમો.

ક્રિયા.

ધ્યાન— — — જ્યાં બાળકોએ ટટાર બેસી જરૂં.

એક — — — લખવા મોટે સ્લેટો તૈયાર કરી પોતાથી જરા જમણી તરફ મૂકવી.

બે — — — શરીર જરા જમણી તરફ વાળવું; ડાબો હાથ સ્લેટની નીચેની તરફના ડાબા ખૂણા ઉપર મૂકવો.

ત્રણ — — — જમણા હાથમાં પેન લેવી.

ચાર — — — પેન અંગૂઠા અને વચલી આંગળી વચ્ચે પકડી તથા પહેલી આંગળી તે ઉપર મૂકી હાથ ઊંચો કરીને લખવાની તૈયારી બતાવવી.

પાંચ — — — જમણો હાથ સ્લેટ ઉપર મૂકી લખવા માંડવું.

લખતી વખત અંગની સ્થિતિ—લખતી વખત જ્યાં બાળકોએ એક સરખી રીતે બેસવું જોઈએ. માથું સ્વાભાવિક રીતે અને સહેલાઈથી જરા આગળ કાઢવું જોઈએ; તેને આગળ અથવા બાજુ તરફ બહુ નમાવવું નહિ. ડેસ્કની નીચે પગ મૂકવાની ચીપ હોય તો તે ઉપર પગ મૂકવા, અને શરીર જરા જમણી તરફ ફેરવવું. ડાબા હાથનો આગલો ભાગ ડેસ્કની કાંઠ ઉપર મૂકવો; કાણી અને ઉપરો ભાગ ડેસ્ક પર મૂકવો નહિ.

પેનની સ્થિતિ—અંગૂઠાની ટોચ અને વચલી આંગળીની વચ્ચે પેનને પકડવી જોઈએ. અંગૂઠાને સહેજ વાળવો. પહેલી આંગળી પેનની ઉપલી બાજુ ઉપર મૂકવી. એ રીતે પેન પકડીને જમણા હાથનો પોંચો સ્લેટ ઉપર એવી રીતે મૂકવો કે કાંડાનો નીચલો ભાગ અને ટચલી આંગળીની ટોચ જરા સ્લેટને અડકે. જમણા હાથનો આગલો ભાગ ડેસ્ક ઉપર ટેકાવવો. પેનનો ઉપરો છેડો જમણા ખભાની સામે આવવો જોઈએ. કલમથી લખતાં પછી તે એ જ રીતે ઝાલવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે જુદા જુદા અક્ષરો એકલા કરાવી બાળક સમજે તેવા દૃઢ શબ્દો બનાવરાવવા, અને તે શબ્દો વિશે પ્રશ્નો પૂછી તે સમજે છે કે, કેમ તેની ખાત્રી કરવી. આથી રસ ઉત્પન્ન થશે, અને એકલા મૂળાક્ષર શીખવાથી જે કંટાળો આવે છે તે બંધ થશે. બાળકો આમજી વધેથી ત્રણ ત્રણ અક્ષરના શબ્દ રચાવતા પણ હરકત નથી. જેમકે:—

ધર

ક

ણ

ક

ધ

બ

મ

૨૬

વળી શરૂમાં ક, ખ, ગ, ઘ, ચ, છ, એ વૈપાકરણોએ કરાવેલા ક્રમમાં મૂળાક્ષરો શીખવવાની જરૂર નથી. એ ક્રમ ધણે કાળે અને ધણા વિચારથી કરેલો છે. તે શાસ્ત્રીય ક્રમ છે, કુદરતનો ક્રમ નથી. વૈપાકરણો ક, ખ, ને પહેલા મૂકે છે, પણ બાળક “મા,” “બા,” “ભૂ,” “છી,” વગેરે પ્રથમ બોલતાં ગ્રીએ છે, એટલે તે ગ, બ, બા. થી શરૂ કરે છે. શિક્ષણનો ઉત્તમ ક્રમ એ છે, કે બાળક રોજ વાપરતું શબ્દો તેના સહેલા શબ્દોમાં આવતા મૂળાક્ષરોની ગાદીની પ્રથમ કરાવવી, અને તે વડે તે શબ્દો બનાવરાવવા. મૃદુલ અને સંયોગી કરણ બંને પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો. આ રીતે ધણા મૂળાક્ષરોની માદિતી યંત્ર પાત્રી વૈપાકરણોના ક, ખ, ગ ના ક્રમ સુજન્ય તેમનું પુનરાવર્તન કરાવી ને પાકા કરાવવા. વૈપાકરણોનો ક્રમ નકામો નથી, પણ તે શિક્ષણની સરઆવમાં જ આવવો જોઈતો નથી. સહેલા અને જાણીતા ઉપરથી અક્ષરો અને અન્યથા ઉપર જવાનું દમેરા યાદ રાખવું જોઈએ. ઈંગ્લેન્ડની ધણી બાળ શાળાઓમાં શરૂઆતમાં I, પછી T, J, II, F, E, એ ક્રમ પ્રમાણે મૂળાક્ષરો શીખવવામાં આવે છે. આ બધા અક્ષરો ગ્રીથી લીટીથી બને છે, અને સહેલા ઉપરથી ક્રમે ક્રમે અક્ષર ઉપર જાય છે. A, B, C, એટલે ક્રમ તો શરૂમાં લેવામાં આવતો નથી.

લેખન પ્રિલ—કેટલીક ઈંગ્લેન્ડની નિશાળોમાં દરેક પ્રકારના લેખન

વખને નીચે મુજબ દિવસ કરાવવામાં રહી જ અંગતના ખીજ ભાગને દોડાની બેસે છે, અને ઉરક ઉપર સ્ટેટ... દરેક વખતે કેટલું થયું અને કેટલું બાકી પાડલી અને ઉરક આપ્યાં હશે, અને વ્યવસ્થિત મહેનત ચલાવી ફળ નહિ હોય ત્યાંની વ્યવસ્થા પ્ર

હુકમો.

મુદત પાઠનો વિચાર કરવો એ શિક્ષણની તૈયારીનું ધ્યાન ————— અં છે. હળી મુદતનો અનુભવી શિક્ષક હશે, અને એક —————

માગલાં વરસોની પાઠની નોંધો એકઠી ચયેલી હશે, તો

પારી કરતાં ઓછો વખત લાગશે. તેવો માણસ થોડા

બે ————— માં શિખવવાનો વિષય જોઈ શકશે, તેની રચના ગોઠવી

ને યોગ્ય દૃષ્ટાન્તો, પ્રયોગો, અવલોકનો, આદિ નક્કી કરી

મથ ————— રન્ટુ અત્રે આપેલી સૂચનાઓ નવા અને અનુભવ વિનાના

માર ————— માટે છે, અને તેમણે પોતાના દરેક પાઠની તૈયારીમાં

વખત ફેકવો પડશે. શરૂમાં આ રીતે મહેનત લેવાથી

૧. ઉપર ઘણું સારું ફળ મળશે.

પાંચ ————— શિખવવા માટે પાઠની તૈયારી કરી હોય તે હખી કાંટની તેને

લખતી નોંધ કરવી કહે છે. પાઠની નોંધ કરવાના અનેક નમૂના હોય

સરખા. દૂશમાં નોંધ કરી હોય તેને સંક્ષેપ નોંધ કહે છે. આખા પાઠનાં

મુદ્ધાનાં પગથીયાં સચિત્તર પ્રત્યેક, દૃષ્ટાન્ત, વગેરે સાથે

જણાવ્યાં હોય તેને પૂર્ણ નોંધ કહે છે. દરેક શિક્ષકની નોંધમાં

કેટલી પૂર્ણતા જોઈએ તે તેની આયત્ત અને અનુભવ ઉપર

આધાર રાખે છે. નવા શિક્ષકોએ દરેક પાઠની સમ્પૂર્ણ નોંધ કરવી.

તેમાં પાઠની ઇજારત વિગત સાથે આપવી, જે જે પદ્ધતિએ દરેક

વિગત શિખવવી હોય તે જણાવવી, અને જે દૃષ્ટાન્તો આપવા

માર્ગો હોય તે લખવાં.

ક્યા ક્યા પાઠની નોંધ કાઢવી તેની કેટલાક સિદ્ધાંતો અજર હોવી

નથી, નેઓ એમ ધારે છે કે બહુ અપરા અને ગુચવણીના

પાઠની નોંધ કાઢી એટલે બસ થયું. પણ આ જૂલ છે. દરેક

પાઠની નોંધ તૈયાર કરવી જોઈએ. વાંચન, લેખન, ગણિત, ડિક-

ટેશન, આદિ સવળા પાઠની નોંધ કાઢવાથી નવા શિક્ષકોને ધણા લાભ થશે.

(૬) ઉપર કહ્યું તેમ પાઠની નોંધ તૈયાર કરવાથી ધણા લાભ થાય છે:-

(ક) એમ તૈયાર થયેલો શિક્ષક ગભરાતો નથી. તે શાન્તપણે શીખવી શકે છે, નવી અડચણો આવે તે દૂર કરી શકે છે, છોકરાંની સંકાતો નિવારણ કરે છે, અને અસરકારક રીતે પાઠ આપી શકે છે.

(ખ) તૈયાર થયેલા શિક્ષકનું શિક્ષણ બાળકના મનમાં બરાબર ચોટે છે. પાઠ તૈયાર કર્યો નથી હોતો, હારે શિક્ષકની હકીકત કોઈ વખત સંકાત યુક્ત હોય છે, અને પોતાને ખાતરી નહિ હોવાથી તે જોરથી કહી શકતો નથી. વળી તે હમેશા અવ્યવસ્થિત હોય છે, પાઠમાં પ્રમાણ રહેતું નથી, એટલે અમલની વાતનો જોઈએ તેટલો વિસ્તાર થતો નથી, અને નહીં હકીકતનો બહુ વિસ્તાર થાય છે. પાઠથી કંઈ હેતુ પાર પાડવો છે તેનું પણ ભાન રહેતું નથી. દૃષ્ટાન્તો પૂરતાં હોતા નથી, અને ફેટલીક જોગ્યું હોય છે. તૈયાર થયેલા શિક્ષકમાં આ બધું જોવામાં આવતી નથી. શુ શીખવવું છે અને તે હેતુ માટે શીખવવું છે તે એ જાણે છે. તેની પાસે રચના અને સાહિત્યો પ્રયત્નથી તૈયાર હોય છે. તેને સુચવાતું પડતું નથી, અને છોકરાંના મન પર તે બરાબર છાપ પાડી શકે છે.

(ગ) પાઠની નોંધ કરવાથી શીખવતી વખત ધણો મહેનત બચે છે, અને યોગ્ય વખતમાં વધારે કામ થાય છે. વળી તેથી શિક્ષક પોતાના અનુભવનો સમજ કરી શકે છે, અને એક વાર નકરેલી નોંધ ભવિષ્યમાં ખપમાં આવે છે. ગાન તેમાં નવા અનુભવથી જણાયેલી ખામીઓ દૂર કરવાની હોય છે, વધારે સારાં નવાં દૃષ્ટાન્તો જડે તે દાખલ કરવાનાં હોય છે, અને નવી પદ્ધતિ માલૂમ પડી હોય તે મુજબ મુખા-

રો કરવાનો રહે છે. આ રીતે શિક્ષક પોતાના પાઠમાં ઉત્તરોત્તર સુધારો કરે છે તેથી તે ધણો કુશળ બને છે. આ બધો સુધારો કરવામાં મૂળની નોંધ ધણી ખપ આવે છે.

- ૭) દરેક શિક્ષક સારી નોંધ કાઢી શકે, તથા આ અને બીજો રથને આપેલા નમૂનાઓનો પૂરો લાભ લઈ શકે, તે સાર તેણે શિક્ષણ પદ્ધતિનો સારો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં જેનાથી વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કરવાનું ન બન્યું હોય, તેણે આ વિષયનું પુસ્તક વાંચવું જોઈએ. આતું પુસ્તક વાંચીને શિક્ષણ શાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વોથી વાકેફ થયા પછી પાઠની નોંધ કાઢી ઉપયોગી છે. તે સાથે આવા પુસ્તકમાં આપેલા નમૂના અને સૂચનાઓનો અભ્યાસ કરવાથી અમુક પ્રસંગે અમુક પદ્ધતિ મહત્ત્વ કરવાનું કારણ થું છે. તે વધારે સારી રીતે સમજાશે.

(અપૂર્ણ.)

સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો.

(આતું ૫૪ ૭૬ થી.)

પતું ૫ મું.

- નીચેનાં યન્ત્રો શોધી કાઢનાર અથવા તેમાં સુધારો કરનાર માણસોનાં નામ લખો:—

૧. વરાળ યન્ત્ર, જાપવાનો દુત્તર, માટીનાં વાસણ બનાવવાનો દુત્તર, ગળેવેલ બનાવવાનો દુત્તર, વરાળ યન્ત્રથી ખાંડવા કે ટીપવાનો દુત્તર, અને ૩ કાંતવાના સંચા:

હિન્દુસ્તાનમાં પંકાવણા ઉમેજ મોદાઓનાં નામ લખો.

નીચેના અધિકારીઓને લખવાના કામોનાંં મથાળાંં શી રીતે કરશે ?

મામલતદાર, કલેક્ટર, રેવિન્યુ કમિશનર, મજ્દનર, અને મજ્દનર નનર.

પહેરવાનાં કપડાં પેઢી પહેલું એટલે ચામડી સરસું કઈ બાતનું કપડું પહેરશે ? શા માટે ?

પત્રું ૬ કું.

૧. નીચેની કહેવતો સમજાવો:—
સોજતે અસર ને તુકમે તાસીર.
ઝાઝી કીડીઓ સાપને તાણે.
ધણું કરે તે થોડાને માટે.
એહું ખાય તે ચોપડ્યાની આશાએ.
૩. ગામડામાં રહેતા એક મિત્રને દીવાળીના તહેવારમાં તમ્હારે લાં ન્હો-
તરવાનો ઠાગળ લખો.
૪. શહેરને પીવાનું પાણી તળાવમાંથી કાંસ કે નળવડે પૂરું પાડવામાં
આવતું હોય તેવાં મુશ્કેલી ધણાકમાં આવેલાં ત્રણ શહેરો ગણાવો,
અને તે દરેકના તળાવનું નામ આપો.

પત્રું ૭ મું.

૧. મ્યુનિસિપલ બોર્ડ ઝોટલે શું ? તે કેવી રીતે બરાબ છે ?
૨. તમ્હારા જ્યેષ્ઠ કાઈ પ્રદર્શનનું વર્ણન કરો.
૩. રેલ્વે, રેલ્વેટ, હાથ ચલાવવો, ઝોટલો ચલાવવો, ઝોટલે શું તે
સમજાવો.
૪. ૧૯ મા સેકાના ગુજરાતી કવિઓ, અને તેમનાં બનાવેલાં મુખ્ય
પુસ્તકો ગણાવો.

પત્રું ૮ મું.

૧. વ્યાકરણ, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, અને ફિઝ શીખવાથી શા શા ફાયદા
થાય છે ?
૨. સમજાવજે કે લોકો દેહોમાં તો તેની નાજગંદ શી
રીતે કરતી ?
૩. ક્યા ક્યા ખિતાબો મહદર્નર જનરલ આપી શકે છે ?
૪. ગુજરાતી બાપાનાં નીચેનાં પુસ્તકોના લેખકોનાં નામ આપો:—
નર્મગદ્ય, વેન ચરિત્ર, સમ કારતુમ, પાન્યાલી પ્રસન્નાખ્યાન,
સુરત સંભાગ.

પત્રું ૯ મું.

હેન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં આવી ગયેલા ૭ મહાન પુરુષોનાં નામ માપો અને તે દરેકનું દુંડું વર્ણન કરો.

મદારા પરગણાના ન્યાય ખાતાના અમલદારો ગણાવો.

કીરો એ શી વસ્તુ છે ? રસાયણી બંધારણમાં તેને મળતી ખીજ ચીજોનાં નામ દો.

નર્મદાસંકર, દલપતરામ, પ્રેમાનંદ, સામળ બટ્ટ, દયારામ, બાલણ, એ કોણ હતા ? તેમનાં પુસ્તકોના વિષયો સરખાવો.

પત્રું ૧૦ મું.

ધારાપુરીની શુદ્ધાનું વર્ણન કરો.

નીચેના શબ્દોના અર્થ સમજાવો:—

‘પાયલન, થોડેસ્વાર, વોલન્ટીઅર, ગોલંદાજ, કામડી, મદારથી.

શુનરાતમાં જૂનામાં જૂનું માસિક પત્ર કયું છે ?

નીચેના તહેવારો ક્યારે આવે છે ?

મકર સંક્રાન્તિ, અખાત્રીજ, ગણપતિ મેાથ, દરો આદ્ય.

પ્રાણી વર્ણન.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૭૮ થી.)

વીંછી.

વર્ગ—સાંધાવાળાં. જાત—કરોળીઆ જેવાં. પ્રકાર—વાની કોથળીવાળાં.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ બન્ને મેળાઈના ગરમ દેશોમાં આ ગ્રાણીની વસ્તી છે તે સરીરે લાંબું છે. તેના પેટ અને છાતીની જખોલ વચ્ચે પડેલ નથી, પણ છાતી અને પેટ બેઝાઈ ગયેલાં જેવાં જણાય છે. તેના પેટના ૭ ભાગ થયેલા છે. તે દરેક ભાગ પહોળો છે. તેની પૂંછડીના પણ ૭ ભાગ થયેલા છે. તે દરેક ભાગ લાંબો છે. પૂંછડીના છેલ્લા ભાગની નીચે બે જંદાની ગાંઠો છે. તેમાં ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. આ છેલ્લા ભાગને છેડે એક આણીદાર વાંદો આંકડો છે. તેને તેનો ડબ કહે છે. વીંછીને

દરેક પડખે ચાર ચાર મળીને આઠ પગ છે. તે વતી તે ચાલે છે. મ્હો આંગળી હાથની ગરજ સારનાર બે ફાફડા છે તે વતી ખોરાકને પકડે છે. દરેક ફાફડાને છેડે આંગળીઓ જેવા બે નખ હોય છે. વીંછીના ફાફડા કરતાં તેના પગ લાંબા હોય છે. મ્હોના ભાગ આગળ મૂંછના જેવા બે ન્હાંના આંકડા છે. વીંછીને આઠ આંખ હોય છે. તેમાંની દરેક પડખે ત્રણ ત્રણ અને મ્હોના ઉપલા ભાગ પર બે હોય છે. નાકને બદલે તેને દરેક પાસે ચાર ચાર એમ ચાસ લેવાને આઠ કાણાં છે.

યૂરોપ ખંડના દક્ષિણ ભાગમાં થનારા વીંછીને બધી મળીને છ આંખ છે, તે વંદા, તમરાં, કરોળાઆનાં ઈંડાં, અને ખીજાં તેવાં ન્હાનાં છવનંતુ પર પોતાનો નિભાવ કરે છે. પોતાનો બક્ષ ફાફડા વતી પકડીને તેને ખાતાં પહેલાં ડંખ મારે છે. પત્થરો તળે, કાણાં, અને ફાટોમાં તે ભરાઈ રહે છે. પોતાના રેડાણમાંથી ખોરાક શોધવા બહાર નીકળે છે સારે બહુ ઝડપ અને ચંચળાઈથી ચાલે છે. ચાલતી વખતે તે પૂંછડીને પેટ પર વાંકી વાળેલી રાખે છે. જ્યારે બધા લાગે છે સારે જાણે કે તે પોતાના ડંખની શક્તિથી વાકેફ હોય અને સામા શત્રુને ડરાવતો હોય તેમ પોતાની પૂંછડીને ચારેમેર ફેરવે છે. વીંછી ન્હાતો છે તેથી પથારીઓ, ભૂંઝા અને ભીંતોની ફાટો, વગેરેમાં ભરાઈ રહે છે. તેથી તે કરડવાનો સંભવ બહુ રહે છે. તે ડંખ મારે છે સારે તેના ઝેરી આકડાનું ઝેર ચામડીમાં થઈ લોહીમાં નસો વાટે પ્રવેશ કરે છે. શરીરના જે જે ભાગોમાં તે નસો ફેલાયલી હોય છે, તે બધા ભાગોમાં પુષ્કળ પીડા થઈ જાય છે તે ભાગ ફટી જતા હોય તેમ થાય છે. કેટલીક વાર ડંખ જખતો વાગે છે, સારે ઝેર થોડું પ્રવેશ કરે છે. તેથી પીડા ઝોછી થાય છે. યૂરોપ ખંડના વીંછી સરાસરી બે ઇંચ લાંબા હોય છે. અમેરિકાના વીંછી ત્રણ ઇંચ લાંબા થાય છે. ગરમ દેશોમાં મ્હોટા કદના વીંછી થાય છે. બટેવિયાના વીંછી બાર ઇંચ લાંબા અને આફ્રિકામાં સુવર્ણ આરાના તો છેક કરચલા જેવા મ્હોટા થાય છે. મ્હોટા વીંછીનો ડંખ વધારે ઝેરી છે. હિન્દુસ્તાનમાં ન્હાના મ્હોટા તેમ જ રંગમાં પણ કાળા અને ઘણ વરણા વીંછી થાય છે. કાળા વીંછી પત્થરો અને જમીનમાં રાફડા કરીને રહે છે. ખાખરાના ઝાડના શૂળમાં

વીંછી વધારે માલૂમ પડે છે. વીંછીની કેટલીક જાતો વધારે ને કેટલીક ઓછી ઝેરી છે. ખીજને મારવામાં તેમ જ પોતાનો બચાવ કરવામાં તેની પૂંછડી એ તેનું જગરું હાથીઆર છે. ચોમાસા અને શિયાળામાં તે બહુ દેખાતા નથી પણ ઉનાળામાં તો તેમની વસ્તી ઉભરાઈ જાય છે. ગંદી અને મેલી જગાઓમાં તે વધારે રહે છે. તેમની વસ્તી બહુ ઝડપથી વધે છે. વીંછીને જીવતાં બચ્ચાં જન્મે છે. તુરંતના જન્મેલાં બચ્ચાં છેક ઝીણા કરોળીઆ જેવાં હોય છે. બચ્ચાં પોતાનો ખોરાક શોધી ખાવાને શક્તિમાન થાય ત્યાં સુધી વીંછી તેમને પોતાની પીઠ અને પૂંછડી વગેરે ઉપલા ભાગો પર બેસાડી ફેરવે છે, જેમ જેમ બચ્ચાં મોટાં થતાં જાય છે, તેમ તેમ એકે એકે ગુદાં પડી જાય છે. વીંછીના ડંખનું સર્વોત્તમ ઓસડ એમોનીઆ છે. વીંછી કરડે કે તરત જ ડંખના ઉપલા ભાગમાં મજબુત દોરી બાંધી દેવાથી તેનું ઝેર ખીજા ભાગમાં પસરતું નથી તેમ જ સોયવળી ડંખ ખોતરી કાઢવાથી, અથવા ચૂંચી લેવાથી, અથવા તે પર મીઠું ધસવાથી ઝેરની પીડા ઓછી જણાય છે.

નિશાળ અને નિશાળીઆ.

(લખનાર ડોક્ટર ની. ડા. છત્રપતિ,)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૭૪ થી.)

લાંબી નજર.

લાંબી નજરના સમ્બન્ધમાં સાધારણ સમજ એવી છે કે બચ્ચાંમાં આવી તરેહની નજરની ખામી હોતી નથી. નજરની આવી સ્થિતિ ધણું ફરી ૪૨ વર્ષની ઉંમર થતાં જોવામાં આવે છે તેથી તેને લોકો બેતાળાં કહે છે. ૩૮ વરસની ઉંમરે આવી અડચણ આવે છે તો અડચણને અડનીસ બેતાળાં કહે છે. આંખની આ સ્થિતિ યંવામાં જે ફેરફાર આંખના રોગામાં જોવામાં આવે છે તે એ છે જે રોગાની લક્ષ્યાઈમાં પડાશે થાય છે. અને તેને લીધે પાસેનું અથવા ઝીણું કામ કરવામાં અડચણ આવે છે, કારણકે પદાર્થ પરનાં ફિરજો આંખમાં જ્ઞાન તતુના પડના જે ભાગમાં, એકત્ર થવાં જોઈએ ત્યાં ન થતાં પછાડી થાય છે; આથી ફરીને પાસેની વસ્તુ જોવામાં ને ઝીણું કામ કરવામાં અડચણ આવે છે, મંદિયાં વળે છે, આંખનો રોગો રાતો થાય છે, અને આંખે પીઆ વળે

છે. આમ છતાં જો પાસેના અથવા ઝીણા કામમાં મર્યા રહેવામાં આવે તો ફેર આવે છે ને મોળ છૂટે છે. જોઈતાં ચરમાં પહેરવામાં આવે તો નગર સુધરે છે ને પાસેનું ને ઝીણું કામ સારી રીતે થઈ શકે છે.

ઉપરના ફકરામાં વર્ણવેલી આંખની સ્થિતિ બચપણમાં જોવામાં આવે છે. એ વાતથી ઘણા લોકો અજ્ઞાન છે, અને તેને લીધે મા બાપ અને શિક્ષક બાળકની અડચણ ન સમજતાં બાળકને હેરાન કરે છે, મારે છે, અને તેથી બાળક મુઝાય છે. આંખની આવી સ્થિતિ છે એવું નહિ સમજવામાં આવવાથી અને આંખની તેજ પ્રકૃત શક્તિમાં ફેર પડે છે અને આંખ ખાડી બને છે.

ન્યૂ શોમે આંખની આ સ્થિતિ નીચેના શબ્દોમાં સારી રીતે સમજાવી છે, માટે તે અહિંયાં ટાંકી છે.

બચપણમાં ડોળાની પછાડી અગાડીના ભાગ વચ્ચેની લમ્ખાઈ જરા ઓછી હોય છે. બાળકની આંખની આ સ્થિતિ તન્દુરસ્ત છે. જો લમ્ખાઈ આથી વધારે ઓછી હોય તો ડોળાના ખીલવામાં અડચણ આવી છે એમ સમજવું. દૂરની વસ્તુમાંથી નીકળતાં સમાન્તર કિરણો ડોળાના જાન તંતુના પડના એક બિન્દુમાં ભેગાં ન થતાં જરા પછાડીના ભાગમાં ભેગાં થાય છે જેથી કરીને દૂરના પદાર્થો ચોક્કસ જોવામાં આવતા નથી પ્રકરણની શરૂઆતમાં આપણે કહ્યું છે કે દૂરના પદાર્થો જોવામાં આંખને કંઈ જોર પડતું નથી એટલે આંખ આરામ ભોગવે છે. ઝીણી સ્નાયુની મદદથી ડોળાની માંહે વસતા પારદર્શક દ્વિબાહ્ય ગોળાર્દમાં એવા ફરફાર થાય છે કે જેથી આંખ પાસેની તેમ દૂરની વસ્તુ બિનપ્રયાસે ચોક્કસ રીતે જોઈ શકે છે. આ ફકરામાં આપેલી આંખની સ્થિતિમાં તે પ્રમાણે મહેલાઈથી થઈ શકતું નથી; તેથી કરીને ઝીણી સ્નાયુને આખો દિવસ એટલે જ્યાં લગી આપણે જાગતા હોઈએ ત્યાં લગી દરેક વખતે જોવામાં જોર પડે છે. આ પરથી સમજાય છે કે, જો દૂરની વસ્તુ જોવામાં જોર પડે છે તો નજદીકની વસ્તુ જોવામાં આંખને વધારે જોર પડે એ સ્વાભાવિક છે. વારંવાર ઝીણી સ્નાયુને જોર પડતાં છતાં પણ ઝીણું કામ જોવાં કે વાંચવાં, લખવા, સીવવા ગૂંથવા, વગેરેમાં અડચણ આવે છે.

અક્ષરો અગર દેખાતા નથી, સોય પડેવાતી નથી. આને લીધે ડોળો રાતો યાય છે, આંખમાં પાણી બરાઈ આવે છે, અને પોપચાં ચોંટી જાય છે. ઝીણા કામમાં વધારે મચ્છા રહેવાથી ચક્કર, મોળા, ને ઉઘડી પણ થાય છે. સવારના પહેરમાં કુટતાં બાળકને આંખ વાપરવી પડે છે, જેથી કરીને તેને ત્રામ લાગે છે. તે બિચારાની અડચણ ગિફ્ટક, માથાપ, તેમ જ ધણી વાર ડોક્ટરોને સમજવામાં નહિ આવવાથી, છોકરું મુરત, અનાડી, ફીફું છે એમ ગણી તેને વિના કારણે હપકો મળે છે, ને મારે પણ પડે છે, આંખની આવી રિયતિને બૂલથી ટૂંકી નજર તરીકે લેખવામાં આવે છે; કારણ કે જન્મે ગ્રિયતિમાં બાળક જોવાની વસ્તુ આંખ ધણી નજીક લાવી જુએ છે. આમ કરવાથી વસ્તુ ચોક્ખી તેમ સારી, મ્હોટી દેખાય છે. પાસેની વસ્તુ જોવાના કામમાં તેમ જ ઝીણું કામ કરવામાં, આવી લાંબી નજર વાળા આંખ વાપરવામાં ડોળાની બહાર ગ્રાહવાયેલી મ્હોટી આયુએનો ઉપયોગ કરવો પડે છે જેના પરિણામે આંખ ધીમે ધીમે વધારે વધારે બાડી (નાક તરફ અથવા અંદરની બાડી) અને છે, જે બાળકની આંખની ગ્રિયતિમાં આવી તરેહની ખોડ છે તેની આંખ વધારે ઝીણું કામ કરવાથી અથવા તો મંદવાડ આવવાથી વધારે બાડી બાગે છે, મારે ચારથી સાત વરસની હમ્મરના કોઈ પણ બાળકની આંખમાં અંદરની બાડાસ જોવામાં આવે તો તે પર લક્ષ આપી બેશિકરાર્થ ન મળતાં આંખ તપાસશવી ઘટતો ઇલાજ કરવો. આવી અડચણવાળા બાળકની બંને આંખો એક સરખા તેજ વાળી હોતી નથી.

ટૂંકી નજર.

દિન પ્રતિદિન લોકોમાં ટૂંકી નજર વધતી જાય છે. યોડાં વરસ પર બાળક અને જુવાનીઆ ચરમાં પહેરતાં બાગે જોવામાં આવતાં હતાં. આનું એક કારણ તો એ હતું કે ૪૨ વરસની હમ્મર પહેવાં માણસને ચરમાં નો ખપ પડતો નથી; આવા રિચારને લીધે કોઈ કોઈ ટૂંકી નજર વાળો માણસ ચરમાં પહેરવાની જરૂર છતાં ચરમાં ઝટ ન મળી શકે તે કારણથી તેમ જ કપરના અભિપ્રાયને લીધે પહેરતા નહોતા. દાલમાં ચરમાં વેચનારની સંખ્યા વધવાથી તેમ બેસતાં આવતાં ચરમાં ઝટ મળી શકે

છે તેથી, તેમ જ ચરમાં બેસતાં કરી આપનાર પ્રવીણ માણસોની સંખ્યા વધવાથી લોકો ચરમાં પહેરતા થયા છે.

ઉપર આપેલો હેતુલ ધ્યાનમાં રાખવા છતાં ચરમાં પહેરનારની સંખ્યા વધવાનું ખરું કારણ જીણા અક્ષરે અને જાંખી છાપે ધીરોધીય લીટીમાં અને નહારા કાગળ ઉપર છપાતી ચોપડીઓ રાત્રે ઓછા પ્રકાશમાં વાંચવાની ટેવ, અને આંખને તદ્દ ઉપરાન્ત અપાતી તરદી, આ ટૂંકી નજરનું મુખ્ય કારણ છે.

લોકોમાં અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ભણેલાઓમાં ટૂંકી નજરવાળાઓનું પ્રમાણ સંકડે ૫૦ ટકા જેટલું થઈ પડ્યું છે. ટૂંકી નજર વાળાની આટલી બધી સંખ્યા ભણેલામાં છે એની જોતે ખાતરી કરવી હોય તેને અમદાવાદમાં જે ત્રણ ચાર ક્લબો છે તેમાં તપાસ કરી ખાતરી કરી લેવી.

ટૂંકી નજર ડોળાના સંદેહ જખર જસ્ત પડ પછાડીના ભાગમાં થતી નખજાઈ છે. સંદેહ પડનો આ ભાગ જન્મથી જ નખજો હોય છે. અથવા તે ચોપડી પાસે રાખી અથવા બીજું કાગ છેક આંખ અગાડી રાંખી કરવાથી અથવા જીણા કામમાં વધારે વાર આંખને રોકવાથી પડના આ ભાગને વધારે જોર પહોંચે છે, અને તેથી તે નખજો થઈ જ પાતજો પડે છે. આ કારણને લીધે ડોળાની અગાડી પછાડીની લંબાઈ વધે છે, અને તેના પરિણામે આંખ અગાડીની વસ્તુનાં ફિરજો જોઈએ તે કરતાં અગાડીના ભાગમાં જોમાં થાય છે. આથી કરીને વસ્તુ ખરાબર જોવામાં આવતી નથી. બેસતાં ચરમાં પહેરવાથી ફિરજો જોઈતી જગ્યાએ એકત્ર થઈ મળે છે અને તેથી વસ્તુ ચોક્કસી દેખાય છે.

ટૂંકી નજરવાળો માણસ જોે ચરમાં ન પહેરેતો તેની નજર દિન પ્રતિ દિન વધારે ને વધારે બગડતી જાય છે, અને છેવટે તેજ ગ્રહણ કરનાર માન તંતુનું પડ ડોળાના બીજા પડથી છૂટું પડવાથી માણસ આંધળો બને છે. ટૂંકી નજર વાળાં ઘણાં માણસોની આંખો ચૂંચળી અને ન્હાની લાગે છે.

સુચ વાચનારની જાણમાં હશે કે ટૂંકી નજર વારસામાં ઉતરે છે.

વળી જે છોકરાંઓ જન્મથી ટૂંકી નજર વાળાં નથી હોતાં તે ખરાબ કાગળ, જીણા અક્ષર, ને જીણું કાગ જોઈએ તે કરતાં ઓછા પ્રકાશનાં કરવાથી ટૂંકી નજર વાળાં થાય છે. આવી રીતે કંટલાક છોકરાં વેધાર્થી અવરયામાં ટૂંકી નજરનાં બને છે.

દૂકી નગરનો વિષય નિશાળીઆના સમ્બન્ધમાં ઘણો જ અગત્યનો હોવાથી, તે ન્યૂ શોમે આપેલું આ સમ્બન્ધી લખાણ ઉપરના લખાણને મળખૂત ટેકારૂ છે; તેથી તે અહિં ટાંકીએ છીએ.

દૂકી નગર વાળાની આંખની સ્થિતિ ખેતાણાં વાળાની આંખ કરતાં ઉત્તરી જ છે. ખેતાણાં વાળા માણસની આંખની અગાડી પછાડી લંબાઈ જોઈએ તે કરતાં દૂકી હોય છે. ત્યારે દૂકી નગર વાળામાં અગાડી પછાડીની લંબાઈ જોઈએ તે કરતાં વધારે હોય છે. આ કારણને લીધે દૂકી નગર વાળી આંખમાં નગર અગાડીની વસ્તુનાં ફિરજો જ્ઞાન તંતુના પડ પર એકત્ર થતાં નથી. આથી કરીને દૂકી નગરવાળું બાળક ચોક્કસ ચોક્કસ જોઈ શકે તે મતલબે જોવાની વસ્તુ પોતાની આંખની બહુ પાસે લાવીને જુએ છે.

દૂકી નગરવાળા માણસની દષ્ટિ અંતર્ગાજ કાચ અથવા પત્થરનાં ચશ્માં પહેરવાથી સુધરે છે, અને તે ચોપડી અથવા વસ્તુ પાસે લેવાથી ચોક્કસ ચોક્કસ જોઈ શકે છે.

દૂકી નગર વાળા બાળકનો ડોલો પોચો હોય છે. ચોક્કસ જોવાની મતલબે તે જોવાની વસ્તુ પાસે લાવે છે, જેથી આંખના પડને વધારે જોર પડે છે; અને તેથી તે પાતળું થઈ કમતાકાત બને છે. જેના પરિણામે કેટલીક વાર માણસ ચોક્કસ અથવા સંપૂર્ણ આંધળું બને છે.

કાંઈ કાંઈમાં દૂકી નગર જેની આંખની સ્થિતિ થયા પછી દૂકી નગર એટલેકી જ અટકે છે, પરંતુ જો આંખ વધારેને વધારે બિન સંભાળે વાપરવામાં આવે તો દૂકી નગર વધે છે. વાસ્તે આંખ વધારે જોણા કામમાં વાપરવી નહિ, ને આંખને આરામ આપવો.

ઘણી વાર દૂકી નગર વારસામાં હોય છે. જેની જન્મથી દૂકી નગર નથી હોતી તેવો ઇકરેશ વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં દૂકી નગર વાળો બને છે. ૧૮૬૧માં નગર વિદ્યાર્થીઓમાં અબકાસને લીધે દૂકી નગર થાય છે એ વાત પર પહેલ પહેલું ધ્યાન ખેંચ્યું.

૧૮૬૫ ની સાલમાં ઇન્સ્ટ્રક્શન ડેક્ટર રકોને ૧૦૦૬૦ છોકરાંની આંખો તપાસી તેમાં ૧૦૭૨ દૂકી નગર વાળાં, ૨૩૯ લાંબી નગર વાળાં, ૨૩ એસીંગ મેટીમની ખોડ વાળાં અને ૩૬૯ કે જેની આંખમાં કાંઈક દરદ થવાથી ખોડ આવી હતી એવાં હતાં.

આ ગૃહસ્થે ફક્ત ચરખાંતી મદદથી જ આંખ તપાસી હતી. તેથી કરીને ટૂંકી નજર વાળાની જ સંખ્યા મૂકી છે. તે કરતાં વધારે છોકરાં ટૂંકી નજર વાળાં હશે એમ લાગે છે.

વિદ્યાર્થીના સમજન્ધમાં એમ પણ જોવામાં આવે છે કે જેમ તેનો અભ્યાસ ક્રમ ચઢતી પંક્તિનો થતો જાય છે તેમ તેમનામાં ટૂંકી નજરનો વધારો થાય છે. ગામડાંની પ્રાથમિક નિશાળોમાં બ્યારે સંકડે ૧.૪ ટૂંકી નજર વાળાં હતાં ત્યારે શહેરની પ્રાથમિક નિશાળમાં ૬.૭, તેથી વળી ઉપલા વર્ગમાં ૧૦.૩, તેથી એ ઉપલા વર્ગમાં ૧૯.૭, અને વળી પાંડ શાળામાં તો ૨૬.૨ ટૂંકી નજર વાળાનું પ્રમાણ હતું.

વૈદક અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓમાં બ્યારે પહેલા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓમાં ટૂંકી નજર વાળાનું પ્રમાણ ૫૨ હતું ત્યારે છેવટના વર્ષના વિદ્યાર્થીઓમાં આ પ્રમાણ વધીને ૬૪ ટકા જેટલું થયું હતું.

ધર્મ શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓમાં લગભગ ૭૯ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ ટૂંકી નજર વાળા હતા. (અપૂર્ણ.)

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

- ગઈ ત્રિમાસિક સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—
- પ્રશ્ન ૧ લેા. ૧૩ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા તેમાંથી મગળજી હરજીવન ઓઝા, રાજકોટ પ્રાક્ટિસિંગ રફલના મ...
હેતાછને ૩. ૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.
- પ્રશ્ન ૨ જો. ૧૦ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા તેમાંથી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ, ગોધાણુ ગિલ્લે સુરતના મહેતાછને ૩. ગા નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.
- પ્રશ્ન ૩ જો. ૯ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા તેમાંથી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ, મહેતાછ, ગોધાણુ ગિલ્લે સુરતનાને ૩. ૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી આકલવા.

(૧) પાંડ ચાલતાં તમ્હારા વર્ગનું ધ્યાન તેમાં રહે નહિ અને છો

કરો ઝોકાં ખાતાં જણાય, તો તેમ યવાનાં કયાં કારણ હશે,
અને તે માટે શા ઉપાય લેશો ? ઇનામ ૨. ૨)

(૨) $\frac{1}{2} - \frac{1}{2} = \frac{1}{2}$ થાય છે એ છોકરાંને આકૃતિ વડે સમજાવવાના પા-
ઠની નોંધ તૈયાર કરો. ઇનામ ૩. ૧)

(૩) ગદ્ય અને પદ્યનો મુખ્ય પાઠ કરાવવામાં કયા હેતુ ધ્યાનમાં
રાખવાના છે ? કોઈ નામાંકિત ગુજરાતી ગ્રંથકારના પુસ્તકમાં-
થી મ્હોંએ કરવા લાયક આશરે પંદર લીટીનો એક ગદ્યનો
ફકરો ઉતારો, અને એ ભાગને મ્હોંએ કરવા લાયક ગણવાનાં
તમ્હારાં કારણો આપો. ઇનામ ૨. ૨)

ટીપ. સ્પર્ધાના નિયમો માટે એપ્રિલ સન ૧૮૯૩ ના અંકમાં
જોવા. તા. ૨૦ મી મે પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

મૂળાક્ષરોનો લેખન ક્રમ.

હાલ આલેખી મૂળાક્ષરોનો ક્રમ વૈયાકરણોએ સ્થાપનને અનુસરીને
જોઈએ છે. પણ લેખન શિખવવા માટે તે પદ્ધતિ સર નથી. સહેલા અને
જાણીતા પરથી અક્ષર અને અભણતા પર જવું એ શિક્ષણ પદ્ધતિનો
અગ્રહનો નિયમ છે. ન્હાનાં બાળકોને લખતાં શિખવવાને સુગમ પડે
તેટલા માટે આ નિયમને અનુસરીને નીચેનો ક્રમ સૂચવવામાં આવે છે.
તેથી છોકરાઓની યુદ્ધિને કસરત મળશે અને તેમને લખવામાં સુગમતા પડશે.

| - - / \ \ u n 7 6 0

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રથમ સીધી લીટીવાળા અને પછી વાંકી
લીટીવાળા અક્ષર વિભાગો લખતાં શિખવવા. તે મળવાથી સઘળા અક્ષ-
રો બને છે. તે થયા પછી મૂળાક્ષર લખાવવાનું શરૂ કરવું.

મૂળાક્ષરોનો ક્રમ.

ન,	મ,		ત,	લ,		દ,	ધ,	ઈ,	ધ,	ધ,	છ,	
ગ,	ણ,	ચ,	જ,	ઞ,		ઊ,	ઝ,	ઞ,		ર,	શ,	સ,
હ,		ટ,	ઠ,	ડ,	ધ,		ક,	ક,	ઠ,	ઠ,		ક,
ફ,		પ,	પ,	ખ,		વ,	ળ,	ળ,		લ,		ક્ષ.

આ અક્ષરો ત્રપાસવાથી જણાશે, કે ડાબે છેડે મીડા વાળી એક આડી અને એક ઊભી સીધી લીટી મળીને “ ન ” બને છે. “ મ ” માં બે ઊભી અને એક આડી એમ ત્રણ સીધી લીટીઓ હોય છે. જમણી તરફ વળેલી એક વાંકી અને એક ઊભી સીધી લીટી મળીને “ ત ” બને છે, અને તેમાં એક આડી સીધી લીટી ઉમેરવાથી “ લ ” થાય છે. જમણી તરફ વળેલી બે વાંકી લીટીઓ એકઠી કરવાથી “ દ ” થાય છે, અને તેમાં થોડો થોડો ફેરફાર કરવાથી એ સમૂહના “ ધ, ઇ, ધ, ધ, છ, ” અક્ષરો બને છે. અભાર સુધી જમણી તરફ વળેલી વાંકી લીટીને ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. હવે ડાબી તરફ વળેલી વાંકી લીટી લઈ તેની સાથે ઊભી સીધી લીટી મૂકવાથી “ ગ ” બને છે, અને તેમાં થોડો થોડો ફેરફાર કરવાથી એ સમૂહના “ છ, ચ, જ, અ, ” અક્ષરો થાય છે. ડાબી તરફ વળેલી બે વાંકી લીટીઓ બેડવાથી “ ઝ ” બને છે, અને તેને થોડો વિસ્તાર કરવાથી “ ટ, ડ ” થાય છે. ડાબી તરફ વળેલી બે વાંકી લીટીઓ જુદી રીતે ગોઠવવાથી “ ક ” થાય છે. ડાબી અને જમણી તરફ વળેલી વાંકી લીટીઓ એકઠી કરવાથી “ ટ ” વાળો, અને “ ડ ” વાળો એ બે સમૂહો થાય છે, અને તેમાં વચ્ચે એક આડી સીધી લીટી વધવાથી “ ક ” વાળું સમૂહ બને છે. “ પ ” અને “ વ ” નાં સમૂહોમાં ઉપર વળેલી વાંકી લીટી આવે છે, અને “ બ ” માં નીચલી તરફ વળેલી વાંકી લીટી આવે છે. બીજા ફેરફારો સ્પષ્ટ છે. આ રીતે એકમાંથી બીજો અક્ષર ઉત્પન્ન થાય છે, અને આવેલ ક્રમ લેવાથી જણાવતા ઉપરથી અભણપણે જવાય છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૭૫ થી.)

સિન્કોના.

સિન્કોનાના ઝાડની જન્મ ભૂમિ દક્ષિણ અમેરિકાના પેરુ, બોલિવિયા, ઇક્વાડોર વગેરે દેશો છે. તેનું ઉપયોગીપણું શોધી કઢાડવાનું ગાન સ્પેનિશ લોકોને ધટે છે. પેરુના સ્પેનિશ ડાઇસરોયની સ્ત્રી કાઉન્ટેસ ઓફ ચિન્કોના (chinchona) ઈ. સ. ૧૬૩૯ માં સ્વદેશ આવી સારું પોતાની

સાથે આ ઝાંડની છાલ લેતી આવી, તેના ઉપરથી તે ઝાડનું નામ ચિન્કો-નાને બદલે સિન્કોના (cinchona) પાડયું.

આ છાલ તાવનો અકિસર છલાજ હોવાથી યુરોપમાં દિન પર દિન તેની ખપ વધતી ગઈ. તેની બહુ નિકાશ થવાથી અમેરિકાનાં બંગ્લોમાં તે ખૂટી પડી અને તેનો બાવ બમણો ત્રમણો થઈ ગયો. તે વખતે ઇંગ્લેન્ડ અને હોલેન્ડના સત્તાવાળાઓનાં મન આ ઝાડને પોતાના પૂર્વનાં સંસ્થાનોમાં વાવવા માટે લલચાયાં, વલંદા લોકોએ તેમને જાવામાં લાવીને વાવ્યાં અને હિન્દુસ્તાનના સત્તાવાળાઓએ ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં પહેલ પહેલાં નિલગિરિ પર્વતપર ઉટકામંડના સરકારી બાગમાં રોપ્યાં. ત્યાંથી સિક્કિમ, બ્રહ્મ દેશ, લંકા વગેરે ઠેકાણે દાખલ થયાં.

સિન્કોનાની બધી ગળીને આશરે ત્રીસ જાતો છે. તેમાંથી સિન્કોના કેસિશિયા કે પીળા છાલવાળા અને સિન્કોના સુસીરજા કે લાલ છાલવાળા એ બે મુખ્ય જાતોની છાલ દવાના ઉપયોગમાં ઘણી વપરાય છે. પહેલાં-માંથી કિવનાઇન બહુ નીકળે છે અને બીજામાંથી સિન્કોનાઇન ઘણું નીકળે છે.

આ ઝાડ સમસીતોષ્ણ હવામાં ઘણું સારું જીગે છે. તેને વાવવાની જમીન ઢાળ પડતી જોઈએ છીએ. પાણી બરાઈ રહે તો તરત ઝાડને રોગ ચાપી છે. બી વાવ્યા પછી એક મહિનાની અંદર જીગી નીકળે છે. તે વખતે તેને છાયાની ઘણી જરૂર છે તેથી તેનાપર માંડવા બાંધે છે. છોડ આશરે એક ફુટનો થાય છે, ત્યારે તેને હમેશની જગ્યાએ વાવે છે. ત્યાં છાયાની જરૂર નથી. આ ઝાડને ફરતા પીલા પૂટે છે. ઝાડ ઘણું પાસે પાસે એટલે પાંચ છ ફુટને હેટે વાવે છે. કારણકે તેથી ઘણું ફાયદા જણાયા છે. તડકો બહુ નહિ પડવાથી વેલા જીગી શકતા નથી, ડાળાં બહુ ફેલાઈ શકતાં નથી, થડ સીધાં થાય છે, અને છાલ જલદી તૈયાર થાય છે.

આ ઝાડ ચાળીસ પચાસ ફુટ ઊંચાં થાય છે અને થડ આશરે બે ફુટ જાડાં થાય છે. પાંદડાં સામસામાં, ધૂલ ધોળાં, અને છાલની જાડાઈ ફે. ચી રૂ. ૪-૫ જેટલી હોય છે. છાલ ઉતારી લેતાં અંદરના લાકડાને તુકસાન થાય અગર ખુલ્લો પવન લાગે તો ઝાડ ચકાઈ જાય છે; માટે છાલ ઉતારતી વખતે સંભાળ રાખવી પડે છે અને તે ઉતારી લીધાં

પછી તરત ફરનો મારીનો લેપ કરી લે છે. તથા વર્ષમાં છાલ ફરીને હિંતારવા લાયક થાય છે. ઉતારી લીધેલી છાલને તંડકામાં સૂકવે છે. સૂકાયા પછી તેનું તોલ ચોથા ભાગનું રહે છે. છાલમાંથી કિવનાઇન વગેરે સત્વ કાઢવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

છાલને ખાંડીને ઝીણો બૂકો કરી નાંખે છે. પછી ૧૦૦ ભાગ બૂકામાં ૫૦૦ ભાગ પાણી અને ૮ ભાગ કૉર્સ્ટિક સોડાનું મિશ્રણ પહેલું મેળવી પછી અનુક્રમે એક અને ચારના પ્રમાણમાં મેળવેલું દ્રવ્યસલ અને કેરોસિન તેલનું મિશ્રણ ૬૦૦ ભાગ રેડે છે. આ બધા મિશ્રણને ગાળૂએ કાણાવાળા પીપમાં ભરીને ચાર કલાક સુધી ખૂબ હલાવે છે. પછી કેટલોક વખત દરવા દે છે એટલે તેલ ઉપર આવે છે. આ તેલી પદાર્થ એક નળ માર્શન બીન વાસણમાં ખાલી કરી લે છે અને તેમાં ગંધકના તેજન (સલ્ફ્યુરિક એસિડ) વાળું પાણી રેડી ખૂબ હલાવે છે. આથી છાલમાંનો તેલમાં બજેલો એક્કેલોઇડ પદાર્થ તેમાંથી જુદો પડી એસિડવાળા પાણીમાં બળી જાય છે. પછી પાણીને ગરમ કરે છે અને તેમાં કૉર્સ્ટિક સોડા કે લિક્કર આમોનિયાનું મિશ્રણ રેડી તેને ઠંડુ પડવા દે છે. જેમ જેમ ઠંડું પડતું જાય છે તેમ તેમ કણ બંધાતા જાય છે. આ જુદા પડી સૂકવે છે. ફરીથી તેમને ગરમ પાણીમાં ઓગાળી નાંખે છે અને તે પાણીને ઝાંઘલાની ફિલ્ટરમાંથી ગાળી લે છે. તે પાણી દરતાં જે કણ બંધાય છે તેમને સૂકવી નાંખીએ એટલે સલ્ફેટ ઓફ કિવનાઇન થાય છે,

જે સિન્કોના ટ્રિબ્રિફ્યુઅર બનાવવું હોય તો ગંધકના તેજનને બદલે અ્યુરિએટિક એસિડ નાંખવું.

આ કિવનાઇન અને સિન્કોના તાવ ઉપર અકિસર ઇલાજ છે અને તેથીજ પુષ્ટિકારક દવાઓ બનાવવામાં પણ વપરાય છે.

મરી.

મરીની પેદાશ દક્ષિણ ટ્રિન્ડુસ્તાનના પશ્ચિમ ભાગમાં ઘણા જૂના વખતથી થાય છે, તે ખીના જૂનાં વૈદકનાં તેમ જ ઇતિહાસનાં પુસ્તકો ઉપરથી જણાઈ આવે છે. ઇ. સ. પૂર્વે ચોથા સદકામાં પણ તે સુધરેલી દુનિયાની એક વેપારની ચીજ હતી. પ્રાચીન અને મધ્ય સમયમાં સિરિયા અને ગિસરને રસ્તે જે માલ આ દેશમાંથી યુરોપમાં જતો તેમાં જે તે વનનાની ચીજો જતી તેમાં મરી મુખ્ય વસ્તુ હતી. તે સમયે યુરોપમાં તે

કીમતી ચીજ ગણાતી હતી. દાખલા તરીકે ઇ. સ. ૪૦૮ માં ગોથ લોકોના રાજા એલેરીકે રોમ પાસે દંડની જે રકમ માગી હતી તેમાં ૩૦૦૦ શેર મરી પણ હતાં; તેમ જ ઇ. સ. ૧૧૦૧ માં જીનોઝ્ઝ લોકોએ સિસેરિયાની લઘાઈ પછી જીતની બક્ષીસ તરીકે દરેક સિપાઈને બશેર બશેર મરી વહેવ્યાં હતાં. તે વખતે મિસર તેમ જ યૂરોપનાં બંદરોમાં તેના ઉપર ધણા ભારે કર હતા. છેક તેરમા અને ચૌદમા સદ્દમાં ઇંગ્લંડનાં બજારમાં તે છ રૂપીએ શેર વેચાતાં હતાં. સ્પેનિયર્ડ અને પોર્ટુગીઝ લોકોએ હિન્દુસ્તાન શોધી કઢાડવાને મ્હોટાં સાદસ આદર્શોં તેમાં મરી પણ એક લાસચરૂપ હતાં. તેમની શોધ પછી ઇટલીનાં બંદરોનો વેપાર પડી બાગ્યો અને હિન્દુસ્તાન સાથેના વેપારના સર્વ સત્તાધારી પોર્ટુગીઝ લોક થયા. મરીના વેપારમાં એટલો બધો નફો હતો કે પોર્ટુગલના રાજાએ પોતાની પોર્ટુગીઝ પ્રજા કરતાં પણ મલબાર કાંઠાના મરીના એકુતોને કેટલાક ખાસ દેક આપ્યા હતા. પાછળથી મલાયા આર્કિપેલેગોના નાપુઓમાં તેનું વાવેતર થવા માંડ્યું, તેથી પેદાશ વધવાને લીધે તેની કીમત ધીમે ધીમે ઘટવા માડી. હાલમાં તે હિન્દુસ્તાનના ધણા ભાગમાં, મલાયા દ્વીપકલ્પ, નવા, સુમાત્રા અને વેસ્ટ ઇન્ડીઝમાં તેમ જ નવી દુનિયામાં પણ કેટલેક ટેકણે થાય છે.

મરીના છાંડ થતા નથી પણ બીડા વેલા થાય છે. વર્ષા ઋતુની શરૂઆતમાં સારી રીતે ખાતર પૂરેલી ઠંસવાળી જમીનમાં વેલાની ઠંસમો કરીને રોપે છે. તે ખેતરમાં આંબાનાં, સોપારીનાં, કાજુનાં, કે એવાં બીજાં છાંડ ધણાં રોપેલાં હોય છે, કારણ કે, વેલાને તેના થડ કરતાં વાંટજાઈ ફેલાવાને સુગમ પડે છે. કેટલેક ટેકણે છાંડ નથી હોતાં ત્યાં વાંસ રોપી તેના પર વેલાને ચઢાવે છે. તે વેલા ૨૫-૩૦ ફુટ લાંબા થાય છે. તે ત્રણ વરસના થાય છે ત્યારે દરેક ડાળીએ પૂલનાં ઝુમખાં બાજે છે. અકેકા ઝુમખામાં ૨૦ થી ૫૦ સુધી મરી થાય છે. એક વેલા ઉપરથી આખા વરસમાં સરેરાશ દોઢ શેર મરી ઉતરે છે, એટલે એક એકર જમીનમાં આશરે પાંચ મણ પાક થાય છે. વેલા પદર વરસના થાય છે ત્યાં સુધી ફળ આપે છે. દોઢા આગળથી લીલો રંગ બદલાઈ લાલ થવા માંડે છે એટલે ઝુમખાને ચૂંટી લે છે. ફળને બરાબર પાકવા દે તો તે બોહાં

તીખાં થાય છે અને જલદી તૂટી પડે છે. તોડી લીધા પછી બે ત્રણ દિવસે તેને હાથ કે પગ વડે ધસી, ડાંખળાં જુદાં પાડી. ઉપણી લે છે. પછી તડકે કે દેવતા પર રાખી તેને ચકવે છે. તે વખતે તેની છાત્ર પર કરચલીઓ વળી જાય છે. આવી રીતે સુદાર્ઠ તૈયાર થયેલાં ફળ વેચના લાયક થાય છે.

ધોળાં મરી જનાવાને પાકેલાં ફળને પાણીમાં પલાળી ફાતરાં ઉખાડી ખૂબ ધસી નાંખે છે. વધારે ધોળાં જનાવાને કેટલીક વખત ક્ષો-રાઇનથી સાફ કરે છે. તેમને તૈયાર કરતાં કાળાં મરીથી જમણું ખર્ચ થાય છે; પણ વધારે તીખાં તે કાળાં મરી હોય છે, કારણ કે તીખાશનો ભાગ ગર્ભ કરતાં છોડાંમાં વધારે હોય છે.

મરી ઉષ્ણ, પાચક, અને જ્વરદન છે. દેશી વૈદ્યમાં મરી, પીંપરો, અને મુંઠ એ ત્રણને ત્રિકટુના નામથી ઘણાં દરદો ઉપર આપવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડ વૈદ્યમાં તેનો બહુ જ યોગ્ય ઉપયોગ થાય છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(લખનાર ગ. જા. ખર્દે.)

(આલુ પૃષ્ઠ ૮૦ થી.)

આવો કમ દુનરો વરૂઓ આસ્વા પમ્પી આ બધાં અરણ્યો દઠાર્ઠ જઈ તેના કોયલા જન્યા અને સદરુ કોયલાઓનો મહા ભારત ઉમેરો આ બૂપૃષ્ઠ ઉપર પડવાથી જમીનની જગાર્ઠ ઘણી વધી. ઇંગ્લેન્ડની અંદર જે કોયલાની ખાણો છે તે આની જ જાનેલી છે. સદરુ ખાણોમાં કોયલાની સાથે શોદાના ગટ્ટાઓ મિશ્રિત થયેલા હોવાથી તે શોદાને શોદું ગાળવાને માટે વધારે મહેનત કરવી પડતી નથી. તેમ જ અજતલ્યની પણ જાતી જરૂર રહેતી નથી. આવી સ્થિતિ ઇંગ્લેન્ડની હોવાથી બીજા દેશોનાથી આની સામે ટક્કર લઈ શકાતી નથી. આ વખતે હિન્દુસ્તાનમાં પણ કોયલાની અણો બની સર્વેમાં મોટી ખાણ રાણી ગંગામાં છે. આદિની બધી ખાણોનું જનનાં ૫૦૦ ચોરસ માઇલ જેટલું છે. પણ આપણું નશીબ જ એવું છે

દેવાં જે કામલાઓ છે તેની સાથે માટી, રેતી, પથ્થર, વગેરે નિર્જ્વા-
અદી પદાર્થો ધણા મિશ્ર થયલા છે તેથી આ કામલો શુદ્ધ કરવા
ટે અત્યંત ખર્ચ કરવો પડે છે. આ થરોમાં જે શસિલ જોવામાં આવે
તે ઉપરથી જણાય છે કે જગત્તર પ્રાણીઓ ચઢતા દરજ્જાનાં એટલે
વચ્ચેલયર પ્રાણીઓની પદવીએ પામ્યા અને જૂયર પ્રાણીઓમાં પતંગાદિ
પક્ષ જેવા કીડાઓ ઉત્પન્ન થયા.

એ ઉપરથી પ્રાણીઓની નિર્મિતિમાં હળવે હળવે કેવો ફેર પડેલો ગયો
! જાણવામાં તો આવ્યું કે હશે પાછળ કહેવામાં આવ્યું હતું તે પ્રમાણે
કેક નીચેના થરમાં સૂચકમુખી જેવા પ્રાણીઓના ઈસિલો જોવામાં આવે
કે, તે ઉપરના થરમાં છીપવાળાં પ્રાણીઓ, તે ઉપરનામાં તેથી ચઢતા
દરજ્જાનાં, તે ઉપરના થરમાં જમીન ઉપર પતંગ જેવા કીડાઓ, અને તે
પછીના થરમાં માંજલા જેવાં પ્રાણીઓના ઈસિલો જોવામાં આવે છે.
હજી સુધી સાપ જેવાં પક્ષીઓ, અગર સ્તન પ્રાણીઓ નિર્માણુ થયાં
ન હોતાં.

આ પછીનો જે યુગ તેને “ મેસોઝોઈક પીરિયડ ” કહે છે.
આ યુગમાં કંઈ સ્થિતિ હતી તે જોઈએ. આ વખતે જમીન ઘણી જ
વધી જમ્મથી જે તે દેકાણે મ્હોટા મ્હોટા કચ્છના રણ જેવાં રણો આવી
રહેલાં હતાં. કેટલેક દેકાણે કાર્બિયન મચુર જેવા મ્હોટા મ્હોટા સમુદ્રો
હતા. ઉત્તર તરફના પ્રદેશોમાં પગ્ગ આ વખતે પુષ્કળ જમીન બની હતી.
હાલમાં જે દેકાણે સ્વિત્ઝર્લંડ, જર્મની, લથા આદિ વગેરે, પર્વતો છે
તે સ્થળે આ યુગમાં મચુર હતો આ યુગમાં જે થરો બન્યા તેમાં
પાછલા યુગમાં જે પ્રાણીઓનાં ઈસિલ જોવામાં આવ્યા તે કરતાં ચઢતા
દરજ્જાનાં પ્રાણીઓનાં ઈસિલો જોવામાં આવે છે. આ યુગમાં હવે તેમની
સ્થિતિ બદલાઈને તેના સાપ, કાકીડા, નાગ, ગગન, અને સુસર જેવાં
પ્રાણીઓ બન્યા વિશેષે કરીને એક વાત ધ્યાનમાં ગમવા જેવી એ છે
કે હાલમાં જેવી રીતે બ્વાળામુખી પર્વતોમાંથી વાહા નામનો રસ બહાર
નીકળે છે, તેવી રીતે તે વખતે જૂગર્ભસ્થ રમેતો ઉભરો આવી એટલે
તો સ્થ બહાર પડેલો કે જેથી લાખો ચોરસ માઇલના ક્ષેત્રમાં જેટલી
જમીન બનતી. આવી રીતે જૂગર્ભસ્થ રમે બહાર નીકળી ઠરી રહેવાથી

જમીનના પોંપડામાં મહા બારત ઉમેરો થતો. આંવી રીતે ઉમેરો થઈ બનેલી જમીનનું ઉદાહરણ મહારાષ્ટ્ર ભૂમિ કે જે પ્રદેશનો વિસ્તાર ૨ લાખ ચોરસ માઈલ જેટલો છે. આ પ્રદેશ આ વખતે જે રસ બહાર નીકળ્યો તેનો જ બનેલો છે. સદરદુ થર આશરે ૪ કે ૫ હજાર ફુટ ઊંડો છે, એટલે આપણે જે જમીન ઉપર રહીએ છીએ તે જમીન લાઝદા નામના રસની બનેલી છે. સદરદુ યુગને પ્રારંભે સર્પ, નાગ, મગર, વગેરે પ્રાણીઓ નિર્માણ થવાં લાગ્યાં. આ યુગમાં સર્વ સ્થળે નાગ અને સોંપ જેવાં પ્રાણીઓ હતાં તેથી આને સર્પ યુગ કહે છે. પહેલાં કાકીડા જેવાં પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થઈ સારા બાદ સાપ અને મોટા મોટા ભુજંગો નિર્માણ થયા. હવામાં ઉડનારાં પ્રાણીઓ પણ આવી જ જાતનાં હતાં. પહેલાંના કરતાં આ યુગમાં પૃથ્વીનો પૃથ ભાગ ઘણો જુદાદો પડવાથી આકાશ સ્વચ્છ થયું હતું. હવા પણ સ્વચ્છ થઈ હતી. આ યુગમાં જેવા ભુજંગ થયા તેવા કોઈ પણ યુગમાં થયા નહોતા. આ જાતનાં ધણાંએક પ્રાણીઓ હાલમાં જોવામાં આવતાં નથી. કેટલાંક પ્રાણીઓનાં શૈક્ષિકો માત્ર જોવામાં આવે છે. બાકી ભુજંગ જેવું પ્રાણી હાલમાં તો ક્યાંએ પણ જોવામાં તો નથી. એટલે તે યુગનાં પ્રાણીઓ છેક જ વિચિત્ર હતાં. તેવાં પ્રાણીઓ પૈકી એક કાકીડા જેવું ૩૩ ફુટ લંબાઈનું હોઈ, માછલા જેવી બરડાની કરોડવાળું, અને તેને સુસર જેવા દાંત હતા. આ વિશાળ પ્રાણી સમુદ્રમાં જ રહેતું હતું. નેમ જ એક 'ટેરોસાસ' નામનું પ્રાણી હતું. આ પ્રાણીને ૨ પાંખો હતી તેથી, તે ઉડતું હતું. આના કરતાં પણ એક વિલક્ષણ પ્રકારનાં પ્રાણીઓનો જથ્થો જોવામાં આવેલો છે. તેમાંનું એક પ્રાણી તો ૧૦૦ ફુટ લાંબું. ૩૦ ફુટ ઊંચું હોઈ તે તે ઉડનારું હતું. આ પછીના યુગમાં કેટલાંક પક્ષીઓનાં શૈક્ષિકો જોવામાં આવે છે. સદરદુ પક્ષીઓને એક ચાંગ હોઈને તેમાં દાંત હતા અને પૂંછડું કાકીડાના પૂંછડા જેવું હતું. આ યુગને વિશે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વાંત એ છે કે સસ્તન પ્રાણીઓ સદરદુ યુગમાં નિર્માણ થયાં. આ યુગમાં છેક નીચી પાયરીનાં પ્રાણીઓ કાંગારુ જેવાં હતાં. ઉપર કહેવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે પહેલું પ્રાણી તે આ વર્ગ પૈકી જ હતું. હવે પછીના જે જે થશે બનેલા છે તે તે સર્વે એક (બકી)ની જાતના

જેવામાં આવે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, સદરહુ થરો જળચર પ્રાણીઓના મરી જવાથી બનેલા હોવા જોઈએ. આ યુગમાં વનસ્પતિની પણ ઉત્પત્તિ થતી ગઈ. એટલે તાડ, માડ, રાડ, ધણાદિને બદલે આંખા, રાયણ, વગેરે જાતની વનસ્પતિ ઉગવા માંડી. યૂરોપના પશ્ચિમના ભાગમાં આ વખતે થોડી ધણી જમીન બનેલી હતી.

ત્રીજા યુગમાં ધણી એક જમીન તૈયાર થઈ. યૂરોપ, એશિયા, વગેરે ખંડો તો સદર યુગમાં જ નિર્માણ થયા. મહેને લાગે છે કે શ્રી ભગવાન વિષ્ણુએ વરાહ રૂપ ધારણ કરી પૃથ્વીને બચાવી તે આ વખતે તો નહિ હોય ? યૂરોપ, એશિયા, વગેરે નિર્માણ થયા પછી આલ્પ્સ, હિમાલય, જેવા મહાન મહાન પર્વતો બન્યા. આજ સુધી ઋતુ, કાળ, દેશ, વૈશિષ્ઠ્ય કાંઈ પણ નહોતું તે આ યુગમાં જણાવા લાગ્યું. આજ જે આપણે કાંઈ પણ અરણ્યમાં જઈને જોઈશું તો જેવાં ઝાડ દેખાશે તેવાં ઝાડ આ (તૃતીય) યુગમાં પેદા થયાં. પાછલા યુગમાં ભુજંગ અને નાગ જેવાં જે પ્રાણીઓ હતાં તે નાસ પામી હવે સરતન પ્રાણીઓ નિર્માણ થવા લાગ્યાં. અરણ્યની શોભા કાંઈ વિલક્ષણ દેખાતી હતી. અનેક તરેહનાં ઝાડ ઉપર તરેહ તરેહવાર ફૂલ ભગી નીકળેલાં હતાં. નારીએળ, સોપારી, આંખા, વડ, સાગ, ધણાદિ વૃક્ષોનાં જડાં અરણ્યો પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પથરાઈ ગયાં હતાં. અનેક રંગનાં પુષ્પના ગાલીયા પથરાઈ ગયા હતા, અને તરેહવાર જાતનાં પ્રાણીઓ (હરણ, સસલાં, વાઘ, વગેરે) આનંદના જીવસામાં ફૂટકા મારતાં હતાં. ઉષ્ણ કટિળ-ધમાં આજ જે જે વૃક્ષો અને પ્રાણીઓ જેવામાં આવે છે, તેવાં વૃક્ષો અને પ્રાણીઓ તે વખતે યૂરોપ ખંડમાં હતાં. આ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. ચાલતા દાળમાં આ જગતમાંથી જે જે પ્રાણીઓ નષ્ટ થયેલાં જેવામાં આવે છે તેનાં રૅસિલો આ યુગ (તૃતીય) માં જેવામાં આવ્યાં છે. એક હાથી જેવું પણ જ મ્હોટું પ્રાણી યૂરોપ ખંડમાં હતું. તે વખતનાં કટલાંક પ્રાણીઓનાં રૅસિલો પારિસ મહેરની આસપાસ એટલાં તો જેવામાં આવે છે કે, પાવગાના એક ધાની સાથે સદરહુ પ્રાણીઓનાં હાડકાં બહાર નીકળી પડે છે. આવી જાતનાં વિરાળ પ્રાણીઓ આપણાં હિમાલય પર્વતમાં જેવામાં આવે છે. આ પ્રાણીઓ પૈકી એક સિવથેરિયમ નામનું પ્રાણી કે જેનું મારું હાથી જેવું મ્હોટું હો-

ઈને રેનડીઅર જેવાં શીંગડાં હતાં. આ તૃતીય યુગમાં સદરહુ જાતનાં પ્રાણીઓ ઉત્તર ધ્રુવ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં હતાં. તે વખતે સેબિરિયા અને ફ્રાન્સ દેશમાં હાથી, હરણાં, ગેંઝાઓ, તથા તજજાતીય ખીર્ન પ્રાણીઓનાં એક બે તો શું પણ સેંકડો શૅસિસો જડે છે. ત્રણ કાળ, દેશ, કે વૈચિત્ર્ય આ વખતે કંઈ પણ નહોતું.

ઉત્તર પ્રદેશમાં તે વખતે એટલા હાથી હતા કે ન્યૂ સેબિરિયા અને સાહુ પ્રાન્તમાંથી આજ સેંકડો ખાંડી હાથી દાંત લાવવામાં આવે છે. અહિંયાં કોઈ કોઈ વખત તોશન થાય છે સારે હાથીદાંતના મોટા મોટા ગદ્દાઓ જમીનમાંથી બહાર નીકળી પડે છે. છેક ઉત્તર ધ્રુવ તરફ હાથીનાં શરીરો જરૂર તથે દટાઈ ગયેલાં જોવામાં આવે છે. લીના (Lena) નદીના મુખની પાસે ઈ. સ. ૧૭૯૯ ની સાલમાં બોદી જોતાં, જરૂરના હુગર નીચે એક હાથીનું શબ જડ્યું હતું. તે જડ્યું તે વખતે એટલું તો તાજું હતું કે સાંના કુતરાં અને સસલાં તથા રીંછ, ગાંસ ખાવા માટે દોડી આવ્યાં હતાં. આવાં શૅસિસો હાલમાં સેન્ટ પિટર્સબર્ગના સમુદ્રચાનમાં મૂકવામાં આવેલાં છે. કહેવાની મતલબ કે આ યુગમાં સર્વે જગતમાં એક જ જાતનાં પ્રાણીઓ હતાં. કેટલોક વખત ગયા પછી (તૃતીય યુગને અંતે) એકદમ ઉત્તર યુરોપમાં તથા મધ્ય યુરોપમાં જરૂરનું તોફાન થવાથી જે અનેક તરેહનાં પ્રાણીઓ વિહાર કરતાં હતાં તે દટાઈ ગયાં. આ તોફાન ઉત્તર ધ્રુવ તરફથી શરૂ થઈ મધ્ય યુરોપ સુધી ફેલાયું. કેટલોક કાળ વીસ પછી તોફાન નરમ પડી જેમ જેમ દેશ ઠંડો પડતો ગયો તેમ તેમ ઉષ્ણ કટિબન્ધમાં ઉત્પન્ન થનારાં પ્રાણી અને વનરપતિનો નાશ થતો ગયો. આ વખત સુધી સર્વે પ્રાણીઓમાં જે શ્રેષ્ઠ માણસ તે દંણુ સુધી નિર્માણ થયો નહોતો. આની પછી કેટલોક વખત વીસા બાદ જેને પડે જનતાં ગયાં તેમાં માણસોનાં શૅસિસો જોવામાં આવે છે. કેટલોક ટેકાણે શૅસિસને બદલે તેણે (માણસે) બનાવેલા કૃત્રિમ પદાર્થો (પંખર, હાડકાં, લોહું, વગેરેનાં હથિયારો, વાસણો, વગેરે) જડે છે. માણસ આ જગતમાં ક્યારે નિર્માણ થયો એ વિષે જુદા જુદા મત છે.

કેટલાએકના ધારવા મુજબ માણસને આ સહિમાં પેલા પયાને લા-

કબો વરસો યઈ ગયાં હશે. કેટલાક ધારે છે કે ૪ કે ૫ હજાર વરસો અગાઉ તે નિર્માણ થયો હશે, પરંતુ ધંધા શોધક અને વિદ્વાન મંડળીઓના મત મુજબ આજ સુધી બે ત્રણ લાખ વરસો થયાં જ હશે. મિસિસિપી નદીના કિનારામાં જે શૈલિસો જડે છે તે ઉપરથી ડૉક્ટર “ડૉલર” કહે છે કે સદૃશજગ્યોએ માણસ આશરે ૫૦૦૦૦ વરસો અગાઉ રહેતો હશે, “માધ-ગણ” ઉપર જેઓનો પૂર્ણ ભરોસો છે એવા પ્રાણીજ શાસ્ત્રવેત્તાઓ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ૫ હજાર વરસ પૂર્વે યઈ હોય એમ સિદ્ધ કરે છે. અહિંયાં સુધી જુગોળ અને તે ઉપરનાં પ્રાણી તથા વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ વિષે “બૂસ્તર શાસ્ત્ર દ્વારાએ જોવામાં આવ્યું તે ઉપરથી છેક પ્રાચીન કાળથી ક્યાં ક્યાં પ્રાણીઓ એક પછી એક બનતાં ગયાં તે ધ્યાનમાં આવ્યું હશે.

એ રીતે બૂસ્તર શાસ્ત્રવડે દબ્બ જમત (સુદ્ધિ)ની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે યઈ, સાકબો વરસો અગાઉ યઈ ગયેલાં પ્રાણીઓનો શોધ શી રીતે દાખ લાગ્યો, સુદ્ધિની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરી તેની આજની સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત યઈ તે પશુ જોયું. તે જોવાથી આપણને કેટલી જાન પ્રાપ્તિ યઈ તે પશુ કહેવામાં આવ્યું. તેમ જ પૃથ્વીનાં જુદાં જુદાં પટોમાં જે પ્રાણીઓનાં શૈલિસો—વૃક્ષશાપદાદિના આકાર જોવામાં આવે છે, તે ઉપરથી જોતાં આ પ્રાણીઓ શરીર રચના તથા બુદ્ધિ ચાતુર્યમાં હજારે હજારે પાયરી પાયરીએ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થતાં ગયાં એ પશુ સ્પષ્ટપણે જણવામાં આવ્યું. આ જૂતાળ ઉપર પ્રાણીઓની જેટલી જાતો તથા ઉપજાનો જોવામાં આવે છે તે સર્વેનું ઇશ્વરે એક એક જોડું બનાવેલું હશે? (જેમકે એક ગાયનું, પાંખનું, બકરીનું, માણસનું, ઇલાદિક) કે સર્વે પ્રાણીજાતિ અને ઉપજાતિ એક નહાના (સેદસ-ઓમીઆ) પ્રાણી વડે ઉત્પન્ન યઈ હશે, આ બે વાતનો નિર્ણય થયો અવશ્યનો છે. મ્હાકે એક પુસ્તક “અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી પ્રાણીજ સુદ્ધિ” ગુજરાત બહુનાડયુક્તર સોસાઈટીએ છપાવેલું છે. તેમાં આ બાબત વિષે વિચાર કરેલો છે. તેમ જ આ સુદ્ધિ નૈસર્ગિક શક્તિવંદે હજારે હજારે ઉત્પન્ન થયેલી છે કે બીજાં કોઈ કારણથી એ વિચારવાં જોઈએ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આજ્ઞાત દેશમાં. કિ. ૪ આના.
 મુખ્ય ધલાકાનાં કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. બા. ના ઈ. નં.
 ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના કરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત
 નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ.' આવૃત્તિ.
 થીજી. કિ. ૪ આના. પોસ્ટેજ બનેનું માફ. કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૬
 નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચ મંગોવનારને શિર છે.
 પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહ. સખડે. એ. ઈ. ગોહિલવાડ મુ. સ્વારી. ભાવનગર.

હૅબિલ રિમય, બર્નાડરિમય અને હડસન, કોલેક્ટો, ગોખલે, ઘોષ, પેન્ડલબરી
 લૉક અને લેવીસ, રાધાકૃષ્ણ, ગર્ડેસ્ટન, સુખારાવ, જૉર્નલોલ અને ફીચના ઈન્-
 ટ્રેજી અને લાલસંકરના ગુજરાતી અંગ્રેજીતમાંના તથા ધણી પરીક્ષાઓના
 સવાલમાંના અધરા દાખલા-કી-ખુલાસા સાથે.

(સધળા દાખલા રીતસર કરી બતાવ્યા છે. કીમંત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ
 રૂ. ૦)-ના હાલમાં કીમંત રૂ. ૦-૧૩-૦ પાના ૫૧૨) ગયા વરસની પં. સ. પં-
 રીક્ષામાં આમાંના દાખલા આવ્યા હતા તે પ્રમાણે હર વરસે આવવાનો સંભવ
 છે. ગણી જશે તે જરૂર પાસ થશે. પરભુદાસ નાગરદાસ કીનારીવાળાના રચ

અંગ્રેજીતની સંમજુતી, કી. રૂ. ૦૫ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે, દશ;
 દશે, પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ; ટકા કમીશન. વે. પે. ખર્ચ

ગોખલે શિર નાલના ગોહિલવાડ. મંગા એ અગદવા

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કામળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ખ્યાન આપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોકષે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બન્ધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેબીટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેબીટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હુકીકત રહેલ બોર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહેર ખખરો જે માસમાં છપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડબિલો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને યી બાળતના પૈસા છે તે ચોકષે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂલ થવાનો સન્મભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપાંએ અર્ધો આનો મધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત આગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે આઠી આના. પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપાંઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

બહેર ખખરો છાપવાના લાવ.

રૂ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે ૫
૧.....	૩	છીના અગીઆર મહિના લગી
૨.....	૮	પા ગણા ચાર્જ પડશે. બાર મહિ-
૩.....	૧૫	નાથી ઓછી સુદત દરેક તો પહેલે
એ ઉપરાન્તનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ.		મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને
બાર માસ લગી લાગલાગટ દરે		દરેક મહિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.

હેન્ડબિલો વહેંચવાનાં દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને માટે હમને લખવું.

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

મે સને ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગાસ—હિન્દુસ્તાનનો ટૂંકો ઇતિહાસ	૧૩૩
સામાન્ય ગાનના પાઠ—ચોથું પગપીઠ	૧૪૬
રંગના પાઠ અને સુરખી	૧૫૦
બાળકીર્તિ	૧૫૨
નિરાજ અને નિરાજીઆ—નેત્ર રક્ષયુ	૧૫૩
વનરપતિ વર્ણન—અય્યળ અને જાવત્રી	૧૫૬
પ્રાણીવર્ણન—કૌશીઆ	૧૫૭
કેળવણી ખાતાની ખબરો—શ્રેયોગ	૧૫૮
નવાં પુસ્તકો	૧૬૦

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ ૬૩ સ્વાધીન રાષ્ટ્રા શ્રે.)

જાહેર સ્વરો.

લેખનકળા કોપીયુકો:

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યર્થ ધ્યાનથી ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ ચોખી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢગની ગોઠવણ કરીને, કાલ ચાલતી સર્વ કોપીયુકો કરતાં ચઢીઆતી ધવાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુમ શિક્ષકો આગળ સેક્ટો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીયુકો બીજા સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સમસ્યાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અહિં મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકોની સફાઈ ને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રીજાનાં પત્રાં (કોપરપ્લેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેન્ એકજ બાબતે સુન્દર રંગની સાદીથી છપાય છે, કામગીરી અને કવર ઊંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમજ એકજ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાથ ધ્રુવે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હવે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજા લખવાની છે.

૪. ચોથું પોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણુ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીયુકોનો છટો નમ્બર ખાત્રી જરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી ધર્મ પડે તેવા લખાણો લખાઈ કરેલાં છે ને તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણા જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો દેશાવરના પ્રસીદ્ધ કરનારને એકડે ત્રીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ, મારફતનું કે રેલવેની આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેક્ટે અર્ધો રૂ. દરેકસાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. 'ટેકાણું'—આપના અને દલાબાર્ધની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, મુમ્બઈ.

આગામી અને દલાબાર્ધની કમ્પની ઇ. દલાબાર્ધ દારકાંદાસ દેસાઈ.

* “But in one large public school with which I have been brought into close contact (and I have reason to believe that it is not exceptional), history is taught by pages of dry summary and tables of dates, in pestilent epitomes of larger epitomes, whence every scrap of life has been dissected and dried. These, as may be proved by analysis of the boys' ideas, give no concepts whatever, and hence it happens that boys, after spending four hours a week for five years upon them, leave school having acquired nothing but a strong distaste for what they call 'history'. Some, by sheer force of memory, learn some of the land marks of the past; but of the land itself, of the men and women whose cha-

* “પણ જે એક મોટી જાહેર શાળાની સાંથે હું વધારે સમજાવવા આવેલા છું તે શાળામાં (અને મદારા ધારવા મુજબ આ એકલી જ શાળામાં નહિ પણ બીજી શાળાઓમાં એ). સમગ્રો સત્ત્વ ખેતીને કાઢી નાંખેલા, મોટા સાર રૂપ પુસ્તક ઉપરથી જનાવેલા, હાનિકારક નદાના સાર રૂપ પુસ્તકમાંથી ઇતિહાસના જનાવેલો ચૂકા નીરસ સાંસાર અને સાલવારીના કોઠા માત્ર શિખવવામાં આવે છે. છોકરાઓની વિચારોત્તું પૂપકરણ કરવાથી માલુમ પડે છે, કે આથી તેમને કંઈ પણ ખ્યાલ આવતો નથી, અને એવું જાને છે, કે તે વિષય ઉપર પાંચ વર્ષ સુધી દર અડવાડીએ ચાર કલાક ગાળ્યા જઈ જ્યારે તેઓ નિરાળ છોડે છે, ત્યારે તેઓને કંઈ જ્ઞાન થયું હોતું નથી, પણ ઉલટો જોને તેઓ 'ઇતિહાસ' કહે છે તેના ઉપર બારે કંટાળો ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. કેટલાક છોકરાઓ દક્ષત યાદશક્તીના બળે કરીને પાછલા કાળના કેટલાક હદીયા ધીમે છે; પણ તે કાળ વિષે, અને જે સ્ત્રી પુરુષોનાં લક્ષણ અને ચરિત્રોથી ઇતિહાસ વધીને હાલની રિયલિટી પહોંચ્યાનો ઇતિહાસ અને છે, તે વિષે તેઓને એક

acters and lives are history of the growth of England to what it is today, they have never had one clear visualization, and therefore have no knowledge whatever."

એક બીજો અન્યકાર એ જ સમ્યક્ધર્મ નીચે મુજબ લખે છે:-

* "The methods (of teaching) chiefly in vogue may be briefly characterised as the epitome methodI take the epitome method first, as the most widely prevalent.....It consists in placing in the hands of the pupil one of those cunningly devised summaries of all English history, thickly seasoned with dates and tables, in which an amazing amount of information is compressed within the narrowest limits, and then expecting the hapless youth or maiden to commit assigned portions to memory.....I have a lively recollection of the compendium to which I devoted many hours of my own school days, the most compendious and systematic

પણ એકબે આત્મ ચરિત્રો હોતો નથી, અને તેથી તે સમ્યક્ધર્મ તેમને દંઈ પણ ગાન હોતું નથી."—Stanley de Brath's Foundations of Success (a plea for Rational Education), p. 144.

* "મુખ્યત્વે કરીને હાથમાં ચાલતી (સિદ્ધાંત) પદ્ધતિઓને સાર રૂપ પુસ્તકની પદ્ધતિ.....કહી શકાય. સાર રૂપ પુસ્તક ચલાવવાની પદ્ધતિ ઘણી જ પસંદગી હોવાથી હું તે વિષે પ્રથમ બોલું છું....આ રીત એવી છે, કે સાલવારી અને કાઠાથી ખૂબ ભરપૂર, ઘણી જ થોડી જગ્યામાં નવાઈ પમાડે એટલી દડીકત સમાવેલી, એવો ઈંગ્લેન્ડના ઇતિહાસનો ચતુર્થાઈથી ઘડી કાઢેલો દંડો સાર વિદ્યાર્થીના હાથમાં ચૂકવે, અને તેમાંથી તે કમનસીબ છોકરા કે છોકરી પાસે મુકર ભાગ ગોળી નખાવે."

આદિ દ્વારા આબેહૂમ ચિતાર બાળકોના મન આગળ ખડો કરવામાં આવે, તો જ આ હેતુ પાર પડે છે. સાધારણ રીતે ઇતિહાસનાં પાત્રોનાં નામ જાણે નિર્જીવ શબ્દો હોય એમ બાળકો ગોખે છે, પરંતુ તે પોતાના જેવાં જ હાલતાં ચાલતાં, ખાતાં પીતાં, દુખ સુખની લાગણી વાળાં માણસો હતાં એમ તેમને લાગવું જોઈએ. એ પાત્રોનાં રૂપ, કદ, દેખાવ, હાવભાવનો ચિતાર બાળકના મનમાં આવવો જોઈએ, અને ઇતિહાસમાં વર્ણવેલું સઘળું કામ જાણે તેઓ બાળકોની રૂબરૂ કરે છે તેવો ભાસ થવો જોઈએ. આવા શિક્ષણ વિના ઇતિહાસ સાર્થક થતો નથી, અને બાળકની કલ્પના શક્તિ કેળવાતી નથી.

- (૨) બીજા વિષયોની માફક ઇતિહાસથી સ્મરણ શક્તિ કેળવાય છે. પરંતુ વગર સમજ્યા શબ્દો, ધણી સાલો, કાર્ય કારણ વગેરેના સમ્બન્ધ વિનાની ધણી હકીકત, આદિ ગોખાવવામાં આવે છે ત્યારે સ્મરણ શક્તિ કેળવાવાના બદલામાં તેના ઉપર અયોગ્ય બોલો બકીને તે નબળી બને છે. સ્મરણ શક્તિ વાસ્તવિક રીતે કેળવવા માટે બનાવો યાદ રખાવતા પહેલાં બાળકના મહેા આગળ તેમનો આબેહૂમ ચિતાર પાડવો જોઈએ, જે કાંઈ શીખવામાં આવે તે સમજવું જોઈએ, અને હકીકત સમ્બન્ધ પૂર્વક આવવી જોઈએ.
- (૩) ઉમ્મરના પ્રમાણમાં ઇબ્સરત ઉપરથી બાળકો પાસે સહેલાં અનુમાનો કઢાવવામાં આવે તો તેમની તર્ક શક્તિ કેળવાય છે. આ કામ માટે શક્તિ અનુસાર બાળકો પાસે અનુમાન કઢાવવાં; અન્યકારનાં અનુમાનો ગોખાવી સન્તોષ પામવું નહિ.
- (૪) ઇતિહાસ શીખનારની દૃષ્ટિ મર્યાદા બહોળી થાય છે, હાલનો વહિવટ જ બસતર છે એવું ખોટું જ્ઞાન દૂર થાય છે, અમુક પ્રજા કેવી રીતે ડગલે ડગલે આગળ વધીને હાલની સ્થિતિએ પહોંચી તેનું જ્ઞાન થાય છે, અને ભૂત કાળના અનુભવ ઉપરથી હાલમાં લોકોએ કેમ વર્તવું તે સમજાય છે. ખાસ કરી દેશવાસી જનોને પોતાની શરતો બુઝાવવામાં મદદ મળે છે, અને પોતાના હકોની સમજ પડે છે.

- (૫) જેમ ઉમ્મર, વધતી જાય છે તેમ ઐતિહાસિક પૂરાવાનું તોલન કરી તેમાંથી ખરા ખોટાની પારખ કરવાની ટેવ પડે છે. છેક બાલ્યાવસ્થામાં બાળક ઐતિહાસિક પૂરાવામાં ઉતરી શકતું નથી, અને છાપેલી ચોપડીમાં લખેલું બધું ખરું છે એમ તે માને છે. છતાં જુદા જુદા ગ્રંથકારો અનેક કારણોથી જુદી જુદી રીતે દહીકત આપે છે તે બધી હમેશ ખરી હોતી નથી. જેમ ઉમ્મર વધે તેમ આ તરફ વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન ખેંચી શકાય છે.
- (૬) ઐતિહાસિક પાત્રો તથા પ્રજાઓના ગુણ અવગુણ, નીતિ અનીતિ, અને તેથી થતી તેમની ચડતી પડતીનું તોલન થવાથી બાળકોને નીતિનું શિક્ષણ મળે છે. આ બાબતમાં પણ શિક્ષકનાં અથવા ગ્રંથકારોનાં અનુમાન ગેભાવી દેવાના બદલામાં શક્તિ અનુસાર બાળકો પાસે કાર્ય દારણનો સમ્બંધ જોડાવી અનુમાન દર્શાવવાં જોઈએ.
- (૭) બાળકમાં દેશભક્તિનો ગુણ ખીતે છે. આ સમ્બંધમાં પ્રેફેસર ફ્રેડરિક રૂપેન્સર લખે છે કે—

“The cultivation of an enlightened, yet earnest, patriotism is one great service, perhaps the greatest, which history can render”.

ફિચ એ બાબતમાં નીચે મુજબ લખે છે:—

“Nor ought we to overlook the necessity for so teaching as to inspire our scholars with a love and admiration for the country we live in.....Patriotism is one of the things which our teaching ought

× “કદાપણ મુક્ત-પણ ઉત્સાહવાળી દેશ ભક્તિ ખિલવવી એ એક મ્હોટી, કદાચ મ્હોટામાં મ્હોટી, સેવા ઇતિહાસ બખવી શકે છે.”

* “આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં આપણા દેશને માટે પ્રીતિ અને ઉચ્ચ ભાવ ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતે તેમને શિખવવાની જરૂર જૂલવી ન જોઈએ. ...દેશ ભક્તિ—જે દેશમાં આપણે જન્મ્યા છીએ તેને માટે અને તેમાં જે દહકો

to cultivate—a rational and affectionate regard for the country in which we have been born, and for the privileges we enjoy in it”.

ગાંધીજી કહે છે કે—

+“The progress of morality and the development of patriotism should always be the two chief objects sought in teaching”.

ઉપર ગણાવેલા હેતુઓમાંથી હાલની ચોપડી કોઈ પણ હેતુ બંધાવે પાર પાડતી હોય એમ જણાતું નથી. તેમાં એક પણ ચિત્ર આપ્યું નથી, કે જોથી પ્રાચીન માણસો, તેમનો દેખાવ, તેમની રીતભાત, તેમની ગૃહવ્યવસ્થા, તેમના દરબાર, તેમનાં મકાન, તેમનું લસ્કર, તેમનો પહેરવેશ, આદિનો ચિતાર જાણકના મન ઉપર પડે. જે વર્ણનો આપ્યાં છે તે પણ એવાં દૂંધાં, સારરૂપ, અને સામાન્ય શબ્દોમાં છે, કે ચિતાર ખડો કરવામાં મદદ કરતાં નથી.* થોડાં દૃષ્ટાન્તોથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે. ખીજા પ્રકર-

આપણે ભોગવીએ છીએ તેને માટે ડહાપણ અને પ્રીતિ યુક્ત બાવ—
“એ આપણા શિક્ષણથી ખીલતી જોઈતી વસ્તુઓમાંની એક છે.”

+“નીતિની વૃદ્ધિ અને દેશભક્તિની ખિલવણી એ બે હમેશાં શિક્ષણના મુખ્ય હેતુ હોવા જોઈએ.”

*કંપરનું લખ્યા પછી માહે એપ્રિલ માસનું “એન્જ્યુકેશનલ રિવ્યૂ” નામનું મદ્રાસનું પત્ર મળ્યું, તેમાં એક લખનાર લાંબી બોવર સેક્રેટરી પરીક્ષા માટે એટલે નવ દસ વરસનાં છોકરાં માટે ટેકસ્ટ બુક કમિટીએ છીતહાસ ભૂગોળ વર્ગરતના ચોપડેઓ ઠરાવી છે તે વિષે ટીકા કરે છે. એ ટીકામાંથી આદિ થોડો ઉતારો કરીયું તો તે અયોગ્ય નહિ ગણાય. તે લખે છે કે—

“Such (books) as are intended for use in Lower Secondary Schools should not belittle books with a good deal in them, but rather big books with very

છુની સરમાં (પૃષ્ઠ ૬) બીજાં મત વિષે મન્યકારો લખે છે કે—“ આત્મ-
જ્ઞાની ચક્રતી ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ વરસ સુધી રહી. તેઓની સત્તાથી

little in them, and that little suitably treated. in
suitable language. For example, the history books
for beginners should deal in the simplest possible
language only with the main events and the main
personages with special reference to *action, personal
adventure, and personal characteristics.....*”.

સદરકુ પરીક્ષા માટે સિંક્લેર કૃત દિ-દેનો ઇતિહાસ ડ્રાવવામાં આ-
વ્યો છે તે વિષે સદરકુ લખનાર ટીકા કરે છે કે,

“On p. 7 of Sinclair's outlines of Indian His-
tory, we read—

‘The Government was of a patriarchal type. The Raja
was Raja by divine right and his power was absolute’.

Are not sentences like these responsible for the
hazy notions of the the meanings of many words
so often exhibited by the students of the Secondary
and College classes.....?

Page 11—Gautama finally devised a New Faith. He de-
clared that happiness was to be obtained by self-control and
love to others. He believed in transmigration and declared
that freedom from a continual succession of births was only
to be obtained by giving up all sin, whether in thought, word,
or deed. He that could do this would enter Nirvāna, i.e., would
be annihilated’.

Is not this, in the language of Thring, teaching
new and unknown facts by talking Chinese? Whe-
ther the Budhists will ever be annihilated or not,
our children are pretty sure to secure annihilation
of their spirits and mind under a short course of a
book like this”.

ઉપરનું લખાણ આપણી પ્રાથમિક નિશાળો માટે રચાતી ગ્રામ્ય શિક્ષણ
પુસ્તકોમાં લાગુ પડે છે.

લોકો કંટાળી ગયા હતા અને તમામ જ્ઞાતિના લોકો ધર્મ ભ્રષ્ટ થઈ ગયા હતા. આ કારણે લીધે બૌદ્ધ મતનો ફેલાવો થયો.” આ વર્ણનથી તે કાળની લોક સ્થિતિનો ચિતાર આપતો નથી. આજણોની શી સત્તા હતી ? તેઓ લોકો ઉપર શો અબસાર બજાવતા હતા ? તેઓ શો બુદ્ધમ કરતા હતા કે લોકો તેમનાથી કંટાળ્યા હતા ? લોકો ધર્મ ભ્રષ્ટ થયા હતા એટલે શું ? તેઓ દુરાચારી થયા હતા ? તેઓ અધર્મનાં શાંકામ કરતા હતા ? આ વગેરે અનેક પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે તેનો ઉત્તર ન આપતાં આ પુસ્તક માત્ર અમુક સામાન્ય શબ્દો ગોખાવે છે. કુપરના પેરેગ્રાફ પછી છ લીટીમાં ગાત્રમ બુદ્ધનું વૃત્તાન્ત પતાવી દીધું છે, અને આઠ લીટીમાં તેના સિદ્ધાન્ત આપ્યા છે તે બાળકથી પૂરા સમજાયતેમ નથી. સાર પછી સાતમે પાને ચાર લીટીમાં ધરાની લોકોની સ્વારીનું વર્ણન પતાવવામાં આવ્યું છે, “બુદ્ધના મરણ પછી થોડાં વરસમાં ધરાનના જાદુશાહ દારાએ હિન્દુસ્તાન પર ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૧ માં સ્વારી કરી, અને સિન્ધુ નદી ઓળંગી પંજાબનો ક્રેટલોક મુલક જીત્યો. સૌ અમલ કરવાને એક હાકેમ મૂકી તે ઇ.સ. પૂર્વે ૫૧૮ માં ધરાન ગયો.” ધરાન તે શું ? તેની સત્તા ક્યાં સુધી પહોંચતી હતી ? દારાને શા માટે પંજાબ તરફ આવવું પડ્યું ? તેનો કોણે શો અપરાધ કર્યો હતો ? તે કંપી રીતે હિન્દુસ્તાનમાં પહોંચી શક્યો ? વચમાં કાંઈ નડ્યું કે નહિ ? તે વખત પંજાબમાં કોનો અમલ હતો ? તેની સામે કોઈ ચક્રું કે તેને વગર લોકો મુલક મળ્યો ? ક્યાં સુધીનો મુલક તેને તાળે ચયો ? “ક્રેટલોક” મુલક એટલે શું ? દસ ગાઉ, પાંચ ગાઉ, એક ગાઉ જેટલો. કેં વધારે, ઓછો ? ઇ. સ. પૂ. ૫૨૧ થી ૫૧૮ સુધી ત્રણ વરસ દારા આ દેશમાં રહ્યો તેટલી લાંબી મુદત તેણે શું કર્યું ? પંજાબના “ક્રેટલોક” મુલકથી જ તેને શા માટે સન્તોષ થયો ? તે આગળ કેમ વધ્યો નહિ ? ધરાની સુખાઓએ પંજાબમાં ક્યાં સુધી ધરાની અમલ ચલાવ્યો ? આ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવામાં આવ્યું નથી, અને બાળકની બિજાસા તૃષ્ઠ થયા વિના રહે છે, અથવા તે વગર સમજાવના થોડા શબ્દ ગોખે છે. ચોથા પ્રકરણની શરૂઆતના એક પેરેગ્રાફમાં બૌદ્ધ ધર્મની પડતીની હકીકત આવે છે, અને સાર પછી દસ લીટીમાં જૈન ધર્મની શરૂથી આજ સુધીનો સઘળો ઇતિહાસ પૂરો થાય છે. આ દેશમાં જૈન માર્ગ બહુ અમલ ચલાવે છે, અને તેણે આખા દેશની રીતબિત કુપર વણી અસર કરી છે. છતાં તેને દસ જ લીટીમાં પતાવ્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ તેનાં

મોટા તીર્થંકર અને ધર્મપ્રવર્તક મહાવીર સ્વામી, જે જોતમ
 ખુંદના સમકાલીન હતા, તેમનું નામ પણ આવતું નથી. ખારમે પાને
 ત્રણ ચાર લીટીઓમાં રજપૂતોની હત્પતિ આપી છે તે બિલકુલ સન્તોષ-
 કારક નથી. તેરમા પાનાની શરૂઆતમાં લખ્યું છે કે, “મુસલમાનો
 હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા સારે ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં બંગાળા, કનોજ, મેવાડ,
 ગુજરાત, દિલી, યંગળ, એ મોટાં રાજ્યો હતાં.” પ્રાન્તોનાં નામ વિના
 ખીજી કાંઈ જ દહીકત આપી નથી, કે એ મુસલમાની રિયતિ નિયે છોક-
 રાંના મન પર કાંઈ ચિતાર પડે. તેની નીચે દક્ષિણનાં પાંડ્ય, ચોળ,
 અને ચેરા વંશનાં રાજ્યો ગણાવ્યાં છે તેનું પણ તેનું જ છે. દરેક રાજ્યનો
 વિસ્તાર ક્યાંથી ક્યાં સુધી હતો. રાજા કઈ જાતના કેવા હતા, લોકો
 કેણુ અને કેની રીતબાત વાળા હતા, તેમની સમૃદ્ધિ કેવી હતી, તેમની
 અહતી, પડતી કેમ થઈ, વગેરે કાંઈ જ ચિતાર આપવામાં આવ્યો નથી. માત્ર
 પ્રાન્તોનાં નામ જોખવાનાં છે. ઉત્તર હિન્દુસ્તાનનાં રાજ્યો, ગણાવ્યાં છે
 તેનાં ગાળવાનું નામ જ નથી, જોકે પાછળથી અસ્તમશે માગવા છત્સું
 ઝોમ’ બતાવ્યું છે. ભોજ જેવો રાજા આખા હિન્દુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ થઈ
 ગયો છે, અને તેણે વિદ્યા હુતરને પુષ્કળ ઉત્તેજન આપેલું છે, છતાં તેનું
 નામ સુદાં આવતું નથી મુસલમાનો આવ્યા તે વખતનાં ઉત્તર અને દક્ષિ-
 ણ હિન્દુસ્તાનનાં રાજ્યોનાં નામ ગણાવ્યા પછી શાલિવાહનની દહીકતનો પાંચ
 લીટીનો પેરગ્રાફ આવે છે, એટલે કાળક્રમ પણ સાચવવામાં આવ્યો નથી.
 શાલિવાહનની દહીકત આ પ્રમાણે આપી છે: “ઇ. સ. ૭૮ માં ગોદાવ-
 રીને તીરે આવેલા પેણુ શહેરમાં શાલિવાહન નામનો મોટો રાજા થયો.
 એ કુંભારનો પુત્ર હતો, પણ જોઈ લોકોના લુલ્લભથી તેણે આજ્ઞ-
 હોને છોડાવ્યા માટે આજ્ઞાએ તેનો શક અશ્વાઓ. એ શક દક્ષિણમાં
 હજી આવે છે.” આટલેથી શાલિવાહનની દહીકત પૂરી થાય છે. શાલિવા-
 હન કુંભારનો છોકરો હતો. સારે રાજા શી રીતે થયો ? તે મોટો રાજા
 હતો તો તેના રાજ્યનો વિસ્તાર ક્યાંથી ક્યાં સુધી હતો ? તેના રાજ્યની
 અને લોકોની સમૃદ્ધિ શી હતી ? જોઈ લોકો શો ગુલમ કરતા હતા ?
 આજ્ઞાને મારવા બાધતા હતા ? તેમને લૂટવા હતા ? જોઈ ધર્મ ગુલમી
 હતો ? સાંતમે પાને લખ્યું છે કે જોઈ ધર્મ લોકોને ધણો પ્રિય થઈ પડ્યો
 હતો અને તેમાં વિદ્વાન આજ્ઞા તથા ક્ષત્રિયો દાખલ થયા હતા, એ
 વાત ખોટી છે ? જો ખરી હોય તો એ ધર્મ ગુલમી ક્યારે અને શા

કારણથી યંવા માંડયો ? અશોક રાજાએ પોતાના લેખોમાં બાહ્યો તથા બાંદ સાધુઓને સરખી રીતે માન આપવાનાં પ્રમાણ લખ્યાં છે, એ વહિવટ-કારે બદલાયો ? શાસિવાદને બાહ્યોને બાંદોના જુલમથી છોડાવ્યા. સારે બાંદોનું શું થયું ? તેમને ગારી નાંખ્યા ? હાંકી કાંટયા ? જોમાંથી કશાનો આ ચોપડી ખુલાસો કરતી નથી. શાસિવાદનની જે હકીકત આપી છે તે ખીજા ંચે સાથે મળતી નથી. સંવત ૧૪૦૫ માં રચાયેલા ચતુર્વિંશતી પ્રબંધનો કર્તા શાસિવાદનને બાહ્યોનો પુત્ર કહે છે, અને લખે છે કે તે પોતાની મા તથા બે મામાઓ સાથે કુંભારને લાં રહેતો હતો, અને વિક્રમનો સમકાલીન હતો. હાલના વિદ્વાનો શાસિવાદનની હયાતી વિષે સંકા લે છે, અને કહે છે કે ઇ. સ. ૭૮ માં ચાલેલો શક શાસિવાદનનો નહિ પણ કનિષ્ક રાજાનો છે. પછીનાં બે પ્રકરણોમાં ગંજનથી અને ગોરી વંશનું, તથા મહમદ ગઝનવી તથા શાહાજુદીન ગોરીની સ્વારીઓનું વર્ણન આપ્યું છે, તે પણ તેનું જ લખ્યું અને અસંતોષકારક છે. મહમદની સ્વારીઓનાં, અને પૃથુરાજ તથા શાહાજુદીનનાં યુદ્ધોનાં આગેદ્વજ વર્ણન આપી શકાત, પણ તેવો પ્રયાત કરવામાં આવ્યો નથી. સાર પછી દિલ્હીના ખુસલગાન બાદશાહેનો ઇતિહાસ શરૂ થાય છે, તેમાં દરેક બાદશાહનું નામ થોડી સમ્બંધ-વિંતાની લૂખી હકીકત સાથે કે તે વિના આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. શરૂની થોડી લીટાઓમાં અસ્તમશને પતાવ્યો છે. તેને વિષે લખ્યું છે કે, “એ પ્રથમ કુતબુદીનનો ગુલામ હતો. તેણે ૧૨૧૭ માં સિન્ધ પ્રાંત તાબે કર્યો, કારણ કે તેનો હાકેમ સ્વતંત્ર ચર્ચાયો હતો. સાર પછી બંગાળનાં હાકેમે બંડ ઉઠાવ્યું, તે સમાગી તે પ્રાંત પણ લીધો. પછી તેણે રજપૂતો સાથે લડાઈ કરી. ૧૨૨૬ માં ગાજવા પ્રાંત કમળે કર્યો, અને ૧૨૩૧ માં ગ્વાલીઅર, હજ્જન, અને રિન્તમ્પુર એ પ્રાંતો પણ તાબે કર્યા.” રાજાનું નામ અને તેની થોડી લડાઈઓ તથા સાત્રો, એનું નામ ઇતિહાસ એનું આ અન્યકર્તાઓ સમજતા નજાય છે. અસ્તમશના વખતમાં રૈયતની શી સ્થિતિ હતી તે જણાવવાની તેમને અગત્ય લાગી નથી. રાજાની લડાઈઓમાં પણ પ્રાંતોનાં નામ સિવાય બીજું કંઈ વર્ણન નથી. અસ્તમશે માગવા વગેરે પ્રાંતો જીતા લાં રાજા કાંઈ હતા, રાજાની શી સ્થિતિ હતી, મુલક એકદમ જીતાયા કે કાંઈ કદ પડ્યું, વગેરે વર્ણવવાની જરૂર નજાય નથી. “તેણે રજપૂતો સાથે લડાઈ કરી”

એમ મોઢમ લખ્યું છે, એ રજપૂતો કયા અને ક્યાંના ? તેઓ શો ધ-
ન્ધો કરતા હતા ? તેમની સાથે શા માટે લઢવું પડ્યું ? તેથી પરિણામ
શું થયું ? એ રજપૂતોની અને બીજા લોકોની સ્થિતિ ઉપર તેથી શી
અસર થઈ ? આમાંના કોઈ પ્રશ્નનો જવાબ નથી. એ રજપૂતો કોણ અને
ક્યાંના હતા તેટલું જણાવવાની પણ અન્યકર્તાઓ તરફી લેતા નથી. ત્યાર પછી
ત્રણ સીટીમાં રકતુદીનની હકીકત આ મુજબ આપી છે: “અલ્તમશના મરણ
પછી તેનો પુત્ર રકતુદીન ગાદીએ બેઠો. પણ તે ધણી માઠી ચાલનો હોવાથી
તેને પદમ્પદ કરી તેની બહેન રજાબા બેગમ ૧૨૪૬ માં ગાદીએ બેઠી.” આટ-
લામાં રકતુદીનનો ઇતિહાસ પૂરો થાય છે. તે માઠી ચાલનો હતો એમ
ઠહેવામાં આવ્યું છે તેનો અર્થ શો ? તે રંડીબાજ હતો, દારૂ પીતો હતો,
રેવતને લૂંટતો હતો, લોકોને બાંધી મારતો હતો, ગેર ધનસાફ
કરતો હતો, લોકોની સ્ત્રીઓને પકડી જતો, અમીરો અને વજી-
રોને કેદ કરતો હતો ? સામારે એને માઠી ચાલનો કહો તેનો જવાબ
નથી. “ માઠી ચાલનો હતો ” એવા અર્થ સ્પષ્ટ મોઢમ શબ્દો બાળ-
કોને ગોખાવવા એ બર્ફું દાનિ કારક છે. બાળ ઇતિહાસનું કામ એ છે,
કે જે માણસની વાત ચાલતી હોય તેનાં કૃત્યોનું એવું વર્ણન
આપવું, કે તે માણસ સારો હતો કે ખોટો તેની સમજ બાળકોને
ચોતાની બેઠે પડી જાય, અને તેઓ સહેલથી તેવા અનુમાન ઉપર આવી
શકે. કૃત્યોના કોઈ જ જ્ઞાન વિના માણસ સારો કે માઠો હતો એવું
અન્યકારનું અનુમાન ગોખાવવું એ બરાબર નથી. રકતુદીન પછી રજા-
બા બેગમની હકીકત આવે છે તે પણ ત્રણ જ સીટીમાં પતાવી છે. “ એ
સુલતાના ધણી ચંચળ અને રાજ્ય દરવામાં કુરાળ હતી. ” આનો
અર્થ શો ? એણે શી ચંચળતા કે કુરાળતા બતાવી ? લશ્કર લઈ મ્હોટી
લડાઈઓ કરી ? નવા મુલક કબજે કર્યા ? રેવતના દર ઝોંજા કર્યા ?
લોકો વારતે કયા સુખદાયી કામના બાંધ્યા ? રાજ્યની હોસનથી ધર્મદાનાં
કર્મકામ કર્યા ? રાજ્યનું બંધારણ મજબુત કર્યું ? એ બાઈને ચંચળ અને
કુરાળ શા માટે કહી તે જણાવવાની અન્ય કર્તો તરફી લેતા નથી, અને
બાળકને ખ્યાલ ન આવે એવા માત્ર મોઢમ શબ્દો ગોખાવવાનો પ્રયત્ન

‘કરે છે. ત્યાર પછીની છ લીટીમાં રજીઆ બેગમ પછીના ત્રણ આદશા-
હોની હકીકત સમાઈ ન્યય છે * ત્યાર પછી પણ જે હકીકતો આપી
છે તે આવી જ રીતની છે, અને વરમવારીની લાગી લાગી ટીપોઈ
ધણી પાનાં બનેા છે.

આપણા ત્રીજા ધોરણમાં આવતા ગુન્ગતના ઇતિહાસની પણ
એ જ ખામી છે. જુઓ નીચેના પેરેગ્રાફ—

“યોગરાજ તેના ખાપ જેવે પ્રતાપી હતો. તેણે રાજ્યમાં અને
ઉપજમાં વધારો કર્યો, અને લોકોને સુખી કર્યો. તે લઠાઈમાં ચતુર અને
શૂરો હતો, તેમ તે બહોલો પણ હતો. શેઠરાજે પણ રાજ્યનો વિસ્તાર
અને દેશની દોષત વધારી. એના પછીનો ત્રીજા રત્નાદિસ માગ ગુણ
માટે વખણાયો છે. તે પોતાનું વચન પાળનાર, સચો, શૂરો, અને અગ્રે
બળવાન હતો. લુચ્યા, ચોર, ઠગારા, વગેરે આપરાંતીઓને દેશમાંથી કાઢી
મૂકી તેણે પ્રજાને સુખ દીધું. સામંતસિંહ નામનો ને દુર્ગુણી હતો. વાના-
જના નરવંશમાં એ છેલ્લો રાજા થયો.”

આવડા એક ન્હાના પેરેગ્રાફમાં વનરાજ પછીના બધા આવડા રાજા
ઓનો ઇતિહાસ પૂરો થાય છે. મન ઉપર છત્રી પડે તેવી કાઈ વિગત આપી
નથી; માત્ર દરેક રાજા માટે યોગ યોગ સામાન્ય શબ્દો આપ્યા છે, ને છાંટાં
વગર સમજે ગોખે છે અને પરીક્ષા વખત પોપટની પેટે બોલી ન્યય છે. યોગરાજ
જાને પ્રતાપી કેમ કહ્યો ? તેણે પ્રતાપનાં કયાં કામ કર્યા ? આ કામોના વર્ણન
વિના બાળકોના મગજ ઉપર તેના પ્રતાપની છત્રી કેમ પડશે ? તેણે રાજ્યમાં
અને ઉપજમાં શો વધારો કર્યો ? વનરાજના મોત વખત રાજ્યનો સિતાર
ક્યાંથી ક્યાં સુધી હતો ? તેમા તેણે કયો સુવક વધાર્યો ? ઉપજ પણ પહેલા
કેટલી હતી અને તેના વખતમાં કેટલી યઈ ? તેણે લોકોને શું ગુણ આપ્યું ?
કામદા નવા બાંધ્યા ? વાવ, ફૂવા, વગેરે ચણાવ્યા ? દર માફ કર્યો ? તેનાં
ક્યાં કામોથી લોકોને સુખ મળ્યું ? તે લઠાઈમાં ચતુર ને શૂરો હતો ને કેમ
જણાય ? કઈ લઠાઈઓ લડ્યો ? ક્યા તેણે ચતુરાર્થ અને શ્રાતાન બતાવ્યું ?
આવી વિગતો વિના માત્ર સામાન્ય શબ્દો ગોખાવવાથી બાળકના મગજ
ઉપર કદી ચિતાર પડતો નથી, અને તેની કલ્પના કે ટ્રાકેસિંગ કેવળાતી
નથી. શબ્દ ગોખણ એ જ આવા ઇતિહાસનું પરિણામ છે. વિગત ઉપરથી
પછી સામાન્ય ઉપર જવાનું કદી જૂલુડું વેઈતું નયો.

ઉપરની હકીકતથી જણાયું હશે કે સામે, લઘુકાળનાં નામ, રાજાઓનાં નામ, તેમની વંશાવળીઓ, વગર સમ્યક્ધર્મી યોદ્ધા તરફ હકીકત, અને બાળકો ન સમજે તેવાં કેટલાંક સામાન્ય અનુમાનો ગોખાવવા સિવાય આ ચોપડીને બીજી હેતુ નથી. તેમાં બાળકની કલ્પના શક્તિ કેળવાય તેવું એક પણ મિત્ર કે વર્ણન નથી. વળી બાળકો પાસે અનુમાન કરાવવાને સાધન રૂપ યદ્યપિ તેથી વિગતો આપવાની બદલામાં અન્ય કલાઓ યોગ્ય સામાન્ય શબ્દોમાં પોતાનાં કે બીજા અન્યકારોનાં અનુમાન આપે છે તે બાળકોએ ગોખી કાઢવાનાં છે, 'એટલે તેમની તર્કશક્તિ કેળવાય તેમ પણ નથી. પ્રજાની અસલ સ્થિતિ કેવી હતી, અને ડગલે ડગલે કેવી રીતે અને કેવે પગથીએ બદલાતી બદલાતી હાલની સ્થિતિએ પહોંચી છે, તેનું પણ કાર્યકારણના સમ્યક્ પૂર્વક યથાસ્થિત વર્ણન નથી, કે બાળકો વ્યવહારિક હડાપણ સંપાદન કરે. એટલે ઇતિહાસ શિખવવાના જે હેતુઓ ઉપર ગણાવ્યા છે તેમાંનો કોઈ આ પુરતકથી પાર પડતો નથી.

બાળકોમાં સ્વદેશ પ્રીતિ ઉપર દરવી એ ઇતિહાસના શિક્ષણનો એક અગત્યનો હેતુ છે એમ ઉપર જણાવ્યું છે, અને તે વિષે કેટલાક માન્ય અધિકારીના અભિપ્રાય પણ ટાંક્યા છે. આ સમ્યક્ધર્મી દંતર સાહેબ પોતાના હિન્દના દંડા ઇતિહાસની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે—

“Short Indian histories, as written by Englishmen, usually dismiss the first two thousand years of their narrative in a few pages, and start by disclosing India as a conquered country. This plan is not good, either for Europeans in India, or for the natives; nor does it accord with the facts. So long as

“ઇંગ્રેજોએ લખેલા હિન્દના દંડા ઇતિહાસો ઘણું કરીને પહેલાં બે હજાર વરસની વાત યોડાં પાનાંમાં પતાવીદઈ એકદમ હિન્દનું જીતાયેલાં દેશ તરીકે દર્શન કરાવે છે. હિન્દના યુરોપીઓને ગાટે નેમ જ દેશીઓને માટે

Indian history is presented to the Indian youth as nothing but a dreary record of disunion and subjection, our Anglo-Indian schools will never become the nurseries of a self-respecting nation."

હવે સાહેબનું લખતું અક્ષરશઃ ખરું છે, અને તેઓ ઈંગ્લેન્ડ અન્યકારોની જે બૂલ કાઢે છે, તે જ બૂલ આપણા આ પુસ્તકના અન્યકારોએ કરી છે. તેમણે ગુજરાતનાં બાળકો માટે ૨૦૩ પાનાંનો ઇતિહાસ લખ્યો છે, તે પૈકી એ બાળકોના હિન્દુ પૂર્વજો માટે માત્ર ૧૩ પાનાં આપવાનું તેમને દુસ્સ લાગ્યું છે. એ હિન્દુ પૂર્વજો આફ્રિકાના હબસી કે અમેરિકાના વેસ્ટ ઇન્ડિયન જેવા ઇતિહાસ વિનાના જંગલી સોડા નહોતા. તેમણે બળવાન રાજ્યો રચાયાં હતાં, ધણી સુધારા કર્યા હતા, ધણી સમૃદ્ધિ પેદા કરી હતી, દુનિવડામાં નામીયા ધવા હતા, વિદ્યાનો ખજો વધારો કર્યો હતો, મહારવાનાં શાઓ બાંધ્યાં હતાં, અને ધણી જગરા ધર્મ રચાયા હતા. છતાં આવા પૂર્વજો માટે ૧૩ જ પાનાં જેટલી ટૂંકી નમાલી હકીકત આપીને મુસલમાન વંશના રઠનુદીન, ખહેરામ, મસાફદ, નાસરુદીન, કૈફુઆદ, સૈયદ બાદશાહો, પાછલા વખતના નિર્માલ્ય મોગલ બાદશાહો, વગેરે સધળાનાં નામ, સાલો, અને સમ્બન્ધ રહિત નિઃસાર હકીકતથી ધણાં પાનાં ભર્યા છે એ બરાબર કહ્યું નથી. હમે ઉપર કહ્યું છે, કે બોલ જેવા પ્રતાપી હિન્દુ રાજાનું નામ સુદાં આપ્યું નથી, સારે દિલ્હીના સૈયદ, સોદા, વગેરે નિર્માલ્ય સત્તાદીન કહેવાતા બાદશાહોનાં નામ અને સાલોથી કેટલાંક પાનાં નકામાં રોક્યાં છે. આવા ઇતિહાસથી બાળકોને પોતાના પૂર્વજો માટે માત્ર તથા સ્વદેશને માટે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી, અને ઇતિહાસ શિખવવાનો એક અગત્યનો રેતુ નિષ્પ્રશ્ન બધ છે.

આવી રચના સારી નથી, અને તે બનેલા બનાવોને મળતી પણ નથી. હિન્દના તરફોને હિન્દના ઇતિહાસમાં કુસંધ અને પરાધીનપણાનો ખેદ જનક નેવાલ માત્ર આપવામાં આવશે, ત્યાં સુધી ઈંગ્લેન્ડ રાજ્યે રચાપેલી આપણી નિશાળો સ્વમાન ખારણુ કરનારી પ્રજા તૈયાર કરનારાં આન બનશે નહિ."

બાળકોને માટે લખેલા ઇતિહાસમાં દરેક રાખતું નામ, સાલ, અને દંડી હકીકત આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ બૂલ છે. કોની હઈ હકીકત આપવી અને હઈ ન આપવી એમાં ધણા વિવેકની જરૂર છે. ન્દાનાં બાળકોએ જ્યોત ઇતિહાસ સળંગ શીખવો જોઈએ એવી જરૂર નથી. અગત્યના કાળોની મ્હોટી મ્હોટી બાબતો લઈ તેમનું બાળકોથી સમગ્રમ તેવી વિગતો સાથે વાર્તા રૂપ વર્ણન થાય, અને જે કાળ અગત્યના ન હોય તે સમગ્રમા મૂકી દેવામાં આવે, તો બહુ સંખ્યાથી થયા વિના બાળકોને ઘટે તેવો ઇતિહાસ લખી શકાય.

મિ. ગાંધિક બાળકોના ઇતિહાસ સાર નીચેનાં પગથીયાં ગણાવે છે:-

- “(૧) વાર્તાઓ—વાર્તાઓથી શરૂ કરવું. બાળકોને વાર્તાઓ ગમે છે, અને તે રસ ભરી રીતે કહેવામાં આવે તો તેમને આનંદ થાય છે. સ-રમાં વિગત બહુ આપવી નહિ, પણ બાળકોને રસ તથા ગમત પડે તેમ કરવું. વાર્તામાં મનુષ્ય સ્વર્ગાવ દાખલ થવો જોઈએ, અને સાદા રૂપમાં માણસોની રીત જાત, તેમનાં કામો, અને હેતુઓનું વર્ણન આવવું જોઈએ. વાર્તાઓને જેમ જાને તેમ રસ પડે તેવી કરવી. નીચેના પ્રકારની વાર્તાઓમાં બાળકને રસ પડશે:-
- (ક) અરિત્રો—જેવાં કે, બોડીશિયા, આલક્રેડ, બેકેટ, રોથામંડ, મોસેસ, બ્રદ્યાક પ્રિન્સ, સેડી જેન ગ્રે, રાજિન લૂડ, વગેરે.
- (ખ) બખેરા—વોટ ટાલ્લરનો, જેક કેડનો, પર્સિનો, ગન પાલ્ડર પ્લોટ, ચારીરોનો, વગેરે.
- (ગ) મુદ્દા—ડેન્સ લોકોના હુમલા, હેરિટ્ગસનું મુક, કુએડો, બાનો-કનન, બ્રુકુની લડાઈ, વગેરે.
- (ઘ) પરચૂરણ બિનાઓ—રનીમીડ આગળનો મેળાપ, ન્યૂ ફોરેસ્ટ (નવા જંગલ) ની બનાવટ, સાહજનદા વુલ્ફમનું રૂખું, લન્ડનની મરકી, પહેલું સંમહરયાન, વગેરે.

* મિ. ગાંધિક ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસમાંથી દર્શાવેલા આપે છે, તેને બદલે આપણે તેના જેવાં જ દિવસનાં દર્શાવેલા પસંદ કરવાં.

આવી વાર્તાઓથી મનોભાવ ઉત્કેસાય છે, તેથી બાળકોને ઘણો રસ લાગે છે.... તેમની દૃષ્ટિનાનો પણ પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે, તેથી તેમની ગજા વધે છે. આવી વાર્તાઓ સાંભળવાથી બાળકોના મનો-ભાવ ખીલે છે, અને માનસ ચાલીઓ દહે છે કે બાળકોને - રમતો અને મોજગાજાની બેટલી જરૂર છે તેટલી જ મનોભાવની ખિલવણીની જરૂર છે. આવી વાર્તાઓથી બાળકને દિગ્મત, સદ્ગુણ, અને ક્ષેત્ર માટે પ્રેમની લાગણી યર્ષ આપે છે, નહારાં કામો તરફ ગુસ્સાની અને તિરસ્કારની લાગણી પેદા થાય છે, તેમ જ પોતાની જાતનું અભિમાન, સ્વદેશ તરફ પ્રીતિ, વગેરે જાણી શકે છે.

(૨) જન્મચરિત્રો—વાર્તાઓ પછી બીજું પગધીઉ જન્મચરિત્રોનું છે. વાર્તાના રૂપમાં ઉપર જે જન્મ ચરિત્રો લેવાનું હતું છે તેના કરતાં હવે લેવાનાં ચરિત્રો વધારે પૂર્ણ અને ખુદ્ધિ દેખાવે એવાં હોવાં જોઈશે. તે એવા અને તે ઉપરનાં ધોરણોમાં ઉપયોગી થશે.

(૩) ધિનાઓ—ઉપર વાર્તાઓના ગયાળા નીચે “પરચૂરણ ધિનાઓ” ગણાવી છે તેવી ધિનાઓ આ પગથીઆમાં લેવાની છે. પણ તે હવે વધારે પૂર્ણ, અને રસ ખોવા વિના વિચાર કરવો. પડે તથા ખુદ્ધિ દેખાવે તેવા રૂપમાં આવવી જોઈશે. તેમાં દરીઆ અને ખુદ્ધી-પરના પ્રવાસો, યુદ્ધો, બળવા, મરકો, બહુ પ્રસિદ્ધ કાવ્યો, વગેરેનાં વર્ણન આવવાં જોઈશે.

(૪) જમાના—અમુક એક કે વધારે કાળ લઈને તેમનો વધારે વિગત સાથે ઇતિહાસ સિખવો. આ પગથીઆમાં પણ ઘણું જાગે તે જમાનામાં થઈ ગયેલાં નામંદિત આણુઓનાં જન્મ ચરિત્રો કાઢી ઇતિહાસ સિખવાશે. એ મુદ્દતમાં થઈ ગયેલાં રાજાઓનાં રાજ્ય પ્રમાણે અનુક્રમ લઈને પણ હવે ઇતિહાસ સિખવાને દરકતનથી રાજ્યોના કંઈ મુજબ ઇતિહાસના પાઠો બાળકોનો અભ્યાસ ઘણો વધ્યા પછી ઊંચાં ધોરણોમાં આપવાના છે. ઇતિહાસ સારો સિખવો હોય, તે શરૂમાં રાજ્યોનો કંઈ લેવો નહિ.

આગળ શીખેલી હકીકતનું પુનરાવર્તન કરતાં તેને યોગ્ય રીતે ગોઠવવા માટે, અને જે રામના વખતમાં તે બની હોય તેની સાથે સમ્બન્ધ જોડવા માટે એ ક્રમનો ઉપલ્લાં ધોરણોમાં ઉપયોગ કરવો."

મિ. ગાર્લિંક જે ક્રમ બતાવે છે તેની સાથે શિક્ષણ પદ્ધતિના બીજા અન્યકારો મળતા આવે છે, અને માનસ શાસ્ત્રીઓ પણ તેવો જ અભિપ્રાય આપે છે. નીચેનાં ધોરણોનાં ન્દાનાં બાળકોને સળંગ ઇતિહાસ શિક્ષવવાની જરૂર નથી. તેમને ઇતિહાસની શરૂઆત રસભરી અને મનોભાવ હરકેરે એવી વાર્તાઓથી કરાવવી. અને તે ઉપરથી પછી જન્મ ચરિત્રો ઉપર ઉતરવું. છેક ઉપલાં ધોરણોમાં સળંગ ઇતિહાસ શિક્ષવવાનું શરૂ થાય સાં પછી નાગાર્હિત પુરુષોનાં જન્મ ચરિત્રો ચાલુ રાખવાં. ઇંગ્લન્ડનાં પ્રાથમિક ધોરણો : જેવાથી જણાશે, કે સાં હલકાં ધોરણોમાં

૧. * ઇંગ્લન્ડનાં ધોરણોમાં ઇતિહાસનો ક્રમ નીચે મુજબ કરાવ્યો છે—
ધો. ૧,૨—ઇંગ્લન્ડના ઇતિહાસને લગતી સહેલી વાર્તાઓ.

ધો. ૩—ઇ. સ. ૧૪૮૫ સુધીના ખ્રિસ્તી ઇતિહાસમાંથી બાર વાર્તાઓ
- અથવા સહેલાં જન્મચરિત્રો, જેવાં કે—પ્રાચીન ખ્રિસ્તી, ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રવેશ, મહાન આક્રમ્હ, નોર્મન વિજય, બીન્ને હેન્રી, પહેલો રિચર્ડ અને ક્રોએડો, જહોન અને ગેમના કારટા, પહેલો એડવર્ડ, સ્વામ સુવરાજ અને ક્રેન્ચ વિગ્રહો, ગુલામની લડાઈ.

ધો. ૪—ઇ. સ. ૧૪૮૫ થી ૧૬૮૮ સુધીની ત્રીસ વાર્તાઓ અને જન્મ ચરિત્રો, જેવાં કે—પહેલું જાણખાનું, અમેરિકાની શોધ, હાર્ડિનલ વુલ્ફસી, આર્મો હેન્રી, ઇલિઝાબેથ, સ્પેન સાથે નૌકાયુદ્ધ, ડ્રેક, રેલે, શેકસ્પિયર, અમેરિકા જતા યાત્રાળુઓ, પહેલો આલ્ફ્રેડ, કોમવેલ, નૌક, બીન્ને જેમ્સ.

ધો. ૫—ઇ. સ. ૧૬૮૮ થી હાલના વખત સુધીની ત્રીસ વાર્તાઓ અને જન્મ ચરિત્રો, જેવાં કે—ત્રીન્ને વુલ્ફમ, માર્લબરો, સર રોબર્ટ વોલ્ફોલ્ડ, ક્લાઈવ, એથમ, વુલ્ફ, વોરન હેસ્ટિંગ્સ, કમ્પાન ફ્રેન્ક, અમેરિકા સ્વતંત્ર થયું તે વિગ્રહ, પિટ, નેલ્સન, વેલિંગ્ટન, પહેલું

(૫) સમાન્ય પદાર્થો—સામાન્ય વાપરમાં આવતું મીઠું; સોડા (આરો), ફટફટી, કપૂર, મંધક, બરફ, યખ, જિન, રૂ, ટાંકેણીઓ, અને સોયો.

(૬) જનાવટી પદાર્થો—રોટલી, ગાખણુ, ખેળ, લાલી, પગેરે.

પાઠ ૧ લો.

રંગ—રંગોના પાશ અને સુરખી—લાગ ૧ લો.

છોકરાઓને નીચેના રંગનાં પત્તાં, કાગળ, અથવા જિનના દોરા આપવા:- શુદ્ધ લાલ, પીળો, આસમાની, ફિરંગી, લાલચોળ, બપકાદાર; ખુશ્કો રાતો, શુદ્ધાખી, અને માંસનો રંગ.

આ પગથીએ પહોંચતા સુધીમાં બાળકોને મૂળ અને મિશ્ર રંગ પારખતાં આવડવા જોઈએ, અને મૂળ રંગમાંથી મિશ્ર રંગ શી રીતે બને છે તે તેઓ જાણતા હોવા જોઈએ. પછી રંગો ખુદા છે કે ઘેરા તે પણ તેઓ જાણતા હોવા જોઈએ.

શિક્ષકે હવે રંગોની જનાવટ જતાવવી અને આમાંના ફટલાક ખુદા અને ઘેરા રંગનાં નામ આપવા. પણ રંગના જુદા જુદા પાશ, સુરખી અને છોટા અસંખ્ય છે, અને તેમને આપવામાં આવેલાં નામ જૂના છે અને તે પણ બરાબર નથી, તેથી વધારે સાધારણમાંના ચોરાકતું શિક્ષકે વર્ણન કરવું.

કાંઈ પણ અમુક રંગમાં ઘેરા અથવા ખુદા રંગો* મેળવવાથી સામાન્ય પરિણામ શું આવે છે તે પહેલું પ્રયોગ કરીને જતાવવું આવી રીતે મેળવણી કરવાથી ઉત્પન્ન થતા રંગો વધારે ઘેરા અથવા વધારે ખુદા જણાશે.*

શિક્ષકે હવે શુદ્ધ લાલ રંગ લાલમાં લઈ નીચે પ્રમાણે પૂછવું:-

“ આ પત્તાનો રંગ કેવો છે? ” લાલ.

“ આ લાલ રંગનું ખીજું પતું છે તે ઘેરા લાલ રંગનું છે કે ખુદા લાલ રંગનું? ” ઘેરા લાલ રંગનું.

* ગાગેલા પાશ અથવા સુરખી તૈયાર કરતી એ મુસ્કેલ છે તેથી કાગળ તથા પત્તાંનાં નમૂના તથા જિનનાં દોરા રંગને જાહેર વાપરવા.

“ આસમાની અને લાલ રંગ એ બેમાં વધારે ઘેરા કયો ? ”
આસમાની.

હવે આ ચળકતા લાલ રંગમાં થોડો આસમાની મેળવું તો, તે વધારે ઘેરા બને છે. આને આપણે કિરમચ કહીએ છીએ.

તમારી પાસે લાલ પતું છે તે બતાવો. હવે કિરમચ પતું બતાવો.

“ કિરમચ રંગ શી રીતે બનાવવામાં આવે છે ? ” ચળકતા લાલ રંગમાં થોડો આસમાની મેળવવાથી.

હવે પીળું પતું બતાવો. “ પીળો અને લાલ એ બેમાં વધારે ઘેરા રંગ કયો ? ” લાલ.

આ ચળકતા લાલ રંગમાં થોડો પીળો રંગ મેળવું તો એક નવો રંગ બને છે જેને આપણે લાલચોળ રંગ કહીએ છીએ.

“ લાલે લાલચોળ રંગ શી રીતે બને છે ? ” ચળકતા લાલ રંગમાં થોડો પીળો રંગ મેળવવાથી.

હવે ત્રણ લાલ પંતો દારબંધ મૂકો. પહેલું સૌથી વધારે ઘેરા રંગનું, પછી ચળકતા લાલ રંગનું, અને પછી સૌથી વધારે ખુદા રંગનું.

“ આમાં સૌથી વધારે ખુદા લાલ રંગનું નામ શું ? ” લાલચોળ.

“ સૌથી વધારે ઘેરા લાલ રંગનું નામ શું ? ” કિરમચ.

હવે હું થોડો કિરમચ લઉં અને તેમાં ઘોળો રંગ મેળવી તેને વધારે ખુદો બનાવું તો એક ઘણો મુંઝર રંગ બનશે. જુઓ તે આ રહ્યો. આપણે તેને બપકાદાર ખુદો લાલ રંગ કહીએ છીએ.

એવી જ રીતે જો ઘોળા રંગમાં થોડો ચળકતો લાલ રંગ મેળવું તો ગુલાબી રંગ બને છે, અને થોડા લાલચોળ રંગમાં ઘોળો રંગ મેળવું તો માંસનો રંગ બને છે.

“ બપકાદાર ખુદો લાલ રંગ શી રીતે બને છે ? ” ઘોળામાં થોડો કિરમચ મેળવવાથી.

“ ગુલાબી રંગ શી રીતે બને છે ? ” ઘોળામાં થોડો ચળકતો લાલ રંગ મેળવવાથી.

૧૧ “ માંસનો રંગ શી રીતે અને છે ? ” ધોળામાં થોડો ‘લાલ-ચોળ મેળવવાથી.

. તમારી પાસે લાલચોળ રંગનું પતું છે તે બતાવો. હવે ધોળા રંગમાં થોડો લાલચોળ મેળવવાથી જે રંગ અને છે તેનું પતું બતાવો. .

હવે ચળકતા લાલ રંગનું પતું અને તે રંગમાંથી જે ખુશ્બો રંગ આપણે બનાવીએ છીએ તેનું પતું બતાવો. પછી કિરમણ રંગનું પતું અને તે રંગમાંથી જે ખુશ્બો રંગ આપણે બનાવીએ છીએ તે રંગનું પતું બતાવો.

મંતોપકારક જવાબ મળે સાં સુધી છોકરાઓ પાસે આ રંગ સરખાવરાવવા અને પારખી દેવાવા.

વાઝ ગીત.

(માયુ પુ. ૪૬ મુ, પૃષ્ઠ ૧૮૭ થી.)

(રાગ ભોળા સગતના આખખાનો.)

“ ફૂતરો ધર તણો રખવાળ, પણુ છે ગિલ્દી કરો એ કાળ. ” (૧૬)
 તૂ તૂ કરતાં તરત દોડીને, તલપી દૂકરા ખાવ;
 ખાનાં વધે તે મ્હોમાં ગાલી, ખૂણામાં લઈ જાય. ફૂતરો ધર
 પગે પગે સાં ખાડો ખોદી, મૂકે ગઝાની સાથ;
 કચરે લાકે કાળજીથી એ, કેવી કુસળ જાત. ફૂતરો ધર
 બારણામાં બેસી બહાદૂરીથી, ચોકી કરે બહુ પાકી;
 આણુનપ્યાને આવતા દેખી, પૂડે મૂકે પદગાકી. ફૂતરો ધર
 ખડખડતામાં ખમણી ભડી, બો બો કરતો ધાવ;
 સૂતેલો શેઠ જાગી પડે ને, ચઠ ઢઈ ચોર જલાવ. ફૂતરો ધર
 કોટે તો વળી પટો પે’રીને, કાનસ મ્હોમાં રહાય;
 વાંકી પૂંછડી બાંધી કરીને, ચોઠની સાથે જાય. ફૂતરો ધર

નીછાલાઈ લાઈશંકર લાક.

નિશાળ અને નિશાળીઆ.

(લખનાર ડા. ની. ડા. છત્રપતિ.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૧૬ થી.)

નેત્ર રક્ષણ.

સારી તન્દુરસ્ત આંખ બિનકાળજીથી બગડે છે. આંખ બગડવાનાં કારણોમાં એવાં કેટલાંક કારણો છે કે જે પર માયાપ અથવા શિક્ષકથી અંકુશ રાખી શકાતો નથી. ગમે તેમ હો પરન્તુ એવું એકે કારણ નથી કે નિશાળ રચાપનાર મંડળ જેવાં કે મ્યુનિસિપાલિટી, લોકલ બોર્ડ, અને ખાનગી મંડળો દૂર દૂરી ન થકે. આંખ બગડનાર કારણોમાં (૧) ઓછું અન્નવાળું, (૨) છોકરાની ખરાબ ટેવ, (૩) ખરાબ કાગળ, (૪), સી. લા. અક્ષર, (૫) સીલ્કાં કામ; જેવાં કે, ગૂંથવું, સીવવું, સાંધવું, વગેરે; (૬) આંખનાં દરદ; જેવાં કે (૧) આંખ આવવી, (૨) ખીલ પડવા, (૩) પૂકું પડવું, (૪) છારી વળવી, (૫) પડ વળવાં.

(૧) ઓછું અન્નવાળું—આપણા દેશમાં નિશાળ બેસાડવાને વાસ્તે જોઈતી સગવડ વાળાં મકાન બંધાવી તેમાં બેસાડવાની રીત હજી અમલમાં આવી નથી. અમદાવાદ, ભરૂચ, સુરત, વગેરે શહેરોમાં લોકોનાં ખાનગી નહેવાનાં મકાનો ભાડે રાખી તેમાં નિશાળો બેસાડવામાં આવે છે. આવાં મકાનોમાં પૂરતો પ્રકાશ નથી હોતો એ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે. આવી ઓછા પ્રકાશ વાળા જગ્યામાં છોકરાં બેસાડવાથી તેમની આંખને નુકસાન થાય એ વાત કેમવણી ખાતાના સરકારી અમલદારો તેમ જ મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદો અને કામદારો નહિ સમજતા હોય એમ કહેવું એ બરાબર નથી. આવાં મકાનોમાં એવા ઘણા વર્ગ જેવામાં આવશે કે જેમાં કોઈની આંખ પર સામેથી પ્રકાશ આવે છે, તો કોઈમાં જમણી તરફથી, તો કોઈમાં ડાબી તરફથી. આવી રીતે ઓછા પ્રકાશ વાળા મકાનમાં, અને અનિયમિત રીતે પ્રકાશ આવતો હોય એવા મકાનમાં છોકરાઓ બેસાડવાથી તેમની નજર બગડે એ સ્વાભાવિક છે. કોઈ કોઈ નિશાળનાં મકાનો એવાં પણ છે કે જેમાં ચોમાસામાં અંધા-

ઝેરી પ્રવાહી પદાર્થ જહાર આવે છે. કરોળીઆને આઠ આંખો હોય છે કેટલીક જાતને છ અને થોડીક જાતને દુકન બે આંખ છે. તેની ગુદા આગળ કેટલાક ઝીણા અવયવ છે તેમાંના દરેકમાંથી લાગ કૃષ્ણ થાય છે તેને તે ઝીણા તાંતણા રૂપે જહાર લાવી શકે છે. આ બધા ઝીણા તાંતણા બેગા ગળી એક દોરો થાય છે. આવા દોરાવતી તે પોતાની જાળ ગૂંથે છે. આ દોરા જ્યારે નીકળે છે ત્યારે તાંત જેવા ચીકણા હોય છે પણ હવા લાગતાની માથે મુકાઈ જાય છે. બધી જાતના કરોળીઆ તાંતણા કાઢી શકે છે; પણ બધા તેનો એક સરખો ઉપયોગ કરતા નથી. કેટલાક તે સિંકાર પકડવા જાળ બાંધે છે, અને કેટલાક છવ જન્તુને પાછળ દોડી કે ફડકે મારી પકડે છે. કેટલાક પોતાને રહેવાનું ઘર તેનું બનાવે છે, સાથે કેટલાક દુટો અને કાણાં પોતાને રહેવા પસંદ કરે છે. લગભગ બધા કરોળીઆની માદા પક બનાવી તેમાં ઈંડાં મૂકે છે. ઈંડાં ગેવાઈ રહે ત્યારે તે પડને ફાડે છે. કેટલાક કરોળીઆ આવાં પક બીંતો કે કોઈ પદાર્થ માથે વગમાડી રાખે છે, અને કેટલાક તે આવાં પકને પોતાના પેટ નીચે કે હેડે વગમાડી રાખી જ્યાં જાય ત્યાં સાથે લઈ જાય છે. એક પકમાં આશરે ૨૦૦૦ ઈંડાં મૂકે છે. ઈંડાં ગેવાઈ પુરતનાં તૈયર થયેલા બચ્ચા માથના સરીર પર ચોંટી બેસે છે તેથી કેટલીક વાર બચ્ચાં બચ્ચાં માથના ઉપર બેઠેલા હોવાથી તે દેખાતી પણ નથી. કેટલીક જાતોમાં નર કરતા માદા મોટો હોય છે. બધા કરોળીઆ ગિરફને પ્રથમ ઝેરી ડંખથી મારીને પહોં ખાય છે. સાધારણ માખો તે તેના એક જ ડંખે મરી જાય છે મોટા કરોળીઆના ડંખ ઘણી વાર માણસને પણ બંધકર ચર્મ પડે છે. તેનો ડંખ વાગવાથી ને જાગમાં પુષ્કળ દુખાવો અને સોજો થઈ આવે છે કોઈ કોઈ વાર તે સાથે તાવ આવે છે અને કસિન મરણ પણ થાય છે. કરોળીઆની જાળ અને પક ધા રૂઝવાના ઉપયોગમાં આવે છે. કરોળીઆની ટેવો ઉપરથી નેમની ગુચ્છ પામ જાનો પડી શકે છે.

૧. સિંકારી કરોળીઆ—આ જાતના કરોળીઆ પોતાનો સિંકાર મુકીને તેનો સિંકાર કરે છે.
૨. બગલા કરોળીઆ—આ એક જગાએ મુકામ રાખતા નથી, પણ ભટકતા કરે છે.

૩. લખાઈ બેસનાર કરોળીઆ—આ પોતાનો એક મુકામ સખી આસ-
પાસની જગાઓમાં શિકાર શોધવા જાય છે.

૪. સ્થાયી કરોળીઆ—આ જળ જૂંધી તેના મધ્ય ભાગમાં જીવડાંની
રાહ બેસે છે.

૫. જળવાસી કરોળીઆ—આ સ્થાયીને મળતા છે, પણ પાણીમાં રહે છે.
ઘરમાં થતો સાધારણ કરોળીઓ ઉપર કહેલી બતોમાંની ચોથી બ-
તનો એટલે સ્થાયી કે જળ વચ્ચનારો છે. તેમની જળ પાતળા પુષ્કળ તારોને
જૂંધાને ભૂમિતિની આકૃતિની પેઠે નિયમિત રીતે બનાવેલી હોય છે. જ-
ળના તારને પોતાના શરીરમાંથી કાઢે છે. આ જળમાં જો કોઈ જીવડું
આવે છે તો તે તેમાં જૂંધાઈ જાય છે એટલે કરોળીઓ આવી તેને પ-
કડી પોતાના તીણા નખવડે મારી નાખે છે. તેના નખ વાંકા વળેલા હોય છે.

કરોળીઆ લડાઈખેર હોય છે. લડાઈ કરવામાં જો તેના પગ તૂટી
જાય છે તો તેને ઠામે પીગ નવા પર્મ લાગે છે. જુદી જુદી જાતના
કરોળીઆના પગની સંખ્યા સરખી હોતી નથી. પણ ૭ થી ૬૫ સુધી
પગ હોય છે.

કરોળીઆને ઘણે જાગે લોકો પ્રિયાર છે. પણ એમ કરવું ગેરવાજ-
બી છે. કારણ કે જે જીવડાં માણસ અને પ્રાણીઓને તુકશાન કરે છે
તે જ જીવડાંનો તે નાશ કરે છે.

કેળવણી સ્વાતાની સ્વરો.

મહેર ખખર.

ફરજીઆત ફોઈંગ.

મહેરજાન ફિરફટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબ બહાદુર પોતા-
ના તા. ૨૨-૨-૯૯ ના ઈ. પત્ર નં. ૭૪૨૨ માં મહેરજાન ઉત્તર ભાગના
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ તમારા પત્ર નં. ૪૪૨૧ તા. ૨-૨-૯૯ થી પૂરા થતા તુમારના
જવાબમાં લખવાનું કે, ટ્રેનિંગ કોલેજના સુધરેલા ધારા સંચલકોમાં ફોઈંગ
માટે દરાવેલા અભ્યાસ ક્રમ વિશે મહેરજાનર વિચાર કર્યો છે, અને

સરળ, દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ, દશમી. કિ. ૪ આના.
 મુખ્યમંત્રી ધલાકાના કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. બા. ના ઇ. ન.
 ૪૪૯૦ તો. ૯-૧૧-૬૪ના ઠરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત
 નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ.' આવૃત્તિ.
 બીજી. કિ. ૪ આના. પોસ્ટેજ બનેતું માફ. કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦
 તા. ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચ મગાવનારને શિર છે.
 પ્રેમચંદ્ર કરમચંદ, શાહ. સખડે. એ. ઈ. ગોહિલવાડ મુસ્વારી. ભાવનગર.

હૃદયસ્થિતિ, બનાઈસ્થિતિ અને હડસન, કોવેંસો, ગોખલે, ધોપ, પેન્ડલમરી
 લોક અને લેવીસ, રાધાકૃષ્ણ, ગર્ડેસ્ટન, ગુપ્તારાય, કોર્નવોલ અને ફીચના ઇ.
 ગ્રેન્ડ અને લાલશકરના ગુજરાતી અકગણિતમાના તથા ધણી પરીક્ષાઓના
 સલાહમાના અધરા દાખલા-કી=ખુલાસા સાથે.

(સધળા દાખલા રીતસર કરી બતાવ્યા છે. કીમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ
 રૂ. ૦-૦-૧૧ હાલમાં કીમત રૂ. ૦-૧૩-૦ પાના ૫૧૨) ગયા વરસની પ. સ. ૫
 રીક્ષામાં આમાના દાખલા આવ્યા હતા તે પ્રમાણે હર વરશે આવવાનો સમય
 છે ગણી જશે તે જરૂર, માસ થશે પરભુદાસ નાગરદાસ કીનારીવાળા ગરબ
 અંકગણિતની સમજુતી. કી ૩ ના પોસ્ટેજ સાથે પામે, દય,
 દશે, સંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ, ટકા કમીશન વે. પે ખર્ચ
 લેનારને શિર. ખુશાલદાસ ગોહિલદાસ. મુખ્યાધ્યક્ષ. અમદાવાદ.

સૂચના.

આ પત્ર સમજાવી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કાગળ સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ ચોક્કસ અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેપુટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમજાવી હુકીકત સ્કૂલ બોર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તે તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખખરો જે માસમાં છપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડલિસે જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

ગની એડિટર મોકલનારે દૂપત ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોક્કસ અક્ષરે લખવું. તે વિના શૂલ ચવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો સેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત આગાહથી જ વરસ એકનોં રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદરના ખર્ચે સેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા સેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. 'ય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દરે છાપેશે પાને' રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અચોપત્રનો એમાં સગાસ થશે નહિ.

૩. ૦) જાહેર ખખરો છાપવાના ભાવ.

લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પ.
રીક્ષામાં આમાના.....૪	છીના અગીઆર મહિના લગી
.....૮	પા મણે ચાર્જ પડશે. બાર મહિ.
છે. ગણીજીશે તે જરૂર પા. ૧૫	નાથી જોછી મુદત હશે તો પહેલે
જે જ.	મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછાને
૧૦ અંકુર્ગણિતની સમજણ	દરેક મહિને અર્ધો ચાર્જ સેવાશે.

દશે, અંદર; વીશે, વીસ; અને પચીસવાના દર.

અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧-૦-૦-૦

૦-૦. તે ઉપરનાને માટે હમને

જુલાલદાસ ગોકળજી

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર

જૂન સને ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિવચ.

માસ—ખગોળ વિશે બાપણો	૧૬૧
ઇંગ્લંડના કેળવણી ખાતાનું ખજેટ	૧૧૩
ઇંગ્લંડની “નેશનલ યુનિયન ઓફ ટીચર્સ”	”
મદ્રાસ આલફ્રેડની સંવાસરી (૧૯૦૧)	૧૬૪
પારિગત પ્રદર્શન (૧૯૦૦)	”
પાકીની નોંધ	૧૬૫
પરચૂરણ સૂચનાઓ	૧૬૮
વેગળ અને નિશાળીઆ—ખીજી માનેન્દ્રિયો	૧૭૧
વેગળ—કાચરો	૧૭૩
નરપતિ વર્ણન—તજ અને તમાલપત્ર	૧૭૪
” ” કાચો	૧૭૬
સામાન્ય માનના પાક-રંગના પાસ અને સુરખી, ભાગ ૨ નો	૧૭૮
” ” આકાર—વસ્તુ, પરિધ, મધ્ય બિન્દુ, ત્રિજ્યા, વ્યાસ	૧૭૯
કોદિનર	૧૮૨
કેળવણી } પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાની તારીખ	૧૮૭
ખાતાની } શેડ્યુલ તથા કડવા કણખી માટે સ્ટેલરશિયો	૧૮૮
ખજરો. } નિશાળોનાં ઇલાજ પત્રકો...	૧૯૨

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદ.

ચુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

૧. લેખીખાતાના મે. ટિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અગ્રણીઓના મત સહી ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ટેળની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતી થવાની ખાત્રી થવા પછી, હયાતી બહાર પાડી છે.

સુઝ શિક્ષકો આગળ સેકંડે સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં એકોપીબુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સંચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકા મળવા, અર્થ મૂકવા વધારે ચોખ્ખી થઈ જાય.

૧. કોપીબુકોની સફાઈને ગુન્દરતા જળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કાપરસેટ) કાતમવેલાં છે, જે ઉપરથી માન દરેક પેન એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની સાલીથી છપાય છે, કામગીરી અને કવર છાંય ટકાવ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કચમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખનાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે લાકરે હાથ મુજો છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ખાત્રી રહે છે, માટે હવે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ દરે ને પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટ ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને મન્દે વળગે છે, ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી આદાર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. છાંય ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખો હમારી કોપીબુકોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણા ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવાં લખાણો રાખ્યા કરેલાં. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં. જે કોપીબુકો દેશવરના ખરીદ કરનારને સેકંડે ત્રીજા, ટકા કમિશનર આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી સેનારને રૂબરૂ ખર્ચ આપીશ પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકંડે અર્ધો ટકા હકાર્થે લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ઠેકાણું—આત્મારામ અને દસાગાર્થની કમ્પની, રંગાળી સ્ટ્રીટ, મુખ્યમંત્રી.

આત્મારામ અને દસાગાર્થની કમ્પની દ. દસાગાર્થ હારકાંદાસ દેસાઈ.

ખીઓ કેમ લેવાય છે તે ક્રિયા પણ સમજાવી. તારાઓની સંખ્યા ઘણી જ
 મોટી છે. કેટલાક નરી આંખે દેખાય છે, કેટલાક સાધારણ દૂરથી નથી
 જણાય છે, અને કેટલાક તો જાદુ મોટા દૂરથી ન વિના માલુમ પડતા
 નથી. નરી આંખે જે ઝીણી હકીકત નથી દેખાતી તે ફોટોગ્રાફ લેવાથી
 માલુમ પડે છે. એક વખત એક બાર્થએ પોતાની ફોટોગ્રાફ લેવાથી
 ફોટોગ્રાફ તૈયાર થતાં છત્રી લેનારને તેમાં તે બાર્થના મોઢા ઉપર ડાઘા
 જણાયા તે ડાઘા તેણે આંખે નહિ દીઠેલા હોવાથી ગભરાયો, પરંતુ
 ખીજે દિવસે તે બાર્થને ઓરી નીકળ્યાં. આ રીતે ઓરી મુચક ડાઘા આ
 ખે નહોતા દેખાતા તે ફોટોગ્રાફમાં પણ એ જ પ્રમાણે તારાઓની કે-
 ટલીક હકીકત આંખે ન દેખાવા છતાં ફોટોગ્રાફમાં પડવાથી જાણવામાં
 આવે છે. સર રોબર્ટ એક છત્રી જતાથી તેમાં ૧૫૦ ચોરસ બાગ કરો
 હતા. દરેક ચોરસમાં વીસ તારા પડેલા ગણીએ, તો તેટલા એક પટમાં
 ૩૦૦૦ તારાની છત્રી પડી હતી. તેમાં વળી જે વધારે તેજ વાગા હતા
 તેટલા જ તારા પડ્યા હતા. એકાદ નેજ વાગા તારા છત્રીમાં પાંચમને
 વધારે વિકાસ લાગે છે, અને આવશે તો પણ વધારે રાખરી પડે છે. સ-
 દરહુ છત્રી આકાશના એક ન્હાના ભાગની હતી. આખા આકાશની છત્રી
 લેવાને તેના જેવડાં દસ હજાર પટ કરવાં જોઈએ. આ દિશાએ આકાશ
 રીતે છત્રી લઈ રાકાય તેવા ત્રણ કરોડ તારાની ગણતરી થાય છે. વધે
 કરોડો તારા એટલા દૂર છે કે તેમને કંઈ દિશાએ ગણાય તેવું નહિ
 આ પછી સર રોબર્ટ આકાશ અંગાની એકેસર અનાંદ લીધેલી છત્રી જ-
 તાવી, તેમાં અસંખ્ય તારાઓ ખીઓ ખીય ખરેખરા માલુમ પડ્યા. સમગ્ર
 તારાઓ સૂર્ય છે, અને તેમાંના ઘણા આપણા સૂર્ય કરતાં જાદુ મોટા
 છે. માત્ર તે ઘણા જ દૂર હોવાથી આપણને તેટલા મોટા લાગતા નથી.
 ખીજા કેટલીક વધારે ફોટોગ્રાફ જનાવીને બાપલુ કરતાંએ તારાઓના ઘેરા-
 ની વાત કરવા માંડી. કામ પ્રકારનું ચન્દ્ર દોષ નો આખો પૃથ્વીની અ-
 સપાસ તારાને સંદેશ એક એકનું સાગ ચાર વર્ષ થકે છે. હવે એની
 કલ્પના કરીએ, કે તાર વડે પૃથ્વી સાથે ચન્દ્ર, સૂર્ય, અને તારાઓનું જો-
 ણાયું થયું છે, અને હજાર પ્રકારનું તાર ચન્દ્ર પણ પૂરું પાડ્યું છે તે જે

સન્દેશો એકે સેકન્ડમાં પૃથ્વીની આસપાસ સોત વાર ફરી વળતો હતો, તેને ચન્દ્ર સુધી પહોંચવાને એક સેકન્ડ લોગશે, અને સૂર્ય સુધી પહોંચવાને આઠ મિનિટ લોગશે. સૂર્યની તાર એકિસ વાર ન લગાડે તો અદિથી મોકલેલા સન્દેશનો જવાબ આપવાને વીસ મિનિટમાં મળી શકે. છતાં એ જ વેગે જતાં સન્દેશને સાથી છે નજીકના તારા સુધી પહોંચવાને ત્રણ વર્ષ લાગે તેમ છે. કેટલાક તારા એટલે છેટે છે, કે ઇ. સ. ૧૮૧૫ માં વોટરલના યુદ્ધમાં ઇંગ્લેન્ડની મહોટી ફોર્સ થઈ તેનો તે જ વખતે તેમના તરફ રવાના કરેલો તારનો સન્દેશો હજી રસ્તામાં જ હોય, અને પહોંચ્યો ન હોય. વળી કેટલાક એવા દૂર છે, કે ઇ. સ. ૧૦૬૬ માં વિજયી યુદ્ધમે હેરિંગ્ઝના યુદ્ધમાં ફોર્સ મેળવી ઇંગ્લન્ડ છાલ્યું, તેની ખબર તેમના તરફ ઉપરના જ વેગે મોકલ્યા છતાં હજી તેમને પહોંચી ન હોય. કેટલાક તારા એથી પણ ઘણે છેટે છે, અને સુમારે આગળીસે વસ પહેલાં ઇસુ ખ્રિસ્તના ધર્મની સ્થાપના થઈ તેનો ઉપરને જ વેગે તે વખતે મોકલેલો તારનો સન્દેશો હજી રસ્તામાં મુસાફરી કરતો હોય. તારાઓ કેટલા દૂર છે અને વિશ્વ કેટલું મહોતું છે તેનો આ ગણતરીથી કાંઈક ખ્યાલ આવે છે.

ઇંગ્લન્ડના કેળવણી ખાતાનું ચાલતી સાતનું સંરેકારી બજેટ બહાર પડ્યું છે. તેમાં ગઈ સાલ કરતાં ચાલુ સાલમાં ૨,૪૦,૦૦૦ પાઉન્ડે, એટલે સુમારે છત્રીસ લાખ રૂપિયા સરકાર તરફથી વંધારે ખર્ચવાની અનુમાયશ કરવામાં આવી છે. ઇંગ્લન્ડનું કેળવણી ખાતું દર વર્સ પોતાનો ખર્ચ વંધારતું જાય છે, અને સરકાર બહોળો હાથે મદદ પણ કરતી જાય છે.

ઇંગ્લન્ડની “નેશનલ યુનિયન ઓફ ટીચર્સ” નામની પ્રાથમિક શિક્ષકોની મહોટી સમાજ વિશે હમારા વાંચનારને માહિતી છે. તે સમાજના પેટામાં હાલ ૪૩૦૦ પ્રાથમિક શાળા સેમાંજે થઈ છે, તેમાં એકંદરે ૪૦,૪૮૨ શિક્ષકો મેમ્બરો થયા છે. સમાજનો ખર્ચ શિક્ષકોની લેવાઈ.

મોમાંથી ચાલે છે, અને તે હર વરસ જુદાં જુદાં કામો માટે જુદી જુદી કમિટીઓ નીમે છે. ગયા વરસમાં શિક્ષકો ઉપર ધન્યને સમ્બન્ધે અન્યાય થવાથી સમાજની કાયદા કમિટીએ ૬૦૨ કેસોમાં મદદ આપી હતી. તેવે પ્રસંગે કોર્ટમાં જતું પડે છે, તો સમાજ બારિસ્ટર રોકે છે અને ખર્ચ કરે છે. ગેરવાજબી બરતરફી બદલ પૃથક્ શિક્ષકોને સમાજની બીજી એક કમિટીએ મદદ કરી હતી. સમાજને લગતી પ્રોવિડન્ટ સોસાયટીમાં ૪,૮૦૭ મેમ્બરો છે. એ સોસાયટીના બંડોળમાંથી મઠ સાલમાં માંદા શિક્ષકોને ૨,૪૯૧ પાઉન્ડની મદદ થઈ હતી, તથા શિક્ષકોનાં ગરણ થયાં તેમના વારસોને ૫૦૫ પાઉન્ડ મળ્યા હતા, ગરીબોલા શિક્ષકોનાં ૬૮ બાળકોને પ્રોવિડન્ટ સોસાયટીએ પૂરાં પાડેલાં ઘરોમાં રાખવામાં આવ્યાં છે, અને તેમાં ૧૪૨ બાળકોને તેમને ઘેર મદદ કરવામાં આવે છે.

ઈંગ્લેન્ડમાં એવી દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે, કે સને ૧૯૦૧ માં મહાન આલફ્રેડ રામના મોતની હજારો સંવતસરી નિમિત્તે એક મહોરો ઉત્સવ કરવો, અને તેમાં આખી ઈંગ્લેન્ડ બોલનાર પ્રજાએ જાગ લેવો. તે સમ્બન્ધે નીચે મુજબ કામો કરવાની દરખાસ્ત થઈ છે:-

- (૧) ઈંગ્લેન્ડ, વસાયનો, અને અમેરિકામાં વિદાનોની સંજાઓ મેળવવી.
- (૨) લન્ડનમાં આલફ્રેડ રામના કાળને લગતી વસ્તુઓનું પ્રદર્શન કરવું.
- (૩) સોલ્ટમાં લઘાઈનાં તેમજ બાપારી વડાણોનો તમાશો કરવો.
- (૪) ઈંગ્લેન્ડમાં એક મહોરું ધાતુનું બાવલું લખું કરવું.
- (૫) ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રાચીન ઈંગ્લેન્ડના કવિઓને લગતી વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન તૈયાર કરવું.
- (૬) આલફ્રેડ વિષે એક નવું પુસ્તક રચવું.

સને ૧૯૦૦ માં પારિસમાં ધણું મહોરું પ્રદર્શન થવાનું છે. તે પ્રસંગ માટે ત્યાં એક અભિવ્યક્તિ જેવું દરખીન બનાવવા માંડ્યું છે. તે ૧૯૦

કુટલાંચુ યશે, અને તેનો વ્યાસ યા કુટનો યશે, તેથી ચન્દ્ર સુગારે જે માંધવને છેટે હોય તેવો દેખાશે, અને ચન્દ્ર તથા મંગળ ઉપર વસતી છે કે નહિ તે ખાત્રીથી ખોળી કાઢવાનું જની શકશે.

પાઠની નોંધ.

(આશુ ૫૪ ૧૦૭ થી.)

પ્રકરણ ૨ જી.

પાઠોનો ક્રમ.

આગળ કહ્યું છે કે આમુક વિષય જે પગથીએ શિખવેલો હોય તે પગથીઆનો ક્રમ કરાવવો એ તૈયારીનો અગત્યનો ભાગ છે. આખા વંરસમાં દરેક વિષયનો કેટલો ભાગ શિખવેલો એ ધોરણોમાં કરાવેલું હોય છે. પરન્તુ તેટલી હદમાં પાઠોનો ક્રમ ગોઠવવામાં અને તે શિખવવાની પદ્ધતિ મુકરર કરવામાં વિચારવંત શિક્ષકને ઘણી છૂટ હોય છે. પાઠોનો ક્રમ સારો ગોઠવાયો હોય છે, સારે બાળકને જ્ઞાન મેળવવું સહેલું પડે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના મનની શક્તિઓ ખિલવવામાં મદદ થાય છે. એક પગથીઆ ઉપરથી બીજા પગથીઆ ઉપર જવાય છે, અને જે સસ બાળક રૂબરૂ રચુ કરવાનું હોય છે તે પોતાની મેળે ખુદલું થાય છે. આ મુજબ બાળકના પોતાના અવલોકન અને વિચારથી વિષય તેના રૂબરૂ ખુદલો થાય એમ શિખવવાની રીત જાદુ ઉત્તમ છે. પરન્તુ તે રીતે ફતેહ મેળવવાનો ધણો આધાર પગથીઆના ક્રમ ઉપર રહે છે.

ધણી વખત શિક્ષકે આખો મીઝીને ચોપડીના ક્રમ પ્રમાણે શીખવે છે. હોય કૃત વ્યાકરણનું દટાન્ત લખ્યું તો જણાશે, કે તેમાં પ્રથમ વ્યાકરણની વ્યાખ્યા, પછી તેના મુખ્ય ભાગો અને ભાગોની વ્યાખ્યાઓ, પછી અક્ષરવિચાર, પછી શબ્દ વિચાર, એમ ક્રમ આપેલો છે. પુસ્તક લખનારને માટે આ ક્રમ બરાબર છે, પણ શિક્ષણને માટે તે બરાબર નથી, અને શિક્ષકે તે ક્રમ મુજબ શિખવવાનું નથી. હોય કૃત બુગોળનો વિચાર કરીશું, તો તેમાં પણ પ્રથમ પૃથ્વી ગોળ હોવાનાં કારણ, બુગો-

અને દરેક પાઠ સાંકળની એક કડી માફક હોવો જોઈએ. તેથી બાળકને વ્યવસ્થિત રીતે અવલોકન કરાવવાનું, અને તેની અવલોકનની તથા બીજી શક્તિઓ રીતસર ખિલવવાનું વધારે મુલ્ય યાય છે. અવ્યવસ્થિત અને વગર સંબંધના પાઠો આપવાથી આ લાભ થતો નથી, અને બાળક જે સામાન્ય જ્ઞાન મેળવે છે તે પણ તૂટક, સંબંધ વિનાનું હોવાથી ગૈયવાર્ધ બને છે, અને બહુ લાભ કરતું નથી. (અધૂરું.)

પરચૂરણ સૂચનાઓ,

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૦૩ થી.)

પદાર્થો વિષે પાઠ—જે પદાર્થ વિષે પાઠ ચાલતો હોય તેના બની શકે તેટલા નમૂના લાવવા, અને ઘણું કરીને દરેક બાળકના હાથમાં એક એક આપી તેમની પાસે તપાસ કરાવવી. આથી દરેક બાળકને અવલોકન કરવાનું મળશે. એક જ પદાર્થ બાળક દ્વરથી જુએ, અથવા થોડી વાર હાથમાં ઝાલી શિક્ષકને પાછો આપી દે, તેથી ઇન્દ્રિયો ઉપર બરાબર છાપ પડી સ્પષ્ટ અવલોકન કરવાનું બની શકતું નથી, અને જે જ્ઞાન યાય છે તે ઝાંખું જ હોય છે. ચિત્રોનો ઉપયોગ કરવાનો હોય ત્યાં પણ શિક્ષકે બાળક દીઠ એક એક ચિત્ર દોરીને દરેક બાળકના હાથમાં આપ્યું હોય તો વધારે લાભ યાય છે. આવાં ચિત્ર અથવા વસ્તુઓ સમજાવવાની રાખી મૂકી શકાય છે, એટલે તેમને એકઠું કરવાની હમેશાં તરફી પડતી નથી, અને બાળકનો પાઠમાં રસ વધી અવલોકન સારું થાય છે.

અનધક શિક્ષણ—ચાલતા વર્તમાનની હકીકત કહી હમેશા પાઠમાં બાળકને રસ ઉપજાવે. એક ગામડાની નિલાળની પરીક્ષા લેવાની હતી. છોકરાં મિસર અને નાઇલ વિશે તરત જ શીખી ગયાં હતાં, છતાં મિસર તથા ઇંગ્રાંડના લસકરે હાલમાં દર્વિશો ઉપર જીત મેળવી, ખાતુંમ વગેરે કબજે કર્યા, તેની તેમને વિલકુલ માહિતી નહોતી. આવા શિક્ષણને અનધક કહ્યા વિના ચાલતું નથી. જુગોળના સાધારણ પાઠ સાથે આવા

ચાલતા વર્તમાનનો સમ્બન્ધ જોડવાથી પાઠમાં ગૂંચ આવે છે, બાળકને વધારે રસ પડે છે, અને કહેલી વાત વધારે સારી રીતે યાદ રહે છે.

અંક ગણિત—કેટલીક વખત શરૂઆતના વર્ગોમાં સરવાળા શિખવાય છે, પણ દરેક રકમના અંકોની કિમ્મતનું જોઈ એ તેનું જ્ઞાન કરાવવામાં આવતું નથી. અંકોનાં સ્થળ પ્રમાણે તેમની કિમ્મતમાં ફેર પડે છે, તે બાળકને સ્પષ્ટ થવું જોઈએ. એમ ધારોકે નીચેની રકમોનો સરવાળો કરાવવો છે:—

૪૮૫

૨૯૬

૩૦૪

૫૨૯.

આ સરવાળો કરવા માંડતા પહેલાં શરૂમાં બાળકો પાસે વસ્તુઓનાં નામ સાથે રકમો બોલાવવી. જેમ કે, એક માણસ પાસે બટાટાની ચાર ટ્રાયબીઓ હતી; પહેલીમાં ૪૮૫, બીજીમાં ૨૯૬, ત્રીજીમાં ૩૦૪, અને ચોથીમાં ૫૨૯ હતા, તે બધા મળીને કેટલા બટાટા થયા? બધાં બાળકો પાસે એક જ રૂપમાં ન બોલાવવું, પણ રૂપ બદલાવતા રહેવું. આથી બાળકોની વસ્તુ સાથેના ગણિતની માહિતી વધશે. વળી દરેક રકમના દરેક અંકની કિમ્મત નીચે મુજબ લખાવવી:—

$$૪૮૫=૪૦૦+ ૮૦+૫$$

$$૨૯૬=૨૦૦+ ૯૦+૬$$

$$૩૦૪=૩૦૦+ ૦+૪$$

$$૫૨૯=૫૦૦+ ૨૦+૯$$

આવી રીતે લખાવવાથી સ્થળ મુજબ અંકોની કિમ્મત વધે ઘટે છે તેનું બાળકને ખરાબર જ્ઞાન થશે. વળી રકમો વિષે નીચે મુજબ પ્રશ્ન કરો—૨૯૬ માં સૌથી બારે એક કયો છે? કોઈ બાળક બૂલમાં ૯ એવો જવાબ આપશે, પરંતુ પ્રશ્નો વડે બાળકની ખાતરી કરો કે ૯ એ ૯૦ ને ઠેકાણે છે, અને ૨ એ ૨૦૦ ને ઠેકાણે છે, તેથી આદિ ૨ એ ૯ કરતાં બારે અંક છે. દરેક રકમ અને તેના દરેક અંક માટે આવા પ્રશ્નો તર ચલાવો, એટલે સ્થળ પ્રમાણે અંકની કિમ્મતમાં વધ ઘટ થાય છે.

અને શુદ્ધ શુદ્ધ દેહાણે પેઠા શાળાઓ સ્થાપવા ઇચ્છા બતાવી છે. આવા બાળ્યવાન પુરુષોએ બહેરો બોમગંતે માન આપવાનો નવો માર્ગ આ દેશમાં ઉઘાડ્યો છે.

• જીવ એ એક સ્પર્શેન્દ્રિ છે, એની મારફતે વસ્તુઓના જુદા જુદા સ્વાદો પરમાય છે, ને સ્વાદપરથી તે વસ્તુ પણ પરમાય છે વાસ્તે આ પણ એક ખીલ દરજ્જાનો માન માર્ગ છે.

માથાની દ્રેચથી તે પગના ટેરવા સુધીનો તમામ ભાગ ચામડીથી મઢાયેલો છે. આ ચામડીરૂપી અંગરખાના તમામ ભાગમાં સ્પર્શેન્દ્રિ વાસ કરે છે. પરંતુ શરીરના તમામ ભાગમાં આ શક્તિ એક સરખી હોતી નથી. આ હિન્દીની મદદથી આપણને દીકું, કાકણ, ટાઢું, ઉન્ડું, નકર, પ્રવાહી, ચીકણું, લીકું, અણીયાળું, બૂકું, ખાજબૂકું, વગેરે તેમજ વસ્તુના આકાર ખબર પડે છે. વાસ્તે વાસ્તવિક રીતે આને પણ માન માર્ગ લેખ્યો છે. આપણા દેશમાં આ હિન્દીને ખીલવી તેનો લોક મુખ્યાર્થ ઉપયોગ થતો નથી, પરંતુ વિલાપત, નાપાન, અમેરિકામાં આ માનમાર્ગની મદદથી લોકો આંધળા લોકો વાંચતાં, લખતાં, સીવતાં, સાંધતાં, સૂતારી, મોચીજી, ને છાંદસનું કામ કરતા થયા છે. આથી કરીને આંધળા લોકોની સ્થિતિ સુધરી છે. તેઓ સીખ માગી લોકોને બોળવરૂપ મર્દ પડતા નથી; તેમ ખશુવલ સ્થિતિ ન બોગવતાં પોતાનો ચેટવો પોતાની મેજ મેળવવાથી દેખતા લોકોના નેટલા ન હકથી માંસાર યાત્રા કરે છે. આવા લોકોને વિલાપતમાં લાગતી આંગળીઓનાં ટેરવાંની મારફતે ઉપસેલાં ગીર્જાકારાએ કહ્યો સીખવી વાંચવા લખવાનું શિખવવામાં આવે છે; જેથી કરીને આંગળીનાં ટેરવાં તેમની આંખની ગવજ દટબેક દરજ્જે સારે છે. વાર્તાઓનાં, નાટકોનાં, નવલકથાઓનાં, અને શાસ્ત્રીય વિષયોપર આવાં પુસ્તકો ધણાં તૈયાર થયાં છે. આપરથી સમજાય છે કે આ માનમાર્ગ શ્રુત આંખથી ન હોતરનો છે.

(અંપૂર્ણ.)

પ્રાણી વર્ણન.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૫૯ થી.)

કાચંડો.

વર્ગ—કરોડવાળાં. જાત—પેટે ચાલનારાં. પ્રકાર—ગરોળી જેવાં.

કાચંડાને કેટલેક ઢેકાણે કાંકીડો અને કેટલેક ઢેકાણે સરડો કહે છે. તેનું શરીર ચપટું અને યોકની પાછળની કરોડ ઉપસી આવેલી છે. તેના માથાનો પાછલો ભાગ ઊંચો આવેલો છે. તેની ગરદન બહુ ટૂંકી છે તેથી તે પોતાનું માથું આગળનાજીએ ફેરવી શકતો નથી. આ ખામીનો બદલો ઇશ્વરે તેને જુદી જ રીતે આપેલો છે. તેની આંખો આગળ પડતી, મ્હોટી, અને બહુ ચપળ છે. એક જ વખતે બંને આંખોને જુદી જુદી દિશામાં તે ફેરવી શકે છે. તેની આંખપર પોપચા જેવું એક ઢાંકણ કાયમ રહે છે. આ પોપચામાં આંખની કીકી જેવું એક છિદ્ર હોય છે તેમાંથી તે નેષ્ઠ શકે છે. તેના કાન બહાર દેખાઈ આવતા નથી. તેના શરીરપર ભીંગડાં નથી હોતાં પણ ચામડીની દરચલી વળો મથેલી હોય એવાં આછાં ન્હાનાં ભીંગડાં દેખાય છે. પેટે ચાલનારાં જીવનં પ્રાણીઓ કરતાં તેના શરીરના પ્રમાણમાં તેના પગ વધારે લાંબા હોય છે તેથી તે પગપર ઊંચું ચઢી શકે છે. તેની ગતિ બહુ મંદ છે. તેના પગનાં આંગળાં પોપટનાં આંગળાં જેવાં, હોવાથી હાથથી જેમ વસ્તુ પકડીએ છીએ તેમ તે દરેક પગથી પકડી શકે છે. તેની પૂંછડી લાંબી છે અને તે વાળી શકાય એવી હોવાથી તેનાવડે તે ઝાડની ડાળીઓને વાંટાળી શકે છે. તેનાં ફેફસાં મ્હોટાં છે. શરીરની ચામડીની નીચે હવા ભરવાની ન્હાની ન્હાની કોથળીઓ છે તેની સાથે એનાં ફેફસાંનો, સંબંધ જોડેલો હોવાથી તે બહારની હવા આ કોથળીઓમાં ભરી પોતાનું શરીર ટુલાવી શકે છે. તેની જીભ બહુ ચાલાકીથી તે દલાવી શકે છે, તે તેને જોસક પકડવાના કામમાં આવે છે. ડાળીઓપર વગર લાલ્ચે ચુડાની આક્રમક બેસી રહી જીભ બહાર કાઢી રાખે છે. તે જીભપર એક જાતનો ગીકણો રસ કાઢે છે. આ રસની વાસને લીધે અગર તો સ્વાદને લીધે ઝીણું જીવડાં, માખીઓ, કીડીઓ,

બગેરે તેની જીભપર આવે છે. જીભપરની લાળમાં તે જીવડાં લપટાઈ જાય છે એટલે તે પોતાની જીભ પાછી ખેંચી લઈ તે જીવડાંનો આદાર કરે છે.

તેની આંખો અને જીભ સિવાય શરીરના બધા અંગવ્યવસ્થા મંદ આં દીક્ષા છે. આલવામાં તો તે બહુ જ ધીમુ છે. તેને તડકામાં બેસી રહે ગમે છે. કેટલીક વાર તો કલાકના કલાક તે તડકામાં પડી રહે છે. જુદા જુદા વખતે તે પોતાના શરીરનો રંગ બદલે છે. આ બદલવાની શક્તિ આને લીધે છે તે હજી જણાયું નથી. પાળવાથી તે હળી શકે છે. પાળેલ સરડાનો આસગાની ખાખી રંગ બદલાઈને લીલો અને વખતે પીઠવટ ચાલે છે, અને તે પર ન્હાનાં મોટાં લાલ દપડાં હોય છે. જ્યારે આ પ્રાણી તડકામાં બેઠેલું હોય છે ત્યારે પ્રકાશ તરફના તેના શરીરનો રંગ ભૂરો અથવા ખાખી રંગનો અને બીજી તરફનો રંગ આંખો ભૂરો અને રતુમડી ભૂરી છાંટવાળો દેખાય છે. આમ હોવાથી તેને ઝાડમાં છુપાઈ રહેતું સહેતું પડે છે. કાચંગા ઘણા દિવસ લગી ખાધા વગર રહી શકે છે તેથી તેના વિશે ઘણી ચર્ચાકારી વાતો લોકોમાં આવે છે. તે રંગ બદલી શકે છે, શરીર કુલાવી કે સંકોચી શકે છે, અને ઘણા દિવસ જીવેલા રહી શકે છે તેથી તેના વિશે ગણગણા જેવી ઘણી વાતો લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. પૃથ્વીના ગરમ દેશોમાં તે રહી શકે છે. દડકામાં તે મરી જાય છે.

વનરૂપતિ વર્ણન.

(આગ્ર પૃષ્ઠ ૧૫૭ થી)

તત્ત્વ અને તમાલપત્ર.

તત્ત્વનાં ઝાડ ઉષ્ણ કટિબંધ અને સમસીતોષ્ણ કટિબંધના ગરમ ભાગમાં આવેલા પૂર્વના લગભગ ગાંધા દેશોમાં થાય છે. પૂર્વના બીજાં ઝાડની સાથે તેને પણ ૧૭૮૨ માં વેસ્ટ ઇન્ડીઝમાં યુરોપીઅન લોકોએ શાખલ કયું તેથી હાલમાં ત્યાં તત્ત્વનો ટેલોક પાક થાય છે. કિમ્બિયન લોકોના પવિત્ર ધર્મ પુસ્તકના જૂના કારારમાં તેનું નામ આવે છે તેથી જણાય છે કે લગભગ પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં પણ તત્ત્વનો ઉપયોગ થતો

હતો. સૌથી સારી જાતની તજ લંકામાં થાય છે. ચીનમાં પણ પશ્ચીમ તજ થાય છે, પણ લંકાની તજના કરતાં ઉતરતા પ્રકારની છે. હિન્દુસ્તાનમાં દિમાસય, પૂર્વ અંગાળા, આસીઆ હુમરો, બ્રહ્મ દેશ અને મલબાર કાંઠે તેનો કેટલોક પાક થાય છે. આ દેશમાં વપરાતી તજનો મુખ્ય જુથો ચીનમાંથી આવે છે. લંકાની તજ મોંઘી વેચાવાથી ઓછી વપરાય છે.

તજનાં ઝાડ ૨૦-૩૦ ફુટ ઊંચાં થાય છે. તેના થડની જાડાઈનો બાસ આશરે દોઢ ફુટ હોય છે. ઊંચ ગદારથી બૂરાશ પડતી અને અંદરથી લાલ પીળાચટા રંગની થાય છે. તેનાં પાંદડાં ૪-૬ ઇંચ લાંબાં અને ટોચે જુદી અણીયાળાં થાય છે. તેમને દરેકને ત્રણ મુખ્ય નસો હોય છે. તેમની સોડમ લવિંગને મળતી આવે છે. જૂલ જહારથી ચળકતા બૂરા રંગનાં અને અંદરથી આછા પીળા રંગનાં દેખાય છે. જળનો આકાર પોસનાં દોડાને મળતો હોય છે.

ઊંચને ઉખાડી લેવાની વરસમાં બે ઋતુઓ છે, પહેલી એપ્રિલમાં અને બીજી નવેમ્બરમાં શરૂ થાય છે. ઘણો પાક પહેલી ઋતુમાં એકઠો કરવામાં આવે છે. ત્રણથી પાંચ વર્ષની ડાળાઓને કાપી નાંખે છે, અને તેમની ઉપલી ઊંચને ધસી નાંખી અંદરની ઊંચને ઊરાવડે ઉખેડી લે છે. તેને પછી તડકે સૂકવે છે. મુકાતી વખતે તેનાં ગોળ બૂંગાં વળી જાય છે. સૂકાંપેલી તજને ચાખીને તેના કસ પ્રમાણે વર્ગ પાડી જુડીઓ બાંધે છે, કાપી નાંખેલાં હાંપર ૪૨થી ૪૮થી ન્હાની ડાળાઓની પાતળા ઊંચની સૌથી સરસ તજ થાય છે.

આ ડાડગાંથી ત્રણ જાતનાં તેલી પદાર્થ નીકળે છે. પહેલું ઊંચનું સત્ત્વ એટલે તજનો અર્ક તે ચળકતા પીળા રંગનો હોય છે. તેમાં તજની વાસ ધણી હોય છે અને ખાધે તેનો સ્વાદ ગળચટો અને ઘણો તીખો લાગે છે. બીજું પાંદડાંનું સત્ત્વ તેની વાસ લવિંગને મળતી હોય છે તેથી કેટલીક વખત તે લવિંગના તેલને જદલે વેચાય છે. ત્રીજું મૂળાંનું સત્ત્વ તેની વાસ કપૂર અને તજના નિમ્બુ જેવી હોય છે, કારણકે તેનાં મૂળાં આંમાંથી કપૂર નીકળે છે. કપૂરનાં દુધાં ઝાડ પણ થાય છે. લંકામાં પહેલાં રૂઝમાંથી તેલ કઢાડવામાં આવતું અને તે રૂઝ રાત્રને માટે બાજવાની મીઠુજાતીઓ બનાવવામાં જ વપરાતું.

તેનાં પાંદડાંને તમાલપત્ર અને કાચાં ફળને કાણું નામકસર કહે છે. દર વર્ષે હિન્દુસ્તાનમાં આશરે ત્રીસ લાખર મણ તજ વપરાય છે. તજ ઉષ્ણ, વીરતકર, અને દીપન છે. તે ચૂંક, ઉથલી, મોળ, અને રક્તસંધા ઉપર અપાય છે. મારું અથવા ઘાંત દુખતા હોય તો તજનું તેલ લગાડવાથી આરામ થાય છે. ઘેગ્રેજ દવામાં તજનો અર્ક, તજનું તેલ, તજનું પાણી, અને તજનું ચૂર્ણ વપરાય છે.

કાથો.

કાથો દર રોજના ઉપયોગમાં આવતી સામાન્ય વપરાશની મીઠાં દ્રાવણો સા કાઈ તેને ઓળખે છે. પણ તેને શી રીતે અને શેમાંથી જનાવવામાં આવે છે તેનું જ્ઞાન ઘણા યોગ માણસોને હોય છે. તે વનસ્પતિ પેદાશ છે તેની પણ પૂરોપના લોકોને ઇ. મ. ના સોળમાં સેકા મુંઝી તો ખબર ન હોતી. તેમનું ધારનું એવું હતું કે તે જાપાનમાં થતી એક જાતની માટી છે, કારણ કે તે જાપાનમાં યદ્યપે પૂરોપમાં જતી તેથી પૂરોપમાં તેનું નામ જાપાની માટી પાડવામાં આવ્યું હતું.

કાથો ખેરના જાડના લાકડામાંથી જનાવવામાં આવે છે. તેનું સંસ્કૃત નામ ખદિર છે. અસલના સંસ્કૃત વેદચારીઓ આ ખદિર જાડના શુભથી સારી રીતે આદિતગાર હતા. 'સારંગધર, વગેરે વેદચારીઓએ તે જાડ તેમ જ તેમાંથી જનતા પદાર્થોના શુભોનું સારી રીતે વર્ણન કર્યું છે. આ જાડ શુભગતમાં સુરત, પંચ મદાલ, ભરથ, અને અમદાવાદ જિલ્લાનાં જંગલોમાં પુષ્કળ થાય છે. દક્ષિણમાં ચાણ અને કોંકણ, મધ્ય પ્રાંતોમાં ચંદ્ર અને બિલાસપુરની આસપાસ, અને નેપાળ તેમ જ બ્રહ્મ દેશમાં તેનાં મ્હોટાં જંગલો છે.

હિન્દુસ્તાનમાં સોની, લુહાર, મુત્તાર, વગેરે કારીગરોના ધંધા જેમ વેદપરંપરાથી એક જ જાતના લોક કરે છે તેમ આ ખેર જાડનાં લાકડાંમાંથી કાથો જનાવવાનું કામ પણ એક હલકી જાતના લોકો જ કરે છે. નેપાળમાં એમ જાતની અનાર્થ પ્રજા આ ધંધો કરે છે અને તેમને ખેર જાડના નામ ઉપરથી ખેરી કહે છે. સુરત અને માણામાં કાથો જનાવ-

વનારને કાયકર કહે છે. તેઓ જ્ઞાન અને ધ્યાન જાતની અનાયે પ્રજ્ઞાઓ છે. આ લોક શરીરે કાળા અને મજબૂત છે. હાલમાં જંગલો ઉપર સરકારની દેખરેખ ચલાવી આ લોકનો ધંધો ઘણાખરો ભાગી પડ્યો છે; તેથી ઘણા લોક શિકાર અને ચોરીપર પોતાનો નિર્વાહ મેળાવે છે.

જેરનું જાડ કેટલેક દેકાણે એથી છુટ જાય છે. તેના થડની જડોઈનો પરિધ આઠ નવ છુટ હોય છે. જાડ ૨૫-૩૦ વર્ષનું થાય ત્યારે તેનું લાકડું કાપેા જનાવવાના ઉપયોગ માટે લાયક થાય છે. જાડને કાપી લાવી તેની છાલ અને ઉપરના ધોળા લાકડાને છોલી નાંખે છે. પછી અંદરના રાતા લાકડાના ધન્ય ધન્યની જડોઈના ઝીણા ઝીણા કડકા કરે છે. તેમને માટીનાં વાસણમાં પાણી સાથે ઉકાળે છે, ઉકાળવાથી તેમનો બધો કસ પાણીમાં આવે છે. ને લાકડાંને કાઢી નાંખી બીજાં લાકડાંને તે જ પાણીમાં નાંખે છે. આ પ્રમાણે બે ત્રણ વખત લાકડાંના નવા કડકા ઉકાળવાથી પાણી જોઈએ તેટલું કાયાના ગુણવાળું થાય છે. તેને વધારે ઉકાળવાથી તે જડું થઈ જાય છે. તેને કામજાઓ ઉપર અગર ક્ષેપકીઓમાં નાંખી પાણીને ઝરી જવા દે છે. પાણી ઝરી ગયા પછી તેની ગોળ ટીકડીઓ અગર ચોરસ કડકા કાપી પાંદડાંપર સૂકવે છે. ઉત્તમ કાપેા જનાવવાને ઉકાળેલા પાણીમાં પાંદડાંવાળી ઝાંખળીઓને લટકતી મૂકે છે. તેમની આસપાસ કણ ખાત્રી જાય છે. તેમને પણ ઉપર પ્રમાણે જ મૂકવે છે. કાપેા જનાવવાનું કામ ઘણું ખરું ડિસેમ્બરથી માર્ચ મહિના સુધી ચાલે છે. ઘણા કાપેા જલ દેશમાં જાય છે. બંગાળામાં અને મુમ્બઈ ઇલાકામાં ચાણા અને કોરુણમાં તેમ જ મધ્ય પ્રાન્તોમાં થોડોક જાય છે.

કાપેા ચૂના સાથે રામનાં આપાનાં વપરાય છે. વૃત્તોપમાં તે રંગ વાના કામમાં ઘણા જાય છે. આ દેશમાંથી પરદેશ જતા કાયાનો મુખ્ય જથ્થો એટ ઝિટન, મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, અને ગિસરમાં જાય છે. તે ઠંડો હોવાથી મોઢા આવડું હોય. અને ચાંદાં તથા ફેલા તથા હોય તો તેપર લગાડવાથી ઠંડક થઈ આરામ થાય છે. જન્યરમાં સારા કાપેા ૩૦ રૂપીએ મળુ વેચાય છે.

ખેરનાં લાકડાને કાપી કડકા કરતી વખતે કોઈ કોઈ વખત તેમાંથી શીકી ગાંગડીઓ નીકળે છે તેને ખેરસાર કહે છે. તે થોડો જડવાંથી મંદર, રૂપીએ શેર વેચાય છે. તે ખાંસી, કફ, ઝાડો, અને મ્હોનાં ચાંદાં પર સારી અસર કરે છે. આવળની માદક ખેરને ઘણો મુન્દર થાય છે. ખેરનું લાકડું ટકાઉ હોય છે અને તેને ઉધાઈ લાગતી નથી. તેનાં સાંભેલાં, ઘાણીઓ, અને શેરડીના કોંચની લાટા, કામકાં, તરવારના હાથા, અને ખેતીવાડીનાં ઓળતરા થાય છે. તે વધારે મરખી આપનાર અશ્વાય છે. તેથી તેના કાચલા આળવાનું પસંદ કરે છે.

સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૫૨ થી.)

ચોથું પગથીઉં.

પાઠ ૨ લે.

રંગ—પાસા અને સુરખી, ભાગ ૨ લે.

આ અને એક વધુ પાઠમાં પીળા, આસમાની અને લીલા રંગના વધારે સાધારણ પાસા અને સુરખી ઓળખાવીશું અને તેનાં નામ આપીશું. પરંતુ આ વિષય લંબાવવાનો આધાર વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ અને પહેલાંની કેળવણી ઉપર છે. પાછલા પાઠની મારફત જેમ જેમ રંગો વિશે વર્ણન આવતું જાય તેમ તેમ તે બતાવવાને પતાં, કામળ, અથવા બિનની દોરીઓ તૈયાર રાખવી જોઈએ.

પીળા, આસમાની, નારંગી, લીલા, અને જંજુઆ રંગના વધારે સાધારણ પાસા નીચે મુજબ છે:—

પીળો. (મૂળ રંગ) :—

કેસરીઆ—કેસરના ફૂલનો રંગ. આ રંગ ઘેરો પીળો છે અને તેમાં લાલ રંગની સુરખી છે.

અંધનો રંગ—પીળા રંગમાં સહેજ આસમાનીની સુરખી વાળો આ રંગ છે.

લીલુનો રંગ—આ પીળા રંગમાં આસમાનીનો પાસ છે.
પરાળનો રંગ—આ રંગ ગુદ્ધ આછો પીળો છે.
ચણુનો રંગ—આ રંગ ઝાંખો પીળો છે.

આસમાની. (મૂળ રંગ):—

ગળીનો રંગ—આ રંગ સુંદર ઘેરો આસમાની છે.
સ્વચ્છ આકાશનો રંગ—આ રંગ આછો આસમાની છે.

નારંગી. (મિશ્ર રંગ)—પાકા નારંગી ફળનો રંગ. આ રંગ પીળા અને લાલ રંગના મિશ્રણથી બને છે:—

દોરના સાફ ફરેલા] આ રંગ આછો નારંગી સહેજ
આમડાનો રંગ.] પીળાશ પર છે.

સાદમન નામની માં-] આ રંગ આછો નારંગી છે અને તેમાં
છક્કીના માંસનો રંગ.] સોનેરી રંગની ચુરખી છે.

લીલો. (મિશ્ર રંગ) આસમાની અને પીળા મળીને આ રંગ બને છે:—
શીશીનો રંગ—આ રંગ ઘેરો લીલો અને સહેજ પીળાશ પર છે.
વટાણુનો રંગ—આ રંગ આછો લીલો છે.

જાંબુઓ. (મિશ્ર રંગ) લાલ રંગમાં આસમાની મેળવવાથી આ
રંગ બને છે:—

લવેન્ડરનો રંગ—જાંબુઆ રંગમાં ઘોળો રંગ મેળવી આલો
જાંબુઓ બનાવેલો આ રંગ છે.

પાઠ ૩ જો.

આકાર—વર્તુલ, પરિધ, મધ્ય બિન્દુ, ત્રિજ્યા. અને વ્યાસ.

આ પાઠ સાર કરતી વખતે પાછલા પગથીઆમાં આવી ગયેલા
આકારના પાઠો છાકરાઓને થોડા સવાલ પૂછી યાદ કરાવવા. કાળા
પાટીઆનો હપયોગ નીચે મુજબ કરવો:—

“આ આકૃતિનું નામ શું ?” ચોરસ.

કોહિનૂર.

(માહે જાન્યુઆરી ૧૮૯૯ ના ઇલસ્ટ્રેટેડ ઇન્ડિયન ન્યૂઝ ઉપરથી.)

દરેક વિદ્યાર્થીએ કોહિનૂર નામના હીરા વિશે સાંભળ્યું હશે. તે હાલમાં આપણાં મહા રાણીછની પાસે છે. ફારસી બાષામાં કોહ=પહાડ અને નૂર=અજવાળું, એટલે કોહિનૂરનો અર્થ 'અજનાળાનો પહાડ' એવો થાય છે.

આ હીરા ક્યાંથી અને કેવી રીતે જડી આવ્યો તે વિશે જુદી જુદી વાર્તાઓ છે. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે પાંચ હજાર વર્ષ ઉપર મોઢાવરી નદીની રેતીમાંથી તે જડી આવ્યો. મહા ભારતના પ્રખ્યાત રાજા કર્ણ અને ઉજ્જવનના રાજા વિક્રમાદિત્ય પાસે આ હીરા હતો, તથાપિ બાજરના વખત સુધી તે સંબંધી કંઈ વિશ્વાસ લાપક લેખી હેવાલ મળી આવ્યો નથી. ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં જ્યારે બાજરે પદાણુ વંશનો અંત આવ્યો અને મોગલ રાજ્ય સ્થાપ્યું ત્યારે ગ્વાલિયરમાં વિક્રમાદિત્ય નામનો ખંડિયો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજા પાણીપતની લડાઈમાં પદાણુ રાજા તરફથી લડતાં મરાયો હતો. પાણીપતની લડાઈ પછી બાર દિવસે એટલે ઇ. સ. ૧૫૨૬ ના મે ની ૪ થી તારીએ બાજરે પોતાની ડાવરી પુક (નોંધ) માં એક હીરા વિશે નીચે મુજબ લખ્યું છે. આ હીરા કોહિનૂર હોય એમ ધારવામાં આવે છે.

“વિક્રમાદિત્યનું કુટુંબ આ વખતે આગ્રામાં હતું. જ્યારે હુમાયુ આગ્રે આવી પહોંચ્યો, ત્યારે વિક્રમાદિત્યના માણસોએ નાસવાનું કૃત્યું, પણ તેમને હુમાયુનાં પહેરા ઉપર મૂકેલાં માણસોએ પકડી લઈ જાપતામાં રાખ્યાં. હુમાયુએ તેમને લૂટાવા દીધાં નહિ. તેઓએ પોતાની મેળે જ કેટલુંક જવાહીર હુમાયુને નજરાણા દાખલ આપ્યું. આ જવાહીરમાં સુલતાન અહમદીનને હાથ લાગેલો એક હીરા હતો, તે એટલો બધો કિંમતી છે કે એક ઝવેરીએ તેની કિંમત આખી દુનિયાના રોજના ખર્ચના જે નેટલી કરી હતી. તે તોલમાં આશરે ૮ મિસ્કલ (૧૮૭ કરત=૭૪૮ ગ્રેન) છે.”

તોપણ એક ખીજે હીરા જેનું ટર્નિયરે ‘મોટો મોગલ’ એવું નામ આપ્યું છે તે જ કોહિનૂર છે એમ દેટલાકનું કહેવું છે, પણ આ તેમનું કહેવું ખૂલ બરેલું લાગે છે.

ક્રિસ્ટો પાઠ ૧૨૫ મો, હાપક્ટ ૬ ટી ચોપડી, આવૃત્તિ ૧૬ મી.

આ હીરો દિલ્હીના રાજકુંડુઓમાં રહ્યો. પાછળથી ઔરંગઝેબે પોતાના આપને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકી કેદ કર્યો અને પોતે રાજ્ય બધાવી પડ્યો. કેદમાં તેને ખીવાને પાણી વગેરે આપવાનું બંધ કરી ધાતકી રીતે મારી નાંખ્યો એવો શક રહે છે. એક વખત તરસની વેદનામાં તેણે પોતાની પાસે જે સંધ્યું જવાહીર હતું તે ઔરંગઝેબના હાથમાં ન જાય માટે તેનો નાશ કરવાનો ઠરાવ કર્યો, પણ તેની વહાલી દીકરી જહાન્નારાં જે તેના મરતા સુધી તેની પાસે રહી હતી તેણે તેને એમ કરતાં અટકાવ્યો. તે ધરડો રાખ મરી ગયો ત્યારે ઔરંગઝેબ તુરત આગ્રે આવ્યો. જ્યારે તે જનાનામાં ગયો ત્યારે જહાન્નારાંએ રત્નની એક રકાખી બરીને તેની આગળ મૂકી, આ જવાહીરમાં કોહિનૂર હતો એમ ધારવામાં આવે છે. તોપણ કેટલાકનું એમ ધારવું છે કે શાહજહાંએ તેને મયૂરાસન તપ્પની અંદર મોરની એક આંખ તરીકે જડાવ્યો હતો. આ તપ્પ નાદિર શાહ ધરાન લઈ ગયો અને તેની સાથે હીરો ધરાન ગયો. પણ આ હીરો એટલો બંધો મૂલ્યવાન હતો કે રાજ્યગાદીની બેઠક ગમે તેવી હોય તોપણ તે શણગારવાને ઉપયોગમાં લેવો પરવડે નહિ. નાદિર શાહના હાથમાં આ હીરો ખીજી રીતે આવ્યો. દિલ્હીના રાખ મહમદ શાહને ઠરાવ્યા પછી નાદિર શાહના લશ્કરે રાજ્યવાનીનો કબજો લેઈ તેમાં કેટલાક દિવસ સુધી શારે કતલ ચલાવી. રાખમહેલ લૂટ્યો અને મયૂરાસન અને ખીજી ધરાન લઈ જવા જેવી દરેક ચીજ હસ્તગત કરી. પણ મ્હોટો કોહિનૂર જેની પ્રખ્યાતિ દૂર દેશાવર સુધી ફેલાઈ હતી તે કોઈ જગાએ હાથ લાગ્યો નહિ. ધણી શોધ કરી પણ કશું શૂન ચર્ચિત નહિ. નાદિર શાહનું ચિત્ત આ અમૂલ્ય રત્ન ઉપર ચોટયું હતું અને તે હાથ નહિ લાગવાથી નિરાશ થયો. આખરે જનાનાની એક બાઈ જે કોહિનૂર સમજાવતી છૂપી દક્ષિણ જાણતી હતી તેણે તે વાત નાદિર શાહ જૂઠારાને કહી દીધી. અખંડ ગિરતાની નિશાની લાખલ નાદિર શાહે અને મહમદ શાહે પોતપોતાની પાધડીઓ અદલઅદલ કરી અને નાદિર શાહે પોતાને મુકામે જઈ તરત જ પોતાને બદલામાં મેલેલી પાધડી છોડી નાંખી તો, તેના આંટામાંથી તે મ્હોટો હીરો નીકળ્યો. નાદિર શાહે તેનું કોહિનૂર નામ પાડ્યું.

નાદિર શાહના મુઆ પછી તેણે રાજ્ય અને તેની દોસ્તશનાક્ષત્રીઆં થઈ ગઈ, પણ કોહિનૂર તથા બીજું જવાહીર નાદિર શાહ દિન-દુસ્તાનથી લાગ્યો હતો તે તેના છોકરા શાહ રખે પોતાના હાથમાંથી જવા દીધું નહિ. તેના શત્રુઓએ તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકી રિજાવવા માંગ્યો, પણ તેણે કોહિનૂર આપ્યો નહિ. તે હીરો તેની પાસેથી હાથ નહિ લાગવાથી તેના શત્રુઓએ તેને મસદમાં જઈ રહેવા દાધો. મસદમાં છમામ રેઝાનું પવિત્ર ધામ છે ત્યાં દબરો શીઆ જાનાગુઓ બારે માસ જાય છે. આ પવિત્ર ધામની જાત્રાને જહાને કાવિતનો સરદાર આગા મહમદ મોહું લશ્કર લઈને આવ્યો. ખરેખર તેનો ઇરાદો શાહ રખ પાસેથી કોહિનૂર લેવાનો હતો. આ વિચાર યોગ્ય વખત પછી તેણે જાહેર ક્યો, શાહ રખને પકડ્યો અને તેને રિજાવવામાં ધણી જ કૂરતા વાપરી, પહેલો વખત તેણે હસડી ઝિમ્મતનાં કેટલાંક રત્ન આપ્યાં. પણ કોહિનૂર તથા એક બીજું માણેક જે એક વખત ઔરંગઝેબ પાસે હતું તે બે આપ્યાં નહિ. સારે આગા મહમદે અતિ કૂર ઉપાય અજમાવ્યો. તેણે શાહ રખનું માથું મુઘલી નંખાવ્યું અને તેની આસપાસ લાહીની પાળ બંધાવી તેમાં ઉછળતું તેલ રેડ્યું. આથી તેને બારે વેદના ચર્ધ અને આવી રીતે રિજાવાથી તેણે ઔરંગઝેબનું વહાલું માણેક આપી દીધું. હજી કોહિનૂર નહિ મળવાથી આગા મહમદે તે કમનશીબ નાદિર શાહના છોકરાની આંખો કોડી નાખી. પણ આથી તેણે કંઈ વળ્યું નહિ. શાહ રખે કોહિનૂર ત્યાં સંતાડ્યો છે તે કહ્યું નહિ.

શાહ રખને આવી રીતે રિજાવી રિજાવી દુઃખ દેવાની વાત જાણે પસંદી અને આફઘાનિસ્તાનના અહમદશાહ દુરાનીએ વિચાર્યું કે આ કમનશીબ રાજ્યને જો હું છોડ્યું તો મ્હને ફાયદો થાય. તેણે આગા મહમદને હત્રી મારી નાંખ્યો. દુરાનીએ વખતસર શાહ રખને મદદ કરી તેના બદલામાં તેને શાહ રખે કોહિનૂર આપ્યો.

યોગ્ય વખતમાં અહમદ શાહ દુરાની મરણ પામ્યો. મરતી વખત તે પોતાના છોકરા તૈમુરશેનને તે હીરો આપતો ગયો. ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં તૈમુરશેન મરણ પામ્યો, સારે તેના વડા છોકરા શાહ ઝમાનના હાથમાં

કોહીનૂર આંખો. શાહ ઝમાને રાજ્યગાદીનું સ્થળ દંદાર હોડી કાઢ્યું હતું. શાહ સૂળ નામના તેનાથી ન્દાના ભાઈએ તેને ગાદીએથી હડાડી મૂક્યો અને તેની આંખો ફોડી નાંખી કેદ કર્યો. પરંતુ કોઈ જગ્યાએથી તેને કોહીનૂર હાથ લાગ્યો નહિ અને એવું ધારવામાં આવ્યું કે શાહ ઝમાને તેનો નાશ કર્યો હશે અથવા દુનિયામાં હવે પછી કોઈને હાથ ન લાગે એવી રીતે સંતાડ્યો હશે. એક દિવસ જ્યાં શાહ ઝમાનને કેદ રાખવામાં આવ્યો હતો તે અદિયાનાના અમલદારના હાથને દિવાલની છોમાંથી બહાર નીકળી આવેલી ઝીણી અણીનો ઉઝરડો લાગ્યો. પહેલાં તેને એમ લાગ્યું કે તે પથરની કાંકરીનો ઉઝરડો હશે, પણ વધારે બારીકાઈથી તપાસ કરતાં કંઈ અળકતું ચાલુમ પડ્યું. તેણે છો ઉખેડી જોયું તો દિવાલની અંદરથી તે મ્હોટો હીરો નીકળ્યો. તે શાહ સૂળને હાથ ન આવે માટે શાહ ઝમાને ત્યાં સંતાડ્યો હતો. શાહ સૂળના હાથમાં હવે તે કિમ્મતી હીરો આવ્યો અને એલિફન્ટન લખે છે કે રાજ્યના દરેક શુભ પ્રસંગે તે તે હીરો અંગપર ધારણ કરતો. શાહ સૂળને પણ તેના ત્રીજા ભાઈ શાહ મહમદે ગાદીપરથી હડાડી મૂક્યો અને આધજો કર્યો. આ વખતે પંજાબમાં રણજીતસિંહની સત્તા ધણી જમી હતી ત્યાં શાહ સૂળ નાસીને ગયો.

રણજીતસિંહે તેને મદદ કરી. તેણે તેના ભાઈ સાથે લડાઈ કરી, અને કાશ્મીર છતી તેનો પોને કગળો કર્યો. સારપછી શાહ સૂળ પાસેથી કોહીનૂર કંઠાવવાનો રણજીતસિંહે પ્રયત્ન કર્યો. કાબૂજના તે કમનસીબ રાજાના અંગ ઉપર અથવા બીજી કોઈ જગ્યાએ તે જોવામાં નહિ આવ્યો, સારે તેણે સ્વાભાવિક રીતે એવું અનુમાન કર્યું કે જનાનાની સ્ત્રીઓ પાસે તે હોવો જોઈએ. રણજીતસિંહે તેમના ઉપર જુલમ ગુજારવા માંડ્યો. તેમને ખોરાક પાણી આપવાનું બંધ કર્યું એવા વિચારથી કે જુલમ અને તરસ્તી વેળા સહન નહિ થાય એટલે તેઓ તે હીરો આપી દેશે. આખરે શાહ સૂળએ પોતે રાજપુત્રીથી તે હીરો રણજીતસિંહને આપી દીધો.

આ પ્રમાણે કોહીનૂર રણજીતસિંહને મળ્યો. તેણે તે એક પોંચીની અંદર જડાવ્યો. આ પોંચી રાજ્યના દરેક શુભ પ્રસંગે તે પહેરતો. ઇ. સ. ૧૮૩૮ માં જ્યારે તે મરવા પડ્યો ત્યારે તેના કેટલાક સભાસદોએ

કડવા કંજીની ન્યાતના જીવાન માણસોને તે વારા ફરતી આપવામાં આવશે. નિયમિત હાજરી, સારી ચાલચલગત, અને સન્તોષકારક અર્થસની શિરસ્તા મુજબની ગરતોને અનુમરીને એ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની પદવી મળવા સારુ જોઈતી મુદત સુધી એ ડોકલરશિપ તેને મળે જશે.

* ડ.—હાઈ અને સ્પેશ્યલ શાળાઓમાં સરકારી ડોકલરશિપો આપવાના નિયમોમાં મંજૂરે કરાવેલી થરતો મુજબ હાઈ સ્કૂલોમાં બાળનારા લેઉઆ અથવા કડવા કંજીની ન્યાતના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ઠાણુ નીચે દર મહિને પાંચ, પાંચ રૂપીઆની ચાર ડોકલરશિપો આપવામાં આવશે, અને હાઈ સ્કૂલોના અર્થસને પૂરે થતા સુધી તે તેમને મળે જશે; કેળવણીમાં પછાત પડેલા લોકો માટે ઉમ્મરની જે ૬૬ કરાવી છે તે જ ૬૬ આ ડોકલરશિપોને લાગુ પડશે.

—મિડલ અને સ્પેશ્યલ શાળાઓમાં ડોકલરશિપો આપવાના નિયમો મુજબ મિડલ સ્કૂલોમાં બાળનારા લેઉઆ અથવા કડવા કંજીની ન્યાતના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ઠાણુ નીચે દર મહિને ત્રણ ત્રણ રૂપીઆની ત્રણ ડોકલરશિપો આપવામાં આવશે; કેળવણીમાં પછાત પડેલા લોકો માટે ઉમ્મરની જે ૬૬ કરાવી છે તે જ ૬૬ આ ડોકલરશિપોને લાગુ પડશે.

ક.—(૧) પ્રાથમિક શાળાઓમાં લેઉઆ અથવા કડવા કંજીની ન્યાતના છોકરાઓને લાયક ઇનામ આપવામાં ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ઠાણુ નીચે રૂ. ૧૫૦) અર્થવામાં આવશે. ઇનામમાં ચોપડીઓ અપાશે ત્યારે ખેતીમાં સુધારો કરવામાં ઉત્તેજન મળે એવો ખામ હેતુ ધ્યાનમાં રાખીને તે પસંદ કરવામાં આવશે.

(૨) અમદાવાદ જિલ્લાના ડાયુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરે જોઈતાં પુરતકો અને બીજા ઇનામોની ખામ યાદી દર વર્ષે તૈયાર કરી

ટીપ.—આખી સંખ્યા પૂરાતા સુધી દરેક પ્રકારની શાળાઓમાં આ ડોકલરશિપો દર વર્ષે આપવામાં આવશે. આખી બધી ડોકલરશિપો આપવામાં ગરીબતાં છોકરાઓને ખામ પસંદ કરવામાં આવશે.

ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ તરફ મંજૂરી માટે મોકલવી. છાત્રાઓની શાળાઓનાં ફક્ત ઉપલાં ધોરણોમાં આવાં ખાસ ઇનામો આપવામાં આવશે, અને ૪ થી ઉતરતા કોઈ પણ ધોરણમાં તે અપાશે નહિ.

૨. ખેડા જિલ્લા માટે નિયમો.

ખેડા જિલ્લામાં ઉપરોક્ત અને એકત્ર થયેલાં નાણાંના વ્યાજની વાર્ષિક ઉપજનો નીચે પ્રમાણે ઉપયોગ કરવામાં આવશે:—

અ.—મ્યુનિસિપલ અથવા લોકલ બોર્ડ શાળાઓમાં બહુનારી અને હસ્તેજન આપવા લાયક હોય એવી લેઉઆ અથવા કડવા કાણુખી ની ન્યાતની છાત્રીઓને ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના કાણુ નીચે લાયક ઇનામો (પુસ્તકો વગેરે) આપવામાં રૂ. ૧૦૦) ખર્ચવામાં આવશે.

વ.—લેઉઆ અથવા કડવા કણુખીની કોઈ લાયક સ્ત્રી અમદાવાદ ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થશે તેને ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના કાણુ નીચે દર માસે રૂ. ૮) ની એક સ્ટોલરશિપ આપવામાં આવશે; જે વિદ્યાર્થીની ધણી ટ્રેનિંગ થયેલો શિક્ષક હશે, અથવા અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં બહુનો હશે, તેને ખાસ ધરૂદ કરવામાં આવશે. લોકલ બોર્ડના સામાન્ય નિયમોને આધારે તે સ્ત્રી કોઈ ખીલ સ્ટોલરશિપ મેળવવાને હકદાર થઈ હશે તે ઉપરાંત આ સ્ટોલરશિપ તેને આપી રાખશે, અને નિયમિત હાજરી, સારી ચાલચલગત, તથા સ્વ-તોપકારક અભ્યાસની ચિરસ્તના મુજબની ચરતોને અનુસરી ટ્રેનિંગની આખી મુદત સુધી એ સ્ટોલરશિપ તેને મળે બંધે.

ક. (૧) વાર્ષિક શાળાઓમાં લેઉઆ અથવા કડવા કણુખીની ન્યાતના છાત્રાઓને ખેતી સગવી અને ખીન્ન ઉપયોગી પુસ્તકો ઇનામમાં આપવાસારે ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના કાણુ નીચે રૂ. ૧૦૦) ખર્ચવામાં આવશે. નિશાળના સામાન્ય નિયમોને આધારે તેઓ કોઈ ખીન્ન ઇનામો મેળવવાને હકદાર થયા હશે તે ઉપરાંત તેમને આ ઇનામ મળશે.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ દસમી, કિમ્મત ૪ આના.
 મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના ગેઠેરયાન ડિરેક્ટર સાહેબ, બાહ્ય
 હર નો ઇ. નં. ૪૪૫૦ તા. ૯-૧૧-૮૪ના દરમિયાન મુખ્ય શાળામાં
 વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળ
 વ્યાકરણ.' આવૃત્તિ બીજી. કિમ્મત ૪ આના. પોસ્ટેજ બંનેનું મોકલ.
 કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નંબરી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેલ્યુ પેન્સિ-
 બલ ખર્ચ મેળાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કુરમચંદ, ગ્રાહ્ય, સળ રે
 જો. ઇ. ગોહિલવાડ, મુ. સ્વારી. લાવનગર.

હિમ્મત સિમ્મ, બર્નાડ સિમ્મ અને હડસન, કોલેન્ડ્રો, ગોખલે, ધોય,
 પેન્ડલબરી લોક અને લેવીસ, સંતાકૃષ્ણ, ગંદરટન, સુખારાવ, કોર્નવોલ
 અને કીચના ઇંગ્રેજ અને લાલસંકરના ગુજરાતી અંકગણિતમાંના તથા
 ધણી પરીક્ષાઓના સવાલમાંના અથવા દાખલા-કી-ખુલાસા સાથે.
 - (સઘળા દાખલા રીતસર કરી જતાવ્યા છે. કિમ્મત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ
 રૂ. ૦) ના હાલમાં કિમ્મત રૂ. ૦-૧૩-૦ પાનાં ૫૧૨) ગયા વરસની પ. સ. ૫-
 રીક્ષામાં આમાંના દાખલા આવ્યા હતા તે પ્રમાણે હર વર્ષે આવવાનો સંભવ
 છે, ગણી જશે તે જરૂર પાસ થશે. પરભુદાસ નાગરદાસ કિનારીવાળા-બરચ.

અંકગણિતની સમગ્રુતી. કિમ્મત રૂ. ૦ા પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે, દશ;
 દશે, પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ; ટકા કમિશન. વેલ્યુ પેન્સિબલ
 ખર્ચ લેનારને શિર. ગુણસિદ્ધાસ ગોકળદાસ, મુખ્ય ઇલેક. અમદાવાદ.

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ ઓડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ઓડિજે અક્ષરે-કાગળની એક જ ખાબૂએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બન્ધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ઉપચુટી અને ઓસિસ્ટન્ટ ઉપચુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ બોર્ડે તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહાર બજારો જે માસમાં છપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડબિલો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે ફૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી આજ્ઞાતના પૈસા છે તે ઓડિજે અક્ષરે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સન્મત્ય છે. પોસ્ટની ટિટ્ટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિટ્ટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત આગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના, પદરના ખર્ચે લેનાર દર રૂપીઆ સુધીના પગારનાળા સિક્કા તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્યોપત્રનો ઓમાં સમાસ થશે નહિ.

બહાર બજારો- છાપવાના ભાવ.

૩	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર મહિના લગી
૧.....	૪	પા ગણો ચાર્જ પડશે. બાર મહિનાથી ઓછી મુદત હશે તો પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને દરેક મહિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.
૨.....	૮	
૩.....	૧૫	
એ ઉપરાન્તનો ભાવ ઉપર પ્રમાણેજ.		
બાર માસ લગી સાગલાગટ હશે		

હેન્ડબિલો વહેંચવાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને માટે હમને લખવું.

The Gujarati School-Examiner.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

જુલાઈ-ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ.—વર્તમાનપુસ્તક મહેતાજીઓનો ધારા સંગ્રહ (વિવેચન) ...	૧૮૩
વર્તમાનપુસ્તક મહેતાજીઓનો ધારા સંગ્રહ	૨૦૧
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા	૨૫૪
નવાં મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો—બાળ ગાયન પોથી	૨૫૫
મહાલક્ષ્મી શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષાની તારીખ.
હાર્દી અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલ સ્કોલરશિપ પરીક્ષાની તારીખ ...	૨૫૭
મિડલ સ્કૂલ સ્કોલરશિપ પરીક્ષાની તારીખ	૨૫૮
રાજકોટ બાર્ટન શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષાની તારીખ	૨૫૯
રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષાની તારીખ	૨૬૦
નવી આંવૃત્તિનાં પુસ્તકો—શુદ્ધિપત્રક (ગ. સે. બુ. ડી. મુમુર્ઝ)	૨૬૧
નવા અન્યો (ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો મુમુર્ઝ) ...	૨૬૨
ગુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષાની તારીખ
નિશાળોનાં ઇનામ પત્રકો	૨૬૩

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

દાકોર ચોતાના કુંવરને શિક્ષણ આપવા માટે મહેતાજીને બોલાવે, તે હરકત પડે નહિ. તેથી મહેતાજીઓએ આ નિયમનો ગેરકપયોગ કરતાનો નથી. ખરું જોતાં નિશાળમાં પાંચ છ કલાક બાળનારાં ન્હાની ઉમ્મરનાં બાળકોને ખાનગી શિક્ષણની કાંઈ જ જરૂર નથી. તેથી તેમની તબીબીત બગડે છે. શિક્ષકોએ જનતા આ બાળકમાં લોકોને ખરી સમજણ પર લાવીને ખાનગી શિક્ષણ કમી કરાવવું જોઈએ. હાલમાં ખાનગી શિક્ષણ આપવા માટે ઉપરીની મંજૂરી સેવાની જરૂર પડે છે તે વિશે નિયમમાં કાંઈ કંઈ નથી. પરંતુ તેથી મંજૂરી સેવાની જરૂર મટી જતી નથી, કારણ કે પહેલા પ્રકરણને મથાળે સામાન્ય નિયમ મૂક્યો છે, કે હાલ ચાલતા હુકમો કોડમાં દાખલ કર્યા ન હોય તો પણ તે ચાલુ સમજવા.

પહેલા પ્રકરણના બારમા નિયમમાં નીચેના શબ્દો વધારવામાં આવ્યા છે: “ખાતાએ મંજૂર નહિ કરેલી કોઈ ચોપડી નિશાળમાં વાપરવા કે લાવવા દેવી નહિ.” આ હુકમ પણ નવો નથી. શિક્ષકો તેનો વારંવાર ભંગ કરે છે, તેથી હમેશા ધ્યાનમાં રહેવા માટે તે કોડમાં દાખલ કર્યો છે. નોટર અને અર્થની કોઈ કોઈ ચોપડીઓ દસમી અને વીસમી આજ્ઞા સુધી પહોંચી ગયેલી છે, તે શિક્ષકોને ધણું નીચું જોવાડે છે. શિક્ષકોની મદદ વિના તેટલી બધી નક્કો ખપી શકે નહિ. આશા છે કે હવેથી શિક્ષકો તેવી ખરી કળવણીને હરકત કરનારી ચોપડીઓને ઉત્તેજન આપશે નહિ.

બીજા પ્રકરણના છેલા નિયમમાં જનરલ રજિસ્ટરમાંથી ઇન્ટેખાબ માગનાર વિદ્યાર્થી પાસેથી ચાર આના શી સેવાનો ઠરાવ છે. આ નિયમને અસાર સુધી એક અપવાદ હતો, એટલે બીજો ગામ જઈ લાંની નિશાળમાં દાખલ થવાને ઇરાદે ઇન્ટેખાબ માગનાર પાસેથી શી સેવાતી નહોતી. હવેથી તેમાં એક બીજો અપવાદ લાગુ કરવામાં આવ્યો છે, તેથી તેના તે જ ગામની ઉપલા દરજ્જાની નિશાળમાં જવા માટે ઇન્ટેખાબ માગનાર પાસેથી શી સેવાશે નહિ. એટલે હવે ગુજરાતીમાંથી ઉગ્રેષ્ઠ કે જે નિશાળમાં જવા માટે મળતી ગુજરાતી નિશાળના રજિસ્ટરમાં ત મળશે.

ત્રીજા અને ચોથા પ્રકરણમાં કાંઈ ફેરફાર થયો નથી. પાંચમા પ્રકરણના પહેલા નિયમમાં અસાર સુધી એવો દરાવ હતો; કે વાર્ષિક પરીક્ષા પછી તરત પરીક્ષક-અધિકારીએ એક દિવસની રજા આપવી. ત્રીજા કાઉમાં એક દિવસને બદલે એક અઠવાડિયાની રજા આપવાનો દરાવ થયો છે. પરીક્ષાના વખતની સાપ્ત મહેનત પછી શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને કાંઈક વધારે આરામની જરૂર છે, અને આશા છે કે એક અઠવાડિયાની રજા મળવાથી તેમની તનદુસ્તીને ફાપદો થશે.

એ જ પ્રકરણને છેકે સાતમો નિયમ ઉમેરવામાં આવ્યો છે તે ધણો અગત્યનો છે. તેમાં કરાબું છે, કે શિક્ષકોએ બાળકોને ઘેર કરવાનું કામ બહુ ન આપવાની મંજૂર રાખવી; ઘેર કરવાનું જે કામ આપવામાં આવે તે સાધારણ રીતે સુમારે અઠવા કલાકમાં થઈ શકે તેવી વધારે હોવું ન જોઈએ. બાળકોની તનદુસ્તીના અને ખરા શિક્ષણના હક્કમાં આ નિયમ બહુ જરૂરનો છે, અને તેનો અમલ બરાબર ચાલે છે કે કેમ તે ઉપરી અધિકારીઓએ અને હેડ માસ્ટરોએ જોવું જોઈએ. ધણી વખત એવી પ્રવાદ સાંભળવામાં આવે છે, કે શિક્ષકો નિશાળમાં શિખવવાનું કામ કરતા નથી, પણ પરીક્ષકનું કામ કરે છે, અને બાળકોને સઘળા પાઠ ઘેરથી કરી લાવવાનું કહે છે. આથી નિશાળમાં છ કલાક રોકાવા ઉપરાંત બાળકોને ઘર આગળ અભ્યાસનો ધણો ખર્ચ પડે છે, ખૂબગી શિક્ષક રાખવાનો ખર્ચ ચાલે છે, અને તેઓ શરીરે નિર્મોલ્ય, લોહી પિત્તાના, સ્વકાપલા બને છે. પ્રાથમિક નિશાળનાં બાળકોને નિશાળનાં વખત સુધાં આખા દિવસમાં ઉઘરના પ્રમાણમાં ત્રણ કે ચાર અને બહુ તો ઉપસા-વર્ગોમાં પાંચ કલાકથી વધારે શીખવાનું હોવું જોઈએ નહિ. નિશાળના છ કલાકમાંથી ત્રણ ચાર કલાક શીખવાનું, અને બાકીના કલાક કસરત કરવાનું અને રમવાનું હોવું જોઈએ. શીખવાના કલાકમાં શિક્ષકે યોગ્ય પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપી બાળકની જુદી ખિલવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, ઘેરથી જોખી આવેલા પાંડના માત્ર પરીક્ષક થઈને જોસનું નહિ. “તનદુસ્તી અને કેળવણી” એ નામના પુસ્તકમાં કેનન દર્શાવી લખે છે કે—

“કુદતનો એવો ચોક્કસ નિયમ છે, કે દિન પર દિન મગજનો ધસારો પૂરો કરવાને માટે ઉગતા બાળકને પુષ્કળ ખુદી હજી અને રમવાની જગ્યા છે, અને જે બાળક રોજ ચાર કલાક બેઠો છે અને ચાર કલાક રમે છે, તે ચાક કલાક બેઠાના બાળક કરતાં વધારે શીખે છે, અને તે વધારે સહેલથી શીખે છે.”

“ઉગતાં બાળકો” એ નામના પુસ્તકમાં ડોક્ટર જોર્જ રિમથ લખે છે કે—

“બાળકોના મગજ ઉપર બોલો વધારે ન પડે તે માટે નિશાળનું કામ એવી રીતે ગોઠવવું જોઈએ, કે શારીરિક કસરત અને માનસિક કામ વચ્ચે ફરતી આવે. ખગ્લ કરીને દમ વરસની ઉમ્મર સુધી તો નિશાળેથી ઘેર આવ્યા એટલે સંપૂર્ણ પાઠ અન્ધ થઈ જાય જોઈએ. મૂવાના વખત સુધી પાઠની ફિક્કર પહોંચ્યા કરે તેટલું કામ ધેરથી કરી લાવવાનું આપવામાં આવે છે તે જાણતર નથી. સૂચા પહેલાં રમવા વગેરે માટે એટલો લાંબો વખત મગવો જોઈએ, કે સૂતી વખત મગજમાં પાઠની ફિક્કરનો સમૂળગોભાસ પડી રહે નહિ. પાઠની પહેલાં, પાઠની પછી, અને પાઠની વચ્ચે ઓછામાં ઓછું પંદર વરસની ઉમ્મર સુધી થોડો વધારે વખત શારીરિક કસરત, માટે રાખવો જોઈએ સાત વરસની ઉમ્મર સુધી સંપૂર્ણ કામ રમવાના ઢોંગ જ થવું જોઈએ, સાતથી ચાર વરસની ઉમ્મર સુધી મગજનાં કામોની વચ્ચે વચ્ચે જોરથી દોડવા રમવાનું રાખવું જોઈએ, અને ત્યાર પછી. પંદર વરસની ઉમ્મર સુધી નિશાળના પાંચ કલાકની વચ્ચે ઓછામાં ઓછો ચાર કલાક જોરદાર કસરત માટે રહેવો જોઈએ.”

દેશને મગજૂત, તનદુસ્ત, દીર્ઘાયુષી માણસોનો ધણો ખપ છે, અને તે કારણથી ઉગતાં બાળકો ઉપર છેક બાલ્યાવસ્થામાં શિક્ષણનો ધણો બોલો પડવો જોઈએ નથી. પ્રજા મગજૂત અને ડાહી બને તેની જવાબદારી ધણે દરજ્જે શિક્ષકોને સિર છે, અને તેમ થવામાં જે અનધિકારી શિક્ષકો હસ્ત કરે છે તેઓ પોતાની પતિત શક્તિમાં ચૂકે છે અને દેશદ્રોહી બને છે. પ્રાયગિક નિશાળનાં ન્હાનાં બાળકોનું સંપૂર્ણ શિક્ષણ નિશાળમાં જ ચાલવું જોઈએ. હવેના વર્ગોને તો ધેરથી કરી લાવવાનું કાર્મિક કામ આપવું જોઈએ. ઉપજા વર્ગોને જે કામ આપવામાં આવે તેમાં પણ કાર્મિક

ધેરથી નહું શીખી લાવવાનું હોતું ન જોઈએ; નિરાશમાં જે શીખવ્યું હોય તેનું પુનરાવર્તન કરવાનું, ગણિતનો જે નિયમ શીખવ્યો હોય તેના એક જે દાખલા મણી લાવવાનું, એકાદ નકશો દોરી લાવવાનું, કે તેનું જુદા સહેલું કામ માત્ર ધેરથી કરી લાવવાનું હોતું જોઈએ. આશા છે, કે દુકાન જે નવો નિયમ દાખલ થયો છે તેનો શિશુકો બરાબર અમલ કરશે, અને તેથી પ્રાથમિક કેળવણીમાં અને પ્રાથમિક તનદુરસ્તીમાં થયેલા સુધારો થશે. બગાડ શિક્ષકોએ બરાબર કેળવણી આપી શકવા માટે નિરાશમાં શિષ્યવ્યાના સઘળા પાઠ ધેરથી તૈયાર કરીને આવવું જોઈએ. પાઠ તૈયાર કરતી વખત તેની મોઢ કરશે તો વધારે સ્વચ્છ પડશે. ધેરથી તૈયાર કર્યા વિના કદી સારા પાઠ અપાતા નથી.

છટા પ્રકરણના પદેશા નિયમ પ્રમાણે મેતાલોએ જે પત્રકો રાખવાનાં છે તેમાંથી ઘડીઆ પત્રક બાતલ કરવામાં આવ્યું છે. પદેશાં ધેરથી બહારનો વર્ગ રાખી તેમાં ધણી આંક ગોખાવવાનો વહિવટ ચાલતો હતો, તે વખતે આ પત્રક દાખલ થયું હતું. સાર પછી બાળ વર્ગ માટે ખાસ કામ કરાવવામાં આવ્યો છે, અને સારથી એ પત્રક નકામો જેવું થયું છે. બાળકમતા સઘળા વિષયોનો રોજનો અભ્યાસ ન નોંધવે, અને એકલા આંકનો અભ્યાસ નોંધવો તે માટે કાંઈ ખાસ કારણ જણાવું નથી. દૈનિકી વખત લલકા એચિસ્ટેટો તેમાં જૂદી દફતર પૂરતા પાથ જાણવામાં આવે છે. હમે ધારીએ છીએ કે તે પત્રક નીકળી જવાથી નિરાશોને કાંઈ દરકત થશે નહિ, અને જૂડે જોઈ થશે. બાળકમ હવે પછી પણ આ પત્રકમાં રકત આંકનું શિક્ષણ રોજનો રોજ પૂરતાથી નુકસાન એ થાય છે, કે શિક્ષકોની નજરમાં તે વિષયને બાળ વર્ગ માટે ઘટે તે કરતાં વધારે પ્રાધાન્ય મળે છે. બાળ વર્ગનાં છેક ન્હાનાં બાળકો માટે પદાર્થપાઠ આદિ હારા ધન્દિયોનો વિષયોમ કરાવી અપત્રોકન કરતાં શિષ્યવ્યાનું, વાળા તથા ગીત મારફત કલ્પના સક્રિય, લામણીઓ, અને સૌન્દર્યની સમજ ખિત્તવવાનું, હાથના કામ વડે આંગળીઓ ગણા કરવાનું અને કલ્પના, શોધક શુદ્ધિ આદિ વધારવાનું, રમતો વડે શરીર ખિત્તવવાનું વિશેષ હોયું જોઈએ, અને ગણિત જેવું નિયત સક્રિયનું કામ જોઈએ જોઈએ. ઘડીઆ

પત્રકથી વગર સમજે આંક ગોખવાને અયોગ્ય ઉત્તેજન મળતું હતું તે હવે બંધ થશે. આશા છે, કે તે વર્ગના શિક્ષકો ગીતો, રમતો, ડ્રિલ, વાતોઓ, હાથ અને ઇન્દ્રિયોની ખિલવણી, આદિ તરફ વિશેષ લક્ષ આપશે. નિશાળના કોમ્પાઉન્ડમાં ન્હાનો બાગ કરી તેમાં બાળકો પાસે થોડું કામ કરાવવાથી, તથા છોડ રોપાવી તેનું અવલોકન કરાવવાથી પણ તેમની અવલોકન શક્તિ ધણી વધશે, અને કુદ્રત માટે તેમને શોખ ઉત્પન્ન થશે. ગામડાં કરતાં શહેરો અને કસબાઓમાં આની વધારે જરૂર છે. બાળ વર્ગ છેક ઓછા પગારના ગિનઅનુભવી છેલા માણસને સોંપવાના ગદલામાં વધારે અનુભવી તથા કળવાયલા માણસને સોંપવામાં આવશે તો હાલ કરતાં વધારે સારું કામ થશે. જેમ બાળક ન્હાનાં તેમ શિક્ષક વધારે ચતુર હોવાની જરૂર છે. હેડ માસ્તરે પણ તે વર્ગના કામ ઉપર વધારે નીધા રાખવી જોઈએ.

સદરહુ નિયમમાં ગણાવેલાં પત્રકોમાં એક નવું પત્રક (નમૂનો ૧૪) હમેશામાં આવ્યું છે, તેનું નામ નોંધવહી પાડ્યું છે. દરેક નિશાળના હેડ માસ્તરે પોતાના મદદનીશોને સોંપેલા વર્ગો વખતે વખત તપાસીને, તપાસણી વખત જે જોવામાં આવ્યું હોય અને પોતે જે સૂચના કે ઉપાય કર્યા હોય, તેની નોંધ એ નોંધવહીમાં કરવાની છે. નોંધવહીનું ફરમ કોડની સાથે છાપ્યું છે, અને તેમાં કેવી રીતની નોંધ કરવાની છે તે પણ નમૂના દાખલ સૂચવવામાં આવ્યું છે. હેડ માસ્તર નીચલા વર્ગોની દેખરેખ જુદી જુદી રીતે કરી શકશે. કોઈ વખત તે વર્ગની પરીક્ષા લેશે; કોઈ વખત વર્ગનો શિક્ષક શિખવેલો દશે તે પોતે મૂગો મૂગો જોયા કરશે, અને ખામી માન્ય પડે તે પાછળથી એકાન્તે શિક્ષકને બતાવશે; અને કોઈ વખત પોતે પાડ આપી દેખાડી તે કેમ અપાય તે વર્ગના શિક્ષકને બતાવશે. આમ થવાથી સઘળા વર્ગોનું શિક્ષણ વ્યવસ્થિતપણે અને સારી પદ્ધતિએ ચાલશે. એસિસ્ટન્ટોને રસ્તો બતાવવો, અને શિક્ષણની પદ્ધતિથી વાકેફ કરવા, એ હેડ માસ્તરની ફરજોમાંની એક અગત્યની ફરજ છે. છોકરાઓ દેખતાં એસિસ્ટન્ટની ખામીઓ કહેવી નહિ કે તેને દપકો દેવો નહિ. હેડ માસ્તરે આવે પ્રસંગે યુસ્સો ન કરતાં ચાન્ત પ્રકૃતિ રાખવી જોઈએ. તે સઘળા વર્ગોની આવી તપાસણી કરે તો જ નિયામ

સારી ચાલે, અને વખતે વખતની તપાસણીની નોંધ કરવાની હોવાથી તેમ કરનારી હવે તેને દરજ્જ પડશે. વળી આખા વરસમાં શિક્ષકો કેવું કામ કરે છે, અને હેડ માસ્ટર તેમને કેવી રીતે રસ્તો બતાવે છે, તે નોંધવહીથી પરીક્ષક અધિકારીને માલૂમ પડશે, અને તેથી નિશાળના આખા વરસના કામ બાબત અને શિક્ષકોની ચોગ્યતા બાબત તે વધારે સારી રીતે અભિપ્રાય બાંધી શકશે. આવો અભિપ્રાય બાંધવાને એકલી વાર્ષિક પરીક્ષા બસ નથી. તે માટે આખા વરસના કામની નોંધની જરૂર છે. વાર્ષિક પરીક્ષા વખત પરીક્ષક અધિકારીએ નોંધવહી તપાસી તેમ કર્યા બાબતની તારીખ નાંખી, સહી કરવાની છે. મહેતાછએ ચામડાના પૂંદાની એક બજબૂત ચોપડી બાંધી તથા તેમાં ખાનાં આંકી વખતે વખતની નોંધ દાખલ કરતા રહેશે, તો તે ચોપડી ઘણાં વરસ ચાલશે, અને વરસો-વરસ નિશાળમાં કેવો સુધારો થતો જાય છે તે એકદમ તેમાંથી જણાશે.

છઠ્ઠા પ્રકરણમાં કહેલાં બીજાં પત્રકોના નમૂના સુધારીને કોઠ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, તે તથા તેમની નીચે આપેલી સૂચનાઓ વાંચવાની સઘળા શિક્ષકોને બધામણું કરીએ છીએ. કેળવણી તથા બીજી રમતોની અરજના નમૂના ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. વિજિટર બુકનો નમૂનો કોઠમાં છાપ્યા પછી બદલવામાં આવ્યો છે તે યોગ્ય વખતમાં શિક્ષકોને મળશે. ટાઇમ ટેબલોના નમૂના ૧૩ અ, ૧૩ બ માં આપ્યા છે. પાંચમા પ્રકરણના ૬ ટૂ નિયમ મુજબ તે ઉપર પરીક્ષક અધિકારીની સહી ચવી જોઈએ, અને જરાબર તે મુજબ કામ ચલાવવું જોઈએ. ટાઇમ ટેબલ બનાવવા બાબતના નિયમો કેળવણી પ્રકારમાં જોવા. દૈનિક કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા આપવાની ઇચ્છા રાખનાર શિક્ષકોએ ૧૭ મા નમૂના મુજબ અરજ કરવી જોઈએ. એ પત્રક ખરી તેમાં માગેલી હકીકત આપવામાં નહિ આવે, હાં સુધી પરીક્ષામાં દાખલ થવાની પરવાનગી મળશે નહિ.

કોડનર સાતમા પ્રકરણમાં કોઈ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. આઠમું એટલે છેલ્લું પ્રકરણ પ્રાથમિક શિક્ષકોના પગાર બાબતનું છે. પેસાની તાણને લીધે અને બીજાં કારણોથી હાલ કેટલીક મુદતથી પ્રોવી-

શ-સી અને કેપિટેશન ઓફાઇન્સ અંપાતાં બિલકુલ બંધ થઈ ગયાં છે, જોડે તેમને લગતા સઘળા નિયમો હવે કોડમાંથી બાતલ કરવામાં આવ્યા છે. તેમના બદલામાં શિક્ષકોના પગારના એક દરાવચનો નિયમ દાખલ કર્યો છે. હેડ માસ્ટરોના પગારના એક રૂપિયા ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૦, ૨૫, ૩૦, ૩૫, ૪૦, ૪૫, ૫૦, ૫૫, અને ૬૦ ના દરાવચામાં આવ્યા છે. ગામની અગલ અને નિશાળના કદ તથા અભ્યાસ ઉપર મુત્તાર રાખી દરેક નિશાળનો પગાર નક્કી કરવામાં આવશે, અને પછી જગાઓ ખાલી થતી જશે તેમ મહેતાશ્રીઓને તેમની રેક, જૂનવટ, કામની હોંશીઆરી, વગેરે ઉપર નજર રાખી પ્રોમોશન આપવામાં આવશે. વચમાં વચમાં ગમે સારે મહેતાશ્રીઓ એક એક જે જે રૂપિયાનાં પ્રોમોશનો મેળવતા હતા તે હવે બંધ થશે. હમે આંશા ગખીએ છીએ કે આથી મહેતાશ્રીઓની કૃતિમાં ઘણો સુધારો થશે. કોઈ ગામની નિશાળ પહેલાં કરતા ઘણી મોટી કે ન્હાની થઈ જશે, અને તેથી તેનો એક બદલવાની જરૂર પડશે, સારે જ માત્ર ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ તે ગામનો પગાર બજેટ સખત ફેરવશે. તેમાં કારણ વિના નિશાળ માટે દરાવેલો પગાર બદલાશે નહિ. એક્સિસ્ટંટ માસ્ટરોના પગારના પણ એક દરાવ્યા છે, તે રૂપિયા ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૫, અને ૨૦ ના છે. અલગત હજી બાકી આન્ડ્રેન્ડ માણસોને રૂ ૧૦) કરતાં વધારે પગાર મળી શકશે નહિ. ટ્રેન્ડ માણસોનો પગાર અમુક અમુક મુદતની નોકરી થયા પહેલાં અમુક દદ ઉપર ન જવો જોઈએ તે દરાવ કાયમ રહ્યો છે. ટ્રેન્ડ શિક્ષકો મળેથી આન્ડ્રેન્ડ શિક્ષકોને રજા આપવા બાબતનો નિયમ પણ કાયમ છે. એક્સિસ્ટંટ માસ્ટરોને સાત રૂપિયાથી ઓછો પગાર આપવો નહિ એવો હુકમ મહેરમાન ડિસ્કટર સાહેબે પોતાં વસ્તુ ઉપર કર્યો હતો, તે નિયમના રૂપમાં કોડમાં દાખલ કર્યો છે, જોડે હવે ને બાબત કોઈ ઠેકાણે સરત ચૂક થશે નહિ. સાત અને આઠ રૂપિયાના પગાર પર પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ નહિ થયેલા માણસોને રાખી શકાય એવી જો છૂટ મૂકી છે, તેનો અમલ સઘળે ઠેકાણે કરવાનો નથી. એ નિયમ વિનંધના કોડમાંથી લીધો છે. સાં કેટલેક ઠેકાણે પાસ થયેલા માણસ મળતા નથી, અને પરગામથી પણ આખી સકાતા નથી. મંચમદાલના ઓફીસ જેવા

તાલુકામાં કે રજવાડાની નિશાળોમાં ગમે તેટલું કરતાં કોઈ વખત પાસ થયેલા માણસ ન જ મળે, તેવાં પ્રસંગ માટે આ છૂટ રાખી છે. પ્યુપિલ-ટીચરો એટલે મોનિટરો બાબત યોડી મુદત ઉપર હુકમ થયો છે તે પણ હવે કોડમાં દાખલ કર્યો છે. એટલે પાંચ પાંચ સાત સાત વરસ સુધી એક જ માણસને મોનિટર તરીકે રાખવાની, અને તેની પાસે આખો દિવસ કામ લેવાની કે તેને સ્વતંત્ર વર્ગ સોંપવાની ભૂલ હવે નહિ થાય. 'મોનિટરો' ખર્ચતા સુધી ગામના રહીશ હોવા જોઈએ એ નિયમ પણ કરવામાં આવ્યો છે. હમે આશા રાખીએ છીએ કે કોડમાં જે યોગ્ય સુધારા ચંચા છે તેથી પ્રાથમિક નિશાળો અને બાળ કેળવણી ઉપર વધારે સારી અસર થશે. સરળતા પાછળની કેળવણીનો પાયો પ્રાથમિક નિશાળમાં નેખાય છે, મારે તે ધણી સારી રીતે ચાલવી જોઈએ. પાયો નખજો હોય છે ત્યારે ઇમારત સારી થતી નથી.

વહર્નાક્યુલર મહેતાજીઓનો ધારાસંગ્રહ.

વહર્નાક્યુલર મહેતાજીઓનો ધારાસંગ્રહ ઉત્તર ભાગના કેળવણી ખાતાનાં અમલદારોને જાણવા તથા તે પ્રમાણે વર્તવા શાસ્ત્ર હેઠળ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

અમદાવાદ, તા. ૧ લી.

જે. આલિવર,

ઓફિસર સને ૧૯૯૮.) એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

ટીપ્સ:—જે શાસ્ત્ર હુકમો અને સૂચનાઓ હાલમાં અમલમાં છે, પરંતુ જે આ ધારા સંગ્રહમાં આવી જતાં નથી, તે તમામ હુકમો અને સૂચનાઓને આથી બાદ આપતો નથી.

પ્રકરણ ૧ હું-સામાન્ય સૂચનાઓ.

૧. કોઈ પણ શિક્ષક શાળાના શિક્ષક તરીકેની નોકરીમાં હશે ત્યાં સુધી તેને કોઈ પણ બીજો કાર્ય કરવા દેવામાં આવશે નહિ; ઉદાહરણ, તેને મુખ્યભારતે અથવા વકીલનું, દુકાનદારનું, ઇલાદિ કામ કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

અપનાદ.

૧. ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરની પરવાનગી લઈને શિક્ષક ટપાલનું, (દસ્તાવેજ) રજિસ્ટર કરવાનું, અથવા સ્ટામ્પ વેચવાનું કામ કરી શકશે, પરંતુ માત્ર એની શરતે કે તેણે એ કામ નિશાળના વખતમા કરવું નહિ.

૨. કોઈ પણ શિક્ષકે રોજ એ સ્લાકથી વધારે વખત ખાનગી શિક્ષણ આપવું નહિ, કોઈ એસિસ્ટન્ટે પોતાના વર્ગના નિવાર્યને ખાનગી શિક્ષણ આપવું નહિ.

૩. મહેતાજીઓએ અને એસિસ્ટન્ટોએ પોતાના દરના અથવા ગામના લોકોની અંદર ગાહોમાહે ટેટા આવતો હોય તેમા પડવું નહિ, અથવા કોઈનો પક્ષ કરવો નહિ તેમણે બનતા લગી દરક ખાતાના સરકારી અમલદારોની જોડે હળી મળીને આવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

તેમને ખાસ એતમણી આપવામા આવે છે, કે તેમણે અરજીઓ ખતો, અથવા બીજા દસ્તાવેજો લખ્યા નહિ, અથવા તેમા સાક્ષી કરવી નહિ.

૪. નિશાળનું મકાન તથા તેને લગતા બાગો અથવા તથા સૂરી ફાલતમા રખાવાનો, સામાનની બરાબર મરામત કરાવવાનો, તથા નકશા, પુસ્તકો, અને નિશાળની હરેક પ્રકારની મિલકતની યોગ્ય સંભાળ રખાવવાનો જુઓ. મહેતાજીને સિર છે પણ તેણે યાદ રાખવું કે પુસ્તકો અને ચોપાનીઆ મહિનાના મહિના લગી નિશાળની પેગીમા પૂરી મૂકવાના નથી તે બગાડે અથવા ઓળવે નહિ એમા એસિસ્ટન્ટો અને મહેતાજી હંમરના વિદ્યાર્થીઓને તે વાચ્યા આપવા પરંતુ નિશાળનો સામાન ખાનગી કામ સાફ વાપરવા આપવો નહિ જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ત્યારે બનતા લગી કન્ટ્રી-ન્ટની હંમઆથી સામાનને જુલ મરામત કરાવની.

૫. નિશાળના મકાનને કોઈ અકસ્માત અથવા તુકસાન થવાથી તાજડોજ ખાસ મરામત કરાવની જરૂર જણાય તો ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરને તાજીદે રિપોર્ટ કરવો.

૬. મરકારી અમલદારોને અથવા બીજા આગરદાર ગૃહ્યેને નિશાળના વખતમા કોઈ પણ સમયે નિશાળની સુલાકાત લેવાની છૂ છે રજિસ્ટરો અને ગેગલ્લી (વિઝિટર્સ બુક) તપાસના માટે તેમની

આગળ રાંધું કરવાં, અને કોઈ પણ વર્ગની. પરીક્ષા લેવાની તથા શેરા-
વહીમાં પોતાનો અભિપ્રાય લખવાની તેમને વિનંતિ કરવી. નિરુદ્ધમાં
લોકોને અને જે છોકરાં નિશાળમાં ભણતાં ન હોય તેમને નિશાળના
મકાનમાં આવવા દેવાં નહિ.

૭. કોઈ પણ મહેતાજી, એસિસ્ટન્ટ, ડ્યુપિલ ટીચર, અ-
થવા વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ નિશાળના મકાન અથવા ઓરડામાં રહેવાની
પરવાનગી નથી. જ્યાં નિશાળની દદગાં નિશાળના ઉપયોગમાં આવતી
ન હોય એવી ખોલીઓ અથવા અલગ ઓરડીઓ હોય, ત્યાં એવી ઓરડી-
ઓમાં ડ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરની લેખી પરવાનગીથી રહી શકશે.

૮. કોઈ પણ એસિસ્ટન્ટ અથવા ડ્યુપિલ ટીચરનો દંડ કરવાનો
અથવા તેને જરતર કરવાનો મહેતાજીને અધિકાર નથી.

૯. નિશાળનો ઓરડો ધાંગવાનું, નિશાળનો સાંભાન સાફ કરવાનું,
ઘસાદિ હલકું કામ કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પાસે તેની મરજી ઉપરાંત અને
કામ કરવા ગદલ પૈસા આપ્યા સિવાય કરાવવું નહિ.

૧૦. શિક્ષકે દરેક પ્રસંગે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ પાસે પોતાંકની
અને શરીરની સ્વચ્છતા રખાવવી; છોકરા યોગ્ય પોશાક પહેરીને નિશાળે
આવે તે માટે દરેક પ્રયત્ન કરવો.

૧૧. વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય વર્ગોમાં ગોઠવવાની, અને તેમના વર્સનો
અભ્યાસ મુજબ તથા ડ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરની પરીક્ષાના પરિણામ મુજબ
તેમને ઉપજાં ધોરણોમાં રીતસર ચઢાવવાની જુમ્હેદારી મુખ્ય મહેતાજીને
શિર છે. વિશેષ કરીને નિશાળીઆ નીચલાં ધોરણોમાં જોઈએ તે કરતાં
વધારે મુદત પણા રહેશે તો તે માટે એ જવાબદાર ગણાશે. વાર્ષિક
પરીક્ષા જે તારીખે થવી જોઈએ તે તારીખ વીતી જઈ તેને વિલમ્બ થાય,
તો મુખ્ય મહેતાજીએ પરીક્ષાની સદ ન ગિતાં છોકરાંને ઉપલાં ધોર-
ણમાં ચઢાવવાં.

૧૨. ધોરણોના અપ પ્રમાણે સર્વ વિદ્યાર્થીઓએ પોતા પોતાની
ચોપડીઓ, રહેડો, કાગળો, પુસ્તકો, સાફી, વગેરે લાવવાં જો-
ઈએ. અહીંએ મંજૂર નહિ કરેલી કોઈ ચોપડી નિશાળમાં લાવવા નહિ.
લાવવા દેવી નહિ.

૧૩. શરીર શિક્ષા કવચિત્ જ કરવી. જરૂર પડે ત્યારે તે કોઈ પણ એસિસ્ટન્ટ ન કરવી; મુખ્ય મહેતાશ્રીએ ખંડે કરવી. હલકી નૈતરની સોટી વાપરવી.

અકરણુ ૨ જી.—વિદ્યાર્થી દાખલ કરવા તથા ઉઠાવી લેવા સમ્બન્ધી નિયમો.

૧. નીચે બતાવેલા સિવાય સર્વ વિદ્યાર્થીઓને નિશાળામાં દાખલ કરવામાં આવશે:—

કોઈ પણ એપી, અથવા હડતા રોગવાળાં છોકરાં.

માર વર્ષથી ઓછી ઉંમરના છોકરા તથા છોકરીઓ.

૨. નાત જાતના કારણસર કોઈ પણ નિશાળાઓને ખાતલ કરવો નહિ. જ્યાં છોકરાંને તેમની નાત જાતને લીધે નિશાળના ઓરડામાં દાખલ કરવાનો વાંધો સેવામાં આવે, ત્યાં સ્કૂલ કમિટીની જોડે વિચાર કરીને તેમને બેસાડવાની યોગ્ય ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

૩. નિશાળાઓને દર કોઈ વખતે દાખલ કરવામાં આવશે, પરંતુ દાખલ થવાની તારીખ જોડે નિસબત રાખ્યા સિવાય તે જે માસમાં દાખલ થયો હોય તે માસની આખી શી તેણે આપવી જોઈશે.

૪. જે છોકરાનું નામ રજિસ્ટરમાં ન હોય અથવા જેણે પોતાની માસિક શી આપી ન હોય તેને નિશાળમાં આવવા દેવો નહિ.

૫. ગરીબ છોકરાને કોઈ પણ ફી લીધા સિવાય દાખલ કરી શકાશે, પરંતુ એ રીતે દાખલ કરેલા છોકરાની સંખ્યા રજિસ્ટરની એન્ટ્રી સંખ્યાને દર સેક્ટે ૧૫૦ થી વધારે થવી ન જોઈએ.

* ટીપ—કોઈ પણ કરના અથવા ગામમાં જરૂર જણાય તો ત્યાં એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની બલામણુ અને ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની મંજૂરીથી માફી જગાઓની હદ સેક્ટે ૧૫ ટકા ઉપરાંત વધારી શકાશે. (સરકારી હદાય નં ૨૫૮૭, કેળવણી ખાતું, તા. ૬ ફી બ્રિસેમ્બર સને ૧૮૯૪.)

આ નિયમનો કોઈ પણ પ્રકારે ગેરઉપયોગ થશે તો તેની જવાબદારી મહેતાજીને સિર રહેશે. માફીમાં દાખલ કરેલો કોઈ પણ છોકરો નિશાળે નિયમસર અને વેળાસર હાજર ન રહે તો તેને માફીમાં રાખવો નહિ. અસખત માંદગીની બાબતમાં છૂટ મુકવી જોઈએ. છોકરાને માફીમાં દાખલ કરવા પહેલાં મહેતાજીએ અને સદસ્ય કમિટીએ યોગ્ય તપાસ કરી તે છોકરો ફી આપવાને અશક્ત છે તેવી પોતાની ખાતરી કરવી, અને સદસ્ય કમિટીએ એ અતલખનું સર્ટિફિકેટ આપવું.

૬. લોકલ જોડોની મંજૂરી લેઈને પાછળ પડેલી જાતોને માટે માફી છોકરાની સેકડે દરાવેલી સંખ્યામાં વધારો કરી ચકાશે. બીજા, કોળી, અને એવી બીજી જાતોનાં છોકરાંને જિલ્લાના કોઈ રેવન્યુ અમલદારની બલામણુથી માફી છોકરાની સેકડે મંજૂર કરેલી સંખ્યા જોડે નિસખત રાખ્યા સિવાય કોઈ પણ વખતે માફીમાં દાખલ કરી ચકાશે. પરંતુ આવી રીતે કોઈને દાખલ કરવામાં આવે ત્યારે મહેતાજીએ કેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરને તરત રિપોર્ટ કરવો. માફી રાખવામાં એકત અને મંજૂરીઆત વર્ગના છોકરાંને પહેલાં પસન્દ કરવા. બાહ્ય અને વ્યાપારી લોકોના જેવી આગળ વધેલી જાતોના છોકરા માફી છોકરાની સેકડે મંજૂર કરેલી સંખ્યાના નીચે ભાગ કરતાં કદી વધવા ન જોઈએ.

૭. નિશાળમાં દાખલ કરેલા પ્રત્યેક છોકરાનો જન્મ દિવસ તેને દાખલ કરતી વખતે વધપત્રેક (સામાન્ય રજિસ્ટર નમૂનો ૧) માં ધરતી સન પ્રમાણે નોંધવો. નોંધાવેલી ઉંમર ખરી છે તે નક્કી કરવાને મહેતાજીએ સમજાળથી તપાસ કરવી, અને છોકરાની ઉંમરમાં ત્યાર પછી સુધારો અથવા ફેરફાર કરવા દેવામાં નહિ આવે એવી તેના માથાપ અથવા વાલીઓને ખબર આપવી.

૮. જે નિશાળીઓ રજા લીધા વિના મદિનામાં પંદરથી વધારે દિવસ લગી, અથવા રજા લઈને લાગસાગટ અથવા મદિનાથી વધારે મુદત લગી ગેરહાજર રહેશે, તેનું નામ રજિસ્ટરમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવશે.

૯. કોઈ નિશાળીઓ માગણી કરે અને ચાર-આના-ફી આપે,

તો તેને મુખ્ય મહેતાજીએ સામાન્ય રૂબરૂટર (નમૂનો ૧) ગાથી પોતાની સહી સાચેનો ઇન્તેખાજ આપવો. જો કોઈ નિશાજીએ એક નિશાજ છોડી તે જ ગામમાં આવેલી ન હોય એવી બીજી નિશાજમાં દાખલ થશે, તો તેને કંઈ પણ શી લીધા સિવાય એ ઇન્તેખાજ આપવામાં આવશે. તે જ સ્થળની ખાસ અથવા જિંયા દરજ્જાની સાળામાં દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીને પણ વગર શીએ એ ઇન્તેખાજ આપવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૩ જું.-શીની ઉધરાત અને વ્યવસ્થા.

૧. શીનો જે દર ચાલતો હોય તે પ્રમાણે દર મહિને અગાઉથી મહિનાની ૧૦ મી તારીખ પહેલાં બધી શી ઉધરાવી લેવી જોઈએ.

૨. છોકરાનાં માથાપ અથવા વાલીઓ જે જિલ્લામાં નિશાજ હશે તે જિલ્લાનું લોકલ ધંડ બરતા હશે, તો તેને ગામના અધિકારીઓનું સર્ટિફિકેટ લાવેથી લોકલ ધંડ બરનારના છોકરા તરીકે શી બરવા દેવામાં આવશે. એ પરથી લોકલ ધંડ બરનારના પત્રક (નમૂનો નં. ૭) માં તેનું નામ દાખલ કરવામાં આવશે.

૩. મહેતાજીઓએ મહિનાની ઉધરાવેલી શી, ચોપડીઓના વેચાણના પૈસા, વગેરે દરેક મહિનાની આખરે અથવા બીજી સકે તો તે પહેલાં પોતપોતાના તાલુકા માસ્તરો તરફ મોકલી દેવા, દરેક બરણું શી બાજતનું છે તેની તપખીલ તાલુકા માસ્તરને જણાવવી, અને તે માસિક પત્રકમાં પણ દાખલ કરવું. તાલુકા માસ્તરોએ એ બરણું તે પછીના મહિનાની ૧૫ મી તારીખ પહેલાં સરકારી તીજોરીમાં ભરી દેઈ તીજોરીની પાવતી તરત ડેપુટી કમ્પેક્ટરને મોકલી દેવી, અને તેની નકલ પોતાને દફતરે રાખવી. વળી મહેતાજીઓએ તેમને જે બરણું મોકલ્યાં હોય તેની પહોંચો પણ તેમણે તેમના પર તાકીદે મોકલી દેવી.

૪. શી બરાબર વસૂલ કરવાની તથા તે સમ્માજથી રાખવાની જવાબદારી મહેતાજીને શિર છે. કોઈ વર્ગની શી ઉધરાવવાનું કામ તે પોતાના એસિસ્ટન્ટને સોંપશે તો તેનું નોખમ તેને (મહેતાજીને) શિર રહેશે.

પ્રકરણ ૪. શુ-પંગાર લેવાં અને વહેંચવા વિષે, તથા

કન્ટિન્ટન્ટ, મરામત, વગેરેનાં નાણાંની વ્યવસ્થા.

૧. સર્વ મહેતાશ્રીઓ તથા એસિસ્ટન્ટોને તેમનો પગાર તેમને ગામ પહોચાડવામાં આવશે.

૨. માસિક પગાર પત્રકો અને પગારનાં નાણાં તાલુકા સિપાઈ લેઈને આવે કે તરત પ્રત્યેક મહેતાશ્રીએ પગાર પત્રક પર પોતાની સહી કરી પોતાનો પગાર લેવો, અને તે પર એસિસ્ટન્ટોની સહી કરાવી તેમને તેમનો પગાર આપી દેવો. કોઈ પણ કારણસર સિપાઈને ખોટી કરવો નહિ.

૩. મુખ્ય મહેતાશ્રી ગામમાં હાજર ન હોય તો જે એસિસ્ટન્ટનાં હવાલામાં નિયત હોય તેણે પગારનાં નાણાં લેઈ તેની વ્યવસ્થા કરવી.

૪. કોઈ એસિસ્ટન્ટ ગેરહાજર હોય તો મુખ્ય મહેતાશ્રીએ તેનો પંગાર લેઈ તેની વતી પગાર પત્રક પર સહી કરવી. એ રીતે ગેરહાજર નોકરોનો લીધેલો પગાર તેઓ પાછા હાજર થાય કે તરત તેમને આપી દેવો, અને પગારની પહોચવહીમાં તેમની સહી લેવી. તેઓ તે મહિનો પૂરો થતા સુધીમાં પાછા હાજર ન થાય, તો મહેતાશ્રીએ મોકલવાનાં માસિક પત્રક (નમૂના ૬ ટુ) માં તેમનો પગાર અનામત તરીકે બતાવવો. એ મહિનાથી વધારે મુદત સુધી એવી અનામત વ્યવસ્થા કર્યા વગર રહે, તો તેની શી વ્યવસ્થા કરવી તે વિષે ડેપુટી કમિશ્નરને લખીને હુકમ મંગાવવો.

૫. તુરંત મુદતને માટે રાખેલા જે અવેજીઓનાં નામ પગાર પત્રકમાં દાખલ થયાં ન હોય તેમની સહી મહેતાશ્રીએ પગારની પહોચવહીમાં લેવી. એવી સહી નહિ લીધી હોય તો તે રકમનો જુઓ મહેતાશ્રીને સિરું રહેશે.

૬. જ્યોતે લેઈ ન શકે એવા નોકરોનો પગાર જે સપ્સને તેણે તે લેવાનો રીતસર લેખી અખંસાર આપ્યા હશે તેને આપવામાં આવશે. એ લેખી અખંસારપત્ર દફતરે રાખવું, અને પગાર લેનારે સપ્સની સહી પગારની પહોચવહીમાં લેવી.

૭. નિશાળના કન્ટિનન્ટ ખર્ચનાં નાણાંના કોઈ પણ ભાગ પર મહેતાશ્રમે કોઈ પણ પ્રકારનો હક નથી. એ નાણાં વખતે વખતે જરૂર પડે તેમ ફક્ત નિશાળના કામને માટે ખર્ચવાનાં છે. એક માસમાં, રહેલી સિલક આવતા માસમાં ખેંચવી, અને માસિક પત્રક (નમૂના ૬ ટૂં) માં કન્ટિનન્ટ ખર્ચનો હિસાબ દાખલ કરવો.

૮. નિશાળની મરામત કરાવવાનું કામ મહેતાશ્રમે સોંપ્યું હોય, તો તેણે જે ખર્ચ થાય તેનો હિસાબ રાખવો, અને એક રૂપિયા ઉપરાન્તની તમામ રકમોની પાવતીઓ લેવી. મરામતનું કામ પૂરું થયા પછી એક અઠવાડિયાની અંદર એ હિસાબ અને પાવતીઓ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર તરફ મોકલવાં. તે કોઈ પણ પ્રસંગે તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરીથી મોડાં મોકલવાં નહિ. એની જોડે ગામના પટેલની અથવા સ્કૂલ કમિટીના એક અથવા વધારે મેમ્બરોની સહીનું મરામત પૂરી થયા બાબતનું સર્ટિફિકેટ મોકલવું.

૯. મરામતનું કામ એક મહિના ઉપરાન્ત પહોંચે તો તે માસનો ખર્ચ અને સિલક માસિક પત્રક (નમૂના ૬ ટૂં) માં બતાવવાં. મરામત પૂરી થયા પછી જે સિલક રહે તે તાલુકા મારતરની મારફત તરત તીજેરીમાં બરી દેવી.

૧૦. નિશાળની મુલાકાત લેનાર ગૃહસ્થોએ મીઠાઈ વગેરેને માટે જે રકમ આપી હોય તે માસિક પત્રકમાં બતાવવી.

પ્રકરણ ૫ મું. નિશાળની હાજરી તથા તહેવારો.

૧. પ્રત્યેક નિશાળમાં રવિવારે આખા દિવસની અને અઠવાડિયાના કોઈ બીજા દિવસે અર્ધા દિવસની રજા પાળવી. વળી ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર અથવા બીજો તપાસનાર અમલદાર નિશાળની વાર્ષિક પરીક્ષા પછી તરત જ એક અઠવાડિયાની રજા આપી શકશે. બીજા મંજૂર કરેલા તહેવારો કોઈ પણ પ્રસંગે કહેલો.

તા. ૧ લી જાન્યુઆરીથી તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સુધીનું ઇંગ્લેન્ડ પંચાંગનું વર્ષ.

વર્ષમાં છોકરાની નિશાળી માટે ૩૦ દિવસથી, અને છોકરીઓની નિશાળી માટે ૪૦ દિવસથી વધવા ન જોઈએ. વસ્તીની જુદી જુદી જાતોને માટે સ્થાનિક જરૂરીઆત પ્રમાણે એ તહેવારોની વહેંચણીનો નિર્ણય એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર કરશે. નીચલા તહેવારો અધી નિશાળોમાં પાળવા:—

નાતાલનો દિવસ.

ગુડ ફ્રાઇડે.

ઇંગ્લેન્ડ ખેસતા વર્ષનો દિવસ.

કેસરે દિવસનો જન્મ દિવસ.

દરેક નિશાળમાં સ્થળા તહેવારોની યાદી ટાંગવી જોઈએ.

૨. નિશાળનું કામ વખતસર શરૂ થાય તેટલા માટે શિક્ષકોએ અને નિશાળીઓએ નિશાળના ઠેરવેલા વખતથી દસ મિનિટ અગાઉ આવી હાજર થવું, અને વગેરે ગોઠવીને નિશાળીઆને ખેસાડી દેવા, તથા વખતસર કામ શરૂ કરવાની અધી તૈયારીઓ કરવી.

૩. નિશાળના ઠેરવેલા વખતમાં શિક્ષકોએ નિશાળમાં હાજર રહી પોતાનું તમામ લક્ષ્ય શિષ્યવર્ગમાં લગાડવું જોઈએ. આવતા માસને માટે હાજરી પત્રકો લખીને તૈયાર કરવામાં મહિનાની છેલ્લી તારીખે બે ત્રણ કલાક રોક્ષાય તે સિવાય એ વખતમાં કંઈ પણ ખાનગી કે દુકાનની કામ કરવું નહિ.

૪. સવારે અને સાંજે નિશાળના વખતનો પહેલો કલાક પૂરે થયે હાજરી પૂરવી. હાજરી પૂરતી વખતે જે છોકરા હાજર હોય તે સર્વેનાં નામ સામે, વગર રજાએ ગેરહાજર રહેલા હોય તેમનાં નામ સામે X, રજા લઈને ગેરહાજર રહેલા હોય તેમનાં નામ સામે R, અને માંદગીના કારણથી ગેરહાજર રહેલા હોય તેમનાં નામ સામે M માંડવો. હાજરી પત્રક (નમૂના ૨)માં દરેક છોકરાની હાજરી અથવા ગેરહાજરી યોગ્ય નિશાનીથી સ્પષ્ટ રીતે બતાવવી.

૫. શિક્ષકોનું હાજરી પત્રક રાખવું અને તેમાં દરેક મહેતાજી અને એસિસ્ટન્ટ ઇન્સ્ટ્રક્શન પોતાની હાજરી પૂરી તે ઠેકાણે દંકમાં પોતાની સહી કરવી. નિશાળીઆની અને શિક્ષકોની દર રોજની હાજરી દર રોજ પૂરાય તેની જવાબદારી સુખ્ય મહેતાજીને શિરે છે.

૬. ધોરણ અને સ્થાનિક જરૂરીઆત મુજબ ૨૩ મા

નમૂના પ્રમાણે વખત પત્રકો બનાવવાં. એ પત્રકોમાં કાંઈ ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાય તો તેને માટે ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરી મેળવવી જોઈએ. મુખ્ય મહેતાજીની અને ડેપુટી અથવા એસિસ્ટન્ટ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરની સહી સાથેના વખત પત્રકની નકલ દરેક વર્ગના ઓરણમાં ટાંગવી, અને પ્રત્યેક કલાકે જે જે વિષય શિખવવાના લખ્યા હોય તે તે વિષય બરાબર શિખવાય તેની જવાબદારી મુખ્ય મહેતાજીને સિર રહેશે. મહેટી નિશાબોમાં આખી નિશાળને માટે સામાન્ય વખત પત્રક પંચ રાખવું.

૭. વિદ્યાર્થીઓને ધેર દરવાને ઘણું કામ આપવામાં ન આવે એ બાબત શિક્ષકોએ સંભાળ રાખવી. એ પ્રમાણે ધેર કમ્પા આપેલા કામમાં વિદ્યાર્થી સાધારણ રીતે અર્ધા કલાકથી વધારે રોકાવો ન જોઈએ.

અંકરણ ૬ ટું.-રજિસ્ટરો, દફતરો, અને પત્ર-ચંપવહાર.

૧. પ્રત્યેક નિશાળમાં હેઠળ લખેલાં રજિસ્ટરો અને દફતરો રાખવાં જોઈએ:-

૧. સામાન્ય રજિસ્ટર.
૨. નિશાળીઆની દર રોજની હાજરીનું રજિસ્ટર.
૩. શિક્ષકોની દર રોજની હાજરીનું રજિસ્ટર.
૪. માર્ક નું રજિસ્ટર (કટલોગ).
૫. સામાન, પુસ્તકો, તથા શિક્ષણ સાદિલનું રજિસ્ટર.
૬. માસિક પત્રક.
૭. લોકલ ફંડ બરનારાઓનું રજિસ્ટર.
૮. માસિક પમારની પહોચવહી.
૯. ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર તરફ મોકલવાનાં વાર્ષિક પત્રકો.
૧૦. જવક બારનીશી.

૧૧. આવકુ ખારનીશી.
૧૨. રાજની અરજના નમૂના.
૧૩. વખત પત્રક.
૧૪. મહેતાજીની નોંધવહી.
૧૫. વિઝિટસં શુક.

પત્રકો શી રીતે બંધવાં તે વિશે દરેક પત્રકના નમૂનામાં સૂચનાઓ આપી છે તે પર બરાબર લક્ષ આપવું.

૨. સધળાં રજિસ્ટરો અને દફતરો નિશાળની મિલકત છે, અને મહેતાજીની બદલી થાય તે વારે કોઈ પણ કારણસર તેણે તે સાથે લઈ જવાં નહિ.

૩. સર્વે રિપોર્ટો અને પત્રકો વખતસર મોકલવાની, રજિસ્ટરો સ્વચ્છ અને નિયમસર રાખવાની, તથા નિશાળનાં તમામ દફતરો સ્વચ્છ સલામત રાખવાની જવાબદારી મુખ્ય મહેતાજીને સિર છે.

૪. હૃદનાંકુસર નિશાળના મહેતાજીઓએ માત્ર ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર જોડે પત્રકોથી પત્રવ્યવહાર રાખવો, પરંતુ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી પુરજાવું લખાણ આવે તો તેનો બારેબાર ઉત્તર લખી મોકલવામાં વિશ્વસ્ય કરવો નહિ. એસિસ્ટન્ટોએ પોતાની અરજીઓ અને રિપોર્ટો મુખ્ય મહેતાજીની મારફત મોકલવાં, અને તેપર મુખ્ય મહેતાજીએ પોતાનો અભિપ્રાય લખીને તે રવાને કરવાં.

૫. કોઈ પણ તકમુ લખાણ કરવું નહિ, અને જરૂર પડે તે વારે રિપોર્ટો જોઈ અને તેમ દફતરમાં લખવા. કોઈ પણ રિપોર્ટમાં એકથી વધારે ખાખત લખવી નહિ.

૬. દરારેલાં પત્રકો જોડે રવાને કર્યાનો કાગળ મોકલવો નહિ.

૭. મહેતાજીઓએ ધણું કરીને ધીરજ ખાતાંના અધિકારીઓ જોડે પત્રવ્યવહાર ચલાવવો નહિ અથવા તેમને અરજીઓ કરવી નહિ. બધી તાકીદને પ્રમોગે તેઓ તે પ્રમાણે કરી શકશે, પરંતુ તે જ વેળા પોતાના રિપોર્ટમાં નક્કો તેમણે ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર તરફ મોકલવી. જોઈશે.

૨. પ્રકરણ ૭ મું—ગેરહાજરીની રજા, ચાંર્જ આપવો લેવો, ઇત્યાદિ.

૧. રજા છ પ્રકારની છે:—

(અ) હકની રજા

(બ) ડોક્ટરના સર્ટિફિકેટની રજા ગેરહાજરીની રજા (માદ-
ગીની રજા)

(ક) ખાનગી કામની રજા.

(ડ) ફેલો.

(ઇ) પગાર કપાતે રજા.

(ફ) પરીક્ષાની રજા.

પશુ માત્ર હકની અને પરીક્ષાની રજા પેન્શનને માટે નોંધરીખા
ગણવા દેવામાં આવે છે

૨. કોઈ પણ ગેરહાજરીની રજા હક તરીકે માગી શકાય નહિ,
અને જે રજા આપવાથી ખર્ચમાં વધારો થાય એવું હશે તે રજા
મંજૂર કરી શકાશે નહિ. જે કોઈ સમ્પત્તિ કાયમ નીમણૂક નહિ હોય
તેને કેબુઅલ સિવાય બીજી રજા મળશે નહિ. આ શરતોને
અનુસરી નીચે પ્રમાણે રજા આપવામાં આવશે:—

(અ) પ્રત્યેક ૧૧ મહિનાની લાગલાગટ નોંધરીખદલ એક
મહિના મુધીની હકની રજા બર પગારે આપવા-
માં આવશે. પરંતુ ધારા મુજબ ત્રણ માસથી
વધારે મુદતની રજા એક્ટી વખતે આપી શકાશે નહિ,
અને વધારે ખર્ચ થયા સિવાય ગેરહાજર સમ્પત્તિ
કામ ચલાવવા માટે સન્તોષકારક ગોઠવણ થઈ નહિ
શકે તો હકની રજા આપવામાં આવશે નહિ.

(બ) પૂરતું કારણ જતાવવામાં આવશે તે વારે ડોક્ટરના
સર્ટિફિકેટથી એકન્દર ત્રણ વર્ષની રજા મળી
શકશે, પરંતુ એક્ટી વખતે બે વર્ષ કરતાં વધારે મુદત-
ની રજા મળશે નહિ. વિશેષ ખર્ચ થયા સિવાય કામ

ચંસાવવાની ચોગ્ય ગોઠવણુ ચઈ શકશે તો ગેરહા-
જરીની પ્રત્યેક મુદતના પહેલા પંદર મહિના લગી તેને
નીમે પગાર મળશે, પરંતુ એકંદર ૪૦ મહિના કરતાં
વધારે મુદત તે નહિ મળે, અને બાકીની મુદતમાં
ચોથા ભાગનો પગાર મળશે.

(૬) ૭ વર્ષ લાગલાગટ નોકરી કીધા પછી એકી વખતે ૧
માસની ખાનગી કામની રજા મળી શકશે, અને પછી
૭ ૭ વર્ષે તે ફરી ફરી મળી શકશે. ૩૩મ (બી) વાળી
રજાને મારે જે શગત આપી છે તે જ શગત પ્રમાણે
એવી ગેરહાજરીમાં અર્ધો પગાર મળશે

(૭) જે મહેતાજીઓ ખાનગી કામની રજા ભોગવી નહિ
હોય તેમને હેઠળ લખ્યા પ્રમાણે ફરજી રજા મળશે:—
૧૦ વર્ષે એક વર્ષ અથવા તેથી ઓછી મુદત, અને
ત્યાર પછી આઠ આઠ વર્ષે એક વર્ષ અથવા તેથી
ઓછી મુદત; અથવા ૧૮ વર્ષની નોકરી થયા પછી, જે
વર્ષ અથવા તેથી ઓછી મુદત, અને ત્યાર પછી આઠ
આઠ વર્ષે અઢેક વર્ષ અથવા તેથી ઓછી મુદત;
પરંતુ એકંદર જે વર્ષ કરતાં વધારે મુદતની ફરજી રજા
મળશે નહિ. ૨૬મ (બી) માં લખેલી શરતને અનુ-

સરી એવી ગેરહાજરીમાં નીમે પગાર આપવામાં આવશે
(ઈ) નેટલી જરૂર હોય તેટલી મુદતની પગાર કપાતે રજા
આપવામાં આવશે. (સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની
કલમ ૩૭૨).

(૩) ટ્રેનિંગ કોલેજની અથવા પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટની
પરીક્ષામાં બેસવાની જે મહેતાજીઓની અને એસિ-
સ્ટન્ટની છુટ્ટા હોય, તેમને ખર્ચની ખાખતમાં ૨૬મ-
(બી) માં લખેલી શરતને અનુસરીને પગાર કાપ્યા
સિવાય પરીક્ષાની રજા મળશે. એવી ગેરહાજરીમાં
તેઓ નોકરી પર હાજર છે એમ મણવામાં આવશે.

૩૭. ઉપર કહેલી રજા ઉપરાન્ત પોતાની જાતની માંદગીના અથવા નર્ણના સગાની માંદગી અથવા મૃત્યુના કારણસર છ દિવસથી વધારે નહિ એટલી મુદતની કેમુઅલ રજા મુખ્ય મહેતાજીઓ પંડે સેઈ શકશે. અથવા તાખાના નોકરોને આપી શકશે. એવી સમજણા રજા લીધા પહેલાં તે બાબત ઉપ્પટી ઇન્સ્પેક્ટરને તાકીદે રીપોર્ટ કરવો, તેમાં તેની સંબંધિત મુદત, તે સેવાનાં કારણો, અને રજા લેનાર નોકરની ગેરહાજરીમાં તેનું કામ સલામતી કરવા ધારેલી ગોઠવણો જણાવવી, જે આ સમજણા બાબતે ઉપ્પટી ઇન્સ્પેક્ટરને સંતોષકારક નહિ જણાય તો ગેરહાજર રહેનાર સંબંધિત ગેરહાજરીની મુદતનો પૂરો ખગાર કરાશે. એવી રજા પરથી પાછા હાજર થયેથી પછી ઉપ્પટી ઇન્સ્પેક્ટરને રિપોર્ટ કરવો. (તા. ૧ લી એપ્રિલથી તા. ૩૧ મી માર્ચ સુધીમાં) એટલે એક સરકારી વર્ષમાં કોઈ પણ કારણસર વીસ કરતાં વધારે દિવસની રજા ભોગવી શકશે નહિ.

૪. નિશાળનો મુખ્ય અથવા એકલો મહેતાજી કોઈ પણ પ્રકારની રજા પર જવાનો હોય તે વારે તેણે પોતાના ઇરાદા વિષે રૂક્ષ કપિટીને ખંખરે આપવી.

૫. (કેમુઅલ સિવાય બીજી) રજાની તમામ અંરજીઓ નમૂના ૧૨ (જ) પ્રમાણે કરવી.

૬. કોઈ પણ મહેતાજી અથવા એસિસ્ટન્ટ ત્રીમ નિયમમાં બતાવેલી કેમુઅલ રજા સિવાય બીજી રજા પર ઉપ્પટી ઇન્સ્પેક્ટરની અગાઉથી પરમાત્મગી લીધા વિના જઈ શકશે નહિ, અને તેણે મંજૂર થયેલી મુદતની અંદર નોકરી ઉપર પાછા હાજર થવું જોઈશે. આ નિયમ તોડશે તો ખગારનું નુકસાન થશે; ફંડ થશે, અને કદાચ નોકરી જશે. એક મહિના કરતાં વધારે મુદત ગેરહાજર રહેશે તો પાછલી નોકરી રૂક્ષ થશે.

૭. એક મહિનાની અથવા તે કરતાં વધારે મુદતની રજા આપવામાં આવી હોય તે વારે રજાની મુદત વધારવા માટેની તમામ અંરજીઓ આપેલી રજા પૂરી થવાના ઓછામાં ઓછા પંદર દિવસ પહેલાં કરવી જોઈશે.

૮. કોઈ પણ શિક્ષક રજા લીધી હોય અથવા રવિવાર અને તહેવાર હોઈને સિવાય કોઈ બીજા દિવસે પોતાનું ગોમ છોડીને જવું નહિ. રજાના

છેલ્લા દિવસની અથવા - ગિર્વિવાર અથવા તહેવારના દિવસની સાંજ સુધીમાં તેણે પોતાને મુકામે અવસ્થા પાછા હાજર થવું જોઈએ.

૯. ઇન્સાફની કોર્ટમાં હાજર થવાનો શિક્ષક પર સમન્સ આવે તો તેણે એકદમ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરને દક્ષીણતનો રિપોર્ટ કરી જવાની પરવાનગી મેળવવી. પરંતુ એવી પરવાનગી વેળાસર આવી ન પહોંચે તેટલા કોર-જીયા તેણે સમન્સ પ્રમાણે હાજર થવા ચૂકવું નહિ. તે કઈ તારીખે ગયો અને નોકરી પરથી કેટલી મુદત ગેરહાજર રહ્યો તેનો તેણે દરેક પ્રસંગે રિપોર્ટ કરવો જોઈએ. તે કામમાં તે પક્ષકાર નહિ હોય, અથવા તેના પર કોઈ ફાજદારી ગ્રંહો સાબીત થયો નહિ હોય, તો એવી ગેરહાજરીમાં તેને નોકરી પર હાજર ગણવામાં આવશે. તે પક્ષકાર હશે તો જે જાતની રજાનો તેનો હક થયો હશે તે રજા તેને ગણશે; તેના પર ફાજદારી ગ્રંહો સાબીત થયો હશે તો એવી ગેરહાજરીમાં તેનો પગાર કપાશે.

૧૦. પોતાની નોકરીનું રાજીનામું આપવાની જે મહેતાજી અથવા એમિસ્ટન્ટની ઇચ્છા હોય તેણે ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરને પોતાની અરજી મોકલવી, પરંતુ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરની લેખી પરવાનગી મળતાં સુધી તેને નોકરી છોડીને જવા દેવામાં આવશે નહિ.

૧૧. મહેતાજીએ પહેલી વાર નીમાતી વખતે અથવા બદલી થાય તે વારે ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરે નવા અથવા જૂના મહેતાજીને જે હુકમ સમજાવે હોય તે પ્રમાણે ચાર્જ લેવો અથવા આપવો. ચાર્જ આપતાં અથવા લેતાં દીસ થશે તો પગારનું તુકસાન થશે.

૧૨. કોઈ શિક્ષકની એક કરતાં અથવા ગામથી બીજા કરતાં અથવા ગામમાં બદલી થશે તે વારે સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સના ૯ મા પ્રકરણના નિયમો મુજબ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરને મુસાફરીનો જોડસો કાળ યોગ્ય ગણાશે તેટલો તેને આપવામાં આવશે. જે તે નોકરને પગાર મળવાનો હક હશે તો મંજૂર કરેલા મુસાફરીના દિવસોમાં તેને નોકરી ઉપર હાજર ગણવામાં આવશે.

૧૩. ચાર્જ લેતી વખતે નવા મહેતાજીએ રજિસ્ટરો અને ફાઇલો બરાબર તપાસી લેવી, અને તે સમ્પૂર્ણ અને તે તારીખ સુધી સચેલાં

છે, તેની ચોક્કસી કરવી. નિશાળની ચાંદીઓ જોડે નિશાળનાં તમામ પુસ્તકો, નકશા, અને સામાન મેળવી જોવાં સવળા પ્રકારની તમામ રોકડ સિલકુ છેલા માસિક પત્રક જોડે મળતી આવે છે કે કેમ તે તપાસી જોવું. તેને ફાઈ જૂલ માલૂમ પડે તો તેણે ચાર્જ લીધાના રિપોર્ટમાં તે બતાવી જોનાયલી અથવા બગડેલી ચીજોની કિંમત તથા સંખ્યા લખવી. આ રિપોર્ટ પર ચાર્જ આપનારે તથા લેનારે સહી કરી સ્કૂલ કમિટીની સાક્ષી કરાવવી અને તે જ દિવસે તે રવાને કરવો.

પ્રકરણ ૮ મું. શિક્ષકોનો પગાર.

૧. સર્ટિફિકેટ મેળવેલા શિક્ષકો ટેનિંગ કોલેજના ધારા સંગ્રહના નિયમો પ્રમાણે પગારને પાત્ર છે.

૨. જિલ્લાની નાણાં સમજાવી સ્થિતિ, નિશાળોનું કદ, અને તેમની અગત્ય ધ્યાનમાં લેઈને મુખ્ય મહેતાજીઓના પગારની પાયરીઓ અડસદે ઠરાવવામાં આવી છે. હલકામાં હલકી પાયરી દર માસે રૂ ૧૦) ના પગારની, અને બારેમાં બારે રૂ ૬૦) ના પગારની ઠરાવી છે. વચલી પાયરીઓ ટેનિંગ કોલેજના ધાગ સંગ્રહ મુજબ રૂ ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૦, ૨૫ ની, તથા રૂ ૩૦, ૩૫, ૪૦, ૪૫, ૫૦, અને ૫૫ ની રાખી છે.

એસિસ્ટન્ટની પાયરીઓ રૂ ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૫, અને ૨૦ ની રાખવામાં આવશે.

જુદી જુદી નિશાળોની પાયરીઓ હમેશને માટે ઠરાવવામાં આવી છે, અને નિશાળની સ્થિતિમાં ઘણો ફેરફાર થયા બગર તે બદલાયામાં આવશે નહિ. પ્રાન્તના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર બજેટ વખતે દરેક નિશાળની સ્થિતિ તપાસી તેના નોકરોના પગારનો દર સુકરર કરશે.

૩. વધારેમાં વધારે પગાર મળવાની હદ નીચે પ્રમાણે છે.—

ત્રીજા વર્ષના માણસો, ૧—૧૦ વર્ષની નોકરી..... રૂ ૪૦)

” ૧૦—૨૦ ” રૂ ૫૦)

” ૨૦ વર્ષની નોકરી ઉપરાન્ત..... રૂ ૬૦)

બીજા વર્ષના માણસો, ૧—૧૦ વર્ષની નોકરી..... રૂ ૨૦)

” ૧૦—૨૦ ” રૂ ૩૦)

” ૨૦ વર્ષની નોકરી ઉપરાન્ત રૂ ૪૦)

પહેલા વર્ષના માણસો, ૧—૨૦ વર્ષની નોકરી... ૨, ૧૨)

,, ૧૦—૨૦ ,, ... ૨, ૧૪)

,, ૨૦ વર્ષની નોકરી ઉપરાંત ૨, ૨૦)

૪. જે અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકોની કને પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ હશે, અને જેમની વીસ વરસની લાગલાગટ નોકરી થઈ હશે, પરંતુ જેમને પેન્શન લાયક પગાર મળતો નહિ હોય, તેમને ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની ખાસ મંજૂરીથી સારી નોકરી બદલ ૩૯) નું સર્ટિફિકેટ આપી શકાશે. -

૫. ખીન તમામ અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકો ટ્રેનિંગ કોલેજની કોઈ એક સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થઈને લાયક થશે નહિ, તો તેઓ નોકરીમાંથી રજા મગવાને પાત્ર થશે. એવા માણસોનો પેન્શન લાયક પગાર ૫૨ કરો હક નથી.

૬. દસ રૂપિયા ઉપરાંતના પગારની નોકરી પેન્શન લાયક ગણાય છે, પરંતુ ૨૦ વર્ષની ઉંમર થયા વગર કોઈ પણ માણસને પોતાની નોકરી પેન્શન લાયક ગણવાનો હક નથી.

૭. અન્ટ્રેન્ડ એસિસ્ટન્ટને ૩૯) થી ઓછો અને ૨ ૧૦) થી વધારે પગાર મળશે નહિ. આવા કોઈ પણ શિક્ષક કને પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ નહિ હોય તો તેને ૩૯) થી વધારે મળશે નહિ, અને બનતા લખી એસિસ્ટન્ટની જગાએ રહત તેમ સર્ટિફિકેટવાળા માણસોને આપવામાં આવશે.

૮. પ્યુપિલ ટીચરો પાસે આજો દિવસ સિખવવાનું કામ લેવામાં ન આવે, તેઓ મુખ્ય મહેતાજી પાસે મળે, અને તેમને નિરાણની વાર્ષિક તપાસણી વખતે પરીક્ષામાં બેમાડવામાં આવે; એવી શરતે તેમને દર મહિને ૨૦) થી ઓછો પગારે રાખી શકાશે. તમામ પ્યુપિલ ટીચરોને અમુક નીમેલી, જેવી કે એક વર્ષની, મુદત માટે રાખવા, પરંતુ ખીજ અથવા ત્રીજ અમુક નીમેલી મુદત માટે તેમને ફરી રાખી શકાશે. જે કસબા કે ગામમાં પ્યુપિલ ટીચરોને નોકરી આપવામાં આવે ત્યાંના તેઓ પાલક ફરીને જાતની હોવા જોઈએ.

નમૂનો રાજે (ચાલુ).

૧૨ રોજની દાખલો.	
૧૨ મી. મી.	
૧૩ મી. મી.	
૧૪ મી. મી.	
૧૫ મી. મી.	
૧૬ મી. મી.	
૧૭ મી. મી.	
૧૮ મી. મી.	
૧૯ મી. મી.	
૨૦ મી. મી.	
૨૧ મી. મી.	
૨૨ મી. મી.	
૨૩ મી. મી.	
૨૪ મી. મી.	
૨૫ મી. મી.	
૨૬ મી. મી.	
૨૭ મી. મી.	
૨૮ મી. મી.	
૨૯ મી. મી.	
૩૦ મી. મી.	
૩૧ મી. મી.	

.નમૂનો ૨ જો. (ચાલુ).

દાજરીની તારીખ.	શીની કિયજની તારીખ.
દાજરી દિવસ. રવિવાર.	
તહેવારના દિવસ.	
રજાપર ગેઝેટના	
રીના દિવસ.	
પગર રજાએ ગેર-	
દાજરીના દિવસ.	
માંડગીના દિવસ.	
ફુલ દિવસ.	
સોડલ પ્રંડ જરનાર	
તરીકે.	
સોડલ પ્રંડ નહિ બર-	
નાર તરીકે	
મારી.	
ગરીખાઈના સખ-	
બધી ધરાડેલી શી.	
દાખલ શી.	
ગર્દિશિરૂ શી.	
આવેલી મુલ શી.	
વિશેષ કમીકત.	

મૂલના;—મેનિટરને ખીલ માધી વિધાર્થાઓથી નોખા દર્શાવવા.

નમુનો ૩ જો.

મોજે તાલુકે જિલ્લે ની વહનકચુલર નિર્માણના
નાકરોનું હાજરી પત્રક, માટે ૧૯૯ .

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

નમુનો. ૪ થો.

મોળે તાલુકે બિહરો ની ૦૬૬નાકયુલર નિશાળના
 વર્ગ નું નંબર ૫૨૬, (કેટલોગ) માટે ૧૮૯
 વર્ગે સિદ્ધિનું નામ.

દર રોજની દાજરીના પત્ર- કમાં અનુક્રમ નંબર.	વર્ગમાં નંબર.	વિદ્યાર્થીનું નામ.	વર્ગમાં ક્રમ પત્ર યયા- નીતારી પ.	આસતા મા સની શી આ ધ્યાની તા. રીખ.	કેટલી શી આપી.	
		તારીખ.	તારીખ.	તારીખ.	ર. આપા	૧ લી.
		માસ.	માસ.	માસ.		૨ ઝ.
		સન.	સન.	સન.		૩ ઝ.
						૪ ધી.
						૫ મી.
						૬ ધી.

• 'નર્મનો' રૂ જો (ચાંદુ).

[illegible]

सुम्यना. — निशाजनी संधारनी तेम न जपोर पछानी जेहङ्क
 वृषने दरेक नोकरे पोताने आवया नवाने वभत पोतानी दूकी
 राखी सांये नोधवे.

नभुतो ऽ धो (याहु):

9	મી.
10	મી.
11	મી.
12	મી.
13	મી.
14	મી.
15	મી.
16	મી.
17	મી.
18	મી.
19	મી.
20	મી.
21	મી.
22	મી.
23	મી.
24	મી.
25	મી.

નમૂનો ૩ જી. (ચાલ.)

કેઝમુઅલ	રંગના	દિવસ.	કેઝનીરંગ	ના દિવસ.	માંડગીનીર	ભનાદિવસ	વગરરંગના	મેરકાજરી	ના દિવસ	પગારકપા-	તે રંગના	દિવસ.	કેઝ દિવસ.	ગયા ઓપિલની	૧લી તારીખથી	આ માંસની આ-	ખરે સુધી કેઝમુઅલ	ભના કેઝ દિવસ.	વિશેષ હકીકત.
---------	-------	-------	----------	----------	-----------	---------	----------	----------	---------	----------	----------	-------	-----------	------------	-------------	-------------	------------------	---------------	--------------

नमूना ४ था (न्याय).

[illegible]

સુચના. ૧-નિશાળની સવારની તેમજ બપોર પછાની બેઠક વખતે શુદ્ધ શુદ્ધ નંબર નોંધવા. માસ આખરે નંબર ગણતરી વખતે એરલાન્ડર રહેનારના નંબરનીયે પ્રમાણે ગણવા:—

- (૧) વગર રૂબાંધે ગેરદાખરીના દરેક દિવસ બદલ ગેરદાખર રહેનારના એ માસના નામથી તથા ગણા.
 - (૨) રૂબાંધે ગેરદાખરીના દરેક દિવસ બદલ ગેરદાખર રહેનારના એ માસના નામથી જમણા.
 - (૩) માંદગીની રજાની અથવા ગુણગુણ પંથના ખાસ તહેવારોની ગેરદાખરીના દરેક દિવસ બદલ ગેરદાખર રહેનારના એ માસના નામ જોડા.
૨. દરેક દિવસની કુલ દાખરી નંબર ૫૪૬ને છેડે બતાવેલી.

નમૂનો પ-અ.

મેંજે તાલુકે જિલ્લે ની વહનીકપુલર
નિશાજની લાઇબ્રેરીનાં પુસ્તકોનું રજિસ્ટર.

અનુક્રમ નંબર.	પુસ્તકનું નામ	નંગ	દર નંગની કિમ્મત.	કુલ કિમ્મત.	મળ્યાની તારીખ.			કમીશ્યાની તારીખ.			વિશેષ લંકીકત.
					તારીખ.	માસ.	સન.	તારીખ.	માસ.	સન.	
			રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.							

- મુદ્દના.-૧. નમૂના પ-અ નીચે આપેલી મુદ્દના જુઓ.
૨. માસિકે મોપાનીઆનું આખું પુસ્તક પૂરું થયા પછી તેને આ પત્રકમાં એક પુસ્તક તરીકે દાખલ કરવું.

નમૂનો પ-ક.

મેંજે તાલુકે જિલ્લે ની વહનીકપુલર
નિશાજના નકશાનું રજિસ્ટર.

અનુક્રમ નંબર.	નકશાનું નામ	નંગ	દર નંગની કિમ્મત.	કુલ કિમ્મત.	મળ્યાની તારીખ.			કમીશ્યાની તારીખ.			વિશેષ લંકીકત.
					તારીખ.	માસ.	સન.	તારીખ.	માસ.	સન.	
			રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.							

મુદ્દના.- નમૂના પ-અ નીચે આપેલી મુદ્દના જુઓ.

॥ नमो ॥

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

જાન્યવર નંબર. સુન, તારીખ ૧૯૮૬ નું ગાસિક પત્રક,
મી. બંદૂનીકલાર નિયાળનું ગાકું. ૧૮૮ નું ગાસિક પત્રક,

【註】

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

११५० श्रीमद्भगवद्गीता तन्त्र गोपबलात्

[illegible]

નમુના ૬ હો (ચાલુ)

નિયાળની રીયતિ સમજાવી	વિધાઓની નામ બંધાવ્યો તો	પુસ્તકો સામાન્ય	બીજી હકીકત.
૧	૨	૩	૪
આવરેલીની રકમ	જેવાકે,	બાદ કરો,	નિયાળ હાડનાર હાડરાઓ સમજાવી હકીકત.
૧૦૦ આ આપનાર	રેડ, બે-	ખર્ચ આ	પુલ છઠી યથા.
૨ " " "	બી, મે	ગાસમાં,	ઉમેલ સાળામાં સહુશ યથા.
૩ " " "	ચી, વ	બાં તે કિરમત	નોમેલ સાળામાં, " "
૪ " " "	ગેરે,	સાથે.	બીજી વ્હનીપુત્ર સાળાઓમાં બંધવાય્યા.
૫ " " "	પહોડીવતો		એસિરેટ યથા.
૬ " " "	અને મળ	બાદ કરેલી પલુ	મહેતાલ યથા.
૭ " " "	વતનીઓ.	હજી વેચી ન હોય	બીજા ખાતામાં નોકરીએ વળેય્યા,
૮ " " "	પરચુરલુ,	તેથી ગીભેની	ખાનની ધન્ધે વળેય્યા,
૯ " " "	(૬૫લી	વિગત,	કી નહિ આપવાથી નામ હાડી નાખ્યા.
૧૦ " " "	વતો સિ-		નિશાળમાં હનામ વહેવાયાની હકીકત.
૧૧ " " "	વાચના		હનામ આપનારનું નામ
૧૨ " " "	બીન).		હનામની નવત.
૧૩ " " "			કિરમત.
૧૪ " " "		હનામનાં પુસ્તકો	આ માસમાં કેટલુએક અલ ભોગવનાર નોકરીનાં નામ.
૧૫ " " "		નહિ વહેવાયાથી	નામ,
૧૬ " " "		નિયાળમાં સિલક	
૧૭ " " "		રહેલોં તે.	
૧૮ " " "	(સહી.)		
૧૯ " " "	સાળાના મહેતાલ		આવતા માસમાં ભરવાની ફીની રકમ.
૨૦ " " "	મોલે,		મહેતાલે ભરીત આપ્યા છે કે નહિ અને.
૨૧ " " "	તાકે,		આપ્યા હોય તો ભરીત હવાવ છે કે નહિ.
૨૨ " " "	બિલ્લે.		નિયાળમાં સવાર વાગવાથી વાગ્યાં સુધી
૨૩ " " "			વખત.
૨૪ " " "			બગાવવાની
૨૫ " " "			
૨૬ " " "			
૨૭ " " "			
૨૮ " " "			
૨૯ " " "			
૩૦ " " "			
૩૧ " " "			
૩૨ " " "			
૩૩ " " "			
૩૪ " " "			
૩૫ " " "			
૩૬ " " "			
૩૭ " " "			
૩૮ " " "			
૩૯ " " "			
૪૦ " " "			
૪૧ " " "			
૪૨ " " "			
૪૩ " " "			
૪૪ " " "			
૪૫ " " "			
૪૬ " " "			
૪૭ " " "			
૪૮ " " "			
૪૯ " " "			
૫૦ " " "			
૫૧ " " "			
૫૨ " " "			
૫૩ " " "			
૫૪ " " "			
૫૫ " " "			
૫૬ " " "			
૫૭ " " "			
૫૮ " " "			
૫૯ " " "			
૬૦ " " "			
૬૧ " " "			
૬૨ " " "			
૬૩ " " "			
૬૪ " " "			
૬૫ " " "			
૬૬ " " "			
૬૭ " " "			
૬૮ " " "			
૬૯ " " "			
૭૦ " " "			
૭૧ " " "			
૭૨ " " "			
૭૩ " " "			
૭૪ " " "			
૭૫ " " "			
૭૬ " " "			
૭૭ " " "			
૭૮ " " "			
૭૯ " " "			
૮૦ " " "			
૮૧ " " "			
૮૨ " " "			
૮૩ " " "			
૮૪ " " "			
૮૫ " " "			
૮૬ " " "			
૮૭ " " "			
૮૮ " " "			
૮૯ " " "			
૯૦ " " "			
૯૧ " " "			
૯૨ " " "			
૯૩ " " "			
૯૪ " " "			
૯૫ " " "			
૯૬ " " "			
૯૭ " " "			
૯૮ " " "			
૯૯ " " "			
૧૦૦ " " "			

નમૂનો ૭ મો.

મોજે તાલુકે જિલ્લે ની બહુનાકુલર નિશાળનું
સોકલ રૂંડ ભરનારનાં ઠાકરાંઓનું રજિસ્ટર.

નંબર.	વિધાર્થીનું નામ	લોકલ રૂંડ ભરનારનું નામ	વિધાર્થી લોકલ રૂંડ ભરનારનો જો સં- જો થાય છે	જ્યા લોકલ રૂંડ ભ- રનો હોય તે ગામ, તાલુકો, જિલ્લો	ખાતોનો નંબર	જે રેડાભાગીદાર હો- યે તેને મુખ્ય ખાતેદાર નું નામ સરકારી દફતરે ચાસતું હોય તેનું નામ	લોકલ રૂંડ બધો બા ખત તથા ટીની સહી અથવા સર્ટિફિકેટ.	વિશેષ ટિપ્પણ.

નમૂનો ૮ મો.

મોજે તાલુકે જિલ્લે ની બહુનાકુલર નિશાળના
ઠાકરાંના માટે ૧૮૯ ના પગારની પહોંચવહી.

નંબર	નામ	ટાંચો.	જિમ્મર.	આ માસમાં ઠાકરાંના દિવસ	પગારની રકમ.	દડ અને બચત	આવકાની રકમ.	આખા તારીખ.	લેનારની સહી.	લેનાર નંદાની જિમ્મરનો દેખ તો વાલી અથવા રજીસ્ટર હમિ- ટીના મેજિસ્ટરની સહી.

સુચના. ઠાકરાંની જિમ્મર ૧૭ વર્ષથી ઓછી હોય તો તેની સહી સાથે
તેના વાલી અથવા રજીસ્ટર હમિટીના મેજિસ્ટરની માફી કરાવવી.

नमूने ह-थें.

જાણક નંબર : ૨૨૨૨૨૨ તા. ૦૧/૦૧/૨૦૨૦

મોજે તાલુકા જિલ્લે ની વહીવટીયુલર નિશાળનું

व्यापिक पत्रेंक, सन् १८८ — ८.

નિશાનનું નામ	નિશાન કયા પત્તન થયેલી તારીખ, માસ, અને સન.	માર્ચ આખરે ધોરણવાર છોકરાંની સંખ્યા.							
		નીચલો ભાગ.				ઉપરો ભાગ.		કુલ.	
		બાળ વર્ગ.		ધોરણ ૧લું અને ૨જું.		ધોરણ ૩જી થી ૬ જું.			
		છોકરા	છોકરીઓ.	છોકરા	છોકરીઓ.	છોકરા	છોકરીઓ.		
૧	૨	૩	૩(અ)	૪	૪(અ)	૫	૫(અ)	૬	૬(અ)

नमो ६-५.

જાણક નંબર સને તા.

તાણુકે જિલ્લે માં અને તેની આસપાસની
ગામઠી નિશાળોનું પત્રક.

ગામ અને મહેલાનું નામ	ગામકી નિશાળના મહેતાનું નામ.
શિખવાતી ભાષા.	
હોકરા.	અલ્પાયુ
છોડીઝો.	જીભ.
હોકરા.	
છોડીઝો.	
હોકરા.	યુમસમાન.
છોડીઝો.	
હોકરા.	પારસી.
છોડીઝો.	
હોકરા.	બીળ.
છોડીઝો.	
હોકરા.	કેવ હોકરાં.
છોડીઝો.	
વિશેષ દર્શકત.	

‘નમૂનો ૬-અ’ (ચાલુ:)

માથે આખરે શ્રેણી છોકરાંની જાતવારી.											
પ્રીતી અને દેશી ખિસ્તીઓ.	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩
માલુદી.											
પારસી.											
સુસજ્જમાન.											
‘આલોક’.											
માન દિન્દુ (પ્રાદાલ્ય અને નીચ વર્ણ સિવાય).											
નીચ વર્ણ (દેડ, ભેંગી, મેલ્લી, ગામાર).											
મળાતનીઓ અને પદાડી જતો.											
જીન્ન વગેરે એટલે આગળ દર્જા વેળા ૬ વર્ગ સિવાય બીજા વર્ગો.											
કુલ.											
સરકારી વર્ગમાં હાજરી પત્રક પર મામિક સરાસરી સંખ્યા.											
સરકારી વર્ગમાં દરરોજની સરાસરી હાજરી.											
વર્ગમાં વસલ થયેલી અને તી-નેરીમાં, બહેલી-સીની રકમ.											
માથે આખરે રહેલા છોકરાં ૨૩											
ઠારનારની સંખ્યા.											

નમૂનો ૬-ક.

જાવક નંબર. અને તા.
 મોજે તાલુકે જિલ્લે ની ‘હનોન્યુલર’ નિશાળમાં
 ભરવાનાર જિલ્લા જકજ સાહેબના વાલીપણા નીચેનાં
 સગીર ઉમરનાં છોકરાં.

નંબર.	સગીરનું નામ.	જાત.	ઉંમર.	કયું ધારણ શીખે છે.	તબીબત કેવી છે.	નાદુરસ્ત દોષ તે શું કારણથી.	વાલીનું નામ, અને તે કેવી સંભાળ રાખે છે?	વિશેષ હકીકત.

(સહી)

મહેતાશ્રી

નમૂનો ૬—અ. (ચાલુ.)

માયે આખરે છોકરાં.				માયે આખરે શિક્ષકો.			
				ટ્રેન્ડ.		અન્ટ્રેન્ડ.	
				હેડ માસ્તરો.		હેડ માસ્તરો.	
દક્ષ જોતી કરનાર.				ટ્રેન્ડ શિક્ષકોની સંખ્યા.		પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ	
જોતી માયે બીજો ધંધો કરનાર.				અન્ટ્રેન્ડ પબ્લિક સર્ટિફિકેટ મળ્યાં હોય તેવાની સંખ્યા.		પરીક્ષામાં પાસ થયેલાની સંખ્યા.	
જોતી નહિ કરનાર.				પગાર.		પગાર.	
કુલ.				ટ્રેન્ડની સંખ્યા.		પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ	
				અન્ટ્રેન્ડ પબ્લિક સર્ટિફિકેટ મળ્યાં હોય તેવાની સંખ્યા.		પરીક્ષામાં પાસ થયેલાની સંખ્યા.	
				પગાર.		પગાર.	
૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	

નમૂનો ૬—ડ.

ભવન નં. સને તા. .

એલે તાલુકે જિલ્લે ની સ્કૂલ કમિટીના

મેમ્બરોનું પત્રક.

નંબર.	મેમ્બરોનાં નામ.	ભત.	હોદ્દો.	વિશેષ હકીકત.

નમુનો ૯-અ (સાંધુ).

અન્ટ્રેન્ડ.		એસિસ્ટન્ટ માર્શલર.	
ચલ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ	પગાર.	ચલ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ	પગાર.
પરીક્ષામાં પાસ થયેલાની સંખ્યા.		પરીક્ષામાં નહિ પાસ થયેલાની સંખ્યા.	
૨૨		૨૬	
મારી વિદ્યાર્થીઓ, જીમ અને બીજા મૂળ વતનીઓ, અને હોડીઓ સુધી માર્ચ આખરે કુલ માર્કો વિદ્યાર્થીઓ.		વેચાણના પૈસા.	
નિરુપયોગી પુસ્તકો, નકશા અને સામાનના.		નિશાળમાં પદાર્થોનો સંચય કમો છે ?	
૩૦		નિશાળમાં જાગ છે ?	
		નિશાળમાં કસરત શાળા છે ?	
		૩૧	૩૨
		૩૩	

નમુનો ૯-ઈ.

જવક નં. અને તા.
 મેળે તાલુકે જિલ્લે માં લાક્ષ્મીરીઓ
 અને મીડિંગ રૂમોનું ખર્ચક.

નંબર.	લાક્ષ્મીરી અથવા રીડિંગ રૂમનું નામ.	પુસ્તકોની સંખ્યા.	પૈસાં આવેલો નવો પુસ્તકોની સંખ્યા.	ગેન્જરોની સંખ્યા.	દર્મીમાં વોગવા આ પેલાં પુસ્તકોની સંખ્યા.	ઉપખર્ચ.	ખર્ચ.	આવેલાં પૈસાં પરીચ્છે તેઓ પાંતીઓનાં નામ.	વિશેષ હકોગત.
૧									
૨									
૩									
૪									
૫									
૬									
૭									
૮									
૯									
૧૦									

(સહી).

મહેતાજી.

સિક્કા રપાલનું કામ પથ કરે છે ? અને કરતા હોય તો તે બદલ તેને કેટલા પગાર મળે છે ?	નિશાળનું મકાન સરકારી છે કે ખાસનું, અથવા ગામ લોકોએ મકાન આપેલું છે ?	ધોરણ વાર રીના દર.	નીચે લખેલા ધોરણો સિખવનારી નિશાળોની સંખ્યા.		ધોરણ ૨		ધોરણ ૨ થનાર		ધોરણ ૨ થનાર		ધોરણ ૨ થનાર	
			ધોરણ ૨ થું.	ધોરણ ૪ થું.	ધોરણ ૬ થું.	કેન્દ્ર.	પરીક્ષાર્થી બેસાડેલી સંખ્યા.	પાઠ થનારની સંખ્યા.	રીડંગ અને દેશી ગિસ્તીઓ.	બાઈલી	પાઠશી	મુસલમાન.
૪૪	૩૫	૩૬/૩૭/૩૮/૩૯/૪૦/૪૧/૪૨	૪૩	૪૪/૪૫/૪૬/૪૭,								

નમૂનો ૧૦ મો.
માજે તાલુકે જિલ્લે ની જીર્ણોદ્ધાર નિશાળન
બચક બારનીશી, સને ૧૮ ની.

આલેખો નંબર.	કલે રિપોર્ટ કર્યો.	રિપોર્ટની નકલ, તારીખ, માસ, અને સન આપે.	રિપોર્ટ શી રીતે અથવા કોની સાથે મોકલ્યો?	રપાલર્થ મોકલ્યો હોય તો કેટલી કિંમતની હિકેટો ચોટી?	જવાબમાં બેઠેલા ગણ કામ આપેલું તે બાબતનો ઝોરો.
-------------	--------------------	---	---	---	--

જામુનો દ-અ. (ચાંદુ).

૬૯	૫૦	૫૧	૫૨	૫૩	૫૪	૫૫	૫૬	૫૭	૫૮	૫૯	૬૦	૬૧	૬૨	૬૩	૬૪	૬૫
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 48%;"> <p>પરીક્ષામાં બેસાડેલી સંખ્યા.</p> <p>પાસ થનારની સંખ્યા.</p> <p>પરીક્ષા અને દેશી ખિસ્તીઓ.</p> <p>યાહુદી.</p> <p>પારસી.</p> <p>મુસલમાન.</p> <p>હિન્દુ.</p> <p>કુલ.</p> </div> <div style="width: 48%;"> <p>ધોરણ ૪ થા માં પાસ થનારની જાતવારી.</p> </div> </div>																
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 48%;"> <p>પરીક્ષામાં બેસાડેલી સંખ્યા.</p> <p>પાસ થનારની સંખ્યા.</p> <p>પરીક્ષા અને દેશી ખિસ્તીઓ.</p> <p>યાહુદી.</p> <p>પારસી.</p> <p>મુસલમાન.</p> <p>હિન્દુ.</p> <p>કુલ.</p> </div> <div style="width: 48%;"> <p>ધોરણ ૬ માં પાસ થનારની જાતવારી.</p> </div> </div>																
વિશેષ હકાકત.																

તમુનો ૨૧ મો.

મેળે તાણકે જિલ્લે ની વહુનાંકચુલર નિશાળની
આવક બારનીશી, સને ૧૮ ની.

१	याज्ञतो नं०२.
२	का०नीतरद्वितीकागणव्याख्या
३	आवेष्टा कागणतो नं०२ तथा तारीखा.
४	आवेष्टा कागणनी भतसम
५	कागणतो तीकास ३- वी आगणतना शेरानी न०३, तारीख, भोस, अते सन साधे.
६	सागीस राणेसा कागणोनी ३५५.
७	आविष्टे व्यागण काम या ह्या गोलततो शेरद; न्ते व्यागण काम याह्ये होय तो इय पान अन ह्या नं०२ नीचे दाखल छे.
८	जपाज मोहक्या होय तो शी रीते? एपासमा मोहक्या होय तो इहवी दिभतनी रिह्या यादी

નમૂનો ૧૨—અ.

મોજે તાલુકે જિલ્લે ની વહનીકચુલર નિશાળના
શિક્ષક ની કેઝયુઅલ રમની અરજી, સને ૧૮૯૯

કેઝયુઅલ રમની અરજી.

ભવક નંબર અને તારીખ.	રજા માગવાનાં કારણો.	કઈ તારીખથી કઈ તારીખ સુધી રં.	કેટલા દિવસની રજા માગે છે?	તારીખ ૧લી એપ્રિલથી ફક્ત કેઝયુ. અલ રજા કેટલી ભોગવી?	આ રજાને લગતા કોઈ તહેવારો હોય તો તેમનાં નામ.	અરજદારની સહી તેમ જ તેની ગેરહાજરીમાં નિશાળની અથવા વર્ગની દેખરેખ રાખવાનું માથે લેનારની સહી.	રૂબરૂ ઇન્સ્પેક્ટરનો હુકમ, નંબર તારીખ સાથે.
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮

સૂચના.—કેઝયુઅલ રજા વર્ષમાં જુદે જુદે વખતે કકડે કકડે
માગવામાં આવે છે, પણ આ પત્રક વાપરવાથી એવે તમામ
પ્રસંગે જુદા જુદા તુમાર ચલાવવાની જરૂર રહેશે નહિ. આખા
વર્ષની તમામ અરજીઓ માટે એક જ પત્રક બસ થશે, અને વર્ષમાં
જુદે જુદે વખતે અરજદારે ભોગવેલી ફક્ત રજા તેમાંથી જણાઈ
આવશે. રજા પરથી પાછા દાખર ચમાતી દફતર સાથે મહેતાજી

[illegible][illegible]

अनुसूचित

નમૂનો ૧૩-અ.

મોજે તાલુકે જિલ્લે ની વહુનાકુલર નિશાળનું
વંખત પત્રક. તા. ૧૮૯ ને રોજ અમલમાં આવવાતું.

		કલાક.					
વર્ગ.	૧૧ થી ૧૧૧/૧૧૧ થી ૧૨						
ધોરણ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨	સો. યુ. યુ. યુ. યુ. વાંચન. મહેતાજી મં. શ. લેખન. ૧ સો એસિ.	સો. યુ. યુ. બુધિભિતિ. મં. યુ. શ. દેશી નામું. મહેતાજી.					
તા.	(સહી.)	(સહી.)					
	મહેતાજી.	તપાસણી કરનાર અમલદાર.					

નમૂનો ૧૩-બ.

મોજે તાલુકે જિલ્લે ની વહુનાકુલર નિશાળનાં વર્ગ
નું વંખત પત્રક. તા. ૧૮૯ ને રોજ અમલમાં આવવાતું.

		કલાક.					
વાર.	૧૧ થી ૧૧૧/૧૧૧ થી ૧૨						
સોમવાર.	વાંચન. મહેતાજી.	બુધિભિતિ. મહેતાજી.					
મંગળ વાર.	લેખન. ૧ સો એસિ.	દેશી નામું. મહેતાજી.					
તારીખ.	(સહી.)	(સહી.)					
	મહેતાજી.	તપાસણી કરનાર અમલદાર.					

નમૂનો ૧૪ મો.

મહેતાજીની સોધવહી.

જિલ્લે તાલુકે ની જનનાકુલર નિશાળના જુદા જુદા વર્ગો મહેતાજી તપાસે તેની સોધ.
(નિશાળની વાર્ષિક તપાસણી વખતે તપાસણી કરનાર અમલદારને બતાવવી.)

વપાસણીની તારીખ	કલાર.	વર્ગ.	વિષય.	સિદ્ધિનું નામ અને તેનો હો.	મહેતાજીનો શેરો.	મહેતાજીની દેખી સહી.
૨૭/૭/૮૬ દેખાડકાલ ૨૮/૭/૮૬ દેખાડકાલ	૧૮૨ જિલ્લો દોહાલ	૧૮૨ ફિ ૨ લિસાલ	લિસાલ	૧૧૨૨૨૨૨૨ ૧૮૮ '૧૮' '૧૮'	હોપકૃત વ્યાસજીના કલમ ૨૦થી ૨૫ સુધી છાત્રાઓએ ગોઠે કરેલી લાગે છે, પણ તેઓ તે સમજતા નથી. શિક્ષકોને ખાનગી રીતે પૂછતાં જણાય છે કે તેણે તે આગલે દિવસે સમજની નહોતી, પણ તેણે બાળકોને ફક્ત વેચી વેચાર કરી લાવવાનું કહેતું હતું. આ કલમે મુદ્દારા દેખતાં સમજવાને મહે શિક્ષકને કહ્યું. પણ તે સંતોષદારક રીતે સમજવી શક્યો નહિ. પછી મહે પાડ આપ્યો અને તે શી રીતે આપ્યો એ શિક્ષકને બતાવ્યું.	કે. ૯.
૨૭/૭/૮૬ દેખાડકાલ ૨૮/૭/૮૬ દેખાડકાલ	૧૮૨ જિલ્લો દોહાલ	૧૮૨ ફિ ૨ લિસાલ	લિસાલ	૧૧૨૨૨૨૨૨ ૧૮૮ '૧૮' '૧૮'	શિક્ષક નકસા વગર દત્તિદાસ શિખરતો હતો. મહે તેના વર્ગ તરફ જતો દીકો, ત્યારે તેણે એક છાત્રાને નમ્રો બેના ગોઠવ્યો. બીજા બાળકોમાં શિખરવાની રીત યાદી હતી, અને વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાણ સંબંધી મુંઝવે પુરા થયો હતો.	કે. ૯.

એમું.

તારીખ.

(સહી).

તપાસણી કરનાર અમલદાર.

નમૂનો ૧૫ મો.*

માઝે તાલુકે જિલ્લે ની બહુનાક્યુલર નિશાળની વિઝિટર્સ બુક.

નંબર.	મુલાકાત લેનારનું નામ અને હોદ્દો.	તારીખ.	ગેરો.
		તારીખ/માસ.	સન.

નમૂનો ૧૬ મો.

માઝે તાલુકે જિલ્લે ની બહુનાક્યુલર નિશાળની ડિરેક્ટરી.
બાપક નંબર સને
રવાને તા. ૧૮૬

નંબર.	પૂરું નામ.	જાત.	ઉંમર.	જન્મ જાતિ, તાલુકો, અને જિલ્લો અથવા રેજિસ્ટ્રારી.	દેશ અને બીજી જાન્યોરોનું જ્ઞાન હોયતો.	ખાસ સાવકાત.	દેનિગ કોલેજનું નામ, સર્ટિફિકેટની સિમ્લ અને વર્ષ, અને બીજી કોઈ પરીક્ષાઓમાં પાસ થયેલો હોય તે.	નોંધરીની મુદત.	હાલની જગ્યા.	ગ્રામીણો પગાર.	વિશેષ જાણવું.
-------	------------	------	-------	--	---------------------------------------	-------------	---	----------------	--------------	----------------	---------------

(સહી.)

મહેતાજી.

* આ નમૂનો પાછળથી દ્રવ્ય છે માટે સુધરેલો નમૂનો ૨૪૭ મે પૃષ્ઠે આપ્યો છે. — એડિટર.

નમૂનો ૧૭ મો.

જાવક નંબર

સને

તાંરીખ

ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ માથી

૧૮મા નિયમ મુજબ ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક

સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં હાજલ થવાની અરજી.

નંબર:							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
અરજદારનું નામ અને અટક.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
હોદ્દો અને જ્યાં નોકરી કરતો હોય તે નિશાનનું નામ.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
પગાર.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
ઉચ્ચરેનાં પૂરો વર્ષ.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
જાત.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
તેમાં હાજલ થવું હોય તે પરીક્ષાનું નામ.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
૧૦ મા ધારાના છેલ્લા ભાગ મુજબ અરજ કરતો હોય તે હાલમાં જેમાં પ્રતિ હાજલ થવું છે તે પરીક્ષામાં નાપાસ થવાની સાલ.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરી હોય તે							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
પાસ થવાની સાલ.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
તેમાં પાસ થયા પછી નોકરીની સુધન.							ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારા સંબંધના ૧૦ મા, અને ૧૬ મા નિયમ મુજબ અરજ કરતો હોય તે,					
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	

સૂચના—સર જમસેદજી છાત્રમાર્ગ દુનિયા શાળાના પ્રિન્સિપલ તરફ સંબંધિત માસમાં ટ્રેનિંગની પરીક્ષાના ઉમેદવારોનું પત્રક મોકલવામાં આવે છે, તેમાં ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલ અરજદારનું નામ હાજલ

નમૂનો ૧૮ મો.

જાવક નંબર સને તા.

માજે તાલુકે જિલ્લે ની બહુનાક્યુલર નિશાળ
માટે નવાં પુસ્તકો, સામાન, વગેરે જોઈતાં હોય તેમનું પત્રક.

જો ચીજો જોઈતી હોય તેમનાં નામ.	હાલ નિશાહાલ માં કે- જામાં કેટલાં નંગ લાં નંગ છે.	માગવાનું કારણ.	હાલમાં જરૂર કે- રતાં વધારે ચીજો હોય તેમનાં નામ.	સંખ્યા.	વિશેષ દુકોક્ત.

(સહી).

મહેતાજી.

નમૂનો ૧૯ મો.

જાવક નંબર સને તા.

માજે તાલુકે જિલ્લે ની બહુનાક્યુલર નિશાળની
નિરુપયોગી ચીજો બાદ કરવાનું પત્રક તા.

ચીજોનાં નામ.	સંખ્યા.	મળ્યા તા- રીખ.	દરેકે માટે કે- વેલી મુદત ગેવેલી મુદત	મળ્યા પછી કેટલી મુદત વીતી છે?	બાદ કરવા નાં કારણ.	દરેક ચીજની હાલત સંબંધી લખાસણી કર નારના મલકારનો દંડો શેરો અને દંડી સહી.	વિશેષ દુકોક્ત.

(સહી.)

મહેતાજી.

नभूने २००५.

અવક નંબરે સને

॥

672

આને , તાલુકે

ଦିଅନ୍ତୁ

ની લોકલ એડ્ઝ નિશા

9

425

425

[illegible]

(सकी)

ଆମକୁ

નમૂનો ૨૦-બ.

જાવક નંબર સને તા.
માહે સને ૧૮૯ માં મોળે તાલુકે જિલ્લે ની
વહુનાંકયુલર નિશાળમાં નવા નીમાયેલા અથવા બદલી
થવાથી ખીજે ઠેકાણેથી આવેલા નોકરોની હકીકત.

નંબર.	નામ.	જાત.	જન્મ વૃત્તિ.	હિસ્સર.	કઈ પરીણમાં પાસ થયો છે?	આગલી જગાનું નામ અને પગાર.	ખાતામાં નોકરીની કેલ મુદત.	આમલીજ- ગાએ નોક રીની મુદત.	વર્ષ.	માસ.	દિવસ.	નવા જગાનું નામ અને પગાર.	નીમણુંક કર્યા બાબત પ્રમુદી સંસ્કરેકરના હિસ્સાનો નામ અને તા.	વિશેષ હકીકત.

(સહી)

મહેતાજી.

સૂચના.—આ પત્રક પગાર પત્રક સાથે દર મહીને મોકલવું.

નમૂનો ૨૧ મો.

પહોત્ય આપવામાં આવે છે કે મોળે તાલુકે
જિલ્લે ની વહુનાંકયુલર નિશાળના મહેતાજીએ માહે
૧૮ ની ઠેકરાઓની શીના* રૂ. અંકે
૫૫૫, આના, અને પાઈ તાલુકે ની તીજી-
ડીમાં ભર્યા તે રોજમેળને પાને અને નંબરે જમા કર્યા છે.
તા. ૧૮ (સહી).

* ખીજી ઉપજ, રિંડ (પાંછી જરવાની રકમ), વગેરે બાબતના
સા હોય તો " ઠેકરાઓની શી " એ ચખ્છોને બદલે તે સખ્ખો લખવા.

ટીપ્પ.-બહુનાકુસુર મહેતાઓનો કાડ સુધર્યા પછી વિઝિટર્સ બુકનો નમૂનો ફર્યો છે તે નીચે આપીએ છીએ. મહેતાઓને છાપેલી ચોપડીઓ મળશે. આવક બવકમાં કાગળો કેમ નોધવા એ સાર હોય સાહેબના નમૂનામાં અગત્યની સૂચનાઓ છે તે પણ મહેતાઓના ઉપયોગ માટે અત્રે આપીએ છીએ.

એડિટર.

વિઝિટર્સ બુકનો સુધરેલો નમૂનો (નં. ૧૫).

ચોપડીના પૂંઠાપર છાપેલા નિયમો.

૧. નિશાળના વખતમા ગમે સારે સગકારી અમલદારો યા બીજા આખરદાર મુદ્દસ્થોને નિશાળની મુલાકાત લેવાની છૂટ છે.
૨. નિશાળનું મકાન અને તેનું કામ્યાઉન્ડ સાફ રાખવાં.
૩. નિશાળનો સામાન સાફ રાખવો, અને તેની લક્ષ પૂર્વક સંભાળ રાખવી.
૪. છોકરાને સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત રાખવાં.
૫. નિશાળના વખતમાં બધી વખતે રજિસ્ટરો અને નિશાળની ચોપડીઓ મળી શકવાં જોઈએ.
૬. નિશાળ ખાતા તરફથી મંજૂર થઈ ન હોય એવી કોઈ પણ ચોપડી કોઈ પણ સબબથી નિશાળમાં લાવના દેવી નહિ.

વિઝિટરે ભરવાનો નમૂનો

હેડમાસ્ટરનું નામ.

શેરો લખનારનું નામ અને હોદ્દો.

શેરાની તારીખ.	દિાજરી પત્રકમા છોકરાની સંખ્યા	દિાજરછોકરાની સંખ્યા.
---------------	-------------------------------	----------------------

વખત પત્રક પ્રમાણે કામ ચાલે છે કે નહિ ?

દક્ષતરની સ્થિતિ.

નિશાળના મકાનની સ્થિતિ.

નિશાળનો સાધારણ દેખાવ

શેરો.

જાવક બારનીંથી, ફસણે રાણપુર તાલુકે ધંકિકા જિલ્લે અમદાવાદ હોય સાહિબનો નમૂનામાયા હતા.

[illegible]

સઠરંદુ ઉપર રૂપુદી હંન્દેષેકર સાંકેબનો શેર, એવયુ-
કેશનસ હંન્દેષેકર સાંકેબ તરફ.

ગન્નુ તહેવારને દિવસે મહેતાજી આજી નિસાજ બંધ રાખી તેમા
તેમની કમર નજીવ છે મારે તેમ ૧ પચારગામી જે આના દંડ કરવા
કેતેઈએ એવો અહિયાનો અગિયાર છે.

મહેરખાન હંન્દેષેકર સાંકેબનો શેર.

મરંદુ બાજતમાં તમારે કંઈ જવાળ આપવનો છે કે કેમ ૧ આપવનો
હોય તો તે પુંજાચાર આ નીચે લખી જણાવે.

મહેરખાન સાંકેબને જણાવે,

હાલમાં તમનીક કરનાં આજમ માગેર લે છે તેકું જણાય છે, પણ
આ માગમાં મહેરે આજને ફક્ત જે મહિના થયેલા તેથી પૂરતી વાકેફ-
માત્રી ન હોવાને લીધે આ પહેલ વરેલી કમર થઈ છે તે રહેમ નમર
રાખી મારૂ કરશે. તા ૭ મી જૂન સને ૧૮૬૦.

મૂલની-૧ કાઈ અમલદાર વગેર તરફ રિપોર્ટ વગેર દલ મડું લખાવ્યું કેમકું પડે તે જવ બનીશીમાં નોખું.
૨ આપકા મલક રિપોર્ટ નીચે લખન આપવા વચ મ પ્રકરણ ત્યાલી શેરો થઈ આપણી તરફ પ. ડે આજે
તો તેને આપની આગકાળાંનીશીમ નહિ નોખતાં આપણી જમલક બનીશીમાં ફરતી તોવે.

સદરૂપિગોટ પહોંચે વહેણાને નંગરે દાખલ કર્યો હોય તેની સાચેના ૬ ઠા આસનમાં લખાવું. ૬ આ વિગે આંગણે દાણા પોને ફલાણા નંગર નીચે ફલાણા પેટા નંગરે ચોક્કે છે. ૭ પછી જવક ગોરનીશીમાં ને રેકાણે તે ફરીથી દાખલ કરવાનો હોય ને રેકાણે પહેલા આસનમાં લખાવું, ૮ પાછળ ફરણો પાને ફરણો ને જરે દાખલ છે. ને જમની તરફથી તે શેરો આઘો હોય તેમનું નામ ગંગરે ૭ આસનમાં લખાવું, અંગે તેમના શેરાની ગતકળ ૩ ના આસનમાં મોધની. તે નીચે આપણે ને રિગોટ કર્યો હોય તેની નકલ આપણે

આસનમાં કરી.

૩ આપણા જવક રિગોટ ઉપર શેરો થઈ આપણી તરફ પાડેા આવે તેા તે ફાઈ દિવસ આપણે દફતરે રાખ્યો નહિ, પરંતુ આવા કાળોનાં ઉવટ આઘેથી ને અગવદરેતો પહેલો આવક શેરો થયો હોય તેમને દફતરે રહેવા પાડેા. આવક શેરાનો જવળ લખવાનો ન હોય તેા આવેલા શેરા નીચે લખાવું કે

“ હુકમથી વાઢેક થઈ આ કાળ આપના દફતરે રહે । પાડેા રવાને. ”

૪ ને કાગળો આવી રીતે કોક કરતાં વધારે વાર લખલ થાય તેમના પદ ફરીથી નવો નંગર નાંખવો નહિ, પણ ને ચાલના નંગર નીચે તે ફરીથી મોધવામાં આવે તેતો ને પેટા નંગરે ચાલના ને પેટા નંગરે (જેમકે ૧૧. નં. ૬) નાંખવેા.

૫ જવક રિગોટનો જવાળૂળીજ છલાયદો જવક કાગળે આવે તેા તે દરતુર મુજબ આવક બારનીશીમાં

દાખલ કરી જવક બારનીશીના ૬ ઠા આસનમાં લખાવું કે જવળ ફલાણે આવક નંગરે દાખલ છે.

૬ સાલવદ નવી ચોપડી જાંધવની-જર નથી, પણ પાંચ સાત વર્ષ સુધી (અથવા ચોપડી બદલે મહોટો થઈ જાય ત્યાં સુધી) કોક જ ચોપડી ગાંધી આ ચોપડીને મથાનું પેંડું ચલાવવું.

૮ આ ચોપડીની ટોચ પાનાંના ઓંક નાંખવા. —

આવક બારનીથી, કસળે રાણપુર તાલુકે મંધુડા. જિલ્લે અમદાવાદની. સરદારી ગુજરાતી.

નિશાળની, સંત ૧૮૬૦ બાબત.

આવેલા રામજીની સારંગમાં ગણતર	નીકાલ શ્રી રીતે ચોગ્ર તેજો શેરો, તારીખ, મહિનો, તથા સાલ.	જાનકાદેવ મહાપ્રભુજીના પાત્ર સંગ્રહ
આવેલા રામજીની સારંગમાં ગણતર	નીકાલ શ્રી રીતે ચોગ્ર તેજો શેરો, તારીખ, મહિનો, તથા સાલ.	જાનકાદેવ મહાપ્રભુજીના પાત્ર સંગ્રહ
આવેલા રામજીની સારંગમાં ગણતર	નીકાલ શ્રી રીતે ચોગ્ર તેજો શેરો, તારીખ, મહિનો, તથા સાલ.	જાનકાદેવ મહાપ્રભુજીના પાત્ર સંગ્રહ

संस्कृत-सामान्य-ज्ञान-प्रश्नोत्तर-संग्रह

合

विष्णु

[illegible]

સાદર આભાર

દ્વાર્ધ અને સ્પેરયલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

અહેર ખંખર.*

ઈ. નં. ૧૩૩૮ તા. ૩-૭-૧૮૯૯

૧. આથી ખખર આપવામાં આવે છે કે તા. ૫ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૮૮ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટને ૩૨૪ મે પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમો મુજબ ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કોલરશિપો આપવા સારૂ ચોમવાર તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૯ ને રાજ તથા તે પછીના દિવસોએ નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સ્પર્ધાપાદક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

મુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ગાધરા (પંચમહાલ).

ભરૂચ.

થાણા.

૨. ત્રણમાંની એક સ્કોલરશિપ માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે લોકો ઈંગ્લેન્ડ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવા કે, જેની-ઇન્ડસ્ટ્રીયલ, કલ્ચુની, અને કલ્ચુની કરતાં જે લોકો વધારે પાછળ છે તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે એક સ્કોલરશિપ સંખ્યામાં આવશે; અને એક સ્કોલરશિપ મુસલમાનો માટે સંખ્યામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ ઠરાવેલા છાપેલા ફાર્મ (નિયમોનું પરિશિષ્ટ અ) ઉપર કરવી, અને ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને તે મોકલવી- તા. ૧ લી ઓગસ્ટ સુધી અરજીઓ અને દાખલ થવાની ફી કમિટી લેશે; તે પછીથી પછી ફોર્મ પ્રજા અરજી લેવામાં આવશે નહિ. અરજીના દરજ્જેના ફાર્મની નકલ પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ પાસેથી અથવા નીચે સતી કરનાર પાસેથી મળશે.

૪. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત, ફેરલી શી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સમજણ વિશેષ

* જુઓ તા. ૨૯મી જૂન સને ૧૮૯૯, નું મુખ્ય સરકારી ગઝેટ, ભાગ ૨ નો, પૃષ્ઠ ૧૨૨૩.

હકીકત નિયમોમાંથી ગણા આવશે. નિયમોની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટીઓના પ્રમુખોને આરજ કરવાથી મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ સરકારી અને મદદ લેનારી એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલોનાં જાહેર ખબરો જોડવાનાં પાટીઆં ઉપર મધ્ય એ નિયમોની નકલો જોડવામાં આવી છે.

અમદાવાદ.

તા. ૨૭-૩-૯૯ }

J. OLIVER

એન્જલિકન ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

મિડલ સ્કૂલ સ્કોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.*

ઇ. નં. ૧૩૩૮ તા. ૩-૭-૯૯.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ જુથવાર તા. ૬ ફી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૯ ને રોજ અને તે પછીના દિવસોએ દરેક મધ્ય સ્થળે હવે મિડલ સ્કૂલ સ્કોલરશિપો આપવા સાર સ્પર્ધાપાદક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

સુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો). ગોધરા (પંચમહાલ).

ભરૂચ.

ધાણા.

૨. જ્યાંની બે સ્કોલરશિપો માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે લોકો ઇંગ્લેન્ડ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવા કે, બેની-ઇઝરામલ, કલુખી, અને કલુખી કરતાં જે લોકો વધારે પાછળ છે તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે બે સ્કોલરશિપો સખવામાં આવશે, અને બે સ્કોલરશિપો મુસલમાનો માટે સખવામાં આવશે,

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી આરજ પરીક્ષા લેવામાં આવશે. ગોધરામાં કેપ્ટુડી એન્જલિકન ઇન્સ્પેક્ટર, અને બીજાં મધ્ય સ્થળોમાં હાઈ સ્કૂલના હેડ માસ્તર કમિટીના પ્રમુખ થશે.

* જુઓ તા. ૨૯મી જૂન ૧૮૯૯ નું મુખ્ય સરકારી ગઝેટ, ભાગ ૨જો, પૃષ્ઠ ૧૨૨૪.

૪. સ્પર્ધા શ્રવણી (પરીક્ષા આપવાની) પરવાનગી મળવા સાથે કરાવેલા 'છાપેલા ફાર્મ' પર અરજી કરવી. તે ફાર્મની નકલો નીચે સહી કરનાર પાસેથી અથવા પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ પાસેથી મફત મળશે. ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની કમિટીના પ્રમુખ તરફ અરજી મોકલવી. તા. ૧ લી ઓગસ્ટ સુધી અરજીઓ તથા શી કમિટી સેશે; તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત, કેટલી શી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સઘળા વિશેષ હકીકત તા. ૧૭ મી મે સને ૧૮૮૮ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટના ભાગ ૧ લા ને ૪૩૧ મે પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા " કામ ચલાવે નિયમો " માંથી મળી આવશે. નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજ કરવાથી આ ધાગની નકલો મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ મુખ્ય સરકારી અને મદદ લેનારી ગુજરાતી નિશાળોમાં જાહેર ખર્ચે ચોટવાનાં પાટીયાં ઉપર પણ તેની નકલો ચોટવામાં આવી છે.

અમદાવાદ તા. } J. Oliver,
૨૭-૬-૯૯. } એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

રાજકોટ બાર્ડન ફીમેઇલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા
સને ૧૮૯૯-૧૯૦૦.

૧. કાઢિયાવાડ વિભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, એસિસ્ટન્ટો, અને સ્ત્રીશિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે, રાજકોટ બાર્ડન ફીમેઇલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થવા જે બાઈઓ ઉમેદ, રાખતી હોય તેમની ઉંમર, અભ્યાસ વગેરે, હકીકતરૂપ પત્રક (સને ૧૮૯૩ ની સાલના ગુજરાત રાજાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૪૬ મે છાપેલા નમૂના પ્રમાણે) બનાવી, તેમાં માગેલી હકીકત બરાબર પૂરી, આ જાહેર ખબર પહોંચે કે, જેમ બને તેમ તાકીદે હમારા પર મોકલવું. તા. ૧૦ મી ઓગસ્ટ પછી આવાં પત્રકો લેવામાં નહિ આવે. કરાવેલી તારીખ વીતી ગયા પછી કેટલાંક પત્રકો આવે છે, પરંતુ એભુ સાલતો મોડાં આવેલાં પત્રકો ઉપર બિલકુલ કશું આપવામાં આવશે નહિ.

૨. બાઈઓની ઉમ્મર પંદર વર્ષથી ઓછી ન જોઈએ, તેમ જ પચીસ વર્ષથી વધારે ન જોઈએ.

૩. પ્રવેશક પરીક્ષા, કન્યાશાળાના પાંચમાં ધોરણ પૂરાની શ્રેણીમાં આવશે. જે બાઈઓને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવશે, તેમને પહેલા, બીજા, ત્રીજા વર્ષના વર્ગમાં અમુક રૂપીઆની સ્કૉલરશિપ દર માસે મળશે. પરંતુ પ્રવેશક પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે પાસ થનારને લાઝગ સ્કૉલરશિપ તરીકે, પાંચ રૂપિઆ વધારે એટલે દર માસે અગિયાર રૂપીઆની સ્કૉલરશિપ એક વર્સ સુધી મળશે.

૪. દાખલ થવા ઉમેદ રાખનાર બાઈઓએ સારી ચાલતુ સર્ટિફિકેટ સ્કૂલ કમિટીનું, અથવા સારા જાણીતા આબરુદાર ગૃહસ્થોર્ત પત્રક સાથે મોકલવું. ઉમેદવારમાં શરીર સંબંધી કોઈ પણ જાતની બોડ હોવી ન જોઈએ.

૫. કોલેજ કમિટીના ધારા પ્રમાણે હલકી જાતિની બાઈઓની પ્રવેશક પરીક્ષા લેવામાં નહિ આવે.

૬. પ્રવેશક પરીક્ષા તારીખ ૭ મી માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૯ શુક્રવારને દિવસે સવારના સાડા દસ વાગે કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૭. આવેલી અરજીઓમાં જે બાઈઓ કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય માલૂમ પડશે, તે જાણતની ખબર, મહેતાજીઓ મારફત આપવામાં આવશે, એટલે તેમણે પ્રવેશક પરીક્ષા આપવા સાફ કરાવેલે વખતે હાજર રહેવું.

૮. કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જે બાઈઓ માલૂમ પડશે તેઓની તનદુસ્તી બાબતની ખાત્રી ગઈ સાલ મુજબ કરાવવામાં આવશે.

તા. ૪ થી જુલાઈ સને ૧૮૯૯. } E. CORKEY.

રજુ માણેકલાલ નાગરદાસ, હેડ માસ્ટર. } લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

જાહેર ખબર.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની આજુ સાક્ષની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧ લી માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૯ શકવારે સવારના દસ વાગે અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કો-

લેજના મકાનમાં સિવામાં આવશે. આ પરીક્ષા છઠ્ઠા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે છઠ્ઠા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

સને ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમૂનો છપાયો છે તે મુજબ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની ઉંમર ૧૭ વર્ષથી વધારે અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે, તેમજ કાંઈ ખેલ-ખાંપણ નથી ને આલયક્ષમતા સારી છે. આલયક્ષમતાની ખાખતમાં ખાસ તપાસ કરી પોતાની ખાત્રી કરીને જ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવું.

સર્ટિફિકેટમાં ઉંમરનાં વર્ષ, માસ, અને દિવસ લખવાની સાથે ઇમેજ અને ગુજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂકવું નહિ.

ખાખીશ વર્ષથી વધારે વયના ઉમેદવારોને મે. કા. વિ. ના એ. ઇ. કા. બહાદુર ની ખાસ પરવાનગી હશે તો જ દાખલ કરવામાં આવશે.

જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પેહેલાના બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મેહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય તેમણે તે સંબંધનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં. આલયક્ષમતાની ખાખતમાં તો પરીક્ષા પેહેલાં એક માસ અગાઉનું સર્ટિફિકેટ ખાત્રી લાયક ગણાશે.

પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક જણાયેલા ઉમેદવારોને ઘરેલુ સંબંધી તપાસ માટે મહેરબાન ડોક્ટર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે માટે તેમણે વધારે વખત રોકાવું પડશે.

દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતા સુધી શાળાપત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. પણ પરીક્ષાની તારીખ જતાવશે જણવાની જેની આતુરતા દર્શી તેને રાજકોટમાં રહેતા તેના લાગતા વળગતા તરફથી અગર રોકાવે તરફથી તે મળી શકશે, કારણ કે તારીખ મુકરર થયેથી પૂર્ત કોલેજના નોટિસ બોર્ડ ઉપર તે જાહેર કરવાનો સિવાજ છે.

રાજકોટ, } G. A. TRAWADI,
તારીખ ૧૭-૭-૮૯ } પ્રિન્સિપલ, ક્રાઈસ્ટિયાન મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.

જાહેર ખબર.

નવી આવૃત્તિનાં પુસ્તકો—શુદ્ધિપત્રક.

જાન્યુઆરી સને ૧૮૮૬ ના શાળાપત્રના અંકમાં લેખકૃત ત્રીજી

ચોપડીની કિંમત રૂ. ૦-૫-૦ છપાઈ છે તે રૂ. ૦-૪-૬ સમજાવે.
 ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો, મુમ્બઈ, J. C. DUBASH,
 નં. ૩૮, તા. ૧-૬-૯૯. કચુરેટર.

અહર ખબર.

નવા અંથો.

સંસ્કૃત અથર્વવેદ બાગ ૩ સડીક, કિંમત રૂ. ૧૦-૦-૦
 ગુજરાતી હિન્દની પ્રજાનો દૂકો પ્રતિહાસ, „ રૂ. ૦-૭-૬
 મુંબઈ સરકારી બુક ડીપોમાં વેચાય છે.

નં. ૬૯, સને ૧૮૯૯-૧૯૦૦ } J. C. DUBASH,
 તા. ૨ જી ઓગસ્ટ ૧૮૯૯. } કચુરેટર.

અહર ખબર.

ગુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

મહેરખાન ઉત્તર બાગના એન્જીનેયરિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ સાહેબ બહાદુરના
 ઇ. પત્ર નમ્બર ૧૫૦૭ તા. ૧૩ મી જુલાઈ સને ૧૮૯૯ ને આધારે
 ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ
 વર્ષની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૭ મી નોવેમ્બર સને ૧૮૯૯ ને મંગળવારને
 રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ સદરજુ ટ્રેનિંગ કોલેજના મંડાનમાં
 લેવામાં આવશે.

૨. ઉમેદવારોની પરીક્ષા હમેશ મુજબ છૂટા ધોરણના વિષયોમાં લેવાશે.

૩. ઉમેદવારોની ઉમ્મર ૧૭ વર્ષની ઉપર અને ૨૨ વર્ષની અન્દર
 હોવી જોઈશે. વળી તેઓની પાસે ત્રીજા દરજ્જાના અથવા જૂના બીજા
 દરજ્જાના પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ હોવાં જોઈશે. પસન્દ થયેલા ઉમેદવારો
 સરકારી નોકરીને માટે લાયક છે એવું વૈવક ખાતાના યોગ્ય અધિકારીનું
 સર્ટિફિકેટ પણ તેમણે મેળવવું જોઈશે.

૪. ગઈ સાલમાં અને તે પહેલાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરી-
 ક્ષામાં પાસ થયેલા બધા ઉમેદવારોએ પોતપોતાનું તે પરીક્ષાનું સર્ટિફિકેટ
 સાથે લેતા આવવું. તે પૈકી જેઓ આવતી સાલમાં માપકરણની પરીક્ષા

આપણ વ્યાથી એ વિષયના દોઝા કરવા સારૂ પોતાનું સર્ટિફિકેટ, તે પરીક્ષાનક પ્રેસિડેન્ટને આપી, આવ્યા હોય તેમણે પ્રેસિડેન્ટની સહીનો કાગળ રજૂ કરવો કે તે પ્રમાણે સર્ટિફિકેટ સંપાદમાં આવ્યું છે. તે કાગળમાં નીચેની હકીકત પણ આવવી જોઈએ:—

ઉમેદવારનું નામ, બાપનું નામ, અને અટક.

વતનનું ગામ, તાલુકો, અને જિલ્લો.

જન્મ તારીખ ઇસવી સન પ્રમાણે.

પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયાની સાલ અને એકન્ડન મેળવેલા દોઝા.

૫. સર્ટિફિકેટ અથવા ઉપરનો કાગળ રજૂ કર્યા વિના કોઈને પ્રવેશક પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. જે ઉમેદવારો આલતી સાલની પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયા હશે તેમની હકીકત હમારુ તરફ ખાસખાસ આવશે, તેમને સર્ટિફિકેટ કે કાગળ લાવવાની જરૂર નથી.

૬. બાપીસ વર્તેની ઉપરાન્તની ઉમ્મરના જે શિક્ષકો આ પરીક્ષામાં આવવાના હોય તેમણે તે બાબતની ઉત્તર બાબતના એન્જીકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની મંજૂરીનો હુકમ પ્રથમથી મંગાવી રાખીને તે પણ સાથે લેતા આવવું. એ હુકમ વિના તેમને પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

ગુજરાત મેલ દેનિંગ એજેન્સી,
અમદાવાદ, તા. ૧૪-૭-૯૯

Madhavlal H. Desai,
પ્રિન્સિપલ,

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રકો.

કચ્છ પ્રાન્ત. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે નામદાર કચ્છ દરબાર તરફથી નિશાળોનાં ઇનામ પત્રકોનાં તે:—મુજપર, રૂ. ૯-૧૦-૦ મક. રૂ. ૬-૧-૦ મનદેરા. રૂ. ૬-૧૩-૦ મગવાણા. રૂ. ૩-૧૨-૦ માધાપર. રૂ. ૧૧-૧-૩ લાખપત. રૂ. ૫-૧૨-૦ લાકડીઆ. રૂ. ૩૩-૧૨-૦ લાયજો. રૂ. ૮-૪-૦ લોદાણી. રૂ. ૪-૦-૦ વળાપધર. રૂ. ૩-૪-૦ લાંદીઆ. રૂ. ૮-૦-૦ વીરાણી. રૂ. ૫-૧૧-૦ વીંજણ. રૂ. ૯) વોંધ. રૂ. ૫-૦-૦ શિકારપુર. રૂ. ૭-૪-૦ સાંભરાઈ. રૂ. ૫-૦-૦ સાંધણ. રૂ. ૭) મુંઘરી રૂ. ૧૧-૧૪-૬ મુદ્રા કન્યાશાળા. રૂ. ૧૭-૧૨-૦ ભૈયો કન્યાશાળા. રૂ. ૪-૧૦-૦

રાખર કન્યાશાળા. ર. ૪૫૫ જ્યૌ કન્યાશાળા. ર. ૫-૭-૦ તેર
કન્યાશાળા. ર. ૬-૦-૦ નળીઆ કન્યાશાળા. ર. ૧૨-૧૨-
લાકડીઆ કન્યાશાળા. ર. ૧૭-૮-૦ વીંજણ કન્યાશાળા. ર
૭-૬-૦ મુદા નાઇટ સ્કૂલ. ર. ૩)

કમ્મ માન્ત. ચાંડવી એ. વ. સ્કૂલ. શેઠ કરીમજી ભક્ષર
માંલ દીપવાળા. ર. ૫૦) બુજ મહોમિડન સ્કૂલ. શેઠ સાલે મદમ
હાજી હાજલ વગેરે. ર. ૪૫૫ મુદા. શેઠ દેશવજી ઠામોદર ર. ૧૨૫ બચૌ.
રા. રતનસંકર બાર્ડસંકર ર. ૧૫-૪-૦ સદ્ગૃહસ્થો. ર. ૭-૮-૦
સોની ખીમજી ચાંપશી વગેરે. ર. ૪-૪-૦ અંગીઆ. પીરથ
સોમનાથજી. ર. ૧૭-૮-૦ ગામના સદ્ગૃહસ્થો. ર. ૭-૨-૦
આસંખીઆ. ભગીરદારો તથા ગામના ગૃહસ્થો. ર. ૨૬-૧૨-૦
કટારીઆ. મે. કપટન કોનેંગી સાહેબ. ર. ૩-૫-૦ કપાયા. શેઠ
બંદાલીભાઈ રામજી ર. ૮-૬-૦ શેઠ ધરમાયભાઈ રામજી વગેરે.
ર. ૫-૨-૦ દેરા. ડાકટર કુંવરજી દેવકરજી. ર. ૬) કોટડી. પાનાંચુંદ
કલ્યાણજી વગેરે. ર. ૫) ગળપાદર. ભેપી કાળા કુંવરજી વગેરે. ર. ૨૧
મિસ્તરી વાલજી ડેભા. ર. ૭-૦-૦ ગોધરા. શેઠ વલ્લભજી કરમચંદ.
ર. ૮-૧૨-૦ સોની ઘેલા બિકા. ર. ૩-૪-૦ દેસલપુર. શેઠ
ખીમજી ચાંપશી. ર. ૭-૪-૦ નખત્રાણ. ભેપી વેલજી માંધવજી.
ર. ૧૪-૮-૬ મહેતા દુલ્લેરાય દલપતરાય વગેરે. ર. ૨) નળીઆ.
શેઠ નરસી નાયા, શેઠ અમલચંદ, તથા વલ્લભદાસ હીરજી વગેરે. ર. ૭૦)
શા. હંસરાજ બાવજી. ર. ૭૩-૮-૦ અમ્રતલાલ નારજી. ર.
૨૨-૮-૦ શેઠ પાચ્વીર અર્જણ. ર. ૪૨-૧૨-૦ શેઠ કલાનજી
મંજુશી ર. ૪૧-૮-૦ નારણ સરોવર. ભેપી સ્વામજી હરિરામ ર.
૬-૪-૦ પંધર. ગામ લોકા. ર. ૭-૬-૦ પલાસવા. વાલેલા શ્રી
મેધરાજજી વગેરે. ર. ૩૫૫ બાડા. ભડેબ શ્રી દેવાજી સુમરાજ. ર.
૭-૮-૦ બીટા. દયાસંકર જીવણરાય. ર. ૭) બીદડા. મકનજી
મયુભાઈ. ર. ૨૬-૩-૦ ભીમાચર. દુર્ગાસંકર પ્રભાસંકર
વગેરે. ર. ૨-૧૧-૦ મોચરજી ધનજીભાઈ. ર. ૭-૨-૦

ગુલાબ-ઝોળિયું. જાહેર-સવરો.

લેખનકળા-કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાનાં મે, હિરેકંદર સાહેબે મુખ્ય ધસાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અંગલદારોના મત સર્વ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણું થોડી ટાઢી, તથા ધારણેને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢબની ગોઠવણુ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતી થવાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે. મુખ્ય શિક્ષકો આગળ મોકડો સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો ખીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સમસ્યાઓ, તેમના અનુભવી પિયારને ટેકા મળવા, આદિ મૂકવા વધારે ચેત્તિ ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપ્લેટ) કાતકાનેવાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેન્સ એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની શાદીમી છપાય છે, પ્રમુખ અને કપર ઊંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે. ૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતની અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કસમ વાપરવાની દરકત દૂર ચાલ છે, તેમજ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને ગાઠું જાન થાય છે. ૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખનાં પોતાની જેણ અક્ષર શરૂ સારું હાય મુજબ છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે દર્બારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને પૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાય હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી પૂંટવાની ને તેની નીચે ખીજી લખવાની છે.

૪. ગોશું પોરણુ શીખી ધણા છોકરા પોતાને મન્યે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણુ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન પાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર મુખારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જ્યાં માર્ગોમાં કોપી માથે લખાણ શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ દર્બારી કોપીબુકોને છૂટી નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બારદારમાં ધણા ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવાં લખાણો લખાઈ કહેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણા જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશવરના, ખરીદ કરનારને મોકડે ત્રીયું ટકા કમિશનથી આપવામાં આવ્યે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે અર્થે આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલવેથી આમળનું અર્થે આપવામાં આવશે નહિ. કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મોકડે અર્થે ટકા દસમાર્થ સર્વ મોઠંથી આપવા ગોઠવણુ રાખી છે. ટેકામું—આત્મારામ અને દશા-બાઈની કમ્પની, ગંગાઈ રીટ, મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દશાબાઈની કમ્પની દ. દશામાર્થ હારદાસ દેસાઈ

३.०) - ॥ हालमां किम्मत ३.०-१३-०० पानां ५१०) गया वरसनी प.स. ५-
रीक्षाभां आभांनं दाजला आभ्यां दता ते प्रभावे हर वर्षे आवधानो संभव
छ. गल्ली नरी ते नरर पास यशे परमुदस नंगरदस किनारीवाणा भद्रम.

અંકગણિતની સમજુતીઃ કિંમતઃ૩. ગા. પોરબં સાથે પોચે દેવે
દેવે, પંદરે, વીસે, વીસ; અને પચીસે, પચીસ; ટકા કમિસનું વેલુ પ્રેર્યું
ખર્ચ તેનારને શિર. પુશાલદાસ ગોકળદાસઃ સુખમં બેક. / અનદાપો

‘શુભસત્ત્વ કન્ધ અને કારિગાવાડમાં બહોળો ફેલાવો’ પામેલી.’

७८५७२६६ शाही. १००. १००.

આ શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વખત જવા કતા, દવા, પા-
ણી, ગરમી કે ઠંડીથી બગડી જતું, દૂધી નિકળતું કે ઘેંડી જેવું નથી. વળી
લખાણમાં બધી સરસ અને પાકી છે. તેમ જ હોમેશ શાહી જેવા અણ દોષ
જતાં કિંમતમાં તે કરતાં પાંચ ગણી સસ્તી છે. દશ ચેર શાહી યમ સફેદ એવા
આઠ પડીકાનો રૂપીઓ એક પોરેટજ બુદ્ધિ નામનો નોંઠએ તો આદી આ
નાની દીકરે મોકલવી.

અમદારી પાસેથી ગેઢનમેઢે ડેપોની કાંપણી ખાતાને લખ
તમામ જાતની ચોપડીઓ, કાપીઓ, છતિદાસી, બૂગોનો, તકસામે
અને ખીજ વાંચવા લાયક ચોપડીઓ, મળશે. મંગાવનારને વાળ
કમિસન કાપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટલ બંદુ:

મુ. વઢવાણ શહેર. શાહ નારણજી અમરશી.

૧૧. મંથિત મમત-તેજા છે. વડોદરા રાજ્યમાં છે. મારે મંથુર. પુસ્તક
સીલાવતી આધારે મંથિત તમા મતપદ્ધતિની સરળ રીતો આપેલી છે. ૧

૨. આ પ્રતિ, જમનનાય વરનેશ્વર, જેથી આર્તન હાઈરુદ્ધ અમલ થાઈ.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલેલું. નોંધેલા કાગળ સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોકખે આક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે આમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેપુટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાશ્રીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી લુકીકત સ્કૂલ બોર્ડ તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર જખરો જે માસમાં છાપાવી હોય તેના આગલા મદિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. જેન્ડ્રિસો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મદિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે દૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ટેકાણું, અને છી બાબતના પૈસા છે તે ચોકખે આક્ષરે લખવું. તે વિના બૂત્ત યવાનો રૂબાવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો સેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદરના ખર્ચે સેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા સેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની આગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર જાપેક્ષ પાને નાને થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અચોગત્રનો એમાં સળાસ યશે નહિ.

જાહેર જાખરો છાપવાના ટાપ.

અમ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો આર્જ અને તે પછીના અગીઆર મદિના સમી પા ગજો આર્જ પડશે. બાર મદિનાથી ઓછો મુદત દર્શી તો પહેરે મહિને પૂરો આર્જ અને પછીને દરેક મદિને અર્ધો આર્જ સેવાશે.
તમામ જાતના	૪	
અને બીજી વાંચ.....	૮	
કમિશન, કાપી આપ.....	૧૫	
પ્રગાણેજ.		
મુ. વઢવાન દર્શી		

સે. વહેંચવાના દર.

અખિત ગમત-જેવાર છે. ૧-૦, અર્ધા તોલા સુધીના રૂ. ૧-૦-૦ ૧૨-૦-૦, તે ઉપરનાને માટે ૬મને લીલાવતી આધારે અખિત તથા માપ.

૩. વા કંતા જગનનાથ નંદેશમ. ૮.

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ—ગાયકવાડી રાજ્યમાં ખાનગી શિક્ષણની મનાઈ.....	૨૬૫
પરચૂરણ સૂચનાઓ.....	૨૬૯
સાંપ્રાન્ય જ્ઞાનના પાઠ-આકાર-ગોળાકાર અને નળાકાર.....	૨૭૧
પ્રાણી વર્ણન—વણિપર.....	૨૭૩
નિશાળ અને નિશાળીયા-નિશાળીયાનાં દરદ અને અકસ્માતો.....	૨૭૪
વનસ્પતિ વર્ણન—નારંગી.....	૨૭૬
શેઠ મણીલાલ રણછોડલાલ કોચરણ કન્યા શાળા.....	૨૭૭
પત્ર વ્યવહાર.....	૨૮૧
ડેપ્યુટી એજ્યુકેશનર ઇન્સ્પેક્ટરોના ધારાનો સંગ્રહ.....	૨૮૫
કેળવણી ખાતાની	એડિટર રોકાસરશિપ અને ઇનામ આપવાના
અજરો.	ધારા..... ૨૯૧
	નિશાળોનાં ઇનામ પત્રો..... ૨૯૧

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

ચામદાવાદ.

મુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

લેખનકળા કોપીયુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે હિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લંબાણની દબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીયુકો કરતાં ચઢીઆતી ચયાની ખાત્રી ચયા પછી, છપાવી બહાર પાડી એ સુઝ શિક્ષકો આગળ સેક્રેટરી સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીયુકો ખીજ સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેની કેટલીક સચનાઓ, તેમનાં અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અર્થિ મૂક્યા વધારે યોગ્યધારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકોની સદ્દાઈને સુન્દરતા બળવેવા માટે ત્રાળાનાં પત્રાં (કોંપરેસેટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક જેન એક જ બાંજુએ સુન્દર રંગની સાહીથી છપાય છે, કામગી અને કવર ઊંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખનાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાથ મુજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાંધ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. એથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, નેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટું હમારી કોપીયુકોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી-યર્ધ પડે તેવાં લખાણો લખાલ કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણા જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સેક્રેટરીશ રકા કમિગનની આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ-મારફતનું કે ક્રેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેક્રેટરીશ ઘણાં ટકા દક્ષાર્થ સંઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. -ઢેકાણું—આત્મારામ અને દલાબાઈની કમ્પની, રંગારો સ્ટ્રીટ, મુખ્યમંત્રી.

આત્મારામ અને દલાબાઈની કમ્પની દ. દલાબાઈ હારકોલસા-દેસાંધ.

જેખવેલી અને પોતાના તાજાની રૂઝોમાં વાપરવાની ધણી પુણી દેખાવેલી,
 મે. રેનરન્ડ જી. શિલેડી. | મે. બાનુશંકર નારાયણશંકર.
 મે. મંછારાગ ધેલાભાઈ. | મે. હરિલાલ તુળાનરામ ધર.
 મે. સૈયદ મોલવી અબ્દુલ કાદર. | મે. નનુભીઆં બહુભીઆં શેખ.

પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા. તામનરાય આજ્ઞાજી મોદક, ખી. એ. માજી હે. મા. એલિન્ડરનદાર્ધરૂઝ.
 ખા. ખા. જગદીશ અરદેસર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. ખી; ગાયક-
 વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માજીપ્રિન્સિપલ
 શેઠ ડોસાભાઈ નસરવાનજી વાડીયા, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સ. રત.
 જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

ખા.ખા. જગદીશજી નવરોજજી બિનવાળા. એમ. એ. બાવનગર કોલેજ.
 શેઠ એલજી દોરાજી તળાડી, ખા. એ; અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.
 શેઠ ફરદુનજી મનચેરજી દરતુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.
 ખા. સા. ધયાડીમ મદમદ સાયાના, ખી. એ; હેડમાસ્ટર અમદાવાદસ્કૂલ.
 રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ, ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.
 મિ. એ. એલ. જર્વિસ, મુન મિશન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ ખીડી, ખી. એ; મુન મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
 મે. સા. નવરોજીમ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માજીપ્રિન્સિપલ.
 શેઠ બહેરામજી ફરામજી પટેલ ખી. એ. માજી હેડમાસ્ટર મુરેન હાઈસ્કૂલ.
 શેઠ હોરગજી જલ્દાંભીર પ્રેમાચેટરી સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ફરામજી જમનજી મારતર ખી. એ. ફાઈ દાર્ધ સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ. ગાલેકજી જેજનજી કુપર ફાઈ દાર્ધ સ્કૂલના માજી હેડમાસ્ટર.
 શેઠ. જરજીજી ખંડેજી રાંખાયા, મન્દનવાડી સ્કૂલના માજી મલિક.
 શેઠ. નસરવાનજી ખરશીદજી નાનજી, મન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.
 શેઠ. જગજીજી, ખંડેજીજી, ખી. એ. કુપરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
 શેઠ. ગાલેકશા. બહેરામજી મારતર, ગોલકદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી. હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ દાર્ધ સ્કૂલ, જાજ.

રા. રા. એમ. એમ. બલચારી ખી. એ. માજી હેડમાસ્ટર, ગોધરા એ.વ. સ્કૂલ.
 રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, ઓગોયનાંકુપુર સ્કૂલ, બાવનગર.
 રા. રા. માલેકલાલ અમૃતલાલ દવે, જોગવાનમદમદ ખી. અભાઈ સ્કૂલ.
 શેઠ ફરદુનજી મહેરવાનજી મારતર, હેડમાસ્ટર, ફરામજી પટેલ સ્કૂલ.

મુમ્બઈની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. ગુલાબદાસ મુન્દરદાસ ચોકશી. | શેઠ. ફરીજી સોરાજી મહેસના.
 મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ. | મે. માલેકલાલ ધીરજીરામ અંબાજી.
 મે. હરકિષનદાસ બિજલસાલ. | મે. અભાઈરામ બેંકિપનદાસ.
 મે. સિવશંકર કૃષ્ણજી બટ.
 મે. મોદનલાલ પ્રસાદરાય.
 શેઠ. મહેરવાનજી સોરાજી દલાલ. | મે. મજલાલ પાનાચંદ.

મુમ્બઈ અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો—રાસત્રી,
 હતાર, મુમ્બઈ સમાચાર, જામે જમશીદ, અખબારે સોલામર, ફેસરદિન,

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૮ મું, સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૬, અંક ૯ મો.

માસ.

માહે વૈશાખ સંવત ૧૯૫૫ ના “કેળવણી” પત્રમાં વડોદરા રાજ્યના મહેરબાન વિદ્યાધિકારી સાહેબની સહીને એક વટ દુકમ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેથી જણાય છે કે સાંના ગ્રામના મહારાજ સાહેબે પોતાના કેળવણી ખાતાના શિક્ષકોને ખાતગી શિક્ષણ આપવાની મનાઈ કરી છે. મહારાજા શ્રીના મરાઠી દુકમનું બાપાનાર નીચે મુજબ છે:

“શાળા ખાતાના અને ન્યાય ખાતાના નોકર લોકોએ ખાતગી પગાર લઈને શિખવવા વગેરેનું કામ કરવું બસબર નથી, કારણ કે તેમનું કામ માનસિક શ્રમનું હોવાથી આ પ્રકારના કામમાં તેમને બુદ્ધિ થવાથી થાકી જવાના કારણથી તેમનું ખર્ચ સરકારી કામ બસબર થશે નહિ.”

આ દુકમનો અમલ કરવાનું ફરમાવટો મહેરબાન વિદ્યાધિકારી સાહેબ પોતાના તાબાના નોકરોને નીચે મુજબ લખે છે:

“ઉપર ગ્રામણે હુજુર દુકમ થયેલો છે. સમજ આ વટ દુકમથી જણાવવામાં આવે છે કે જે શિક્ષકો ખાતગી પગાર લઈ શિખવવાનું વગેરે કામ કરતા હોય તેમણે તે કરવું નહિ. પ્રાન્તના રા. બા. એલ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબોએ તથા રા. સા. ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરોએ પણ આ બાબત બોલતા રહેવું, અને કોઈ શિક્ષક એવું કામ કરતા હોય તો તે બદલ યોગ્ય ક્રિયા લઈ બન્ધ કરાવવું. આનું કામ કરવાની કોઈ હસમતે પરવાનગી આપવાની ખાસ જરૂર જ હોય તો પ્રાન્તના રા. બા. એલ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તેને માટે બલામણું કરી આ તરફની મંજૂરી મેળવ્યા બાદ કરવા દેવું, પણ ખાસ કારણ વિના લખાણ કરવું નહિ.....”

ઉપરનો દુકમ ધણો જ અગત્યનો છે, અને તેની સાથે હમેશ્વરશ્રી મળતાં આવીએ છીએ. ન્હાનાં બાળકો પાંચ ૭ કલાક નિશાળમાં ગાળે, તેમને બાકીનો બધો વખત રમવા માટે મળવો જોઈએ. શિક્ષક નિશાળમાં બણાવે, અને પાછો ઘર આગળ પણ બણાવવા બેસે, તેથી છોકરાંના તન અને મન બન્ને ઉપર ધણો અયોગ્ય બોલો પડીને તેમની તનદુરસ્તીને ભારે નુકસાન થાય છે. શાળામાં જતાં છોકરાં ઘણું ભારે નબળાં, સોડી વિનાનાં, હીમાયક્ષાં બેવામાં આવે છે, તેનું કારણ એ જ છે કે તેમને રમવાને પૂરતો વખત મળતો નથી, અને બણવાનો બોલો જોઈએ તે કરતાં વધારે પડે છે. પ્રભાતું દિવસ ઇચ્છનાર સોડાએ, માખણે, મહેતાજીએ, અને કેળવણી ખાતાના ઉપરીઓએ બાળકોના બણવાના કલાક ઝોછા કરી રમવાના તથા કસરતના કલાક વધે તેવો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. નિર્માત્ર્ય બળદીન પ્રભાત ઉપયોગી થંધ શકતી નથી, અને પોતાની જાતને પણ બોલ રૂપ નીવડે છે. શિક્ષકોએ યાદ રાખવાનું છે, કે છોકરાં અને નિશાળો તેમને માટે નથી, તેઓ પોતે છોકરાંને માટે છે. એટલે જ રીતે બાળકોનું દિવસ થાય તેમ કરવાનું છે; શિક્ષકોના દિવસ માટે બાળકોના દિવસનો ભોગ આપવો નથી.

શિક્ષકો ખાનગી શિક્ષણ આપવાથી યાદી જઈ પોતાનું સરકારી કામ બરાબર કરી શકતા નથી એનું કારણ શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબે આપ્યું છે તે પણ ખરું છે. હમેશ્વરશ્રી વખત શિક્ષકોને માથેથી પાધડી ઉતારી રૂઠું ઉપર લાંબા પગ નાંખી ખુરશી ઉપર અડધા ઊંઘતા આડા પડેલા જોવા છે. તેમના વર્ગમાં ગેરબ્યવસ્થા હોય છે, અને છોકરાં નજરમાં આવે તેમ બોલતાં, વાતો કરતાં, કે ગમે તે કામ કરતાં હોય છે. આવા શિક્ષકોના દ્વાય નીચે બાળકો બણતાં નથી, પણ ખોટી રેવો શીખે છે. તેમનાથી નિશાળનો બધો વખત જન્યતિથી શિક્ષણ આપવાનું બનતું નથી. શિક્ષક ખરા તનથી મહેનત કરે તો તે શિખવવાનું કામ પાંચ ૭ કલાક કરતાં વધારે વખત સારી રીતે કરી શકતો નથી. નિશાળમાં એટલા કલાક પોતાની રસ જ બરાબર બળવે, નિશાળના પાઠની તૈયારી માટે થોડો વખત ઘર આગળ

રોકે, અને પોતાનું જ્ઞાન વધારવા તે થોડું વાંચતો રહે, તો તેને ખાનગી શિક્ષણ આપવા જેટલો અવકાશ કે શક્તિ રહે નહિ. જેટલો વખત કે શક્તિ તે ખાનગી શિક્ષણ પાછળ કાઢે છે તેટલું નિશાળના કામને નુકસાન થાય છે.

ખાનગી શિક્ષણના વિરુદ્ધમાં ખીજી પણ કેટલીક દલીલો છે. જે માળાપો સરકારે નીમેસી ફો બરીને પોતાનાં બાળકોને નિશાળે મોકલે છે તેમને આશા રાખવાનો હક છે, કે બાળકોને નિશાળનું સઘળું શિક્ષણ નિશાળમાં જ મળતું જોઈએ, અને તે જ શિક્ષણ માટે ખાનગી શિક્ષકના પગાર રૂપી ખોળે તેમના ઉપર પડવો ન જોઈએ, માળાપોના ઉપર આવેા ખેવડા કર નાંખવેા એ કેવળ ગેરવાજબી છે. કેટલીક વખત માળાપો એવી પણ ફર્યાદ કરતાં સંભળાય છે, કે શિક્ષકો નિશાળમાં શિખવતા નથી, માત્ર પરીક્ષા લે છે, તેથી તેમને પોતાનાં બાળકો માટે ખાનગી શિક્ષક રાખવાની ફરજ પડે છે. આ ફર્યાદ છેક પાયા વિનાની નથી, અને બધા શિક્ષકો જો પોતાનું ખરું શિખવવાનું કામ કરતા હોય, તો ખાનગી શિક્ષકની જરૂર રહે નહિ, અને માળાપોને આવી ફર્યાદ કરવાનું કારણ પણ મળે નહિ. કોઈ કોઈ વખત એવી ફર્યાદ આવે છે, કે શિક્ષકને ખાનગી પગાર આપી બણાવવા રાખનાર છોકરા ઉપર મહેરબાની બતાવવામાં આવે છે, અને તેમ નહિ કરનારનો નમ્બર નીચે જાય છે, અથવા તેના ઉપર ખીજા ન્દાના જુલમો થાય છે. કોઈ શિક્ષકે પોતાના વર્ગના છોકરાને ખાનગી શિક્ષણ આપતું નહિ એવો નિયમ થયો છે, તેથી આવું બનવાનો સંભવ ઓછો થયેલો ગણાય છે. પરંતુ કેટલીક વાર શિક્ષકો અરસપરસ એક ખીજાને પોતા પોતાના વર્ગના છોકરાઓનું ખાનગી શિક્ષણ અપાવવાનો બંદોબસ્ત કરતા સંભળવામાં આવે છે. એકન્દરે નિશાળમાં બણાવવા ઉપરાંત બાળકોને ખાનગી શિક્ષણ આપવા દેતું એ હરેક પ્રકારે હાનિકર્તા છે, અને તેમાંથી અનેક ઉપદ્રવો પેદા થાય છે. તેથી શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારે અને તેમના કેળવણી ખાતાએ તેમના રાજ્યમાં ખાનગી શિક્ષણ બંધ કરવાનો હુકમ કાઢ્યો છે, તે માટે તેમને મુબારકબાદી આપીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે ઇંગ્રેજ રાજ્યમાં તથા ખીજાં દેશી રાજ્યોમાં પણ આવો બંદોબસ્ત થશે.

ખાનગી શિક્ષણ રૂપા નાના નાના ગામોની ગરીબ વસ્તીમાં લેવામાં આવતા નથી, તેમ આગલા જમાનામાં પણ દેખાતો નહોતો. પરંતુ તે હાલમાં કેટલાંક શહેરોમાં ઘણો વધી ગયો છે, અને તે ઉપર બારે અંકુશ મૂકવાની જરૂર છે. આગળના વખતનાં બાળકોને ખાનગી શિક્ષણ વિના ચાલતું હતું, અને હાલ પણ ગામડાંમાં ચાલે છે, તો હવે શહેરોમાં કેમ ન ચાલતું લેઈએ તે હમે સમજી શકતા નથી.

શિક્ષકોના પગાર બહુ ટૂંકા હોવાથી તેમણે ખાનગી શિક્ષણ રૂપી દસ્તુરી બોળી કાઢી છે, અને તેમ વધારી કેળવણી ખાતાને વધારે પગાર આપવો નથી પડતો, તેથી તે ખાનગી શિક્ષણ ચાલવા દે છે. જૂનાં રાજ્યોમાં નોકરોના પગાર ટૂંકા હોઈ તેઓને લોકોમાંથી ઉધરાવી ખાવાંતી ફૂટ હતી, આ હકીકત કંઈકે અંશે એવાતને મળતી આવે છે. બીજાં સઘળાં ખાતામાં સરકારે નોકરોના પગાર વધારીને સઘળા પ્રકારની દસ્તુરીઓ બંધ કરી છે. કેળવણી ખાતામાં પણ તેવું શા માટે ન કરવું જોઈએ એ હમે સમજતા નથી. આખો દિવસ તન ઈર્ષને કામ કરનાર શિક્ષકને પેટ પૂર પગાર ન મળે એ વાજબી નથી, અને આછો પગાર આપીને શિક્ષકને ખાનગી શિક્ષણને રૂપે ઉધરાવી ખાવા દેવાથી માખાપો અને બાળકો બંનેને ગેરફાવત સાથે થાય છે. ઉત્તમ રસ્તો એ છે, કે શિક્ષકોને પેટ પૂર પગાર આપવો, તેમની પાસે નિરાળમાં પૂરું કામ લેવું, સઘળા પાઠ ધેરથી તૈયાર કરી લાવવાની તેમને ફરજ પાડવી, અને ખાનગી શિક્ષણ આપતા બિલકૂલ અટકાવવા. હમે આશા રાખીએ છીએ, કે ગાયકવાડી કેળવણી ખાતાએ ખાનગી શિક્ષણ બંધ કરવાનું સ્તુતિ પાત્ર પગલું લીધું છે, તે શિક્ષકોને નુકસાન થવા નહિ દે, પણ તેમના ટૂંકા પગારોમાં વધારો કરી આપશે. તેમ નહિ અને તો શિક્ષકોના મ્હોમાંથી અડધો રોટલો ખેંચી લીધા બરાબર થશે. ખાસ કરી મ્હોટાં શહેરોમાં ગામડાં કરતાં ખરચ વધારે થાય છે, ત્યાં વધારે પગારો આપવાની જરૂર છે. ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યમાં પણ તેવું જ કરવું પડે છે.

ઉપરના વટ હુકમમાં ખાસ જરૂરને પ્રસંગે વિદ્યાધિકારી સાહેબની મંજૂરી લઈ ખાનગી શિક્ષણ આપનારો જ સખવામાં આવી છે. પરંતુ આવી પરવાનગી

બહુ બા જીવ પ્રસંગે આપવામાં આવશે, અને જે છોકરાં પાંચ છ કલાક નિશાળમાં ગાળતાં હશે તેમને માણું ખાનગી શિક્ષણ આપવાની રજા નહિ જ મળે, એવી હમે આશા સખીએ છીએ.

આપાદ માસના “કેળવણી” ના અંકમાં એક બીજો વટ હુકમ પ્રસિદ્ધ થયો છે તે પણ અગત્યનો છે. આ હુકમમાં ફરમાવ્યું છે, કે કન્યા શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે દર રોજ એક કલાક બાળ વર્ગ પોતે શિખવવો. બાળ વર્ગનાં કુમળાં બાળકોને કેળવવાનું કામ ધણે ઠેકાણે છેક હલકા, બિનઅનુભવી, ઓછી આવડ વાળા માણસોને સોંપવામાં આવે છે, અને તેઓ તેમને ચરાપૂર્વથી ચાલતી આવેલી ગામડી રીત મુજબ આંક અને કક્કો ગોખાવે છે. બાળકોને બાળ કેળવણીની સુધરેલી રીતો મુજબ વધારે અનુભવી શિક્ષકોએ કેળવવાં જોઈએ, તેથી ઉપરનો હુકમ હમે અગત્યનો સમજીએ છીએ, અને ઉમેદ રાખીએ છીએ કે તે છોકરાંની નિશાચોતે પણ સાચુ કરવામાં આવશે. ઈમેજ રાજ્યનાં ધોરણોમાં બાળ વર્ગનો ક્રમ આપ્યો છે, તેમાં લખ્યું છે કે મુખ્ય શિક્ષકે કોઈ કોઈ વખત બાળવર્ગને વાર્તાઓ કહેવી. આટલું બસ નથી. મુખ્ય શિક્ષકે અથવા તેના અનુભવી અને કેળવાયેલા આસિસ્ટન્ટ બાળ વર્ગના કટલાક વિષય પોતે જાને ચલાવવા જોઈએ. તે વિના બાળ કેળવણી સારી પદ્ધતિએ આપવાની આશા રાખવી દ્રોષ્ટ છે.

પરચૂરણ સૂચનાઓ,

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૭૦ થી.)

બાળ વર્ગ—આ વર્ગ સારી રીતે ચલાવવો હોય તો તે અનુભવી, હોંશિયાર, ખંતી, હોંશીલા, અને હેતાળ આસિસ્ટન્ટને સોંપવો; મોનિટરને અથવા છેક છેઘા નવા બિનઅનુભવી માણસને સોંપવો નહિ. આવા માણસને સોંપવાથી બાળકોને ધણું નુકસાન થાય છે. બાળ વર્ગનો ઓરડો ચિત્રો, રમકડાં, વગેરેથી આનન્દયુક્ત બનાવવો. બેઠકો પણ બાળકોને સુખ પડે તેવી જોઈએ. પાક દૂધ દોળા જોઈએ તથા તે વારંવાર

ખાનગી શિક્ષણ રૂપી બગાડ ન્હાનાં ગામોની ગરીબ વસ્તીમાં જોવામાં આવતો નથી, તેમ આગલા જમાનામાં પણ દેખાતો નહોતો. પરંતુ તે હાલમાં કેટલાંક શહેરોમાં ધણો વધી ગયો છે, અને તે ઉપર ભારે અંકુશ મૂકવાની જરૂર છે. આગળના વખતનાં બાળકોને ખાનગી શિક્ષણ વિના ચાલતું હતું, અને હાલ પણ ગામડાંમાં ચાલે છે, તો હવે શહેરોમાં કેમ ન ચાલવું જોઈએ તે હમે સમજી શકતા નથી.

શિક્ષકોના પગાર બહુ ટૂંકા હોવાથી તેમણે ખાનગી શિક્ષણ રૂપી દસ્તુરી ખોળી કાઢી છે, અને તેમ થવાથી કેળવણી ખાતાને વધારે પગાર આપવો નથી પડતો, તેથી તે ખાનગી શિક્ષણ ચાલવા દે છે. જૂનાં રાજ્યોમાં નોકરોના પગાર ટૂંકા હોઈ તેઓને શોકમાંથી ઉધરાવી ખાવાની છૂટ હતી. આ હકીકત કાંઈક અંશે એવાતને મળતી આવે છે. બીજાં સંઘનાં ખાતામાં સરકારે નોકરોના પગાર વધારીને સંઘના પ્રકારની દસ્તુરીઓ બંધ કરી છે. કેળવણી ખાતામાં પણ તેવું શા માટે ન કરવું જોઈએ એ હમે સમજતા નથી. આખો દિવસ તન ઈંદને કામ કરનાર શિક્ષકને પેટ પૂર પગાર ન મળે એ વાજબી નથી, અને જોછો પગાર આપીને શિક્ષકને ખાનગી શિક્ષણ રૂપે ઉધરાવી ખાવા દેવાથી માથાપો અને બાળકો બંનેને ગેરફાવત થાય છે. ઉત્તમ રસ્તો એ છે, કે શિક્ષકોને પેટ પૂર પગાર આપવો, તેમની પાસે નિશાળમાં પૂરું કામ લેવું, સંઘના પાઠ ધેરથી તૈયાર કરી લાવવાની તેમને ફરજ પાડવી, અને ખાનગી શિક્ષણ આપતા બિલકૂલ અટકાવવા. હમે આશા રાખીએ છીએ, કે ગાયકવાડી કેળવણી ખાતાએ ખાનગી શિક્ષણ બંધ કરવાનું સ્તુતિ પાત્ર પગલું લીધું છે, તે શિક્ષકોને તુકસાન થવા નહિ દે, પણ તેમના ટૂંકા પગારોમાં વધારો કરી આપશે. તેમ નહિ અને તો શિક્ષકોના મ્હોમાંથી અડધો રોટલો ખેંચી લીધા બરાબર થશે. ખાસ કરી મ્હોટાં શહેરોમાં ગામડાં કરતાં ખરાબ વધારે થાય છે, ત્યાં વધારે પગારો આપવાની જરૂર છે. ઇચ્છે શરૂમાં પણ તેવું ન કરવું ઘટે છે.

ઉપરના પટ હુકમમાં ખાસ જરૂરને પ્રસંગે વિદ્યાધિકારી સાહેબની મંજૂરી લઈ ખાનગી શિક્ષણ આપવાની છૂટ સખવામાં આવી છે. પરંતુ આવી પરવાનગી

બહુ જ જુજ પ્રસંગે આપવામાં આવશે, અને જે છોકરાં પાંચ છ કલાક નિઃશાળમાં ગણતાં હશે તેમને માણું ખાનગી શિક્ષણ આપવાની રજા નહિ જ મળે, એવી હમે આશા સખીએ છીએ.

આષાઢ માસના “કેળવણી” ના અંકમાં એક ખીતે વટ હુકમ પ્રસિદ્ધ થયો છે તે પણ અગત્યનો છે. આ હુકમમાં ફરમાવ્યું છે, કે કન્યા શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષકે દર રોજ એક કલાક બાળ વર્ગ પોતે શિખવવો. બાળ વર્ગનાં કુમળાં બાળકોને કેળવવાનું કામ ધણે ઠેકણે છેક હલકા, ગિનઅનુભવી, ઓછી આવડ વાળા માણસોને સોંપવામાં આવે છે, અને તેઓ તેમને ચરાપૂર્યથી ચાલતી આવેલી ગામડી રીત મુજબ આંક અને કક્કો ગોખાવે છે. બાળકોને બાળ કેળવણીની મુધરેલી રીતે મુજબ વધારે અનુભવી શિક્ષકોએ કેળવવાં જોઈએ, તેથી ઉપરનો હુકમ હમે અગત્યનો સમજીએ છીએ, અને ઉમેદ રાખીએ છીએ કે તે છોકરાંની નિશાલોને પણ લાગુ કરવામાં આવશે. ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યનાં ધોરણોમાં બાળ વર્ગનો ક્રમ આપ્યો છે, તેમાં લખ્યું છે કે મુખ્ય શિક્ષકે કોઈ કોઈ વખત બાળવર્ગને વાર્તાઓ કહેવી. આટલું બસ નથી. મુખ્ય શિક્ષકે અથવા તેના અનુભવી અને કેળવણીના આસિસ્ટન્ટે બાળ વર્ગનાં કટલાક વિષય પોતે જાને ચલાવવા જોઈએ. તે વિના બાળ કેળવણી સારી પ્રવૃત્તિએ આપવાની આશા રાખવી ફાકટ છે.

પરચૂરણ સૂચનાઓ,

(ચાલુ પ્ર ૧૭૦ થી.)

બાળ વર્ગ—આ વર્ગ સારી રીતે ચલાવવો હોય તો તે અનુભવી, હૈંચિયાર, ખંતી, હૈંશીલા, અને હેતાળ આસિસ્ટન્ટને સોંપવો; મોનિટરને અથવા છેક છેડા નય ગિનઅનુભવી માણસને સોંપવો નહિ. આવા માણસને સોંપવાથી બાળકોને પલ્લું નુકસાન થાય છે. બાળ વર્ગનો ઓરડો મિત્રો, રમકડાં, વગેરેથી આનન્દપ્રદ બનાવવો. બેઠકો પણ બાળકોને સુખ પડે તેવી જોઈએ. પાક ફૂલો દોવા જોઈએ તથા તે વારંવાર

બદલાવા જોઈએ, અને જાળકેને ગમત પડે ત્યાં હસાદસ આસે તેવા જોઈએ. જાળકેને નિશાળ ગમે તેવો પ્રયાસ કરો. ગીત, રમતો, રહેલી ક્લિપ્ત, વગેરે આલયું જોઈએ. શિક્ષકને ખુબુ જોલયું ત પડે તે માટે ધસારતો યુકરર કરી તે વડે હુકમ આપાશે તો ઠીક પડશે.

આજી વર્ગનું ગણિત—આ વર્ગમાં માત્ર એક એક ગણાવીને સન્તોષ પામવું નહિ. જે જે, ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર, વગેરે સામઠા ઉમેરવા તથા બાદ કરવાનો મહાવરો કરાવવો જોઈએ. વસ્તુઓ મારફત સમજું શિક્ષણ આપવું. વસ્તુઓની હાર કે ઢગલી જોઈને તે એકે એક ગણાવિના કેટલી સંખ્યા છે તેની અનુગામસ કરવાની પણ દેવ પાડવી. ધીમે ધીમે આમ કરવાથી આંખનીના વેદા ગણવાની જોટી દેવ મોટી ઉમ્મર મુધી રહે છે તે નહિ રહે.

ડિક્ટેશન—ઉપરના વર્ગમાં સ્લોટ બદલાવી છોકરાં પાસે ડિક્ટેશન સુધયવું વધારે સારું છે. તેથી વખત જમી છે. વચમાંથી ગમે તે બે ચાર સ્લોટ લઈને શિક્ષકે પણ જોઈ લેવી. જે જુલો 'પણા' છોકરાની સ્લોટમાં જોવામાં આવે તે સખ્દો પાઠિયા પર લખીને શિખવવા. વળી દરેક છોકરો પોતાપોતાના જૂલ વાળા સખ્દો પોતાની સ્લોટમાં પાંચ સાત વખત ખસ લખે તેમ પણ હુકમ કરવો. આથી જોડણીની જૂલે નાખુદ થશે. શિક્ષકની પોતાની જોડણી શુદ્ધ હોવી જોઈશે.

અંકગણિત—આંખનીના દિસાળ આસતા હોય સારે. અમુકે નામની કેટલી રકમની જરાજર અમુકે નામની કેટલી રકમ થાય છે તે તરફ છોકરાંનું ખાસ લક્ષ જોવું. જેમકે ૪૫ રૂપિયાની પાઈઓ કરવાની કહી છે.

૪૫	રૂપિયા.
૧૬	
૭૨૦	આના.
૧૨	
૮૬૪૦	પાઈઓ.

આ મુજબ છોકરાં દિસાળ કરી રહે એટલે તેમની પાસે જોવાવું કે ૪૫ રૂપિયા ૭૨૦ આનાની જરાજર થાય છે, ૪૫ રૂપિયા ૮૬૪૦ પાઈ

જોની બરાબર છે, ૭૨૦ આના ૮૬૪૦ પાઈ જોની બરાબર છે. આ મુજબ બાળકેનું લક્ષ્ય જે ચવાઈ તેમને ખ્યાલ સારો આવે છે.

માબાપો—તેણે ચાર કે છ મહિને એક વાર વિદ્યાર્થીઓનાં માબાપોને નિશાળમાં ભેગાં કરી તેમાં શું શું ચાલે છે, શિક્ષણની પદ્ધતિ કેવી છે, બાળકો કેટલું શીખે છે, નિશાળની વ્યવસ્થા કેવી છે; છોકરાં નીતિથી ચાલે તથા સારી રીતબાત શીખે તેમ જ તેમને સારી ટેવો પડે તે માટે કેવી ગોઠવણ કરી છે, એ વગેરેથી તેમને વાકેફ કરવાં. આમ કરવાથી શિક્ષક અને માબાપો વચ્ચે સહવાસ વધશે, તેઓ એક બીજાને બાળકોનાં ગુણ દોષથી વાકેફ કરી શકશે, તેથી તેમને સુધારવાનું વધારે સારું બની શકશે, અને એકંદરે માબાપો નિશાળના કામમાં મન ધાતતાં થશે. આથી શિક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ઘણો લાભ થશે. બાળકો સુધી કોઈ શિક્ષકે પોતાના વિદ્યાર્થીઓનાં માબાપોથી અજાણ્યા રહેવું નહિ. તેમની સાથે ઓળખાણ કરવું, અને વિદ્યાર્થી બહુ ગેરહાજર રહેતો હોય, અભ્યાસ પર ધ્યાન ન આપતો હોય, નહારી ચાલ ચાલતો હોય, તો તરત તેમને વાકેફ કરવાં, કે જલદી ઉપાય લઈ તેને સુધારવાનું બની શકે. શિક્ષકો અને માબાપો એક બીજાને મદદ કરે તો જ કેળવણી પૂરી અને અસરકારક રીતે આપી શકાય છે.

સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૮૧ થી.)

ચોથું પગથીલું.

પાઠ ૪ થો.

આકાર—ગોળાકાર અને તળાકાર.

જેટલી ગોળાકાર અને તળાકાર વસ્તુઓ મળી આવે તેટલી મેજ ઉપર મૂકવી.

“જુઓ આ લખોટીઓ, નારંગીઓ, અને શીવવાના દોરાની દડીઓ. આ બધી વસ્તુઓમાં શું મળતાપણું છે ?” બાળીનો આકાર એક સરખો છે.

ખોરાક મિથ્ર છે. તે ગરોળાઓ, સાપ, પ્રશીઓ, અને તેમનાં છડાં, હંદ, મરઘાં, વગેરે ખાય છે. તેમ જ શાક ખાઈ, ફળ ફળાદિ વગેરે પણ તે ખાય છે. વંશિયરને ગળપણ બહુ બાંધે છે તેથી ગોળ, મધ, અને પાંખ ફળ ગમે લાંથી શોધી કઢાડીને તે ખાવા ચૂકતું નથી. ધરોની અન્દર રહે તે નીડરપણે ચાક્યું આવે છે અને આખી રાત આમ તેમ દોડદોડ કરી મૂકે છે. ફળો અને ગોળની વખારોમાં તે ધણુ જાય છે. ટંકુટક અને મજબારમો આ પ્રાણી ધણું છે, ત્યાં એને તારની બિલાડી કહે છે. એ તોડી પીવી બહુ ગમે છે તેથી તારનાં ઝાડો પર ચઢીને તોડી પીએ છે. નોળિયેસીઓમાં અને આંખાવાડિયાંમાં પણ તેની વસ્તી ઝાઝી હોય છે. તે ખાળનાથી હળા જાય છે. જડન સાહેબ કહે છે, કે મ્હે એક આગેલાં વંશિયરને છૂંદે ફરતાં અને રાતના તેના ધણીના ઓરીકા આગળ આવીને સૂતાં જોયું છે. આ પ્રાણીની ઝાડ પર ચઢવાની અપજતા ધણી અન્યથા જોવી છે. એવું કહેવાય છે, કે માટલાં વગેરેમાંથી વસ્તુ ખાધા પછી તેને પાંખ હતાં તેમ ઢાંકી તે ચાક્યું જાય છે. ઝાડની બજોલો અને બીજાની મૂંઠાડી ફોરોમાં તે બિચાય છે. તેને દર વેતરે ચારથી છ બચ્ચાં આવતરે છે.

નિશાલ અને નિશાળીઆ.

(લખનાર એ. ની. ડા. છત્રપતિ.)

(ચાલુ ૪૪ ૧૭૨ થી.)

નિશાળીઆનાં દરદ ને અકસ્માતો.

દરેક નિશાળમાં જુદી જુદી વયનાં અને જુદી જુદી સ્થિતિનાં છોકરાં બેગાં મળે છે. આમ હોવાથી કોઈ છોકરાં ગન્દાં, કોઈ બેલાં, કોઈ ચોક્ખાં, કોઈ શાન્ત, તો કોઈ તામસી સ્વભાવનાં હોય એ સ્વાભાવિક છે. કોઈ છોકરાંનાં મા ખાપ સમજુ, તો કોઈનાં અણુસમજુ હોય એ પણ બનવા જોગ છે. વળી પોતાની ફરજ ને સ્વાર્થની સમજ સિદ્ધ અને મા ખાપની એક સરખી ન હોય એ પણ બનવા જોગ થાય છે. આ બીજાઓ જોડે કેટલેક દેકાણે નિશાળને વારને ખાસ બન્ધાવેલાં મકાનો હોતાં

નથી એ વાત ધ્યાનમાં રાખતાં સહેલાઈથી સમજાય છે, કે ઉપર આપેલાં વિવિધ કારણોને લીધે નિશાળોમાં કોઈ કોઈ વાર (૧) નાના પ્રકારના હડતા ને એવી રોગો ફાટી નીકળે છે, (૨) નવાં દરદો તન્દુરસ્ત અથવા નઅગાં બાળકોમાં જન્મ પામે છે, અને (૩) અકસ્માતો બને છે.

એ. મા. બાપ અને શિક્ષકો પોતાનાં છોકરાં પ્રત્યેની તેમ જન સમૂહ તરફની પોતાની ફરજો અદા કરે, તો આ દુઃખાઓની સંખ્યા અને જોસ કમી યાય, અથવા તે નાબુદ યાય; પરંતુ તેમ. યવામાં મા. બાપ અને શિક્ષકની અજાનના અને તેમની બેકાળજી અગત્ય રૂપ યાય છે. એમ ધારો કે એક છોકરાને ઝોરી નીકળી છે, અથવા તેની આંખ આવી છે, ઝોરીના દરદ વળું છોકરું તમામ આમડી તવી આવી જાય તે પહેલાં; એટલે પૂરેપૂરું તન્દુરસ્ત થતા પહેલાં નિશાળે જાય, અથવા આંખ વળું બાળક આંખ મટયા પહેલાં નિશાળે જાય, તો તે પોતાના સોબતીઓમાં ઝોરી કે આંખનું દરદ દેશાવતાર થઈ પડશે એ વાત નક્કી છે. ઝોરીનું દરદ જોડતું છે, અને આંખ એકને આવી હોય તો બીજાને આવે છે, એ વાતથી મા. બાપ તેમ શિક્ષક અજાણ્યા નથી. આમ છતાં આવાં છોકરાં નિશાળે જાય છે એ સર્વેની જાણમાં છે; વાસ્તે આ વાતમાં સમાયક્ષા જોખમ પર મા. બાપ, શિક્ષક, તેમ નિશાળો પર સત્તા ધરાવનાર મડળોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

નિશાળમાં છોકરાંઓમાં તોફાનને લીધે, બેકાળજીને લીધે, અથવા અનાડી ટેવોને લીધે, તેમ તેમના પર મા. બાપ અને શિક્ષકનો જરાખેર હાથ કે કાળજી ન હોવાથી કેટલાક અકસ્માતો બને છે. કોઈ કોઈ વાર ઉભય પક્ષની સંભાળ છતાં પણ ઘણાં બાળકો બેગાં યવાથી કાંઈ અકસ્માત પામી છે.

ફક્ત નજર, માયાનું દ્રખનું ક્ષય, વગેરે દરદો નિશાળના મકાનની બાંધણીની ખામીને લીધે પેદા યાય છે; વાસ્તે એ પર સત્તા વાળાનું લક્ષ ખાસ ખેંચીએ છીએ. જે દેશી ગૃહસ્થો આવી સત્તા ધરાવે છે, છતાં આંખથી દૂર કરવામાં પોતાની ફરજ અદા કરતાં પાછા હટે છે, તે પોતાની જાતના અને પોતાની પ્રજાના દુસ્મનનું કામ કરે છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(આજુ ૫૪ ૧૭૮ થી.)

નારંગી.

નારંગીનું સંસ્કૃત નામ નાગરંગ, ફારસી નારંગ, અને હિન્દુસ્તાની નારંગી છે. હિન્દુસ્તાની ઉપરથી શુભ્રાતીમાં પણ નારંગી ઘણા વપરાયો છે.

નારંગીના ઝાડનું મૂળ સ્થાન હિન્દી ચીન અને ચીનનો દક્ષિણ ભાગ છે. હિન્દી ચીનમાંથી ઈ. સ. ની શરૂઆતમાં તે હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થઈ જણાય છે. સીપહટ અને કુમાવન કુંગરઓની ખીણોમાં કુદરતી રીતે ખાટી નારંગીઓનાં ઝાડ ઊગેલાં જોવામાં આવ્યાં છે. હિન્દુસ્તાનમાંથી આરબ સોડા દશમાં સૈદ્દમાં તેને અરબસ્તાનમાં લઈ ગયા. ત્યાં પહેલ વહેલી તેને આમાનમાં વાવી; ત્યાંથી મેસોપોટામીઆ અને સિરિયામાં તેનો ફેલાવો થયો. ક્રિસ્ટિયન સોડાના પવિત્ર ધામ જરસાસેમને મારે તેમની અને મુસલમાનોની વચ્ચે થયેલાં કર્મપુદો (કુએડસ) માં સદવા આવેલા ખ્રિસ્તી યોદ્ધાઓ આ ઝાડ ખારમા સૈદ્દમાં ધૂરોપમાં લઈ ગયા, અને ત્યાંથી અને ઇટાલીમાં વાવ્યાં. પણ સારી મીઠી નારંગીનાં બીજો પોર્ટુગીઝ સોડા સોળમાં સૈદ્દમાં લઈ ગયા. તેમણે તેને પોર્ટુગલમાં, અને આઝોર્સ, મડિરા વગેરે બેરોમાં વાવ્યાં. હાલ તો આખી દુનિયાનાં બધાં ગરમ દેશોમાં તે ઉછેરવામાં આવે છે. હિન્દુસ્તાનમાં ખાસીઆ અને સીપહટની દક્ષિણ ખીણમાં, તથા તેવાળ, નાગપુર, અને રિલ્હીની પાસે તેની ઘણી વાડીઓ છે. નારંગીની બધી મજીને એંડી જતો છે. પણ હવા પાણીના ફેરફારને લીધે તેમના સ્વાદ, રંગ, અને ખાસની સુવાણામાં ફેર માલમ પડે છે.

નારંગીનાં ઝાડ ગમે તેવી જમીનમાં ઊગી શકે છે; પણ ચૂનાના શુષ્ક વાળી અને વનસ્પતિના ખાતરથી વૃક્ષ થયેલી જમીનમાં તે સારાં થાય છે. જોડ આર પાંચ વરસના થયેલા તેમને ઉપાડી લઈ વાડીમાં હાર બંધ ૨૫-૩૦ ફુટ ને ઉંચે વાંચે છે. વચ્ચેની ખાસી જગ્યામાં કોળાં, તાબુચ, વગેરે શાક શાક ધઈ શકે છે. ગરમીના દિવસમાં તેમને પાણી મળ્યું પાવું પડે છે.

આ ઝાડ આખીસ પચાસ ફુટ ઊંચું થાય છે. તેના ઘડની જમણનો

વ્યાસ ૩૫૪ ફુટ હોય છે. તેનું લાંબકું પીળચટા રંગનું અને નક્કર તેમજ સારો ઓપ*ચટી શકે તેનું હોય છે. પાંદડાં લીંબુડીનાં પાંદડાં જેવાં થાય છે. ફૂલ સફેદ અને પાંચ પાંખડી વાળાં હોય છે, અને તે ઉંઢાળામાં આવે છે. ફળ ખીન્ન વર્ષની વસંત ઋતુમાં એટલે મહા ધ્રુગણમાં તૈયાર થાય છે, તેથી ઘણી વખત એક જ ઝાડ પર પાકાં ફળ અને નવાં ફૂલ સાથે જોવામાં આવે છે. 'એક ઝાડ પરથી દર વર્ષે પાંચસેથી હજાર ફળ ઊતરે છે. સારાં ઝાડ પર તો બે ત્રણ હજાર ફળ થાય છે. ફળ એકઠાં કરનારા આંખા વેડનારની માફક ખેરા લઈ ઝાડ પર ચઢી ફળ તોડે છે. આ ઝાડ સાધારણ રીતે પચાસથી એંશી વરસ મુધી ફળે છે, પણ કેટલાંક ઝાડ બસો ત્રણસો વરસનાં ગણાય છે છતાં હજી ફળે છે. વારસેફસની નારંગીની વાડીમાં એક ઝાડ 'એટ ફેન્સટેબલ' ના નામથી ઓળખાય છે તે સાડા-ચારસો વરસનું છે એમ કહેવાય છે.

મુધરેલી દુનિયાના લોકોમાં આ ફળ ખાવાનો રિવાજ આજકાલ ઘણું મુધી પડવાથી તેની પેદાશ ઘણી વધતી જાય છે. એકલા હિન્દુસ્તાનમાં જ દર વર્ષે બે લાખ મણ કરતાં વધારે નારંગી ઉત્પન્ન થાય છે. નારંગીના મુરખા અને ખીન્ન સ્વાદિષ્ટ ખાવાનાં બનાવાય છે. ફ્રાન્સ, ઇટાલી વગેરે યુરોપ ખંડના દેશોમાં તેની છાત તેમજ કાચાં પડેલાં ફળમાંથી તેલ કાઢવામાં આવે છે, અને તેનાં ફૂલમાંથી ખુશબોદાર જળ (perfumery waters) બનાવવામાં આવે છે. વળી તેનું સત્વ કાઢવામાં આવે છે તે દવાઓના ખરાબ સ્વાદ બદલવાને મિશ્રણ કરવામાં વપરાય છે.

કોચરબ કન્યા શાળા.

શેઠ મણીલાલ રણછોડદાસ કોચરબ કન્યા શાળાના.

મકાનને ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા અને વાસ્તુ.

તા. ૧૦ મી જૂન સનિવારનો દિવસ કોચરબની કેળવણીમાં નોંધ મેવા પામ્ય છે; કેમકે તે દિવસે આ મકાનને ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા આરંભ કરે.

કેટરે મિ. પ્રાટ સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે થઈ હતી. તે વ
સા. રા. શેઠ મણીલાલ રણછોડાસે રૂડા મંડપ રચ્યો હતો, અને અ
૪૦૦ ખુરશીઓ ગોઠવી રાખી હતી તે સભાસદોથી ભરાઈ ગઈ હતી
તે પ્રસંગે કેળવણીના કામમાં તન મનથી શ્રમ લેનાર ઉત્તર પ્રાન્
કમિશનર એનરેબલ મિ. લીલી સાહેબ અને તેમનાં મડમ સ
પ્રધાની હતાં, તેમ જ કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર મિ. એલિવર, તથા
ટેલર, તથા અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલ કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ મિ. મણી
પ્રેમાભાઈ નગરશેઠ, તથા મિ. વાડીયાજી, મિ. લાલશંકરજી, ટ્રેનિંગ કોલે
મિનિસપાલ મિ. માધવલાલ, તથા મિ. સુનીલાલ વગેરે ગૃહસ્થો પ્રધાની હ
ગૃહસ્થો પ્રધારતા હતા તે વખતે મુંદર વાજાંથી આનંદ વધતો હતો.

ખરાબર સાડા આઠે સભામાં બાપણુ શરૂ થયું. પ્રથમ ડેપુ
ઇન્સ્પેક્ટર સા. સા. શાસ્ત્રીએ કેચરણ કન્યા શાળા તથા છોકરાઓની નિશાળ
દૂકા મનોરંજક ઇતિહાસ ઇમેજમાં વાંચ્યો હતો, તેના ધૂણા દૂકા
નીચે પ્રમાણે છે:

“સમયને ઉચિત ધારી દસ વર્ષ અગાઉ કેળવણી ખાતાએ કેચરણ
છોકરાઓની નિશાળમાં કન્યાઓને દાખલ કરવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. ૧૮૯૦
માર્ચ આખરે પ્રથમ બે કન્યાઓ દાખલ થઈ. મિ. મનસુખરામ મહે
શ્વર્ની જગ્યાએ નિમાયા તેમણે શ્રમ કરી ૧૮૯૩ માં સંખ્યા વધારી, ૨
૧૮૯૬ માં સંખ્યા ૪૮ થતાં કન્યા શાળા જુદી પાડી, અને મિ. મન
ખરામનાં પત્ની, જેઓ મહાલક્ષ્મી કિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં હતાં, તે
મુખ્ય સ્ત્રી શિક્ષક નીમ્યાં.

“જે કે કન્યાશાળા સ્વતંત્ર કીધા, પણ બાહ્યનું મકાન યોગ્ય નહોતું.
મકાનની તંગીની રા. શેઠ મણીલાલને ખબર પડી સારે તેમણે રૂ. ૧૦૦૦૦
ઉદ્ધરે બંદોસ્ત આપી. આ બંદોસ્ત ઉત્તર પ્રાન્તના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર
સાહેબે તથા નિરુદ્ધા કલેક્ટર મિ. બીએ ઉપકાર પૂર્વક રિવરસરી. રૂ. ૧૨૦૦) સરકાર
આપ્યા, તથા રૂ. ૨૦૦) લોકલ ફંડમાંથી મળ્યા, એટલે કુલ રૂ. ૨૪૦૦)
મંદોને બંધાયું. આ મકાન તથા શેઠ મણીલાલ રણછોડાસની છત્રી અમ
મળી છે તે આજે ખુલ્લું મકાન.

“જન્મે રહ્યોની સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે. કન્યા શાળામાં પ્રર નમ્બર છે, અને છોકરાની નિશાળમાં ૧૫૪ નમ્બર છે. છેલ્લી પરીક્ષાનું રિઝલ્ટ કન્યા શાળામાં ૮૪ ટકા છે, અને છોકરાની નિશાળમાં ૭૭ ટકા છે.

“આ ઉપરથી જણાશે કે, હાથનાં સ્ત્રી શિક્ષક બાઈ સાંકળા ગૌરીશંકર, તથા છોકરાની નિશાળના મહેતાજી મિ. નારણશંકર કૃપાશંકર શુક્લ, એઓ રહ્યોની અવસ્થા સાચવી રાખ્યા છે, એટલું જ નહિ, પણ તેમની પ્રદિમાં તેઓએ સારી રીતે યુદ્ધિ કરી છે.

“કવિ શિરોમણી શેક્ષપીયરનું વચન એવું છે, કે “તર્કશક્તિ અજાણી વસ્તુનાં રુપો ઘડે છે, અને કવિઓ તેને સંપૂર્ણ કરે છે, અને શૂન્ય વસ્તુને નામ ને ઠામ વાઢી કરી દે છે.” આ બાંધતમાં નીમજેલું પરિણામ કલ્પના અને સત્ય બન્ને બતાવે છે. મે. લીલી સાહેબે તથા તેમનાં મગ્ન સાહેબે પંધારવાની તરફી લીધી તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.” આ વગરે બોલી રા. સા. શાસ્ત્રીએ બાપણ પૂરું કયું હતું. રા. સા. શાસ્ત્રીના હૈયેથી રિપોર્ટનો સારાંશ આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર મિ. પ્રાહ્લે શુભરાત્રીમાં કહી સંભળાવ્યો હતો.

સાર પછી સરકારી વકીલ રા. રા. દેશાઈબાઈએ અસરકારક દંડ બાપણ કયું હતું. બાદ શેક મણીલાલ રણજોડદાએ પંધારેલા સભાપતિ તથા સદસ્યોનો ઉપકાર માન્યો હતો.

કન્યાની કેળવણીમાં ઉત્સાહી મે. લીલી સાહેબનાં મગ્ન સાહેબને હાથે એ મકાન ખુદ્દું મુકવાની ક્રિયા થઈ હતી, તથા છોકરા છોડીએને ધનામ આપવામાં આવ્યાં હતાં. પછી સુંદર રાગતી, સમગતે અનુસરતી નીચેની કવિતા બાઈ કન્યાઓએ મિસીસ લીલીને જૂલનો હાર પહેરાવ્યો હતો. પછી છોકરાઓએ મનહર રાગથી સદળ સલાને જૂલથી વધાવી હતી, અને સભાપતિ મિ. પ્રાટને, તથા મે. લીલી સાહેબને, તથા એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. એલિવરને જૂલના હાર પહેરાવ્યા હતા. પછી બાઈ અને બેનનો સંવાદ ઘણી મનોરંજક રીતે સભામાં એક છોકરા અને છોડીએ બજવી બતાવી સલાને ઘણા આનંદ આપ્યો હતો.

આ દાર્પથી શેક મણીલાલ ઘણા પ્રસન્ન થયા હતા, અને તે જ દિવસે

તેમણે છોકરા તથા છોકરીઓને ખાંડના લાડુનું ભોજન આપ્યું હતું. સદરહુ શેઠે ધનામ તથા ભોજનમાં રૂ. ૧૦૦) ઉપરાન્ત ખર્ચ કર્યું હતું, તથા એક માલતું મ્હોટું ઘડિયાળ શાળાને બક્ષીસ આપ્યું હતું.

છોકરીઓ તથા છોકરાઓની બેલેલી કવિતાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

ટાહરો.

સરસ્વતિ દેવી સર્વદા, ગુણ દે રૂડે ડાળ;
આઘ શક્તિ તું ઇશ્વરી, મુખકર સિદ્ધ સમાળ. ૧
માયાણુ મિસોસ લીલીને, ડોડે કરી પ્રણામ;
હેતે હાર આરોપીએ, વારંવાર સલામ. ૨
કમિશનર સાહેબ લીલી આ, પામ્યા રૂડું માન;
ગુર્જર વાણી મુધારવા, ધરતા અતિ અભિમાન. ૩

મનહર છંદ.

નીતિને વિનય વાળા સવ્વળનોથી શોભતી આ,
શિષ્ટની સમાજ આજ, શોભા રૂડી આપે છે;
શાન્તિને ધીરજ વાળા, પ્રાટ સલાપતિ બેઠા,
બાળકો સભામાં આવી, વેદન ઉચારે છે.
શુચિ ગતિ ધારનાર, મુર સમ સભાસદો,
વિદ્યાનો વિનોદ પામી, રૂડી રીતે રમ્યે છે;
મુધારો વધારનાર, સાચ પ્રાટ સાહેબને,
શુભ ષોડશોપચારી, વાણિએ વધાવે છે. ૧

માલિની છંદ.

મુખકર શુભ શિષ્ટો, વાણિના ને વિકાસી,
સરળ વિનય વાણિ, લક્ષમાં લેા ઉલાસી;
પ્રણામ પુરણ માણે. ચિંત સૌ સવ્વળનોની,
જય જય જય બોલો, રાણી વિક્ટોરિયાની. ૧.
જય જય જય થાઓ, રાણિ તારા રૂડાઓ,
ભય ભય ભય ભયો, હિન્દના નાસતાઓ;

ૐ ૐ ૐ વાગો, રાણીં ડંકા સવારા,
ઝટ ઝટ ઝટ વાગો, દેશના ઝો સુધારા. ૨

લખનાર શુક્લ નારણશંકર કૃપાશંકર,

મહેતાજી, દોયરજી.

પત્ર વ્યવહાર.

‘ગુજરાત શાળા પત્ર’ ના મહેરબાન એડિટર સાહેબ.

મે માસના પત્રમાં હમોએ રચેલા હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસના સમ્બન્ધમાં કેટલીએક દીકાઓ દરવામાં આવી છે, તથા તેની સાથે ઇતિહાસ કેવી તરેહનો રચવો જોઈએ તે વિષે નિબન્ધ લખવામાં આવ્યો છે, તેના સમ્બન્ધમાં હમો લખવાની રમ્મ લઈએ છીએ કે એ દીકાઓ ધણે અંશે અત્યાર મુઘી વિદ્યાર્થીને ‘માટે પ્રસિદ્ધ થયેલા ધણા ખગ્ગ ઇતિહાસના અંગેના લાશુ પડે છે. ઇતિહાસનું પુસ્તક કેવી તરેહનું જોઈએ તે વિષેની સૂચનાઓ ધણી સ્તુલ છે’ અને તેને અનુસરીને ઇતિહાસ રચવામાં આવે તે પહેલાં દરેક ધોરણને માટે જે માગ શિખવવાનો મુકરર કરેલો છે તેમાં અને પરીક્ષાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર થયો જોઈએ; અને એવો ફેરફાર કરવો એ હમારું કામ નથી.

હમારો હેતુ એવો (Model) ઇતિહાસ બનાવવાનો હતો જ નહિ, કેમકે એ હજી પર રચેલો ઇતિહાસ હાલની પદ્ધતિને અનુકુળ થાય નહિ. ધણી નિશાળોમાં ઇતિહાસની માત્ર ‘નોટ’ આપવામાં આવે છે. એવી નોટ લખાવવી ન પડે અને હાલનાં ધોરણ તથા પરીક્ષા લેવાની રીતિને અનુસરે એવો અને સરળ બાપામાં મુખ્ય મુખ્ય બાબતનો વિદ્યાર્થીને ચિતાર આવે એવો ઇતિહાસ યોજવાનો માત્ર હમારો આશય હતો, અને એ હેતુ ધણે અંશે પાર પડ્યો છે, કારણ કે ઇતિહાસમાં યોગ્યતા ધરાવનારા વિદ્વાનોને અભિપ્રાય માટે હમારું પુસ્તક મોકલ્યું હતું તેઓ સાહેબો વિદ્યાર્થીને માટે યોજેલાં હાલનાં ઇતિહાસનાં પુસ્તકો કરતાં હમારું પુસ્તક ઉત્તરતું નથી એમ કહે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેઓના અભિપ્રાય ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે વિદ્યાર્થીની મુશ્કેલી એથી ફર થશે.

પ્રાચીન ઇતિહાસ અણી જોઈને દુઃકમાં પતાવ્યો છે કારણ કે એ ભાગ પર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

હેવટ હમણી નમ્ર વિનંતિ છે કે આ પર 'ગુજરાત શાળા પર' માં છાપવા કૃપા કરશે-

લી૦ સેવક

ભાવનગર.

તા. ૨૨મી જુલાઈ ૧૮૯૯.

શિવસુખરામ અમ્બરીશરામ મહેતા,
મહાસુખરામ માણેકરામ વડીલ,
આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર, હાઈસ્કૂલ,
ભાવનગર.

દીપ—ઉપરના ગૃહસ્થોને ઇનસાફ આપવા ખાતર હમે તેમનો પત્ર અગ્રે પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. છતાં દીલગીર છીએ કે એમની ચોપડી પિછે હમારો અભિપ્રાય કોઈ પબ્લુ રીતે બદલી શકતા નથી. ઉપરના પત્રમાં અન્યકારો લખે છે, કે પરીક્ષણી પદ્ધતિ ક્યાં વિના તમારે યોગ્ય ઇતિહાસ અતુકુળ પડે નહિ. આ દલીલ હમને વિચિત્ર લાગે છે. શું એ ગૃહસ્થોનું એમ કહેવું છે કે ઇતિહાસ સારી રીતે વાર્તા રૂપે શીખ્યાં હોય તે બાળકોને પરીક્ષકો નાપાસ કરે છે, અને માત્ર સાલો, નામોનાં સ્મૃતિ જોખાં, અને કાંઈક તૂટક લોકીકત ગોખનારને તેઓ પાસ કરે છે ? હમને નથી લાગતું કે આનું ચાલવું હોય. કદી કોઈ ઠેકાણે તેમ ચાલવું હોય તો તે પરીક્ષક પોતાના ધન્યને માટે લાવક નથી એમ કહેવું જોઈએ. આનું ફાયદા વિનાનું નીરસ ગોખણુ ચલાવવું એવો કુળગણી ખાતાનો હેતુ છે જ નહિ, અને તે જ ગ્રસ્ત્રથી અન્યકારો સચવે છે તેવી નોટાની ચોપડીઓને તે આનું દખાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આપણા અન્યકારો લખે છે કે નિસાબોમાં મહેતાજીઓ છોકરોને નોટો લખાવે છે, તે લખાવવી ન પડે તે હેતુથી તેમણે આ ચોપડી રચી છે. કેટલાંક વરસ મુધી જેમણે શિક્ષકનું કામ કર્યું છે તેવા ગૃહસ્થો આવી દલીલ આપે છે તે તેમને શોભા આપતી નથી. ઇતિહાસ બચાવ શિખવવાની રીત એ છે કે જે બીના ચાલતી હોય તેની શિક્ષકે બાળકોને પૂરી રસ ઝેરી આપે. હજી વાર્તા કહેવી, અને તેનું ચિત્ર ચમચ ઉપર પડે, એટલે તે માફ રખા-

વવાને તેને, લગતી મુખ્ય ઇખાસતની નોંધ ડાંગા પાડીઆ પર કરીને છોકરાને લખાવવી. આવી નોંટ વાર્તાને અંતે આવવાની છે, વાર્તા વિના માત્ર એકલી ગોખાવવાની નથી. એવી દૂંડી ઇખાસત વાર્તાને અંતે શિક્ષક તરફથી આવે તો જ ઉપયોગી પડે છે. વાર્તા કહેવામાં કુશળ શિક્ષકના ચહેરાનો દેખાવ, તેનો ઉત્સાહ, તેનો હાવભાવ, તેના હાથના ચાળા, તેનું વર્ણન, તેનાં પ્રદર્શન, એ વગેરેથી છોકરાંના મન ઉપર જે છાપ પડે છે તે ઘણી લાભકારી થાય છે. આ કારણથી શિક્ષકે કહેલી વાર્તા છોકરાં સાંભળે, અને પછી તેણે આપેલી નોંટ લખી લે એ જ ખરો રસ્તો છે. શિક્ષકની જગ્યા અન્ય કર્તાએ લેવી, અને શિક્ષકે આપવાની નોંટ તેવી ચોપડીમાંથી વગર વાર્તાએ ગોખાવવી, એ શિક્ષકાનું ખરે રસ્તો નથી. આ કારણથી જ દેખવણી ખાતું આવી નોંટની ચોપડીઓને ઉત્તેજન આપતું નથી, અને આજસુ શિક્ષકોને તેમનો ઉપયોગ કરતાં રોકે છે. આપણા અન્યકારોની ચોપડીમાંથી બાળકોને જે હકીકત મળે છે તે ઓછી માંસ વગરના મૂકા હાડકા જેવી છે. તેમણે તેમાં ઓછી માંસ બચી હોત, એટલે ઇલાદાર વાર્તાથી તેમાં ઇવ મૂક્યો હોત, તો તે બાળકોને લાભકારી અને શિક્ષકોને મદદ કરી થઈ પડત. એક જ દૃષ્ટાન્ત લઈએ. અકબરના સમ્બન્ધમાં મેવાડના પ્રતાપ રાણાની વાર્તા આપી શકાય. પ્રતાપ ગાદીએ આવ્યો તે પહેલાં તેના બાપસા બાપ પાસેથી અકબર ચિતોડ તાઈ લીધું હતું, અને આસપાસના રજપૂત રાજાઓએ અકબરને તાણે થઈ મોગલોને પોતાની જીંદગીઓ આપી હતી. પ્રતાપે રાજાને માર્યું ન તમાવવાનું તથા પોતાનું કુળ શુદ્ધ રાખવાનું પણ લીધું હતું. ગણા પરદેશીને મેવાડમાંથી કાઢી મૂકતાં સુધી સોનાના તાટના બદલામાં પત્રાવગમમાં ખાવાનું, અને પાટકાના બદલામાં ઘાસ પર સૂવાનું પણ તેણે પણ લીધું હતું. આ પછી પાળવાને તેને ઘણાં સંકટ વેઠવાં પડ્યાં. રાણા માનસિંગ સાંચે ખાવાની બાબતમાં તેને ચટબગટ ધંધો, મોગલો નેના પર ચઢી આવ્યા, દળદી ધાટ્ટી વિકટ જગ્યામાં તે બહુ બહાદુરીથી લડ્યો, એક જાણ સરદારે પોતાનો ઇવ બોઈ તેને તસાડ્યો, રસ્તામાં તેનો ઘોડો મરી ગયો, તેનો બાઈ રાકેનો જે અકબરને મળ્યા ગયો દનો નેનું દીવ ખીચ્યું, તે

પ્રતાપની પાછળ પડેલા મોગલને મારી બાઈને મળ્યો, અને બાઈ ભેટયા તથા સહતાએ પોતાનો ઘોડો પ્રતાપને આપ્યો; પ્રતાપ કોમલમેદની કિશ્કામાં રહેતો હતો તે પર પણ હલો થઈ તે ગયો, પ્રતાપ ટુંગર તથા જંગલોમાં રખડ્યો છતાં મોગલોની બંદુ નાસાડી કરી; તેને તથા તેનાં છોકરાંને ખાવના સાંસા પડ્યા, ધૃતરાજ જોકે પત્ર લખી તેને પોતાનું પણ તથા રજપૂતોની આખર રખવાને ઉત્તેજન આપ્યું, છેવટ બામાશાએ પોતાની દોલત પ્રતાપને સ્વાધીન કરી, અને તેણે પોતાનો ઘણો મુલક પાછો મેળવ્યો, તેના સરદારો, રજપૂતો, ભીલો, વગેરે ઘણા મર્યાદા છતાં કેટલુંક તેને વશાદાર રહ્યા, — આ અને આવી બીજી વાર્તાઓ સાદી બાવામાં રસ ભરી રીતે આપી હોય તો બાળકોના મન પર બારે અસર થાય, પ્રાચીન માણસો તેમને છવતાં જેવાં લાગે, તેમની દરખના શક્તિ કેળવાય, તેમના મગજ ઉપર જૂની બિનાઓ, રીતભાતો, વગેરેનો આભેદૂષિતાર પડે, તેમની નીતિ અને લક્ષણ કેળવાય, અને તેમનું દેશભિમાન ઉત્કેષાય, ઇતિહાસનાં સૂક્ષ્મ હાડકાં કરાવવાથી તેમાંનું કંઈ જ બનતું નથી, ઉલટી બાળકોની શક્તિઓને હાની પહોંચે છે. ઉપર કહી તેવી વાર્તાઓને રૂપે ઇતિહાસ લખવો અશક્ય નથી, અને વાર્તાઓથી જેમના મન પર આભેદૂષિતાર પડે હોય તેમને પરીક્ષકો નાપાસ કરતા હોય એમ હમે માનતા નથી. વળી આપણા અન્યકારો કહે છે, કે ધોરજોની ગોઠવણુ ફર્યા બિના સારો ઇતિહાસ લખાય નહિ, એ પણ હમને ગરાબર લાગતું નથી. હિન્દનો ઇતિહાસ શુન્દરાતી ચોથા, પાંચમા, અને છઠ્ઠા ધોરજીમાં થઈ ગયું વર્ષ પૂરે થાય છે. હમે ઉપર કહી તેવી કેટલીક વાર્તાઓ બાળકો તરફ વર્ષમાં પૂરી ન કરી શકે એ માનવા જોમ નથી. આપણા અન્યકારો વળી કહે છે, કે model (નમૂનાદાર) ઇતિહાસ લખવાનો તેમનો ઇચ્છા ન હોતો, માત્ર નોટ જ લખવાનો ઇચ્છા હતો. જો એમ જ હોય તો તેમની ચોપડી નિશાળોને લાયક નથી, અને ને લખવાનું પ્રયોગન પણ નહોતું. એવી નોટોની ગોખણીઆ ચોપડીઓને કેળવણી ખાતું ઉત્તેજન આપતું નથી એ તેમના જાણવામાં હમે એમના જેવા કેળવાયલા અનુભવી શિક્ષકો પાસેથી પ્રશ્ન વધારે સારી ચોપડીઓની આશા રાખે છે. તેમજે લખેલી ચોપડીઓ, હાનીકારક ગોખણુ આપે તો તેવી ન જોઈએ, પણ શિક્ષણની આસતી રીતોને સુધારવામાં મદદ કરે તેવી જોઈએ. જર્મનીમાં ઇતિહાસ કેમ શીખવાય છે તે વિષે હમે હવે પછી લખીશું.

ડેમ્યુટી એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરોના ધારાનો સંગ્રહ.

(આલુ પુસ્તક ૩૬ ના ૫૪ ૩૭૨ પી.)

૧૧. જ્યાં નિશાળ હોય તે જગ્યાના નિશાળના પંચ તથા ખીન્ન તપાસણી કરનાર અમલદારોએ આગેવાન રહેવાસીઓ સાથે મળતા રહે-
 સોડો સાથે સહવાસમાં રહેવું. / વાંચી ધણું કામ થશે. સાધારણ રીતે
 ગામના લોકોની મદદ સિવાય ગામમાં નિશાળ ચલાવવી મુશ્કેલ પડશે, અને
 શીનો પૂરનો આંકડો ઉપજાવવો તથા નિશાળના મકાન કે એવાં ખીન્ન
 કામો માટે સોડો તરફથી ઉપરાણું કરવું તદ્દન અસંભવિત થશે. ડેમ્યુટી
 ઇન્સ્પેક્ટરો જિલ્લાના દરેક ભાગના સંપૂર્ણ પંક્તિના વજનદાર માણસોની જે
 પ્રમાણમાં મદદ મેળવી શકશે, તે પ્રમાણમાં ધણું કરીને તેમને
 સોંપેલા અગત્યના કામના પહિવટમાં તેમને ફતેહ મળશે. તે કારણથી
 આ હેતુ તેમણે નજર બદલે જવા રેવો નહિ.

૧૨. તાલુકા કમિટી તથા જિલ્લાના રેવિન્યુ અને ખીન્ન અમલદારો
 તાલુકા કમિટી તથા / સાથે તપાસણી કરનાર અમલદારોએ પાડો સહ-
 જિલ્લાના અમલદારો. / વાસ રાખવાની જરૂર છે. પોતે જે ખુસાહરી કરવાના
 હોય તેની રોજનિશી તેઓએ વખતે વખતે આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરને મોકલવી,
 અને બને તો દર વરસે પોડી નિશાળોની પરીક્ષા એવે વખતે રાખવી, કે
 આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર અથવા જિલ્લા કે તાલુકા બોર્ડનો ખીન્ને કોઈ મેમ્બર
 પરીક્ષા વખતે આવી શકે. લોકસંઘની નિશાળો સ્થાપવાની, જાલસવાની,
 કે કાઢી નાખવાની, અને કેળવણી ખાતાના આલુ ધારાની રૂએ તે નિશાળોમાં
 તાલુકા બોર્ડની સત્તા. / સિક્કણનાં પેદારણ, શીનાંદર, તથા માટી છોકરાની
 સંખ્યા નક્કી કરવાની સત્તા જે તાલુકામાં તે
 નિશાળો હોય અથવા સ્થાપવાની હોય તે તાલુકાના લોકલ બોર્ડને છે. વળી
 પોતાના જિલ્લાના દરેક તાલુકા લોકલ બોર્ડના તાખાના પરમણામાં કેળવણીની
 જે જે જરૂરીઆતો હોય તે બાબત તાલુકા બોર્ડને વખતે વખતે સમીક્ષા
 બર આપવાની, અને બની શકે તે જગ્યાએ તાલુકા બોર્ડની સભામાં પોતે મખ્મ
 મોકલેલી દરખાસ્તોનું વિવેચન થવાનું હોય ત્યારે હાજર રહેવાની ડેમ્યુટી
 એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની જરૂર છે. લોકલ બોર્ડની કોઈ નિશાળમાં

અભ્યાસનાં ધોરણ, શીના દર, તથા માશી છોકરાની સંખ્યામાં કંઈ ફેરફાર કરવાની ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને દરખાસ્ત કરતા પહેલાં તે સમજાવમાં તાબુ મોકલ ખોડના વિચારોં તથા ઠરાવ ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરે હમેશાં મેળવવા જોઈએ. જિલ્લાની મોકલ ખોડને ખર્ચ ને નિશાળો આલતી હોય તથા જે નિશાળોને ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરે દર વરસે જિલ્લાની } તેના તરફથી મદદ મળતી હોય તે મોકલ ખોડને રિપોર્ટ મોકલવો. } નિશાળોની સ્થિતિ તથા આબ-હોનો દર વરસે મોડામાં મોડો જે ગ્રહિનાની ૧લી તારીખ સુધીમાં ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરે જિલ્લા ખોડને રિપોર્ટ મોકલવો, અને પાછલા સરકારી વરસમાં ખોડ અંધવા જિલ્લાના અમલદારોએ નિશાળો સમજાવતી ને સવાલ હાલ્યા હોય તેમનું તે રિપોર્ટમાં દાખામાં વિવેચન કરવું. આ રિપોર્ટ ઉપર જે દીકાં કરવી ખોડને યોગ્ય લાગશે તે જીજ્ઞાસા ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મારફત કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબને તે મોકલશે, અને તે જ વખતે આ દીકાંની એક નકલ તે એન્જીનેયરનું ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને પણ મોકલશે.

૧૩. તપાસણી કરનાર અમલદારોએ ઉચ્ચ સુધી કેળવણી ખાતાની મામલી નિશાળોને ઉત્તેજન. } દેખરેખમાં ન આવી હોય એવી પેતાના જિલ્લાની ખાતરી નિશાળોની દરેક પ્રસંગે મુદ્દાકાત લેવી. જે કોઈ નિશાળ ઉપયોગી બ્યવહારિક કેળવણી આપે એવી જણાય, તો તે નિશાળના મહેતાજને જે તથા સાદી સરતોએ એ કેળવણી ખાતા તરફથી પૈસાની મદદ, નિશાળ ચલાવવાની જાગતમાં અનુ વધી સલાહ, તથા આજર મળે છે, તે સરતો કબૂલ કરવાને સમવર્તવું. પાછલા અનુભવ ઉપરથી એમ જણાય છે, કે પાછું કરીને મહેતાજને આ ખસિસો વિશે સંકા લાગે છે. તેને પેતાના પડોશીઓની બીક રહે છે; તે એમ ધારે છે કે ખાતા સાથે આમ જોડાતાનું તેમને પસંદ પડશે નહિ. વળી તેને ખાતાની પણ બીક રહે છે; તે એમ ધારે છે કે નિશાળ સુધરવા માંડશે એટલે ખાતું તેને ખસેડીને તેની જગાએ દેવ મળુસ ખૂટશે. છેવટે તેને છોકરાંની હાજરી પૂરવાની અને ખાતાને સાદું વાર્ષિક પત્રક મોકલવાની તરફી મળતી નથી. પરંતુ અનુભવ ઉપરથી એમ પણ જણાયું છે, કે તેની આ દેહરનો અને નાપસંદગીઓ દર કરી શકાય છે. અને મહેતાજને એમ લાગે છે, કે તેની સ્વતંત્રતા ખૂંચી લેવાનો ખાતાનો

ઈસ્ટો નથી, એટલે તરતે તે ખાર્તા સાથે સમ્બંધમાં આવવાથી સતોષ પામે છે. તેટલા માટે આવા બંધેમો તથા બૂન બરેલા વિચારો ખમેડવાનું કામ તપાસણી દેનાર અર્મલદારોને માથે આવી પડે છે. વળી જે મહેતાજીઓ સરકારી મદદ લીધી હોય છે તેઓ તે છોડી દેવાને ખુશી મૂર્ચો, એ વાતથી ગામઠા નિશાળના મહેતાજીની બરાબર ખાતરી ફેરી શકશે, કે ખાતુ તેની સાથે પ્રમાણિકપણે ચાલશે અને તેની સ્થિતિ સુધારશે.

૧૪. આસિસ્ટન્ટ ઉપ્રુટી ઇન્સ્પેક્ટરો ન્યારે નિશાળના મુખ્ય સ્થળમાં હોય, સારે જો તેઓ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમથી પીજે કામે રોકાયા ન હોય, તો તેમણે ઉપ્રુટી ઇન્સ્પેક્ટરની ઓરીસમાં સરકારી કામના નીમેલા વખતમાં દર રોજ હાજર રહેવું.

૧૫. મુજરાતી નિશાળના મહેતાજીઓને લગતા ધારા, ટ્રેનિંગ કોસેજના ધારા, મદદ સેનારી નિશાળોને લગતા ધાગ અને પરિસિદ્ધો, સોલ્સ બોર્ડના અને મ્યુનિસિપાલિટીઓના ધાગ, વગેરે ખાતાને લગતા જુદા જુદા ધારા સમઢોધી ઉપ્રુટી એન્સ્યુરેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરે બરાબર વાકેફ થવું એ બંદુ જરૂરું છે.

મકરણ ૨ જી.

સોકલ બોર્ડની નિશાળોના વહિવટમાં ઉપ્રુટી ઇન્સ્પેક્ટરોની સત્તા.

૧. ૩ ૧૦ તથા તેથી ઓછા પગારની સપળા ખાલી જગાઓ પૂરવાની ઉપ્રુટી ઇન્સ્પેક્ટરોને સત્તા છે. પણ સરકારી નોકરીને માટે લાયકાત નમેળવી હોય એવા માણુમને એન્સ્યુરેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ખાસ મંજૂરી સિવાય ૩. ૮ થી વધારે પગારની જગાએ નીમવો કે ચકાવવો નહિ. સપળા નિમણૂકા અને બદલીઓનો માસિક પત્રકમાં રિપોર્ટ કરવો.

૨. જેમને ૩. ૧૨ થી વધારે પગાર મળતો નહિ હોય એવા માણુમોની ઉપ્રુટી ઇન્સ્પેક્ટરો સરખે પગારે બદલી કરી શકશે; અને જે જગાઓ ૩. ૧૨ થી વધારે પગારની નહિ હોય તે જગાના મહેતાજીઓની એક જિલ્લામાંથી બીજા જિલ્લામાં અરસપરસ બદલીને માટે ઉપ્રુટી ઇન્સ્પેક્ટરો મંજૂરી આપી શકશે. બીજી સપળા ફેરફારીઓ અને અરસ-

૨૮૮ ડેપુટી એન્જીનેયરના ઇન્સ્પેક્ટરના ધારાનો સંમત.

૫૨૨ બાલીઓને માટે તેમણે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની પહેલેથી મંજૂરી મેળવવી જોઈશે.

૩. તથા માંસથી વધારે નહિ એવી મુદતને માટે ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરે અવેજી નીમી શકશે. પણ જે માણસે ધારામાં જણાવ્યા મુજબ લાયકાત નહિ મેળવી હશે, અથવા જેને પેન્શન લાયક પગાર નહિ મળતો હોય, એવા માણસને પેન્શન લાયક પગારથી અવેજી નીમાશે નહિ.

૪. બીજી સપળા નિમણૂકો અને ફેરફારીઓને માટે તેમણે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની પહેલેથી મંજૂરી મેળવવી જોઈશે.

૫. ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરે પોતાના તાબાના કોઈ પણ માણસ જેને રૂ. ૬૨૦ તથા તેથી ઓછા માસિક પગાર મળતો હોય તેને બરતરફ અથવા નોકરીમાંથી દૂર કરી શકશે. પણ સને ૧૮૮૩ ના મુખ્ય ઇન્જીનેયરના ડેક્રીના ૧૭૯ તથા ૩૨૬ એ પાને પ્રસિદ્ધ થયેલા સરકારી ડેક્રી નં. ૧૫૪૯ તથા ૭૧૭૦ માં જણાવેલા નિયમોના તેઓએ બરાબર અમલ કરવો જોઈશે, અને રૂ. ૬ થી વધારે પગાર મળતો હોય, એવા નોકરની બરતરફીને માટે તેઓએ માસિક પત્રકમાં રિપોર્ટ કરી મંજૂરી મેળવવી જોઈશે.

૬. દરથી વધારે પગાર મળતો હોય એવા નોકરને ફેરવવાની ઓળખાણ રિપોર્ટ સાહેબની પહેલેથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય બરતરફ કરી શકાશે નહિ.

૭. ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરે પોતાના તાબાના કોઈ પણ માણસને મંબીર અથવા વર્તણૂકને માટે સરપેન્ડ કરી શકશે, પણ તેમણે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબનો હુકમ મેળવવાને એકદમ તે બાબત રિપોર્ટ કરવો જોઈશે.

૮. આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર સિવાયના પોતાના તાબાના હર કોઈ નોકરને ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર દંડ કરી શકશે. અને જે નોકરને રૂ. ૧૦ થી વધારે માસિક પગાર ન મળતો હોય તેના પગારમાં ઘટાડો કરી શકશે. પણ સપળા દંડ અને પરાગનો તેમણે માસિક પત્રકમાં વખત સર રિપોર્ટ કરવો જોઈશે.

૯. આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર સિવાયના પોતાના તાબાના હર કોઈ નોકરને ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર નીચે મુજબ રૂબરૂ આપી શકશે.

(અ) એક મહિનાની હકની રજા; રજા ઉપર ગયેલા માણસને આ એક માસની રજા ઉપરાંત વધારે રહેવું પડે અને તેના હક થયેલા દરો તે ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર તેને ખંદર દિવસની વધારે રજા આપી શકશે. તેના હક નહિ થયો હોય તો છ દિવસની મહેરબાનીની રજા આપી શકશે. પણ આ છ દિવસનો પ્રગાર કપાશે.

(બ) વૈદક સર્ટિફિકેટ રજા કરવાથી ત્રણ માસથી વધારે નહિ એવી મુદતને માટે અડધે પ્રગારે રજા; ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની પહેલેથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય આ મુદતમાં વધારો કરી શકાશે નહિ.

(ક) સિવિલ લીવ ડોઝ છઠી પ્રતની ૧૩૪ મી. ક્લસ મુજબ પેન્શન લાયક પ્રગાર ન મળતો હોય એવા નોકરોને બાર મહિનાની અને ધીજી બંધા લોકલ બોર્ડના નોકરોને ત્રણ માસથી વધારે નહિ એવી મુદતની કપાતે પ્રગારે રજા.

(દ) જરૂરના કામ માટે એકી વખતે છ દિવસથી વધારે નહિ એવી ટૂંકી મુદતની અને આખા વરસમાં ૨૦ દિવસની કાઝબુઅલ રજા.

નૃંધ—તીજેરી અમલદારને રજાનું માસિક પત્રક મોકલવામાં આવે તેની એક નકલ તે જ વખતે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને મોકલવી. રૂ. ૧૦ થી વધારે પ્રગારના નોકરોને આપનામાં આવેલી સઘળી રજાના સમ્બંધમાં રજા ઉપર ગયેલા માણસનું કામ ચલાવવાને કરેલી ગોઠવણ વિષે ઇન્સ્પેક્ટરને મોકલેલા રજાના પત્રકમાં ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર લખી જણાવશે.

પ્રકરણ ૩ જી.

લોકલ બોર્ડની નિશાળોનાં મકાન બાંધવા તથા તેમની મરામત કરવા વિષે.

૧. નવાં મકાનો અને ખાસ મરામતના સમ્બંધમાં ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરોની ફરજો નીચે મુજબ છે:—

(અ) તાલુકા લોકલ બોર્ડને તે વિષે દરખાસ્તો મોકલવી, અને તેમની પસંદગી સાથે તે દરખાસ્તો જિલ્લાના બજેટના ખરચમાં તાબલ કરવી.

(બ) તેના ખર્ચને માટે લોકલ પાસે લખાવણું કરાવવું.

ગોપાળજી કીકાબાઈ. ર. ૯-૧૨-૦ વડીઆ. મે. ન્યાયાધીશ સાહેબ,
જટાસંકર દયારામ. ર. ૮) મે. દરબાર સાહેબ ખાવાવાળા. ર. ૩) વસાવડ
તા. સ્કૂલ, મે. બગસરના ચાણદર સાહેબ. ર. ૩) પોરબંદર માનદ
સ્કૂલ, શેઠ વરછવનદાસ મૂળચંદ મેળુમી. ર. ૩૦૦)

પાલજીપુર વિભાગ. પાલજીપુર કન્યાશાળા. કારભારી સાહેબ.
ર. ૩-૧૨-૦ તથા પાલજીના નાણુભાઈ ર. ૫) થરદ. ચાણદર
સાહેબ, તથા કારભારી સાહેબ. ર. ૧) વાવ. પ્રેસિડેન્ટ તથા મેબરો
ર. ૫-૧-૦ મે. રાણાજી સાહેબ. ર. ૩-૮-૦ મોરવાડા. એવન. ર. ૫-૬-૦
મુર્ધગામ. ર. ૧) ગોતરકા. ર. ૩-૮-૬ લોલાડા. ર. ૬-૮-૦
વારાહી. ર. ૧૮-૧૨-૦ વારાહી કન્યાશાળા. ર. ૩-૪-૦ સાંત
લપુર. ર. ૬) બાસપા. ર. ૪-૮-૦ સમી. ર. ૩-૧૦-૦ સંમી
કન્યાશાળા. ર. ૩-૨-૦ ઊણ. ર. ૬-૪-૦ ઊમરી. ર. ૩) થરા.
ર. ૧૦-૪-૦ વડા. ર. ૩-૧૦-૦ સમી. ર. ૩-૧૦-૦ ગદ. ર. ૬-૧-૦
ચંડીસર. ર. ૬) હુવારદ. ર. ૩-૮-૬ ચંકર. ર. ૭-૧૪-૦ કુવડ.
ર. ૩-૮-૬ પાડલા. ર. ૩) પંચાસર. ર. ૩-૧૦-૦ મુળપુર.
ર. ૧૩-૮-૦ શકુ. ર. ૪-૭-૦ વાઘેલ. ર. ૩-૮-૬ સમી.
ર. ૧૭-૮-૦ સમી કન્યાશાળા. ર. ૧૧-૧૪-૦ ચંકેસર. ર. ૬-૧૪-૦
લોલાડા. ર. ૩-૮-૬ ચંડીસર. ર. ૧) વેડયા. ર. ૩-૪-૦ દોહર
વાડા. ર. ૪-૮-૦ ધાનેરા. ર. ૧૧-૧૨-૦ ખીમત. ર. ૯-૮-૦
પાંચાવડા. ર. ૪-૮-૦ દાંતીવાડા. ર. ૩ માકડા. ર. ૫-૮-૦
અસારા. ર. ૩) હીમા. ર. ૪-૧૨-૦ થરદ. ર. ૧૫-૧૨-૦ થરદ
કન્યાશાળા. ર. ૪-૮-૦ વાવ. ર. ૧૩-૫-૦ મેતા. ર. ૧૨) રાજ
પુર. ર. ૮-૮-૦ કાણોદર. ર. ૧૨-૧૦-૦ હીસા કન્યાશાળા.
ર. ૩-૮-૦ હીસા તા. સ્કૂલ. ર. ૨૨-૧૨-૦ વડાગામ. ર. ૭-૮-૦
માલિજ. ર. ૫-૧૧-૦ પીછુચા. ર. ૫-૬-૦ ધામા. ર. ૫-૬-૦
ગોલા. ર. ૪-૧૩-૦ કેદ્રામ. ર. ૩-૨૩-૦ સાલર. ર. ૫-૬-૦
હીવોદર. ર. ૭-૨-૦ લેવડા. ર. ૪-૮-૦

ખેડા જીલ્લો. બેરીઆવી. ઘોર સાહેબ મહમિદજી નાથ
ર. ૩-૪-૦ ઉતરસંગ. પટેલ નાથાબાઈ દરિયાઈ ર. ૫) તથા બેરી

ચીખોદ્રા. મોતીલાલ મોગીલાલ રૂ. ૫) કંઠાણા. મહેતાજી તથા ગામ-
મોક મળી રૂ. ૩-૧૨-૦ નાપાડ કન્યાશાળા. પટેલ મોતીભાઈ ભાઈ-
લાલ રૂ. ૧૦-૮-૦ રાસ, પટેલ ઈશ્વરભાઈ શંકરભાઈ રૂ. ૧૧) પટેલ
ચરનભાઈ સખીદાસ રૂ. ૫) મુણાવ કન્યાશાળા. પટેલ ભાઈલાલ
ખેચરદાસ રૂ. ૧૬-૧૨-૦

અમદાવાદ જિલ્લો. અમદાવાદ દરીઆપુર કન્યાશાળા.
મિસ મેનિંગ સાહેબ રૂ. ૩ ચલોડા. ગામ લોક રૂ. ૫) પટેલ રાવજીભાઈ
ભાઈલાલભાઈ તથા શામળભાઈ ધનજીભાઈ મળી રૂ. ૯-૮-૦ અમદાવાદ
મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૨. મે. નવાલ સાહેબ નસરુલ્લાખાન સાહેબ રૂ. ૫)

મહીકાંઠા વિભાગ. અમનગર. ગોંધી નેજકરણ વેણીચંદ રૂ. ૬-૬-૬
અમનગર કન્યાશાળા. એનન રૂ. ૨-૦-૬

રેવાકાંઠા. નાંદોદ કન્યાશાળા. ગીરધરલાલ હરિવલ્લભદાસ
રૂ. ૨૨-૮-૦ મે. દરબાર સાહેબે શિક્ષકોને રૂ. ૧૩) મુંથ રામપુર કન્યા
શાળા. મે. એંદલજ રતનજી રૂ. ૫) એનન મુખ્ય શાળા. એનન રૂ. ૫)
ગોઠીબ. પટેલ તેજલાલ રૂ. ૧-૪-૦

ઝાંસાવાડ પ્રાન્ત. ધાંગધ્રા તા. સ્કૂલ. કુમારશ્રી અજીતસિંગજી
સાહેબ રૂ. ૧૦) મેથાણ. રૂ. ૧૦) લીમડી તા. સ્કૂલ. મે. એનડ
સાહેબ રૂ. ૩૦-૧૪-૩ એનન નં. ૨ જો. એનન રૂ. ૨૩-૨-૬
એનન કન્યાશાળા. એનન ૪૨-૯-૧ સાયલા તા. સ્કૂલ. સ્ટેટ
તરફથી રૂ. ૨૨) ધાંગધ્રા તા. સ્કૂલ. સ્ટેટ તરફથી રૂ. ૧૦) મેથાણ.
મોદન ખીમા રૂ. ૫)

ભરૂચ જિલ્લો—ટંકારીઆ. મેચ્ચરો તથા સદ્ગૃહસ્થો રૂ. ૧૨)
કુંડજ. જોશભાઈ હીરાભાઈ રૂ. ૩) કેરવાડા. ત્રીકમ નથુભાઈ તથા
ગુણા ભાવસંગ માનસંગ વગેરે રૂ. ૧૫-૦-૦ અણેર. ત્રીકમ અમથાસમ
રૂ. ૫) ઝોાછેણ. હાકોર સાહેબ ચંદ્રસિંહજી માધવસિંગજી રૂ. ૩) કેસ-
વાણ. રોક જલોગીરજી દીનચાજી વગેરે રૂ. ૧૧-૦-૦ વાગરા. મે.
ચ. સા. મામલતદાર સાહેબ રણજોડલાલ મોવંદરાય રૂ. ૪) પછુજ.
ગામ લોક રૂ. ૩-૮-૦ તવરા. પટેલ રૂપસિંગજીજીભાઈ પાણીની પંચ

મોતીલાલ મંગલલાલ શાહ વુકસેલર અને સ્ટેશનર.

૩. રીચીરોડ ઉપર પોસ્ટ આશીસ સામે પુલ ઉપર; મુ. અમદાવાદ.

૧. થર્ડફેડ અને પ્રવેશક પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારોથી ઉપયોગી ગણ્યાથી નીચેની ચોપડીઓ હાલમાં તેમના માલિકે પાસેથી લાઠાંધ ખરીદીને, થોડા નફે પણ અહોળા વકરે વધારે લાભ સમજી, જૂજ નફાથી વેચવા માંડી છે; તે જાણી જવા આ નોટીસ કાઢવી પડી છે. વાંચી વાંચી જ્યેષ્ઠા ઉમેદવારોએ પોતાના સાથીઓને અખર આપવી કે બીજેથી ખરીદતાં તેઓ ઠગાતા રહે.

૨. અઘરા દાસલા પ. ના. કીનારી વાળા કૃત નવી આદૃતિ-મળ કી.

૩. ૧-૦-૦ હાલમાં ૦ ૧૩ ૦; સવાલસંગ્રહ. થર્ડફેડના તથા ગુજરાત, રાજકોટ, વડોદરા ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રવેશકના સવાલ પત્રોનો સંગ્રહ-શાળાપત્રની સૂચનાપીજ કતાએ તે પ્રગટ કરી છે. મૂળ કી. ૦-૧-૦ હાલમાં ૦-૪-૦; ભૂમિતિ સ્કન્થ રજાના મનોયજ્ઞનો સંગ્રહ ગુ. ટ્રે. કોલેજના સાત વરસના અનુભવથી રચનાર પી. ટી. મેહેતા. પરીક્ષામાં બુદ્ધિબળ લેવાને ભૂમિતિના સિદ્ધાંતો ઉપરથી બાહેરના સિદ્ધાંતો સિદ્ધ કરવાને આપવામાં આવે છે, તેના સિદ્ધાંતોનો સંગ્રહ-મૂળ કી. ૦-૪-૦ હાલમાં ૦-૧૨-૦; એલફરે માર્સલર કૃત હિંદુસ્થાનનો રાજ્યપદ્ધતિ મોટી: મૂળ કી. ૦-૮-૦ હાલમાં ૦-૪-૦.

૪. ચારે સાથે, ધટાડેલી કીમતથી, પોળી ઈંગલેઆપવામાં આવે છે.

૩ લેખો આ, ૨. દેશાઈકૃત જે ટેકરટબુક તરીકે ગણાવવાને સરકારે મંજૂર કર્યા, તેનો વલીઆવટ મારી પાસે છે. કમિશન જ્યાંધ લેનારને વીસટકા.

૪. તૈયાર છે. સંસ્કૃત ગુજરાતી માર્ગોપદેશિકા સુપ્રોફ વધારા સાથે કી. ૦-૧-૦ નિવંધ. -રિપોર્ટ-દરેક જાતનો નિવંધ સારો રચતાં આવડે તેનો, સમજુતી, કી-પ્રશ્નાસાવાર નમુના સાથે; ૫. સગદારી કે. ખા.એ મંજૂર કર્યો છે. કી. ૦-૮-૦ પો. માફ. આંકની ચોપડી નાના બાળકોને માટે મોટામોટા જાંબરા અક્ષરમાં સારા કામળમાં સફાઈથી. સો નંગની કીમત ૦-૧૦-૦

૫. મુ. ઈ. કે. ખા.એ ફનામ લાયબ્રેરિ માટે મંજૂર કરેલાં, જે પુસ્તકો સામટાં ખરીદીને સારા-દમિયને વેચવા મઠ્યાં છે, તેની યાદી તથા કમિશનના ધારાલખી મોકલવામાં આવે છે. વળી ગુજરાત ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ચાલતાં તેમજ ફરેજો ગુજરાતી શાળાપયોગી તમામ ચોપડીઓ પણ શપટેથી મળશે. ધંદક, કાયદા વિગેરે પરચુરથ પુસ્તકોનું છેવટ કીમત બરેલું તરીકે મળત.

સુચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવાનું છે. કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સર્વી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન નહિ આપવાનું.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ એકજે અક્ષરે કાગળની એકી ગણી લખવું. તે અચૂક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે ખરીદીને,

શાળા ખાતાના ડેબીટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેબીટી માંડી તથા મહેતાજીએને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળામાં સમ્બન્ધી લુકીકત સ્કૂલ બોર્ડે તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખખરો જે માસમાં છાપવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. જે નહિ હોય તે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પંચમીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે ફૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી ખાખતના પૈસા છે તે એકજે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારો મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત આગાઉથી જ વરસ એકતો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે બદી આના. પઢરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગાર વાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ રપટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની આગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી, દર છાપેને પાને રૂ. ૧. થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સંભાસ થશે નહિ.

જાહેર ખખરો છાપવાના ભાવ.

ક્ર.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના આગીઆર મહિના લખી પા ગણો ચાર્જ પડશે. બાર મહિનાથી જોઈએ એકત દરે તો પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને દરેક મહિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.
સમજાવત.....	૩	
છે. કી. ૦-૮-૦.....	૮	
જખરા અક્ષરમાં નારા કાગળમાં જ.....	૧૫	
પ. મુ. કી. કે. ખા. એ ફનામ લાઠ.....		

સામટાં ખરીદીને સારા કમિસને વેચવા હેતુ થવાના દર. ના ધારા રૂપી મોકલવામાં આવેલે વગી અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧-૦-૦ તેમજ ઇંગ્રેજી ગુજરાતી શાળાપયોગી તમામ ૦-૦-૦. તે ઉપરનાને માટે લખને છેલ્લક. કાયદા વિગેરે પરચુરથ યુસ્તકોનું.

Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ઓક્ટોબર સને ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ — ગુજરાતી શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ.....	૨૯૭
પરસ્પર સુચનાઓ.....	૩૨૦
સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ — પદાર્થોના ગુણ.....	૩૨૧
સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો.....	૩૨૪
પ્રાણી વર્ણન — થીંગા.....	૩૨૫
વનસ્પતિ વર્ણન — અંશર.....	૩૨૭
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.....	૩૨૮

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

ચુનાઈટ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

લેખનકળા કોપીબુકો.

શુભરાત્રી અને બાળબોધ છ. નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિવેલ્ટર સાહેબે શુભચર્ચ ઇલાકાની શુભરાત્રી, નિશાળોમાં અસાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ શુભરાત્રી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શીખી કાઢી, તથા ધીરજોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢળંગી ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતી ધખાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુચ શિક્ષકો આગળ સંકેટો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અર્થ મૂકવા વધારે યોગ્યધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સંક્રાંતિને સુંદરતા બળવવા માટે ત્રીખાનાં પત્રાં (કોપરપેટ) કાંતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુંદર રંગની સાદીયાં છામ છે, ઢાળંગ અને કવર ઉપર ટકાઉવાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ ભતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે ભતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની દરકત દૂર થાય છે, તેમાં જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાઠ્ઠાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાથ કુળે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને મૂંઢવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી મૂંઢવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવાં પર્યં જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર મુધારવાનો તેમને પ્રખત મળતો નથી.

૫. જોયાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે ને જોઈ હમારી કોપીબુકોનો હંધો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે.

જે તમામ અંગ્રેજી તથા શુભરાત્રી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશાંવરના ખરીદ કરનારને સંકેડે ત્રીસ રકા દમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું.

પણ પ્રેસ્ટ મારફતનું કે. સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મેંકેડે અર્ધો રકા દકસાર્મ લઈ મોકલી આપવાં ગોઠવણ રાખી છે. દેહાણુ—આત્મારામ અને દલા.

જાઈની કમ્પની, રંગારી સ્ટ્રીટ, મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાજાઈની કમ્પની દ. દલાજાઈ હારકંદામ દલાઈ.

શેખવેલી અને પોતાના તાબાની સ્કૂલોમાં વાપરવાની ધણી ખુશી દેખાવેલી.
 મે. રેવરન્ડ-ડૉ. સિલેડી. મે. બાનુસંકર-નારણસંકર.
 મે. મંજારામ ઘેલાભાઈ. મે. હરિલાલ-ગુજનરામ-પર.
 મે. સેવદ મોલવી અબદુલ-કાદર. મે. નનુભીઆ બસુભીઆ યેખ.

-પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડ માસ્ટરો.

રા. સા. વાગનરાવ આચાર્ય, બી. એ. માઈ. હે. મા. એલિન્ટન હાઈસ્કૂલ.
 આ. બા. જમશેદજી અરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એસ. એલ. બી. ગોવિંદ
 વાડ કેળવણી ખાતીના ડિરેક્ટર અને ગુજરાત કોલેજોના માઈ પ્રિન્સિપલ
 શ્રી ડોરાભાઈ નસરવાનજી વાડીયા, એમ. એ. પ્રિન્સિપલ, સર. ન.
 જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

ખા. બા. જમશેદજી નવરોજજી બીનવાળા, એમ. એ. મોવનગર કોલેજ.
 શ્રી એલનજી દોરાબજી તંજાડી, બી. એ. અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.
 શ્રી ફરુજનજી મનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ. પ્રેક્ષિસર, પૂના કોલેજ.

ખા. સા. ઇઆહીમ મહમદ સાયાની, બી. એ. હેડમાસ્ટર મેરેચ હાઈસ્કૂલ.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.

મિ. એ. એસ, જર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ બીટી, બી. એ. સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.

રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માઈ પ્રિન્સિપલ.

શ્રી બહેરામજી ફરાગજી પટેલ બી. એ. માઈ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈસ્કૂલ.

શ્રી હોરમજી, જહાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.

શ્રી ફરામજી બગનજી માસ્ટર બી. એ. શ્રી હાઈ સ્કૂલના માલિક.

શ્રી માણીજી બેજનજી કુપર. શ્રી હાઈ સ્કૂલના માઈ હેડમાસ્ટર.

શ્રી બરબરજી ખરશેદજી સેઅણા, અન્ડરવાડી સ્કૂલના માઈ માલિક.

શ્રી નસરવાનજી ખરશેદજી નાનજી, સેન્ટનવાડી સ્કૂલના માઈ માલિક.

શ્રી જમશેજી, ખંડુળાસ, બી. એ. કુપરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ પુકડીયા.

શ્રી માણીકલા, બહેરામજી માસ્ટર, ગોઠખદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી. હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈ સ્કૂલ, જાન.

રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી. એ. માઈ હેડમાસ્ટર, મોધરા એ. વ. સ્કૂલ.

રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, અંગ્રેજીવર્નાકુલર સ્કૂલ, બાંવનગર.

રા. રા. માણીકલાલ અમૃતલાલ દવે, બોબા ખાનમ હમદ બીજાભાઈ સ્કૂલ.

શ્રી રસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, મેરેચમજી પટેલ સ્કૂલ.

મુમ્બઈની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચોકરી. શ્રી કીરજી સોરાખજી મદોઈના.

મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ. મે. માણીકલાલ ધીરજીરામ અદમાર.

મે. હરકિષનદાસ બિજલાલ. મે. આત્મારામ જીવિપનદાસ.

મે. રાવસંકર કૃષ્ણજી ભટ્ટ. મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.

શ્રી મહેરવાનજી સોરાખજી દલાલ. મે. મળલાલ પાનાસંકર.

મુમ્બઈ અને ગુજરાતના જાહેર-છાપાના મતો-સરત મો-

હતાર, મુમ્બઈ સગાચાર, જામે જમશેદ, અખિલાર, સોદાગર, કેસરીદંડ,

ગુજરાત શાळा પત્ર.

પુસ્તક ૩૮ મું.

અક્ટોબર ૧૮૯૯.

અંક ૧૦ મે.

માસ.

ગુજરાતી મિશન હાઈ સ્કૂલના સંસ્કૃત શિક્ષક મિ. જયકૃષ્ણ ગંગાધાર બાપ્તે શુદ્ધ શબ્દ પ્રદર્શન નામે વ્યુત્પત્તિનો એક ન્હાનો અન્ય ઇંગ્રેજી તથા ગુજરાતી શાળાઓના ઉપયોગ માટે રચ્યો છે તે હમને પહોંચ્યો છે. અન્ય કર્તા પ્રસ્તાવનામાં લખે છે, કે આ અન્યમાં તેમણે મૂળ સંસ્કૃત, શરસી, અરબી, ઇંગ્રેજી, વગેરે ભાષાઓમાંથી ફેરવાઈને ગુજરાતીમાં વપરાતા અશુદ્ધ શબ્દોનાં શુદ્ધ સ્વરૂપ દેખાડવાનો યત્ન કર્યો છે. વળી તેઓ જણાવે છે, કે બ્રેટ્રિડ્જ પુસ્તક અને સ્કૂલ ફાઇનલની તેમજ હાઈ સ્કૂલની પરીક્ષાઓ માટે તૈયાર થતા વિદ્યાર્થીઓને વ્યુત્પત્તિ પૂછાય છે, અને ગુજરાતી નિશાળોમાં વ્યુત્પત્તિના અન્યો ચાલે છે તે સન્તોષકારક નથી, માટે તેમણે ઇંગ્રેજી તથા ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ સાથે આ અન્ય તૈયાર કર્યો છે. આ ચોપડી તૈયાર કરવામાં અન્ય કર્તા જે સાધનોનો ઉપયોગ કર્યાનું જણાવે છે તે જોતાં તેમણે કેટલીક મહેનત સ્વીકૃતિ માલૂમ પડે છે. છતાં હમારે દિલ-ગીરી સાથે કહેવું પડે છે, કે વિદ્યાર્થીના વિચાર શક્તિ વધે તેવી રીતે વ્યુત્પત્તિના વિષય શિખવવા માટે, તથા શબ્દોના ઇતિહાસ ઉપર જોઈતું અજવાળું પાડવા સાથે આ અન્ય નિરૂપયોગી છે, અને તે કારણથી એ શાળાઓમાં ચલાવવાને લાયક નથી. હમને લાગે છે, કે આ અન્યની રચના મુજબ વ્યુત્પત્તિ શિખવવાથી વિદ્યાર્થીને જલ્દી લાભ થવાનો સંભવ નથી.

ચોપડીના પહેલાં, બીજાં, અને ત્રીજાં ગાગમાં અન્ય કર્તાએ ગુજરાતીમાં વપરાતા સંસ્કૃત, શરસી, અરબી, અને ઇંગ્રેજી શબ્દોની ટીપો આપી છે. આની યાદીઓથી તેઓ જો લાભ ધારે છે તે સમજવું કઠણ છે. અમુક શબ્દ

અમુક ખાખાનો છે એટલું જ જાણવાથી વિદ્યાર્થીની, આદ્ય વધારે એમ હમને લાગતું નથી. આ શબ્દોના અમુક ધોરણે વર્ગો આધ્યા હોત, તો વધારે લાભ થાત. દાખલા તરીકે, ખીજા ભાગમાં અને તે પછી આપેલા ફારસી અરબી શબ્દોના રાજ કાજને લગતા, લઠાઈને લગતા, વ્યપારને લગતા, અંસાર વ્યવહારને લગતા, પોશાકને લગતા, કુટુંબને લગતા, વિદ્યાને લગતા, આદિ વર્ગો પાડ્યા હોત, તો મુસલમાની રાજ્યથી આપણી છંદગી, વિચાર, વગેરે ઉપર કેટલી અસર થઈ છે તે સમજાત, અને આપણા પાછલા ઇતિહાસ તથા હાલની છંદગી ઉપર કેટલુંક અજવાળું પડત. ઇંગ્લેન્ડ વગેરે ખીજા પરખાના શબ્દોને પણ આ વાત લાગુ પડે છે.

ઉપર ગણાવેલા તેમ જ ખીજા ભાગોના શબ્દો દક્ષાવરી અનુક્રમમાં આપ્યા છે. વ્યુત્પત્તિ શિખવવાનો આ રસ્તો બહુ પસંદ કરવા લાયક નથી. તેથી શબ્દો સમ્યક્ પૂર્વેક આવતા નથી, તેમના પર સારું અજવાળું પડતું નથી, અને શીખવાનો શ્રમ વધે છે. વ્યુત્પત્તિ શિખવવાનો વધારે સારો રસ્તો એ છે, કે શબ્દોને તેમના કુળ પ્રમાણે લેવા, એટલે એક મૂળમાંથી નીકળેલા અથવા એક નિયમમાં આપી જતા શબ્દોને એકઠા કરી તેમાં કેવાં ફારસી શા શા ફેરફાર થયા છે તે બતાવવું. આથી શબ્દોના અર્થ વધારે સારી રીતે સમજાય છે, અને થોડી મહેનતે પણ કામ થાય છે. શબ્દો સમ્યક્ પૂર્વેક આવવાથી વિચાર કરવાનું અને શબ્દ રાખવાનું સહેલું પડે છે, અને મનને કસરત પહોંચી વિચાર શીક્ષાનો વધારો થાય છે. આ ચોપડીમાં સં. દ્વિમાંથી નીકળેલો એ શબ્દ ૧૭ મે પાને, ખીજા (સં. દ્વિતીયા) ૨૧ મે પાને, અને દુગણું=સં. દ્વિગુણ તથા દુધાચારો=સં. દ્વિધાચારી ૫૮ મે પાને આપેલા છે. આ બધા શબ્દો એક ઠેકાણે એકઠા આપ્યા હોત, અને દિ નાં જુદાં જુદાં રૂપો તેઓમાં કેવી રીતે સમાયાં છે તે સમજાવ્યું હોત, તો વધારે લાભ થાત. તેમ જ આકાશ, પ્રકાશ, અવકાશ, વગેરે શબ્દો એકઠા આપી મૂળના અર્થમાં આધ્ય પ્રસવ વધવાથી દરેકમાં કેવો ફેર પડી હાલનો અર્થ થયો છે તે બતાવ્યું હોત, તો વિદ્યાર્થીને વિચાર કરવાનું મળત, અને એ બધા શબ્દોના અર્થ પર એક જગ સારું અજવાળું પડત. દોહડું, દૂધ, દોહિતર, દોહણી,

વગેરે શબ્દો પણ એકલા શિખવવાથી જોઈશે. લાભ થાય તેટલો જુદા જુદા ભાગમાં જુદે જુદે પાને આપવાથી થતો નથી. ૫. મે પટે દીવો=સં. દીપ, અને દીવેલ=દીપતેલ જોઈશું આખું છે, પણ વૈષ્ણવેલ નું ને નિયમને આધારે દીવેલ થાય છે તે જણાવ્યું હોત, તથા તેની સાથે ફૂંચેલ, કોપરેલ, ડૂલેલ, મોગરેલ, વગેરે દટાવેલો આપી તેમાં પણ તેલ શબ્દ સમાયો છે તે જણાવ્યું હોત, તો આ બધા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ઉપર ધણો સારો પ્રકાશ પડત. ચંદ્ર, ચંદ્રમા, ચાંદ, ચાંદો, ચાંદું, ચાંદવું, ચાંદવેલ, ચાંદલો, ચાંદલો, ચંદો, ચંદરવેલ, એ શબ્દો પણ ભેગા શિખવવા જેવા છે. આના ધણા દાખલા આપી શકાય, પણ આટલા બસ છે. શબ્દોને તેમના કુળ પ્રમાણે લેવા એ જ તેમની વ્યુત્પત્તિ શિખવવાનો સારો રસ્તો છે.

વળી વ્યુત્પત્તિ સારી રીતે શિખવવી હોય, વિદ્યાર્થીઓ પાસે વિચાર કરાવવો હોય, પૂર્વ કાળના ઇતિહાસ પર આગવાળું પાડવું હોય, અને શબ્દોમાં જુઝઝી રહેલી પ્રાચીન રીત જાનો, વિચારો, મતો, આદિ ખુલા કરવાં હોય, તો મૂળથી આજ સુધીમાં શબ્દોના અર્થ તથા ઉપયોગમાં કેવા કેવા ફેરફાર થયા છે તે જણાવવું જોઈએ. ઇંગ્રેજ ભાષાના સમજાવવામાં ટૂંકે આ કામ બહુ અચ્છી રીતે જમવ્યું છે, અને ગુજરાતી માટે તેવું થવાની જરૂર છે. હાલનું પુસ્તક આ બાબતમાં ધણું ખામી બરેલું છે, તેથી વ્યુત્પત્તિ શિખવવાની એક મોટી મતલબ પાર પાડી શકતું નથી. યોગ દાખલા લેવાથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે. ૫૯ મે પાને “દાહિતર=સં. વૌહિત્ત=હોકરીનો, હોકરો ” આટલી સમજૂતી આપી છે તે બસ નથી. સં. વૌહિત્ત શબ્દ દુહિત્ (હોકરી) માંથી, અને આ શબ્દ દુહ (દોહવું) થાતુમાંથી નીકળે છે તે જણાવવું જોઈએ. દુહિત્ શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાં કેટલોક ઇતિહાસ સમાયો છે. વ્યુત્પત્તિ મુજબ તેનો અર્થ “ દોહનાર ” થાય છે, છતાં સંસ્કૃતમાં તે “દીકરી” ના અર્થમાં વપરાય છે. આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે, કે ધણા પ્રાચીન કાળમાં ધરની ગાયો વગેરે દોહવાનું કામ દીકરી કરતી હતી. હાલમાં આપણે જોઈએ છીએ, કે ધરમાં સાથ, વઢુ, નણું, વગેરે એક કરતાં વધારે ઘેરો હોય છે, સારે ધરકામની વહેમણીમાં સાધારણ રીતે. આઘેર ઘેરું સંધવા, દેવ સેવા, વગેરેનું કામ કરે છે, અને

વહુ વગેરે જુવાન યૈસાં વાસીદું કાઢવાનું, વાસણ માંજવાનું, પાણી ભરવાનું, ધણાદિ કામ કરે છે. રહુતો માનની જગા ગણાય છે, અને તે વડીલ યૈસાં જુવાન યૈરાંને સ્વાધીન કરવાને “ધણું” ફરીતે રાજી હોતાં નથી. દુહિતુ શબ્દ જણાવે છે, કે પ્રાચીન કાળમાં આર્ય લોકોના ધરકામની વહેયણીમાં ગાયો વગેરે દોહવાનું કામ દીકરીને સોંપ્યું હતું. તે વખતમાં ઢોર પાળવાનો સંપ્રદાય વધારે હતો તેનું પણ સૂચન થાય છે. તેની સાથે આપણે એમ પણ જોઈએ છીએ, કે “દીકરી” ને માટે દારસી, હમેશા, વગેરે અર્વાચીન અંતે પ્રાચીન આર્ય ભાષાઓમાં વપરાતા શબ્દો દુહિતુ ને મળતા અને તે જ મૂળના છે, સારે જણાય છે કે ધરકામની ઉપર ખતાવેલી વહેયણ આર્ય પ્રજાનાં કુળો જુદાં પડ્યાં તે પહેલાંની છે. આ પ્રમાણે દુહિતુ શબ્દ આર્ય પ્રજાના બહુ જૂના ઇતિહાસનું યોગ્ય માન કરાવે છે. આપણા ગ્રંથ કર્તાએ પહેલે પાને આસમાન શબ્દને માટે એટલું જ જણાવ્યું છે કે તે શરસી છે. આટલાથી વિદ્યાર્થીનું હકાવણું બહુ વધતું નથી. એ શબ્દ હેઠ ભાષાના “અરમન” (=સં. અરમન=પત્થર) શબ્દમાંથી આવેલો છે, અને જૂના વખતમાં પારસીઓ આકાશ પત્થરનું બનેલું માનતા હતા એમ જણાવ્યું હોત, તો એ શબ્દના ઇતિહાસ ઉપર મહેતું અજવાળું પડત, અને જૂના પારસી લોકોની મતનું પણ માન થાત. કેસરીઆં શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આપતાં ૪૬ મે પાને. “કેસરીઆં=સં. કેસર, એના લેપ પરથી” આટલું લખ્યું છે. આથી “કેસરીઆં કરવા” એટલે શું તેનું માન થતું નથી. તે સારે રજપૂતોની પ્રાચીન રીતનું માન કરાવતું જોઈએ. જ્યારે અક્ષાઉદ્દીન, બાદશાહે ચિતોડના કિલ્લાને ઘેરો ધાસ્યો, -સારે ધણા દિવસ સુધી બહાદુરીથી લડ્યા છતાં દુસ્મનોને હકાવવાનો કાંઈ રસ્તો દેખાયો નહિ, અને છેવટે કિલ્લો મુસલમાનોને હાથ જશે એમ જણાયું, એટલે રજપૂતોએ પોતાનાં યૈરાંને સત્તુને હાથ જતાં આટકાવવા માટે બાળા, મૂક્યાં, અને પોતે કેસરીઆ વાગા પહેરીને દરવાજા ખુલા મૂકી દુસ્મનો ઉપર તૂટી પડ્યા, તથા બધા મરતા સુધી ખુબ જુસ્સાથી લડ્યા. અકબરે ચિતોડ ઘેરું સારે તથા બીજે ઘણે પ્રસંગે રજપૂતોએ તેમ જ કયું છે. આ હકીકત આપવામાં ન આવે, એટલે “કેસરીઆં” શબ્દમાં રહેલો ઇતિહાસ સમજાવવા નહિ, સાં સુધી માત્ર “કેસરના લેપ

ઉપરથી" એમ કહેવાથી અર્થ સ્પષ્ટ થતો નથી. ૧૨ મે પાને " ગિરિધર= ગિરિધર=શ્રી કૃષ્ણ " એમ આપ્યું છે તે પણ સન્તોષકારક નથી. શ્રી કૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વત તોળ્યો, અને ધન્વન્તા કોપથી ગોપતથા ગાયોનું રક્ષણ કર્યું, એ હકીકત કહેવામાં ન આવે, સાં સુધી ગિરિધરનો અર્થ સ્પષ્ટ થાય નહિ, અને તે શબ્દ શ્રી કૃષ્ણને કેમ લાગુ થયો તે પણ સમજાય નહિ. ૨૨ મે પાને " પૂનેમ=પૂર્ણિમા " આટલું જ આપ્યું છે. પરંતુ સાં સમજાવવું જોઈએ, કે હિન્દુસ્તાનના કેટલાક ભાગમાં હજી પણ મહિનો પૂનેમે પૂરો થાય છે, અને તેમ ગણવાનો રિવાજ પૂર્વે સામાન્ય હશે, તેથી તે દિવસનું નામ " પૂર્ણિમા " આપવા " પૂર્ણમાસી " પડ્યું છે. ૪૧ મે પાને " ગોખલો=સં. ગવાક્ષ. ગો=ગાય, વક્ષ=આંખ. ગાયની આંખ જેવા ગોખલા હોય છે તે પરથી" એમ આપ્યું છે. આ કેટલેક અંશે ખરું છે, પણ પૂરું ચોક્કસ નથી. ગો=ગાય, અને વક્ષન્=આંખ, એ ઉપરથી સંસ્કૃતમાં ગવાક્ષ શબ્દ બને છે એ વાત ખરી છે. પણ તેનો અર્થ તે વખતે દાસના અર્થનો ગોખલો નહિ, પણ હવા અજવાળાનું ખાંડ એવો થતો હતો. બેન્ડી ગવાક્ષ નો અર્થ an air-hole, a round windoવ, એનો આંખ છે. હજી પણ કેટલેક ઠેકાણે હવા અજવાળા માટે બોતોમાં ગાયની આંખના આકારનાં અણીઆળાં લંબગોળ ખાંડ મૂકવાનો રિવાજ છે. કાંઈકાંઈ ઠેકાણે બારીઓ ઉપર તેવાં ખાંડ મૂકી તેમાં શોભામાટે કાચજડે છે. સં. ગવાક્ષ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં ગવક્ષ્ણ શબ્દ બને છે, તેનો અર્થ પણ બારી થાય છે. તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં ગોખ શબ્દ થાય છે, અને " ગોરી બોલી બોખ, " એ કવિતામાં "ગોખ" શબ્દ ગોખલાના અર્થમાં નથી, પણ બારી કે અણીના અર્થમાં છે. પછી તેમાંથી ગોખલો શબ્દ નીકળ્યો છે. " પાણી=સં. પાનીય " એટલું જ આપ્યું છે, પણ પાનીયનો મૂળ અર્થ, તથા તે શબ્દ સુરા, સોમ, વગેરે પાનેને ન લાગતાં જળને માટે કેમ વપરાયો, તેમ જ મોતીનું પાણી, તરવારનું પાણી, એ અર્થ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા, તે સમજાવવાની જરૂર છે. ૧૧ મે પાને " મહીકાંઠા=મહીકંઠ " એટલો અર્થ આપ્યો છે તે બંસ નથી. મહીકાંઠા એજન્સીમાં મહી નદી ખીલકુલ આવતી નથી, છતાં તેનું તેનું નામ કેમ પડ્યું તે વ્યુત્પત્તિનું પુરતક લખનારે અવશ્ય સમજાવવું જોઈએ. શબ્દના અર્થ કેવી રીતે બદલાતા જાય છે, તેઓ માં પ્રાચીન ઇતિહાસ કેવી રીતે સમાયો છે, અને તેમની વ્યુત્પત્તિની જૂની સ્થિતિ, રીત બાંતો, વગેરે ઉપર કેવું અજવાળું પડે છે, ને બતાવવાને આટલાં દંછાંતો બંસ થશે, આ કામ દાસના પુરતકમાં બજાવવામાં આવ્યું હોત, તો તે બધું ઉપયોગી થઈ પડત.

શબ્દોના અર્થની સાથે તેમના રૂપમાં પણ કેવી- રીતે ફેરફાર થાય છે તે જણાવવાની જરૂર છે. આથી શબ્દોનો ઇતિહાસ જૂના- જર હાથમાં આવે છે, સઘળા ફેરફાર મનસ્વીપણે નહિ પણ નિયમિત થાય છે એમ માન્ય પડે છે, ગણેા મારવાનું એાહું થાય છે, અને વિધા- યોગા મનને સારી કસરત મળી વિચાર કરવાની ટેવ પડે છે. ૧૦ મે પાને “ચાંપાનેર=ચંપાનગર” આપ્યું છે એટલું બસ નથી. “ચમ્પા” નો અનુનાસિક મોજો પડવાથી તેનું અનુસ્વાર થતાં પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ બની “ચાં- પા” શબ્દ થાય છે, તથા “નગર” નું પ્રાકૃતમાં નયર થઈ તે ઉપરથી “નેર” બને છે, એ સમજાવવાની જરૂર છે. ૧૭ મે પાને “સં દિ=મે, ત્રિ= ત્રણ, ચતુર્=ચાર, અષ્ટન્=આઠ, દ્વાદશન્=અગીઆર, ત્રયોદશન્=તેર, પંચદશન્=પંદર, ષોડશન્=સોળ, સપ્તદશન્=સત્તર,” વગેરે શબ્દો આપ્યા છે. ગુજરાતી સંખ્યાવાચક શબ્દોના અર્થના સંસ્કૃત શબ્દો માત્ર શિખવવા હોત, તો આટલું બસ થાત. પણ વ્યુત્પત્તિ શિખવવા માટે તે નિરૂપણોગી છે. દિ માંના દ્ નો શોષ થઈ વૂ નો વ તથા દ્ નો ગુણ થતાં બે શબ્દ બને છે એ જણાવેલું નોંધજે. વળી દ્ ને બદલે દ્ નો શોષ થઈ વૂ નું સંપ્રસારણ થવાથી દ્ શબ્દ પણ દિ માંથી જ બને છે, અને આપણે “એક દુ દ્”, “બે દુ ચાર,” એમ બોલીએ છીએ. હ નો ગુણ થતાં હો શબ્દ પણ થાય છે. પ્રાકૃત અને હિન્દીમાં હો વપરાય છે. “સં. ત્રિ માંથી ત્રણ” એમ અન્ય કત્તાં કહે છે, તો ગુજરાતી શબ્દમાં “ણ” ક્યાંથી આવ્યો ? “ત્રણ” શબ્દ ત્રિમાંથી નહિ, પણ તેના નાન્યતર બહુ વચનના ત્રીણે રૂપમાંથી નીકળે- લો લાગે છે. પ્રાકૃતમાં નર જાતિની પણ પ્રથમા અને દ્વિતીયા વિભક્તિમાં તિણિ રૂપ વપરાય છે; જેમકે— પ્રા. તિણિ ઠિલા=સં. ત્રયઃ સ્ત્રિ- તાઃ, તિણિ પેરુછ=ત્રીન્ પદ્ય. આ રીતે ન્ પ્રાકૃત ઠાળથી ઘખલ થયો છે. હિન્દી અને મરાઠીમાં પણ તોન (એટલે ન વાળો) શબ્દ છે. ચતુર્ નો વૂ ક્યાં ગયો, અને “ચાર” નો “આ” ક્યાંથી આવ્યો તે સમજાવવાની પણ જરૂર છે. અષ્ટન્ નો ન્ કેમ ઉડી ગયો, છ નો છ કેવી રીતે થયો, અને પૂર્વનો સ્વર ક્યા નિયમથી દીર્ઘ થયો, તે જણા- વવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આઠ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ મરાબર શીખવી

કહેવાય નહિ. યકાદશન્, દ્વાદશન્, ત્રયોદશન્, આદિનાં મૂળું શું થયું, અને “અગીઆર, બાર,” વગેરે ગુજરાતી શબ્દોમાં ર ક્યાંથી આવ્યો તે સમજાવવું જોઈએ. પોદ્દશન્નો “સોળ” બનતાં હ નો લઠ્ઠે વે મળીએ થયો તે પણ જણાવવું જોઈએ. “-દાવું=સં. સ્તા,” “અપહરા=સં. ઇક્ષરા,” “અદ્ધું=સં. અધિક,” “દાયબો=સં. કં. ઇત્થપ,” “ખાલું=સં. જ્ઞાપ,” વગેરે અનેક શબ્દો આપ્યા છે, પણ તેમના મૂળ રૂપમાંથી હાલનું રૂપ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું તે જણાવ્યા વિના વ્યુત્પત્તિ સન્તોષકારક ગણાય નહિ. અધિક, જ્ઞાપ, વગેરેમાં ઉ નહોતું, છતાં અદ્ધું, ખાલું, વગેરેમાં ક્યાંથી આવ્યું તે પણ જણાવવું જોઈએ.

સં. યકાદશન્=અગીઆર, સં. દ્વાદશન્=બાર, સં. સ્તાપ=ખાલું, વગેરે વ્યુત્પત્તિ આપનારા એમ ધારતા જણાય છે, કે ગુજરાતી ભાષા લાગલી સંસ્કૃતમાંથી નીકળી છે. પરંતુ આ ધારણું બૂલ બરેલું છે. ગુજરાતી ભાષા સંસ્કૃતમાંથી લાગલી આવી નથી, પણ વચલા કાળની પાલી, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ દ્વારા ઉત્પન્ન થઈ છે. એટલે ગુજરાતી સંસ્કૃતની પુત્રી નથી, પણ પૌત્રી; કિંવા પ્રપૌત્રી છે. આ દારણથી ગુજરાતી બાકરણનાં રૂપો અને મળા તર્જન શબ્દોનાં મૂળ એક જ સંસ્કૃતમાંથી કાઢવા પ્રયત્ન કરવો બરાબર નથી. તેમને પાલી, પ્રાકૃત, અને અપભ્રંશ દ્વારા જોળવાથી વધારે સારી સમજ પડશે, અને દરેક ફેરફારનું કારણ પણ હાય આવશે. દાખલા તરીકે, સં. યાતિ, મર્ચતિ, વસતિ, ધરતિ, પૃચ્છતિનું પ્રાકૃતમાં જાદ, હોદ, વસદ, ધરદ, પુચ્છદ થઈ પછી ગુજરાતીમાં જાય, હોય, વસે, ધરે, પૂછે બને છે. એટલે વર્તમાન કાળ ત્રીજા પુરુષ એક વચનના સં. તિ પ્રસપન્તા ત્ નો સોપ થઈ પ્રાકૃતમાં દ પ્રસપ રહે છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી “ય” અથવા “એ” પ્રસપ બને છે. સંસ્કૃતમાં ભવિષ્ય કાળ કરવાને ધાતુને લાગતો અથવા તેમાં પડતો ફેરફાર કરીને સ્વ પ્રસપ લગાડી પછી વર્તમાન કાળના પ્રસપ જોડવામાં આવે છે; જેમકે-હ ધાતુમાંથી કરિ+ષ્ય+તિ, મૂ માંથી મચિ+ષ્ય+તિ. પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં પણ એ જ નિયમ આવ્યો છે.

માત્ર સ્વ નો, સ્સ કે-સ, અને ઉપર બતાવ્યા મુજબ તિ નો રૂ પ્રસય થયો છે; જેમકે—પ્રાકૃત કરિ+સ્સ+હ; અપભ્રંશ હો+સ+હ=શુદ્ધ/રા, તીમાં આવતાં સ્સ અથવા સ નો શ થયો છે, અને તેમાં રૂ પ્રસય મળવાથી શે બને છે; જેમકે—કર+શ+ઇ=કરશે, હો+શ+ઇ=હોશે, હુંશે, ઓચાર્ય ભવિષ્ય કાળનાં કરજે, કરજો, વગેરે રૂપોમાં “જ” રૂપાય છે તે પણ પ્રાકૃતમાંથી આવ્યો છે. ગુજરાતીમાં શુદ્ધ ભૂત મળ નથી, પણ સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત દ્વારા આવેલાં કર્મણિવાચ્ય ભૂત કૃદન્તનાં રૂપોને આપણે ભૂત કાળ તરીકે વાપરીએ છીએ; જેમકે—સં. ઘારિત, પ્રા. ઘારિઅ, પ્રા. નર ભતિ પ્રથમા વિભક્તિ એક વચન ઘારિઓ, ય. વોર્યો; સં. દ્વષ્ટ, પ્રા. દિદ્ધ, પ્રા. નર ભતિ પ્રથમા એક વચન વિદ્ધો, ય. દીઠો; સં. પ્રવિષ્ટ, પ્રા. પદ્ધ, પ્રા. નર ભતિ પ્રથમા એક વચન પદ્ધો, ય. પેઠો, ઇલાદિ. ગુજરાતીમાં ભૂત કાળ તરીકે કર્મણિવાચ્ય ભૂત કૃદન્તનાં રૂપો વપરાય છે, તે જ કારણથી તેમાં સંકર્ષક ક્રિયાપદોનાં કર્મણિ પ્રયોગ થાય છે. નામ, વિશેષણ, સર્વનામ, વગેરે નોદ્ધિ તો તેમનાં રૂપો પણ સંસ્કૃતમાંથી એકદમ આવ્યાં નથી, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ દ્વારા આવ્યાં છે. સંસ્કૃતમાં નર ભતિનાં અકારાન્ત નામોને મયમા એક વચનમાં સ્સ પ્રસય લાગે છે, અને સન્ધિ થતાં સ્સ નો વિસર્ગ થઈ મો પણ થાય છે; જેમકે—રામઃ, રામો. આ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં નર. ભતિ પ્રથમા એક વચનનો જો પ્રસય થયો છે, અને ગુજરાતી. ઘોડો, છોકરો, રાતો, ગાંડો, મહારો, હમારો, તહારો, છાકરા નો, વગેરેમાં આપણે તે જ નરભતિ પ્રથમા એક વચનનો જો પ્રસય નોંધીએ છીએ. મહારો, તહારો, છાકરાનો, વગેરે ગુજરાતીમાં છઠી વિભક્તિનાં રૂપ કહેવાનો વલિવટ પડ્યો છે, પરંતુ તેમનો ઇતિહાસ જોતાં તે નામ અને સર્વનામ ઉપરથી થયેલાં પહેલી વિભક્તિમાં આવેલાં સમ્બન્ધી વિશેષણો જણાય છે. ખરું જોતાં ગુજરાતીમાં છઠી વિભક્તિનાં રૂપ છે જ નહિ. જેમ નામને પ્રસય લગાડવાથી ઘરવાળો, છાકરાવાળો, વગેરે વિશેષણો બને છે, તેમ નામ અને સર્વનામને જ તથા આર પ્રસય લગાડવાથી સમ્બન્ધી વિશેષણો

બને છે. તેમને પછી નર ઋતિ પ્રથમા એક વચનનો એ પ્રસવ લાગતાં છેકરાનો; મહારો, તહારો, હમારો, ઇલાદિ પહેલી વિલાકિત એક વચનનાં રૂપો થાય છે. અપભ્રંશમાં કેટલીક વખત રાખના અન્ત્ય જ નું ઉ થાય છે, અને તેમાં નાન્યતર પ્રથમા એક વચનનો મ્ પ્રસવ મળવાથી ઉ બને છે, તે ઉ આપણે ઇંડું, બુંડું, રાંડું, ખાણું, મહારું, તહારું, છેકરાં, અંદકું, વગેરે રાખડોમાં જોઈએ છીએ. સંસ્કૃતમાં નાન્યતરનું બહુ વચન કરવાને રાખડો અન્ત્ય સ્વર દીર્ઘ કરી નિ પ્રસવ લગાડવામાં આવે છે, તેથી અકારાન્ત નામને છેડે ઘાનિ બને છે; જેમકે ઘનાનિ, ફલાનિ. ઘાનિનું પ્રાકૃતમાં આઈ થાય છે, અને તે ઉપરથી જ્ઞોલોપયતાં શુજરાતીમાં જ્ઞા પ્રસવ બને છે, તે આપણે ચરોતરી ઢોરાં, બોરાં, ઝાડાં વગેરેમાં, તથા ઇંડાં, રાતાં, દોરાં વગેરેમાં જોઈએ છીએ. વધારે દષાન્તો આપવાની જરૂર નથી. તોપણ ઉપર આપેલાં દષાન્તોથી જણાશે, કે શુજરાતી વ્યાકરણનાં રૂપો એકદમ સંસ્કૃતમાંથી આવ્યાં નથી, પણ વચમાંની પાલી, પ્રાકૃત, અને અપભ્રંશ ભાષાઓની ગારફત આવ્યાં છે. આનું કારણ ઉપાડું છે. સૌક ભાષા તરીકે જૂની આર્ય કે સંસ્કૃત ભાષા બોલાતી બન્ધ ધર્ષ, સારે તેમાંથી નીકળેલી પાલી અને પ્રાકૃત ભાષાઓ બોલાવા લાગી, તે બન્ધ ધર્ષથી અપભ્રંશો આજવા લાગી, અને તે પાળ જૂની યતાં તેમાંથી બનેલી શુજરાતી વગેરે અર્વાચીન ભાષાઓ બોલાવા લાગી. એટલે શુજરાતી ભાષાનાં રૂપોના મૂળની તપસ્ય કરી હોય, તો એકદમ સંસ્કૃતને વર્ગગતથી સન્તોષ કરક પરિણામ આવતો નથી, પણ પ્રાચીન શુજરાતી, અપભ્રંશ, પ્રાકૃત, પાલી દ્વારા તપાસ કરવાથી જોઈતો ખુલાસો ધર્ષ રાકે છે. ભાષાનો પ્રવાહ નદીના પ્રવાહ જેવો છે. મુખથી મૂળ સુધી પહોંચવાની ઇચ્છા રાખનારે વચમાંના સધળા પ્રદેશમાં યજ્ઞને જવું જોઈએ; હનુમાનની પેઠે કલંગ મારી મુખ આગળથી એક દમ મૂળ ઉપર પડાવું નથી.

જે વાત શુજરાતી વ્યાકરણનાં રૂપોને સાચુ પડે છે, તેજ વાત મધ્યા શુજરાતી રાખડોને પણ સાચુ પડે છે. જો, ત્રણ, ચાર, આઠ, અગી-આર, બાર, તેર, સોળ, નહા, અપહરા, અંદકું, ખાણું, વગેરે રાખડોની મુત્પત્તિ આજત ઉપર દીઠા કરી છે. એ રાખડોને લાગલા સંસ્કૃ-

તમાંથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવાના બદલામાં પાલી, પ્રાકૃત, અને અપભ્રંશ
 મારેલ તપાસ્યા હોત, તો ને ને શંકાઓ ઉપર ખતાવી છે તે સમજીતું
 સમાધાન થાત. સં. દ્વાદશન્નું પાલીમાં ચારસ, પ્રાકૃતમાં ચારહ,
 ગુજરાતીમાં ખાર અને છે; સં. ત્રયોદશન્નું પાલીમાં તેરસ, પ્રા. તેરહ,
 ગુ. તેર થાય છે. હિન્દીમાં ચારહ, તેરહ, અને મરાઠીમાં ચારા, તેરા,
 શબ્દો છે. આથી જણાય છે, કે ખાર, તેર, વગેરેમાં ને ર જોવામાં આવે છે તે
 પાલી અને પ્રાકૃત કાળનો છે, અને દુનૌર થવાથી પેદા થયો છે. સં. સ્ત્રાઘના ઘનો
 જ પશુ પ્રાકૃતમાં થયો છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં જ આવ્યો છે. ખાનું
 અદકું, એમાં હિં ક્યાંથી આવ્યું તે આપણે ઉપર જોયું છે. મન્ય કતા ૧૧ મે
 પાને વડનગર નું મૂળ વરનગર કે વીરનગર, અને ૧૬, ૪૮, તથા
 ૧૦૦ મે પાને ગુ. સાંઝનું મૂળ સં. સાર્ય આપે છે. આ શબ્દોને તેમણે
 પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશ દ્વારા તપાસ્યા હોત તો આવી ગપ મારવાની જરૂર રહેત
 નહિ. સં. છુદ્ધ શબ્દનું પ્રાકૃતમાં ઘદ્ધ કે છુદ્ધ, અને અપભ્રંશમાં ઘદ્ધ થાય
 છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં વડપણ, વડો, હિન્દીમાં ઘડા, વગેરે શબ્દો
 આવે છે. એટલે વડનગરનું મૂળ વરનગર કે વીરનગર નહિ, પણ વૃદ્ધનગર
 છે, અને જૂનાં પુસ્તકોમાં એ જ નામ માલૂમ પડે છે. કેમ્પબેલ સાહેબ
 ગ્રેઝીટીઅરમાં જણાવે છે, કે ઉત્તર ગુજરાતને જૂના વખતમાં આનર્ત
 દેશ, અને સાંના મુખ્ય શહેરને આનર્તપુર કે આનન્દપુર કહેતા હતા.
 પછીના કાળમાં તે શહેરનું નામ વૃદ્ધનગર પડ્યું, અને તે ઉપરથી વડનગર
 નામ ઉત્પન્ન થયું. પુરાણો પ્રમાણે તેનાં સસ યુગમાં અમરકાંરપુર, ત્રેતા
 યુગમાં આનર્તપુર, અને દ્વાપરમાં આનન્દપુરનામ હતાં, અને કસિ યુગમાં
 તે વૃદ્ધનગર કે વડનગર કહેવાય છે. પહેલાંના કાળોનું ગમે તેમ હોય,
 પંચ વલ્લભીના રાજાઓના વખતમાં તેને આનર્તપુર તથા આનન્દપુર
 કહેતા હતા, અને તે પછી વૃદ્ધનગર નામ પડે તે ઉપરથી વડ-
 નગર નામ થયું છે, એ નિઃશંક છે. સં. સન્ધ્યા નું પ્રાકૃ-
 તમાં સંજ્ઞા થઈ તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં સાંઝ શબ્દ અને છે, એ-
 ટલે મન્ય કતાઓ આપેલી સાર્ય એ વ્યુત્પત્તિ જોડી કરે છે. બીજા પદ
 પ્રમાણે શબ્દોને પ્રાકૃત મારેલ તપાસ્યા વિના સન્તોગકારક સમજી
 થતી નથી. ૪૯ મે પાને મન્ય કતા ગુ. છલ શબ્દનું મૂળ સં. જિહ્વા
 આપે છે. આ વ્યુત્પત્તિ જોડી નથી, પણ સંસ્કૃતમાં મ નહોતો તે

શુભરાતીમાં શી રીતે આવ્યો એ જાણત યંત્ર રહે છે. તેમણે સં. જિહ્વા, પ્રા. જિહ્વા, ય. જિહ્વા, એમ આપ્યું હોત, તો તેનો તરત ખુલાસો થાત. જ અને જૂ સૈરખા છે, તેમાં જ મળવાથી જૂ થયો, અને તે એવડાત જૂ બન્યો, તેથી સં. જિહ્વા નું પ્રાકૃતમાં જિહ્વા થયું, અને તે ઉપરથી શુભરાતીમાં જિહ્વા શબ્દ આવે એ નવાઈ જેવું નથી. શુભરાતી કવિતા વગેરેમાં આપણે ધણી વખત જૂજૂનું શબ્દ જોઈએ છીએ. પ્રાકૃત દ્વારા શોધ કરવામાં ન આવે તો આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ મેળવવી કઠણ પડે છે. સં. યુજ નું પ્રાકૃતમાં યુજ્ઞ થઈ તે ઉપરથી શુભરાતી જૂજૂનું શબ્દ બને છે એમ જોઈએ છીએ, સારે ખુલાસો થતાં વાર લાગતી નથી. ખીજા પથ્થા શબ્દોને માટે આ પ્રમાણે કંઠી રાકાય, પણ આટલા દાખલા બસ થશે.

આ ઉપરથી હમણે કહેવું એમ નથી, કે સંસ્કૃતમાંથી લાગતાં શુભરાતી ભાષામાં શબ્દો આવ્યા નથી. સંસ્કૃત આપણો મોટો ભંડાર છે. પ્રાકૃત લેખકોએ ધણી વાર સંસ્કૃત શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે, અને આપણે પણ આને ખપ પડે છે તેમ શુભરાતીમાં નવા સંસ્કૃત શબ્દો દાખલ કરતાં જોઈએ છીએ. તેવે પ્રસંગે તેમની વ્યુત્પત્તિ બારોબાર સંસ્કૃતમાંથી બતાવવા હરકત નથી. છતાં શુભરાતીના અસલ શબ્દો તો જે પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ દ્વારા આવેલા છે તે જ છે; સાર પછીના કાળમાં સંસ્કૃતમાંથી બારોબાર લીધેલા શબ્દો શુભરાતીમાં નવા છે. આ નવા બારોબાર આવેલા શબ્દોમાં પણ કાળે કરીને થોડો ફેરફાર થયો છે, અને જે હાલમાં દાખલ થતા જાય છે તે મૂળના સંસ્કૃત રૂપમાં છે. એટલે શબ્દમાં થોડો કે વધારે ફેરફાર થયો હોય તે પ્રમાણે તે શુભરાતી ભાષામાં આવ્યાને થોડી કે વધારે મુદત થઈ છે તેમ ધણું કરીને માલૂમ પડે છે. આ પ્રમાણે જુદે જુદે રસ્તે અને જુદે જુદે કાળે સંસ્કૃત શબ્દો શુભરાતીમાં આવેલા હોવાથી કોઈ કોઈ વખત એક જ સંસ્કૃત શબ્દમાંથી થયેલાં બે બે ત્રણ ત્રણ શુભરાતી રૂપો જોવામાં આવે છે, અને તેમના અર્થમાં પણ કોઈ તફાવત પડે છે. નીચેનાં દર્શાવેલાં આ વાત સ્પષ્ટ થશે.

સં. માર્ગ ————— ય. મારગ, મારગ, માર્ગ

સં. કર્મ ————— ય. કામ, કરમ, કર્મ.

મં. કાર્ય———ગુ. કાજ, કારજ, કાર્ય.

ગુજરાતીમાં ઉપરના શબ્દોનાં જે રૂપો સંસ્કૃતને મળતાં છે, તે યેલા સમયથી હાખત થયેલાં હોવાથી હમે તેમને છેલ્લાં મૂક્યાં છે. એજ શબ્દો તે પહેલાંના વખતમાં સંસ્કૃતમાંથી બારોબાર હાખલ થઈ કાળે કરી તેમાં થોડો ફેરફાર થવાથી તેમનાં મારગ, કરમ, કારજ, એ રૂપો બન્યાં છે. માગ, કામ, કાજ, એ રૂપો ગુજરાતીમાં સૌથી જૂનાં છે, અને પ્રાકૃત દ્વારા આવ્યાં છે:

સં. માર્ગ———પ્રા. મગ્ગ ——— ગુ. માગ.

સં. કર્મ ——— પ્રા. કમ્મ ——— ગુ. કામ.

સં. કાર્ય———પ્રા. કજ્જ ——— ગુ. કાજ.

આ પ્રમાણે માગ—મારગ—માર્ગ, કામ—કરમ—કર્મ; કાજ—કારજ—કાર્ય તેના તે જ સંસ્કૃત શબ્દોમાંથી નીકળ્યા છતાં ગુજરાતી બાષામાં જુદે જુદે કાળે અને જુદે જુદે રસ્તે આવવાથી તેમનાં રૂપોમાં ફેર પડેલો જોવામાં આવે છે. વળી તેઓ જુદે જુદે રસ્તે આવેલા હોવાથી તેમના અર્થમાં પણ કાંઈક ફેર પડ્યો છે, અને આપણે માગ—મારગ, કામ—કરમ, કાજ—કારજ, એમને એક જ બાંધમાં વાપરતા નથી.

ઉપર આપેલાં દષ્ટાન્તોથી સ્પષ્ટ થાય છે, કે ગુજરાતી શબ્દો અને રૂપોની વ્યુત્પત્તિ જોખતાં વચમાંની પ્રાકૃત વગેરે બાષાઓની મદદ સીધા વિના એકદમ સંસ્કૃતને વળગવાથી સ-તોષકારક પરિણામ આવતો નથી, અને કટલીક વાર અપો અભાવવા જેવું પણ થાય છે. આ અન્યમાં સં. સાર્ય ઉપરથી ગુ. સાંજ, વરનગર કે વીરનગર ઉપરથી વડનગર, વગેરે કાઢવામાં તેમ થયું સાગે છે એ હમે ઉપર જતાવ્યું છે. બીજે પણ કટમેક ઠેકાણે તેવું જોવામાં આવે છે. ૧૧ મે પાને સાળરમતી નું મૂળ સા સ્મરતે આવ્યું છે, તેને માટે અન્ય કર્તાને શો આધાર છે તે જણાવું નથી. મારગના સોળંકી રાગઓના સમયમાં લખામલા લેન પ્રબંધોમાં એ નામ અવગતી આપેલું છે (જુઓ કમ્બેલકૃત ગેમીટીઅર). વહીઆરની વ્યુત્પત્તિ પણ તેની જ જણાય છે. પરના નામ પારસીક

ઉપરથી નીકળેલું જણાવ્યું છે, તે પણ ખરું લાગતું નથી. પાટલીપુત્ર શબ્દમાંથી. પ્રટણા શબ્દ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર કરનારને એ વાતની ખાતરી થશે. સં. પત્તન—પ્ર. પટ્ટણ ઉપરથી પટણા, પાટણ, વગેરે નામો ઉત્પન્ન થયાં જણાય છે. વીરક્ષેત્રમાંથી વડોદરા નામ નીકળ્યું જણાવ્યું છે તે પણ ખોટું છે. એ મામતું જૂનું નામ વટપદ્રં આપ્યું છે તે ગરામર જણાય છે, અને તેમાંથી જ નો જ તથા પૂ નો વ્ થઈ સંપ્રસારણ અને સમ્પિ થતાં વડોદર શબ્દ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. રાષ્ટ્રકૂટ વંશના રાજા કર્ક પહેલાના સમયનું એટલે ઇ. સ. ૮૧૨ નું દાન પત્ર જણાવે છે તેમાં તેનું વટપદ્રક એવું નામ આપ્યું છે. તે વખતે એ મામ વલ્લીના એક બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવામાં આવ્યું હતું (જુઓ કેમ્બેલ કૃત ગેઝીટીઅર). છેવટાં તે સં. છદ્ (=ઠાંકું) ધાતુમાંથી કાઢવા અન્ય-કર્તાને શો આધાર છે તે જણાવું નથી. તે સં. છુપ્ (=આડકું) માંથી આવવાનો વધારે સમ્ભવ છે. આ ધાતુના સમ્યન્ધમાં મ્યુર સંસ્કૃત ટેકસ્ટમાં ચિદ્ગર અને કલાકિના અભિપ્રાય ઠાંક્યા છે તે જોવા જેવા છે. છુપ્ ના પૂનો પ્રા-કૃતમાં પેણ કેટલેક પ્રસંગે વ્યવહાર છે; જેમકે—કર્મણિ વર્તમાન કાળ હુવિજ્જદ. દેવહી, દેશાર્ધ, દાંગો, છ, ધકકો, બોડકો, વગેરે ખીળ દેટલાક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ પણ કલ્પિત લાગે છે. વ્યુત્પત્તિ લખનારે શબ્દોનો માત્ર અવાજ કાંઈક મળતો આવે તેટલા ઉપરથી હેતુસાધનું નથી, પણ તે સાર જો તેટલા આધાર તપાસવાની જરૂર છે.

અન્ય કર્તાએ ૧૩ મે પાને યોગ ઉત્સર્ગના નિયમો આપ્યાં છે, તેમનો હવે વિચાર કરીએ. આ નિયમો ઉપયોગી છે, પરંતુ પાંછળથી કક્ષાવારી ચાતુક્યે આપેલા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સમજાવવાને તેમનો ઉપયોગ ક્યો હોત, તો વધારે લાભ થાત વળી આપેલા નિયમો ખડું અપૂર્ણ છે, અને કેટલેક પ્રસંગે ચોક્કસ પણ નથી. ચોથા નિયમમાં કહ્યું છે કે “ક્ નો લોપ થાય છે”, પણ કયે પ્રસંગે લોપ થાય છે તે જણાવ્યું નથી. ગમે તે શબ્દમાં ગમે તે સ્થળે આવેલા ક્ નો લોપ થાય એમ કહેવાનો અન્ય-કારણો હેતુ ભાગ્યેજ હશે, છતાં આ વાત તેમણે સ્પષ્ટ કરી નથી. તેમણે “કુલકાર=કુલાર.” એવું દ્વિતીય આપ્યું છે, તેમાં સરનો ક્ કાલ્પ છે, તે ઉપરથી જ જણાય છે કે તેનો સર્વત્ર લોપ થતો નથી. આથી નક્કી થાય છે

કેન્દ્ર-અક્ષરે આપેલા નિયમ ચોક્કસ નથી. વળી કુના જેવી સ્થિતિમાં બીજા
કેટલાક અંગનોનો લોપ થાય છે તે તેમણે જણાવ્યું જ નથી. હેમચન્દ્ર
પોતાના પ્રાકૃત વ્યાકરણના પહેલા પાટના ૧૭૬ અને ૧૭૭ માં સૂત્રમાં સ્વાત-
વસંયુક્તસ્યાનાદેઃ। ક ગ ચ જ ત દ પ ય વાં પ્રાયો લુક્। એ નિ-
યમો આપે છે, અને ૧૮૦ માં સૂત્રમાં અ વર્ણો. ય શ્રુતિઃ એમ પણ કહે છે.
એટલે સ્વરની પછી આવેલા હોપ, શબ્દની શરૂમાં ન હોય, અને જોડાક્ષરમાં
ન હોય, એવા ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, ય, વ નો ધણું કરીને
લોપ થાય છે. વળી આ અંગનોનો લોપ થતાં જે અ બાકી રહે છે તે સ્થળે
જરા ય ખોલાય છે. દાખલા તરીકે—

કૂ નો લોપ—સં. તકુલ— પ્રા. તડલ—યુ. નોળા.

સં. કુંભકાર—પ્રા. કુંભજાર, કુંમાર—યુ. કુંભાર.

ગૂ નો લોપ—સં. સાગર—પ્રા. સાઝર, સાઝર—યુ. સાયર (કવિતામાં જુઓ).

સં. નગર— પ્રા. નમર, નયર—યુ. નેર (જુઓ ચાંપાનેર).

જૂ નો લોપ—સં. વચન— પ્રા. વમળ, વયળ—યુ. વેણ;

જૂ નો લોપ—સં. રજનો— પ્રા. રમળી, રયળી—યુ. રેણુ-૪ (કવિતામાં જુઓ).

સં. રાજી— પ્રા. રાહ—યુ. રાઈ (જુઓ અમરાઈ).

તૂ નો લોપ—સં. ગતઃ— પ્રા. ગઓ, ગયો—યુ. ગયો (જૂતું દંત).

સં. વારિતઃ— પ્રા. વારિઓ—યુ. વાંધો.

દૂ નો લોપ—સં. હૃદયં— પ્રા. હિઅઅં, હિયયં—યુ. હુધું, હૈયું.

પૂ નો લોપ—સં. કવિ— પ્રા. કદ.

યૂ નો લોપ—સં. નયન— પ્રા. નમળ, નયળ—યુ. નેણ.

સં. પ્રિયઃ—પ્રા. પિઓ, પિયો—અપભ્રંશ પિડ, પિયુ—યુ. પિયુ.

વૂ નો લોપ—સં. દિવસ— પ્રા. દિઅહ—અપભ્રંશ દિઅહડ, પ્રથમા

એક વ. દિઅહડો—યુ. દાહડો, દહાડો.

સં. પ્રવિષ્ટઃ—પ્રા. પદહો—યુ. પેઠો.

હસર્ગના નિયમો આ મુજબ ચોક્કસપણે આપ્યા હોય તો લાભ

થાય છે. અચોક્કસ અને અપૂર્ણ નિયમો આડે રસ્તે લઈ જાય છે. સાદ્યમાં

નિયમમાં અન્યકાર કહે છે, કે “હસર્ગ કૂ નો તથા અક્ષરવત્સય

પ્રસય કૂ નો દ્વિતીય છે.” આ નિયમો પણ ચોક્કસ નથી. કૂ માંથી દ

શી રીતે. ઉત્પન્ન થાય તે સમજાવું નથી. તેના બદલામાં એમ કહ્યું હોય, કે સંસ્કૃત જ્યાં એવી રીતનો કલે છે. તે કેટલાકે ગુજરાતી કેટલીક વખત હ, ર, લ, વગેરે પ્રસયોનો ઉપયોગ કરે છે, તો તે વધારે ચોક્કસ ગણાત. આ પ્રસયો પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ દ્વારા ગુજરાતીમાં આવ્યા છે. ઉપર આપણે અપભ્રંશ દિગ્દહડો-શ. દહાડો, એમાં હ પ્રસય જોઈએ છીએ. " ગૂ નો ધ્ યાય છે " એવો નવમો નિયમ આપ્યો છે તે પણ ચોક્કસ નથી, અને તેની નીચે ગેલુ=ધર એવું દર્શાવતું આપ્યું છે તે લાગુ પડતું નથી. સં. મેહ માંથી શુ. ધર શબ્દ ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ તે સં. મૂહ માંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને આ રથે સાથેના હ મળવાથી ગૂ નો ધ્ બને છે. જો મેહ માંથી " ધર " શબ્દ ઉત્પન્ન થતો હોય તો તેમાં ર ક્યાંથી આવ્યો? કર મા નિયમમાં "સંસ્કૃત જ્ઞ નો ગુજરાતીમાં જ્ઞ થયો હોય એવા ઘણા ખરા દાખલા " આપ્યા છે, પણ કેવી સ્થિતિમાં જ્ઞ થાય છે, અને કેવી સ્થિતિમાં જ્ઞ કાયમ રહે છે, તે જણાવ્યું હોત તો વધારે ઉપયોગી થાત. બીજા પણ કેટલાક નિયમોને સંખ્યાંધે ટીકા થઈ શકે તેવું છે.

ઉપરના વિવેચનથી એટલું કરે છે, કે વ્યુત્પત્તિ બરાબર સિખવવાને—

- (૧) શબ્દોને કક્ષાવારી અતુકમમાં લેવાના બદલામાં તેમનાં મૂળ વગેરેને આધારે વર્ગો બાંધી કુળ મુજબ લેવા જોઈએ.
- (૨) અમુક શબ્દ અમુક ભાષાનો છે એટલું જ જણાવી સન્તોષ પાગવું નહિ.
- (૩) શબ્દોનો અર્થ કેવી રીતે ફેરવાતો ચાલ્યો છે તે બતાવવું જોઈએ.
- (૪) શબ્દોમાં સમાયલા ઇતિહાસ, રીત, રિવાજ, વગેરે પર અજવાળું પાડવું જોઈએ.
- (૫) શબ્દોનાં રૂપ કેવી રીતે કયા નિયમો મુજબ ફરતાં ચાલ્યાં છે તે જણાવવું જોઈએ.
- (૬) આ માટે યાદ રાખવું જોઈએ, કે ગુજરાતી ભાષા સંસ્કૃતમાંથી લાગલી આવી નથી, પરંતુ પાલી, પ્રાકૃત, અને અપભ્રંશ દ્વારા ઉત્પન્ન થઈ છે, એટલે વ્યાકરણનાં રૂપો અને ઘણા શબ્દોનું પણ મૂળ પાલી, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, અને પ્રાચીન ગુજરાતી મારફત જોળવું જોઈએ.
- (૭) છતાં કેટલાક શબ્દો જુદે જુદે કાળે સંસ્કૃતમાંથી બારેબાર દાખલ થયા છે અને થાય છે, અને તેમને ગુજરાતીમાં આવ્યાને થયેલી

ફ્રેન્ચ ભાષાની વ્યુત્પત્તિને મારે જે કહે છે તે સધળી ભાષાઓને લાગુ પડે છે. તે લખે છે કે:—

"In former times, before linguistics was constituted as a science, this research was usually a mere intellectual pastime, more or less ingenious or learned, and which aimed at determining, not so much whence a word came, as whence it *might have come*. It was a domain open to all the *fancies and vagaries of hypothesis*. At the present day, it has become a rigorous science, whose aim is to demonstrate, documents in hand, the derivation of each word from some other word. The following rules govern this science:

"1. The word must be taken in its earliest form and its earliest signification, as they are found in the oldest documents where it occurs.

"2. The word in its primitive form may suggest a given hypothesis. If it is supposed to be derived from the Latin, the Latin term must have followed

* "આગલા વખતમાં, જાણ સારૂ અન્યું તે પહેલાં, આ શોધ સાધારણ રીતે માત્ર બુદ્ધિના ખેલ જેવી હતી. તેમાં વધારે ઓછી ચતુરતા તથા વિદ્વતા જણાતી. પણ અમુક શબ્દ શામાંથી ઉત્પન્ન થયે તે નક્કી કરવાના બદલામાં તે શબ્દ શામાંથી ઉત્પન્ન થયે હશે તે નક્કી કરવા ઉપર વધારે લક્ષ આપાતું. તેમાં ઘણા તર્કો અને દુર્ગોચર સાક્ષ્યો હોયના વખતમાં તે સંખત સાસ્ત્રીય વિષય અન્યે છે, અને તેની તેમ એ છે, કે દરેક શબ્દ બીજા કોઈ શબ્દમાંથી કેવી રીતે નીકળ્યો તે સેખી આધારથી સિદ્ધ કરી આપતું. આ સાસ્ત્રના મુખ્ય નિયમો નીચે મુજબ છે:—

૧. જૂનામાં જૂના લેખોમાં અમુક શબ્દ જે જૂનામાં જૂના રૂપ અને અર્થમાં વપરાયો હોય ત્યાંથી તેને સેવા માંડવો.

૨. શબ્દના મૂળ રૂપ ઉપરથી વખતે અમુક કલ્પના કરવી. જો તે શબ્દ સેટિન ભાષામાંથી નીકળેલો ધારવામાં આવે તો તે શબ્દ

the laws of *phonetic change* in its transformation into the modern form. There can be *no exception* unless one that can itself be justified by phonetics.

"3. Agreement of form is not sufficient. There must be agreement of sense. Should the *etymological signification* not be that of the word in question, the deviation of sense must be justified by *direct proofs* or by analogous exceptions.

"4. Should the word be connected with a foreign source, a historical explanation of the migration of the word into the language must be sought out. This importation having taken place at some definite time and place, historical research should reveal these conditions of time and place.

* * * * *

"To sum up, etymological research should be

હાલનું રૂપ વ્યસલના લેટિન રૂપ ઉપરથી ઉત્સર્ગના નિયમોને અનુસરીને ચતું જોઈએ. ઉત્સર્ગના જ બીજા નિયમો પ્રમાણે સિદ્ધ થઈ શકે તે સિવાય આને કોઈ પણ જાતનો અપવાદ હોઈ શકતો નથી.

૩ રૂપ જ મળતું આવે એ બસ નથી. અર્થ પણ મળતો આવવો જોઈએ. જો હોલના શબ્દનો અર્થ મૂળ અર્થને મળતો ન હોય તો તે અર્થને ફેરફાર વાળાથી છે એમ પ્રસક્ત પુરાવા તથા તેને મળતા અપવાદોથી સિદ્ધ કરી આપવું જોઈએ.

૪ જો શબ્દ પર ભાષામાંથી આવ્યો હોય, તો તે આ ભાષામાં આવ્યાનો ઇતિહાસ સમજાવવો જોઈએ. તે શબ્દ અમુક કાળે અને અમુક સ્થળે આ ભાષામાં દાખલ થયો હશે, માટે ઐતિહાસિક સૌધથી તે વખત અને જગાને લગતી દૃષ્ટિકત જડવી જોઈએ.

* * * * *

ટૂંકમાં, ભાષાના ઇતિહાસમાંથી મળી આવતા પુરાવાને અનુસરીને જ

founded solely on proofs derived from the history of the language; the etymologies thus found must not contradict the laws of phonetics, nor those of the general formation of words; they must strictly correspond with the primitive significations of the terms in question; they must be in accordance with the general development of the language. The appearance of a word is a historical fact which must be made out by *historical proofs*.

"This study is therefore a work of high science in which *imagination must give way to strict criticism* aided by trustworthy and extensive information. A long course of reading of ancient texts; a thorough knowledge of the foreign languages which may have acted upon French; a sound knowledge of the Romance* languages, including their most obscure dialects; a spirit of comparison, which, in the absence of direct documents, knows how to utilize all affinities with

શબ્દોનાં મૂળ યોગ્યતાં જોઈએ. આવી રીતે યોગી કાઢેલાં મૂળ ઉત્સર્ગના નિયમોની તેમ જ શબ્દોની સામાન્ય રચનાના નિયમોની વિરૂદ્ધ જવાં ન જોઈએ તે હાલના શબ્દોના મૂળ અર્થ સાથે બરાબર મળતાં આવવાં જોઈએ. ધણી તે ભાષાની સાધારણ ખિલતણીને અનુસરવાં જોઈએ. કાષ્ઠ પણ શબ્દ ભાષામાં દેખા કે તે ઐતિહાસિક બનાવ છે, અને તે ઐતિહાસિક પુરાવાથી સાબીત કરવો જોઈએ.

તેટલા માટે આ અભ્યાસ હિંદી સાહિત્ય વર્ગનો છે. તેમાં કલ્પનાને બદલે ચોક્કસ વિવેચનનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, અને તેને બરોસાદાર અને બહોળો હકીકતથી મદદ મળવી જોઈએ. જે માણસ ફ્રેન્ચ ભાષાની વ્યુત્પત્તિનો રીતસર અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે જૂનાં પુસ્તકો લાંબી મુદત સુધી વાંચવાં જોઈએ, જે પર ભાષાઓએ ફ્રેન્ચ ભાષા ઉપર અંસર કરી હોય તેમનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, રોમાન્સ*

* એટલે ફ્રેન્ચ, સ્પેનિશ, પોર્તુગીઝ, ઇટાલિયન, આદિ ભાષાઓ. તે સઘળી લેટિન ભાષામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, અને જેવો સમ્બન્ધ સંસ્કૃતમાંથી નીકળેલી હિન્દી, ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, પંજાબી, સિન્ધી, વગેરે ભાષાઓની વચ્ચે છે, તેવો જ સમ્બન્ધ તેમની વચ્ચે છે.

both languages and dialects; these are what science demands from one who wishes to make a serious study of French etymology."

આ હિસાબે ગુજરાતી શબ્દોની વ્યુત્પત્તિના લખનારે સંસ્કૃત, પાલી, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, અને પ્રાચીન ગુજરાતીની માહિતી મેળવવી જોઈએ, કાંઈક દરજ્જે પ્રારંભી આદિ ગુજરાતી પર અસર કરનારી પર ભાષાઓ, તેમ જ મરાઠી, હિન્દી આદિ ગુજરાતીને મળતી ભાષાઓ જાણવી જોઈએ, તથા ચરોતરી, કાઠીઆવાડી, ઉત્તર અને દક્ષિણ ગુજરાતની, વગેરે બોલીઓની જોળ કરવી જોઈએ.

છેવટે આ વિષેયન બન્ધ કરતાં હમે આશા રાખીએ છીએ, કે મિ. જ્યક્ષ્ણ વિદ્યાન અને સંસ્કૃતના અધ્યાપક છે, એટલે તેઓ દાલના પુસ્તકને બદલે હવે પછી વ્યુત્પત્તિ શિખવવાને વધારે ઉપયોગી થાય તેવું પુસ્તક રચી ગુજરાતી પ્રભા પર ઉપકાર કરશે. આપણી નિશાળોમાં દાલ માલતાં વ્યુત્પત્તિનાં પુસ્તકોમાં ખામીઓ જોવામાં આવે છે એ વાત ખરી છે, છતાં મિ. જ્યક્ષ્ણનું પુસ્તક તેમનાથી મદદનું જણાતું નથી.

જર્મનીની એક નિશાળમાં ભાષાનો પાઠ આલતાં રાખ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાને તેની વ્યુત્પત્તિ ક્ષેત્રીતે શિખવવામાં આવી, તેની નોંધ અમેરિકાના એક શિક્ષક શ્રી ડોક્ટર ક્લેમે પોતાના "યુરોપની શાળાઓ" નામના પુસ્તકમાં કરી છે, તે અત્રે ઉતારીશું તો અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય. તેથી એ દેશમાં વ્યુત્પત્તિ અને રાખ્દના અર્થ કેવે રસ્તે શિખવાય છે તેનો કાંઈક ખાસ આવશે. કલીનોડ (Kleinod=જવેર) રાખ્દ વાડયામાં આવ્યો, અને શિક્ષકે તેનો અર્થ પૂછ્યો. તેમાં કાંઈક મુશ્કેલી પડી, એટલે શિક્ષકે તેના ભાગ કરાવ્યા. છોકરાં પ્રથમ શ્રેયવાધાં, અને કલીનોડ કિંવા કલીન્+ઓડ એમ ભાગ પાડ્યા તે સમજાયું નહિ. કેટલાક વિચાર પછી છેવટે તેમણે કલીન્+ઓડ એવા ભાગ પાડ્યા.

"શિ—હીક લારે, એક રાખ્દનાં કલીન્+ઓડ એવા જે રાખ્દ એકલું થયા છે. પહેલો ભાગ કલીન્ (=હાનું) સમજવાને મુશ્કેલી પડે

ભાષાઓની તથા તેમના અંગની અપ્રસિદ્ધ બોલીઓની પણ પાઠી માહિતી મેળવવી જોઈએ, અને પ્રસિદ્ધ પુરાવાની ગેરહાજરીમાં ભાષાઓ તથા બોલીઓ સાથેના સમજાવોનો ઉપયોગ કરી શકે તેવી મુશળલો કરવાની ટેવ હોવી જોઈએ."

તેમ નથી. ખીજા માસનો પણ કંઈ અર્થ હોવો જોઈએ, તેનો શા અર્થ છે તે કહો જોઈએ ?

કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ.

શિ—એ શબ્દ બહુ જૂનો છે. જર્મન ભાષાના જૂનામાં જૂના શ્લોકોમાં

તેનો અર્થ જોખવો પડે તેમ છે. પ્રાચીન જર્મનોના દેવોમાં સૌથી

મોટો દેવ કોણ હતો ?

વિ—ઓડીન.

શિ—જરામર. ઓડીન સૌથી મોટો દેવ હતો. દેવ (god) શબ્દનો મૂળ અર્થ શા પડતો હતો ?

વિ—હું ધારું છું કે તેનો અર્થ ગુરુ (જર્મન *gurd*=*ઉમેશ* *gurd*=સારું, માલ) હતો.

શિ—ખરી વાત. અને હજી સુધી પણ ગુરુ શબ્દ મિલકત (*ઉમેશ gurd*) ના અર્થમાં વપરાય છે. જેમાં આવેલો અર્થ સ્પષ્ટ દેખાતો હોય તેવો શબ્દ આપો.

વિ—સેન્ડગુરુ (જર્મન *landgurd*=જમીન રૂપી મિલકત અર્થેતર)

શિ—જરામર. હવે યાદ રાખો કે ગુરુ (ઈ. *gurd*=માલ) અને ઓડ એક જ અર્થના શબ્દ છે, અને જૂના પાશ્વતી પેઢે હાલ પણ તેમનો અર્થ ગોઠું (જર્મન *gurt*, ઇ. *gurd*=દેવ), તેમ જ ગુરુ (જર્મન *gurd*, *ઉમેશ gurd*=માલ) વાય છે. સ્વારે હવે કહીનાંક એટલે શું તે કહો.

વિ—એનો અર્થ ન્હાની મિલકત અથવા ન્હાનો માલ, અને તે ઉપરથી ન્હાનો ખમતો એવો યવેલ જોઈએ.

શિ—જરામર. જવેર જેવો માલ ન્હાનો હોય છે, છતાં પછી મોટી વસ્તુઓ કરતાં તેની કિંમત ખારે હોય છે. આ પ્રમાણે કહીનાંક શબ્દનો અર્થ જવેર વાય છે. હવે તેનાથી ઉદ્ભવેલો અર્થનો શબ્દ કહો જોઈએ.

વિ—એલોડ (*allod*) શબ્દ હોયો જોઈએ.

શિ—ખરું છે. તેનો અર્થ ખોલો.

વિ—જૂનાં અમીરી કુટુંબોની જમીનરૂપી મિલકત.

શિ—ખરેખર. એવી જમીનના ભાગ યાંઈ શકતા નહોતાં, તેમ તે વેચાતી નહોતી, અને એક જ કુટુંબમાં રહેતી હતી. હજી ઈંગ્લેન્ડમાં એવી જમીન (allod) જોવામાં આવે છે, અને લાંનાં અમીરી કુટુંબોમાં શક્ત સૌથી મોટા દીકરાને તે જમીન તથા અમીરી ઇ-સકાબોનો વારસો મળી શકે છે. હવે કલીનોડ અને એલોડ શબ્દના અર્થ તથા રૂપનો મુકાબલો કરો.”

• એ મુજબ પાઠ આગળ ચાલ્યો. પાઠની નોંધ પૂરી કરતાં ડોક્ટર ક્લેમ લખે છે કે, “આ વાતચીત ધણી મિનિટ પહોંચી નહિ, પરંતુ તેમાંથી વિચાર કરવાનું મને એવી કેટલી બધી હકીકત નીકળી આવી. ખીજા પશુ વિચારો સૂજવાનાં કેવાં દાર હકીકતો! આ પદ્ધતિએ શબ્દોનું યાન મેળવનાર વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલો બધો રસ જાગૃત થયો હતો. આ પાઠમાં મને ધણી મજા પડી, અને આવો આનન્દ ક્યારેય જ મળી આવે છે.”

• હવેના પાઠથી જણાશે, કે તેમાં કલીનોડ, એલોડ, લેન્ડગ્રુટ, એવા એક મૂળના કે સરખા ઇતિહાસના શબ્દોને એકલા લેવામાં આવ્યા, તેમને ખરસ પરસ મુકાબલો થયો, કલીનોડ શબ્દનો હાલનો અર્થ કંઈ રીતે ઉત્પન્ન થયો છે તે જાણવાને તેની એડીનથી વં-સાવણી જોળવામાં આવી, તેનાથી હકીકત અર્થના એલોડ શબ્દમાં પશુ જે ઇતિહાસ સમાયો છે તે ખુલ્લો થયો, અને એક-દરે વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ કસાય, તેને વિચાર કરવો પડે, તથા શબ્દના અર્થ અને ઇતિહાસ પર અનર્વાળું પડે તેવું શિક્ષણ મળ્યું. જેમને આ પદ્ધતિએ શિખવવામાં આવે છે તે વિદ્યાર્થીઓ સ્વાત્ત્રી બને છે, એટલે તેમને અવિષ્યમાં જોઈતા યાન માટે ખીજા પર આધાર રાખવાની જરૂર પડતી નથી, પણ તે પોતાની મેળે સમ્પાદન કરી શકે છે. બાળકના મગજમાં અમુક અવ્યવસ્થિત હકીકત ભરવા કરતાં તેની વિચાર કરવાની શક્તિ વધારવી એ વધારે ઉપયોગી છે.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(આશુ પૃષ્ઠ ૨૭૧ થી.)

બંજોળ-ગમે તે દેશ શિખવતો હોય, પણ હમેશ તે દેશના નકશાની સાથે પૃથ્વીનો નકશો વર્ગ સામે ઉઘાડો રાખવો. આથી જે દેશ આવે છે તે આખો પૃથ્વીને ગુફાળલે તથા ખીખ ને દેશો આવી ગયા હોય તેમને મુકાબલે કેવડો છે તે માલૂમ પડશે. શિખવનારાં દેશનો પૃથ્વીના નકશામાં ખીખ દેશો સાથે મુકાબલો કરાવવો, તેમ જ મોટાટી મોટાટી લકીલત તેમાંથી શિખવવી. કીણી વિગતો દેશના નકશામાંથી ચલાવવી. ઇંગ્લન્ડ અને હિન્દુસ્તાનના ગુદા નકશા દાંખા હોય તો ધણી વખત બાળકો તેમને એક સરખા ધારે છે. બન્ને દેશોને પૃથ્વીના નકશામાં જુએ તો તેમનું પ્રમાણ સહેજ તેમના પ્યાનમાં આવી જાય છે.

માં બાપો-નિલાજતી છોકરાં કેવો અભ્યાસ કરે છે, પરીક્ષામાં જેલે નમ્બરે પાસ થયાં, કેટલા દિવસમાંથી કેટલા દિવસ હાજર રહ્યાં, વર્તણૂક કેવી છે, વગેરેની વરસગો એક બે વખત માં બાપોને ખબર આપવી જોઈએ. આથી મહેતાછ અને માં બાપોનો સહવાસ વધશે, અને છોકરાંને બહુ લાભ પડશે.

પદાર્થ પાઠો-કેટલાક પદાર્થ પાઠો ઝડપ પ્રમાણે અપાય તો જાણ, શિવાળામાં ઘડ, ચણા, કપાસ, વગેરેના પાઠ આપી શકાશે. ઉન્હાળામાં ફેરી, રાવણ, રેડી, ખડખૂચ, વગેરેના પાઠ આપાશે. ચોમાસામાં બાજરી, કઠોળ, ડાંગર, વગેરેના પાઠ આવી શકશે. પૂરો વિષે પણ જે જે મોસમમાં તે થતાં હોય તે તે મોસમમાં પાઠ આપવા વધારે અનુકુળ પડશે.

રમતો-બાળકો રમતાં હોય તે વખત રમતની જગ્યાએ શિક્ષક હાજર રહી રમતો બતાવશે તથા તેમાં ભાગ લેશે તો દીક પડશે.

સમૂહ શિક્ષણ-ધણું ખરું બધું શિક્ષણ આપ્યા વગેરે સાથે અપાય છે. કેટલાક વર્ગોમાં આપ્યા વગેરે સાથે વંચાવવાનું તથા કવિતા

• જો સાવવાનું ચાહે છે, છતાં યાદ રાખવું કે દરેક દહીકત દરેક જાળકને આવડવી જોઈએ. વર્ગમાં જે કાંઈ ચાહે તે કોઈ પણ જાળકને આવડ્યા વિના રહેવું ન જોઈએ. વર્ગને સમમે શિખવવાનું નથી, પણ વર્ગના દરેક જાળકને શિખવવાનું છે. આનો અર્થ એવો નથી કે એક એક જાળકને જુદું જુદું શિખવવું, અને તેટલો વખત ખીન્ન જાળકોએ બેસી રહેવું. જ્યાં જાળકોને બધો વખત સાથે શિખવવું, પણ તે એવી રીતે કે કાંઈ જાળક શીખ્યા વિના રહી જાય નહિ.

[નિબંધ—ઉપસા વર્ગોમાં નિબંધ લખાવવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ વખત અમુક વિષય નીમી જાળકો તે વિષે મ્હોએ ચર્ચા ચલાવે એવી જોઈવણ કરવાથી સામ થશે. જે દિવસ ચર્ચા કરવાની હોય તેના જે દિવસ પહેલાં વિષય નીમવો, કે તેમને વિચાર કરવાનો તથા માહિતી મેળવવાનો વખત થશે. નીમેલે દિવસે નિબંધનો અડધા કલાક ચર્ચામાં જવાથી જાળકો એક ખીન્નને પોતાના વિચાર કહી સંભળાવશે, તથા પોતે મેળવેલી માહિતી આપશે, તેથી જ્યાંને સામ થશે. ચર્ચા ઘડી રહ્યા પછી તે જ વિષય ઉપર નિબંધ સખી સાવવા કહેવું.]

સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ.

(ચાલુ ૫૪ ૨૭૨ થી.)

ચોથું પગથીલું.

પાઠ ૫ એ.

પદાર્થોના ગુણ—દીપ્તી, શમ્ય એવા તથા ચીકણા.

સીસાના, તાંબાના, સોદાના, સોનાના તથા કલ્દાર્થના વરખના કડકા, દામ, આરસ પદાર્થ, અને ચક્રમક અથવા આમાંની મળી આવે તેટલી વસ્તુઓ આ પાઠ શિખવતી વખતે તૈયાર રાખવી. વળી એરણ્યનું કામ સારવાને એક મ્હોટો પત્થર અથવા લાકડાનું ઢીમચું, અને એક હથોડો પણ બાવી મૂકવો.

સીસાનો કડકો સર્પ છોકરાને તેનો આકાર-રૂપાનમાં સખાઈ કહેવું. પછી હથોડા વતી તેના ઉપર ત્રણ ચાર ધા જોરથી મારવા, આથી આકારમાં જે ફેરફાર થશે તે છોકરાને તરત જ માલૂમ પડશે. તે કડકો પહોળો કે ચપટો થઈ જશે.

જોઈતાં સાદિત્ય મળી આવે તો લોહને સાલચોળ તપાસી તેનું પથ્થર તેથી જ રીતે કરી બતાવવું.

પછી ચક્રમકનો કડકો સર્પ તેને તેથી રીતે ચપટો કરવા જશે, તો તેના ભાગીને ધણા ટીણા ખાંડા જરૂર કડકા થઈ જશે, તે ખરડા છે. સીસાના ભાગીને કડકા થઈ જતા નથી, પણ તે ટીપવાથી પહોળું થાય છે. આથી તે ટીપી શકાય એવું કહેવાય છે. ટીપી શકાય એવું એટલે લુધાડા કે ઘીલ કરાના ધાથી પહોળું થઈ શકે એવું.

તાંબાના ધડા, લોટા, કચરોટ, વગેરેથી માલૂમ પડે છે, કે આ ધાતુ ટીપ્યાથી વધી શકે છે. કલ્દાઈના, રૂપાના, તથા સોનાના વરખથી જણાય છે, કે આ ધાતુઓને ટીપવાથી તેમનાં કાગળ જેવાં બધાં જ પાતરાં પતરાં થઈ શકે છે.

સોનું, રૂપું, કલ્દાઈ, લોહું, સીકું, વગેરે ધાતુઓનો ટીપ્યાથી વધવાનો ગુણ તે ધાતુઓના એક જીલ્લ સામાન્ય ગુણ ઉપર આધાર રાખે છે. આ ધાતુઓનાં રજકણ મજબૂત વળગી રહે છે, એટલે તે ચીકણી છે. ચીકણી એટલે તૂટે નહિ એવી.

આ વસ્તુઓ તેમના ટીપ્યાથી વધવાના ગુણને લીધે શા ખાસ ઉપયોગમાં આવે છે તે હવે શિક્ષકે દાખલા આપી સમજાવવું. જેમકે જસત અને સીસાનાં પતરાં બને છે; સીસાના પાણીના નળ બને છે; લોહાની પેણી, ખીલ્લ, વગેરે બને છે; સોનું તથા રૂપું ખાલા, ધરેખાં, વગેરે બનાવવાના ખપમાં આવે છે; અને કલ્દાઈના વરખ પડીકાં ઉપર મહાવયાના ખપમાં આવે છે.

સવાલ અને જવાબથી હમેશની શાક્ષર પુનરાવર્તન કરવું.

પાઠ ૬ ક્રો.

પદાર્થોના ગુણ—ચીકણા તથા તાર એવી શકાય એવા.

જુડી જુડી જ્વતના અંને કદના મળી આવે તેટલા તાર આ પાઠ સમજાવતી વખતે લાવી મૂકવા.

“સોનું, રૂંધું, કદલાઈ, અને સોનું, એ ધાતુઓનાં દીપીને પાતળાં પતરાં બનાવી શકાય છે, તેથી આપણે તેને કેવી કદીએ છીએ?” દીપી શકાય એવી.

“આ વસ્તુઓ દીપી શકાય છે, અને આક, કાચ, તથા પાંચર દીપી શકાતા નથી તેનું શું કારણ?” ધાતુઓનાં રજકણ મજબૂત વળગી રહે છે.

“જેનાં રજકણ મજબૂત વળગી રહે એ વસ્તુઓ કેવી કહેવાય?” ચીકણી.

“ધાતુઓમાં એક બીજાને ગુણ છે તે વિશે હું તમને આજે શીખવું છું. આ શાના કડકા મેજ ઉપર પડેલા છે?” તે તારના કડકા છે.

“જુઓ આ તાંબાના તારનો કડકો. બે નહાના હોકરાઓ મેજ આગળ આવી તેને તોડી જુઓ. તમે જુઓ છો, કે એ ખેંચવાથી કે વાળવાથી તૂટતો નથી. તેથી એ કેવો કહેવાય?” મજબૂત.

“હા, તાંબાનાં રજકણ મજબૂત વળગી રહે છે. તેથી તે કેવું કહેવાય?” ચીકણું.

“આ એક બીજા તારનો કડકો છે. તેનો રંગ કેવો છે?” ધોળો. હા, તે રૂપાનો તાર છે.

“જુઓ આ એક બીજા કડકો. હું તે કાતરં કે અધુધો કાપી શકું છું. આપણે તેને સહેલાઈથી કાપી શકીએ છીએ માટે તે કેવો કહેવાય?” નરમ.

આ નરમ તાર જસતનો છે.

વળી આ વધારે કે ઓછી જડાઈના બીજા તાર છે. તે સધળા પોલાદ નામના લોહાના તાર છે. તે ઘણા મજબૂત છે.

હમન, તમે હવે આમાંથી જડામાં જડો તાર બોળી કાઢો, અને મગલ, તમે પાતળામાં પાતળો તાર બોળી કાઢો.

હવે મારે તમને કહેવું બેઠીએ, કે તાંબા, રૂપા, તથા પોલાદને જતરડાનાં કાણાંમાંથી ખેંચીને આ તાર જનાવનામાં આવે છે. આ શી-

રીતે ઘાય છે તે તમે દબે પાછીના પાકમાં શીખરો. પણ પાકુરોએ, કે ને બધી વસ્તુઓના તાર ખેંચી શકાય છે તે ખેંચાય એવી, કહેવાય છે.

"પોલાદનો તાર ખતાવી પૂછવું કે પોલાદમાં શા ગુણ છે?" તેના તાર ખેંચી શકાય છે.

"રૂપું, તાંબું, પોલાદ, એ ધાતુઓમાં કયા ત્રણ ગુણ સામાન્ય છે?" તેઓ ટીપી શકાય એવી, ચીકણી, અને તાર ખેંચી શકાય એવી છે.

સોનાના તાર ખેંચી શકાય છે, અને સોસા અને કદદાર્દના પણ તાર ખેંચી શકાય છે. પણ સીસું, જસત, અને કદદાર્દ, એ ધાતુઓ એટલી બધી ચીકણી નથી, તેથી તેના તાર એટલા મજબૂત હોતા નથી.

દબે તાર શા શા ઉપયોગમાં આવે છે, અને તે શા કારણથી, તે શિક્ષકે છોકરાં પાસે કદાવવું. પછી હમેશની ખાફા પુનરાવર્તન કરવું.

સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો.

(આશુ ૧૪ ૧૦૯ થી.)

પ્રશ્ન ૧૧ મું.

૧. હોળીનું માદાત્મ્ય શી રીતે ઉત્પન્ન થયું કહેવાય છે, અને તે ક્યારે આવે છે?
૨. સિદ્ધિંગ ચંગ, પ્રિન્સ બિરમાકે, જનરલ ગોર્ડન, અને બેન્ગમિન ફ્રાન્કલિન વિષે શું જાણો છો?
૩. સોમવતી અગાસ એટલે શું? તે દિવસ શું કરવાનું હોય છે?
૪. તમારા પાકોશીના છોકરાએ તમારી ખારીનો કાચ ભાગ્યો તે બાબત તેને એક સમ્ય રીતે કાગળ લખો.

પ્રશ્ન ૧૨ મું.

૧. અદ્ય એટલે શું?
૨. વાતાવરણ શાનું બનેલું છે? તેના મુખ્ય ઘટકાવયવોનાં પ્રમાણ આપો.
૩. તમ્હારી મુનિસિપાલિટીના વાઇસ પ્રેસિડેન્ટ હાલ કોણ છે? તે ૫૬

તેમને મારે મધ્યું અને તે કોણે અને શી રીતે આપ્યું ?

૪. ગોર, પુરોહિત, યજ્ઞમાન, અને ન્હોતરીઓ, એ શબ્દોના અર્થ સમજાવો.

પત્તું ૧૩ મું.

૧. આયતો કે આરસી વિષે જે જાણવા હોય તે લખો.

૨. કાલાંથી માંડીને તે ગામઠી રીતે ખાદી વણાઈને તૈયાર થાય છે સાં મુધીની જુદી જુદી ક્રિયાઓ વર્ણવો.

૩. મીલના શેર, મ્યુનિસિપલ લોન તથા ડિમેન્ચર, શેરની તેજ મંદી, એ શબ્દોના અર્થ સમજાવો.

૪. નીચેનાં ચિન્હોના અર્થ સમજાવો.

રા. સા., ખા.ખા, સી. આઈ. ઈ, અને ખા. સા.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૨૭૪ થી.)

શીળો.

વર્ગ—કરોડ વાળાં. જાત-રતન વાળાં. પ્રકાર—જીવડાં ખાનારાં શિકારી.

શીળાના શરીર પરતીણા, મજબૂત, અને આસરે ૧ ઇંચ લાંબા વાળ હોય છે. આ વાળ કાંટા જેવા છે. આ પ્રાણીના કાન મોટા, ત્રિકોણાકાર અને છેડે એક દમ અણી વાળા ચએલા છે. તેના પગ જરા મોટા અને મજબૂત નંદાર વાળા છે. તેના આગલા પગનાં તળીયાંની સાથે આંતરેલી ખરી જેવું એક અવયવ હોય છે. પાછલા પગે તેવું કાંઈ નથી હોતું.

રંગ—શીળો રંગે કાળો છે. શરીરના નીચલા ભાગ અને ખીજા અવયવો ઉપરના વાળ ભૂખરા રંગના છે. તેના મોઢા પરના વાળ કાળા છે. આ પ્રાણીના કાન ઉપરના વાળ દૂધા અને વાદળી રંગના અને અન્દરના વાળ ઘોળા હોય છે. તેના શરીર પરના વાળ ઘણે ભાગે ઘોળા છે.

કદ—તેનું માથું અને શરીર જન્મે મળી તે ૭ થી સાત ઇંચ લાંબો

છે અને તેની પૂંછડી એક ઇન્ચ લાંબી છે. તેના કાનની લમ્બાઈ એકથી દોઢ ઇન્ચ અને પગ પછુ કાનના જેવડા જ છે.

વસ્તી—યુરોપ અને એશિયાના જે ભાગોમાં ટાઢ અને તાપ સરખાં પડે છે ત્યાં, એટલે સમ શીતોષ્ણ ક્ષેત્ર-મધ્યના દેશોમાં. તેની વસ્તી છે. હિન્દુસ્તાનમાં પંજાબ, સિન્ધ અને વાયવ્ય પ્રાંતોમાં ફતેહગઢ સુધી તેની વસ્તી વધારે છે. હિન્દુસ્તાનના બીજા ભાગોમાં તેની વસ્તી આછી છે.

આહાર—આ પ્રાણી કોઈને ઇન્દ્ર કરતું નથી. જ્યારે તેને કોઈ સપડાવે છે, અથવા ચીડવે છે, ત્યારે અથવા બીજા જતાવરને ચક્રવર્તુ કે મારી નાખતું હોય, ત્યારે આ પ્રાણી પોતાનું મોઢો પેટ તરફ વાળીદર્ધ ગોળો થઈ જાય છે, તેથી તેની બધી ગમ તેના શરીર પરના કાંઠા ફરી વળે છે. આથી તેના દુશ્મનોની સામે તેના બચાવ થઈ શકે છે. આ કાંઠાને લીધે બિલાડી, નોળાચેર, સોંકડી, વગેરે જનાવરો તેને સતાવી શકતાં નથી. સોંકડી તેને ખાંચવા જાય છે ત્યારે તે ગોળ દડો થઈ જાય છે. આવી વખતે સોંકડી પોતાના પગવળી તે જોળાને ગળાડાવી કોઈ પાણીના ખાખોચીયામાં ધકેલી દે છે. પાણીમાં પોતાનો બચાવ કરવા શીજો મોઢો બહાર કઢાડે છે કે તાકી રહેલી સોંકડી ગુરત તેનું માથું પકડી મારી નાખે છે. વંદા, કીડા, ગોકળગાયો, ઇંડાં, દડાં, જાંદર, અને એવાં બીજાં ન્હાનાં પ્રાણી તેનો ખોરાક છે. સાપને રેખીને શીજો ગુરત તેની પાછલી જાણુએ જઈ તેની પૂંછડી પોતાના મોઢામાં પકડી ગોળો થઈ જાય છે. પોતાની પૂંછડી છોડાવવા સારું સાપ તે ગોળા પર પોતાની ફેણ પછાડે છે. જેમ જેમ તે વધારે પછાડતો જાય છે તેમ તેમ શીજાના કાંઠા તેના શરીરમાં ભોળાતા જઈ છેવટે સાપ મરી જાય છે, એટલે તે તેને ખાઈ જાય છે. કેટલાક કહે છે કે શીજાને સાપનું ઝેર ચઢતું નથી, પણ ખરું જોતાં તો એમ છે કે તેના કાંઠાને લીધે સાપનું બચકું તેના શરીરની ચામડી સુધી પહોંચી શકતું નથી. એવું કહેવાય છે કે શીજાને પકડી છોકરાંને સુવાના પારથુમાં તેને નાખી જો દીવોળીએ તો ન્હાનાં બાળકની પેટે તે રહે છે. કાંઠા વાળી વાંધેની નીચે

કે બહુ ઠાળ વાળી જંગામાં તે પોતાનું ઢર કરી દિવસે તેમાં બસાઈ રહે છે. અને રાત્રે બહાર નીકળે છે. તે ધણી દિવસ સુધી બૂખ્યો રહી શકે છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(આશુ પૃષ્ઠ ૨૭૭ થી.)

અંશુર.

અંશુર એ વડની ભત્તનું ઝાડ છે. તેનું મૂળસ્થાન તુર્કસ્તાનના એશિયા મૈનર અને સિરિયા પ્રાન્તો છે. તેનાં ફળ ઇ. સ. પૂર્વે ધણાં સૈ-કાંથી તે પ્રાન્તોમાં ખાવામાં વપરાતાં એવું હિષ્ત્ર સોક્રાના ધર્મ ખુસ્તકા ઉપરથી જાણાય છે. સાંચી કેરીયા દ્વીપની મારફત તે ધીસમાં દાખલ થયાં. સ્પાર્ટન લોકના જંગલવારમાં તે ધણાં વપરાતાં. સમય જતાં તે ઇટાલી, સ્પેન, વગેરે યુરોપ ખંડના ખીલ દેશોમાં ફેલાયાં. રોમ શહેર વસાવનાર આઈઓ વરની ગુફામાં આ ઝાડની છાયા નીચે રહેલા, તેમ જ તેમના બેકસ નામના દેવને તે ધણું વદાહું હતું, તેથી ઇટાલીમાં પહેલાં તે પવિત્ર બનાવું. પહેલા સૈરસના વખત સુધી ઇરાનમાં તેને ક્રોઈ જાણતું નહોતું. ઇ. સ. ની શરૂઆતમાં તે પૂર્વ તરફ આવવા લાગ્યાં. હાલમાં તે યુરોપ અને આફ્રિકાના બૃગધ્ય સમુદ્રના કાંઠાના દેશોમાં અને એશિયાના અડખરતાનથી હિન્દુસ્તાન સુધીના અરબી સમુદ્રના કાંઠાના સઘળા ગરમ પ્રદેશમાં યાય છે; તોપણ એટલો તેના મૂળસ્થાન એશિયા મૈનરનાં જ ગણાય છે.

આ ઝાડને ધણી દસ વાળી જમીનની જરૂર નથી. ગોરમટી જમીનમાં તે સારો ઊગે છે. દાળા ઉત્તમ ભત્તની જમીન તેને માફક આવતી નથી, કારણકે તેમાં ઊંડ એક દમ ઊંચો વધી જઈ પાંદડાં ધણાં અને ફળ નાનાં અને બેરવાદ થાય છે. છાણ, ઘેટાંની લાંડીઓ, અને રાખનું ગિચણ કરેલું ખાતર તેને ધણું શાયદાકારક છે. વર્ષા ઋતુની શરૂઆતમાં કુટ કોઠ કુટ લાંબી અને આશરે ૧ ઇંચ જાડાઈ વાળી કસબોને અડેક કુટને અન્તરે રાખે છે. બે માસમાં તેને ફણગા પૂટી પાંદડાં આવે છે. બરાબર

સમજાળે રાખે તો ખારખાસમાં તે તેની હમેશની જગ્યાએ રાખવા લાયક થાય છે. ડાળીઓ બરાબર ફેલાઈ શકે માટે વાડીઓમાં ફેરવે વીસ-ચીસ ફુટને અંતરે વાવે છે. પહેલાં બે વર્ષ સુધી આ છોડની વચ્ચે ડુંગળી, લસણ, વગેરે શાક તરકારી થાય છે, પણ ત્રીજે વર્ષે ફળ આવવા માટે છે ભારથી કાંઈ વચ્ચે વાવવું જોઈએ નહિ. ફળ વર્ષમાં બે વખત આવે છે; પહેલાં જૂન જુલાઈમાં અને બીજી વખત જાન્યુઆરીમાં. બીજી વખતનાં ફળ સારાં અને ઘણાં થાય તેટલા માટે પહેલી વખતનાં ફળ કાચાં તોડી લે છે. ફળ વધારેમાં વધારે ધીસ વર્ષ સુધી આવે છે. (અપૂર્ણ.)

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

આપતા ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા:—

(૧) સારા પરીક્ષકમાં કયા ગુણ હોવા જોઈએ? પરીક્ષાના વંદિવટ શમે કઈ હરકતો લેવામાં આવે છે, અને તે કેવી રીતે દૂર કરી શકાય!

જનામ ૨. ૧).

(૨) તમકારા વર્ગનાં બાળકોનું ધ્યાન પાડમાં કાયમ રહે તે માટે શા ઉપાય લેશે? આળસુ અને હીલાં છોકરાંને સુધારવા માટે શું શું કરશે?

જનામ ૨. ૨).

(૩) એક અન્યકાર લખે છે કે—“ નિલાળે બેઠા પછી પહેલાં બે ત્રણ વરસ સુધી છોકરાંને જે શીખવાનું છે તે બધું નિલાળમાં જ થાય અને ઘેરથી દૂરી લાવવાનું કાંઈ જગમ આપવામાં ન આવે, તો તેમની કેળવણીને નુકસાન થવાના બદલામાં લાભ થવાનો વધારે સમ્ભવ છે.”

આં લખાણનું વાજબીપણું સિદ્ધ કરી આપો. જનામ ૨. ૨).

ટીપ—સ્પર્ધાના નિયમ મોઢે એપ્રિલ અને ૧૮૯૩ ના શાળા પત્રમાં જોવા. તા. ૨૦ માં નવેમ્બર પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ. મોઢે જુલાઈ-ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૯ ના અંકમાં આપેલા પ્રશ્નોનું પરિણામ હવે પછી જાણવામાં આવશે.

ગુજરાતી, યજ્ઞો પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન રેપોર્ટર, ગુજરાત મિત્ર,
 પ્રજામિત્ર, સર્વપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, ગોરૂ સમાચાર, દિતેન્દ્ર.
 દરકતશિક્ષક કોપીખુકોની સરતોથી મળશે.
 ૧. સેક્ટરે ૩૫૦ એ. દેશવંશી માલ મંગાવનારા મારતરો તથા બિં-
 પારીઓને ૨૦૦ એ. (૨૦૦) તથા તેથી વધારે નક્ક ખરીદશે
 તેઓને સેક્ટરે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે-
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.
 ૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નક્ક સુધી મંગાવનારને સેક્ટરે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉ-
 ન્ટ મળશે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.
 ૩. મોઠાસાવા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
 તથા તે માલને તુકસાળ પૂગે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.
 ૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ ક્યે રસ્તે અને ક્યાં મોઠાસાવવો
 તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
 આમળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને શિર સમજવો.
 ૫. દુડી મોઠાસાવનારે ખરાબ ઠેકાણું લખવું.
 ૬. ગુજરાત, તથા કાઠીઆવાડના સર્વે મારતરોને તથા, જુલસેલરોને
 વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકતશિક્ષક કોપીખુકોની સાથે અમોએ

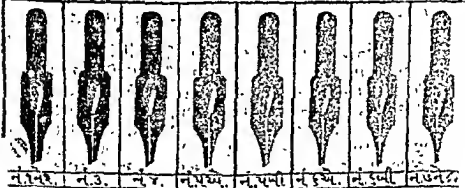
નમુના

આદરજી કાવસજી મારતરજી

દરકતશિક્ષક કોપીખુકોની

સ્ટીલ પેનોના

નં. ૧૨. નં. ૩. નં. ૪. નં. ૫. નં. ૬. નં. ૭. નં. ૮. નં. ૯. નં. ૧૦. નં. ૧૧. નં. ૧૨. નં. ૧૩. નં. ૧૪. નં. ૧૫. નં. ૧૬. નં. ૧૭. નં. ૧૮. નં. ૧૯. નં. ૨૦.

બીજા કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેક્ટરે ૧ એક ટકાના ૨-
 મશનથી મોઠાસા આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એક વખત મામ પાડી
 જોવાથી ખાતરી પડે, પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ ચાલે તેમ કરીશું. નેએની

૨૦ ટકા કંમીશન મોકલવાનો અર્થ મેળાવનારને થીર. મંગનલાલ નરે-
ત્તમદાસ પટેલ, મુ. આંબલીઆરા—૬૫૬૧૫૭ પોસ્ટ. અમદાવાદમાં
રીચીરામ ઉપર પુસ્તકેશર શા. મોતીલાલ મંગનલાલ પાસેથી પણ તે
ભાવે મળશે.

મોતીલાલ મંગનલાલ શાહ વુકસેલર અને સ્ટેશનર.

૬. રીચીરામ ઉપર પોસ્ટ આશીસ સામે પુલ ઉપર; મુ. અમદાવાદ.

૧. થંડિયેડ અને પ્રવેશક પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારોથી ઉપયોગી ગણા-
માંથી નીચેની ચોપડીઓ હાલમાં તેમના માથેકા પાસેથી છાટખંધ ખરીદીને,
ઘોડા, નદિ પણ બહોળા વડે વધારે લાભ સમજી, જૂજ નદીથી વેચવા માંડી
છે; તે જાણ થયા આ નોટીસ કાઢી પડી છે. ત્યાંથી વાંચી થયેલા ઉમેદવારોએ
પોતોના સાથીઓને અમર આપવી કે બીજેથી ખરીદતાં તેઓ કમગતા રહે.

૨. અઘરા દાઢલા પ. ના. કીનારી વાળા કૃત નવી આકૃતિ-મૂળ કી.

૩. ૧-૦-૦ હાલમાં ૦ ૧૩-૦; સવાલસંગ્રહ થંડિયેડના તથા ગુજરાત, રાજ.

કોટ, પડોદરા દેનિંગ કોલેજના પ્રવેશકના સવાલ પત્રોનો સંગ્રહ-શાળાપત્રની
સચનાથીજ કરતાંએ તે પ્રગટ કરી છે. મૂળ કી. ૦-૫-૦ હાલમાં ૦-૪-૦;

મૂલિતિ સ્કન્ધ ૧લાના મનોયજ્ઞનો સંગ્રહ મુ. દે. કોલેજના સાત વરસ

ના અનુભવથી રચનાર પી. ત્રી. મહેતા. પરીક્ષામાં પુરિષ્કર્ણ ભેગાને મુનિફિ-

નાં સિદ્ધાંતો ઉપરથી ગાહેરના સિદ્ધાંતો સિદ્ધ કરવાને આપવામાં આવે છે;

તેના સિદ્ધાંતોનો સંગ્રહ-મૂળ ઉચેછ ટેકરટ પુક ઉપરથી આકૃતિ તથા સિદ્ધાંતો

સાથે છપાએલ છે મૂળ કી. ૩. ૧-૪-૦ હાલમાં ૦-૧૨-૦; ભેતસરે મારતર

કૃત હિંદુસ્થાનની રાજ્યપદ્ધતિ મોટી. મૂળ કી. ૦-૮-૦ હાલમાં ૦-૪-૦.

આરે સાથે, ઘટાડેલી કીમતથી, પોળી કીમતે આપવામાં આવે છે.

૩ લેખાં અ. ૨. દેશાર્કિત જે ટેકરટ પુકે તરીકે અલાવવાને સરકારે મંજુર

કર્ષી, તેનો વહીઆવટ મારી પાસે છે. કમિશન જ્યાંમંધ લેનારને પીસટકા.

૪. તૈયાર છે. સંસ્કૃત ગુજરાતી માર્ગો પદશિકા મુધાસ વધારા સાથે

કી. ૦-૧-૦ નિવંધ. રિપોર્ટ-દરેક જ્ઞાતનો નિવંધ મારે રચતાં આવડે તેવો,

સમજુતી કી-પ્રશ્નાસાધાર નમુના સાથે; વ. સરકારી કે. આ. એ મંજુર કર્યો

છે. કી. ૦-૮-૦ પો. આદ. ગાંધીની ચોપડી નાના જાળકેનેંગાંટે મોટામોટા

જળંબેરા અક્ષરમાં સારા ટાગળમાં સફાઈવંધ. સો નંગની કીમત ૦-૧૦-૦

૫. મુ. ઈ. કે. જા. એ હનામ લાયઘેરિ માટે મંજુર કરેલાં, જે પુસ્તકો

સામેથી ખરીદીને સારા કમિશને વેચવા ઇચ્છા છે, તેની ચાલો તંથા કમિશન

ના ધારા સખી મોકલવામાં આવે છે. વળી ગુજરાત દેનિંગ કોલેજનાં ચાલતો

તેમજ ફ્રેજી ગુજરાતી શાળાપયોગી તમામ ચોપડીઓ પણ કામદેથી મળશે.

વેદક, કાયદા ધિંગેરે પરચુરણ પુસ્તકોનું છેવટ કીમત બરેલું લીટ ૨૧૧.

શુભરાત્રી, પંજરાં પરસ્ત, રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર, શુભરાત્રિ, પ્રજામિત્ર, સુવર્ણકાશ, સુરત અંખેળાર, દેશીમિત્ર, બક્ષ્ય સમાચાર, દિતેન્દ્ર.

દસ્તકતિશિક્ષક ડો. પી. બુકોની ચી મળે.

૧. સેક્ટર ડો. પી. બુકોની દેશવંદની માલ મંગાવનારો માર્સલર તથા આ પારીઓ નેઓ, ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદી તેઓને સેક્ટર ડો. પી. બુકોની ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે ના સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ મુધી મંગાવનારને સેક્ટર ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેના સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માટે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં દોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને તુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વેન દોષ હતાં માલ કપે રસ્તે અને જ્યાં મોકલાવે તેના પૂરેનો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હાલ મોકલાવનારે ખરાબર ટેકાણું લખવું.

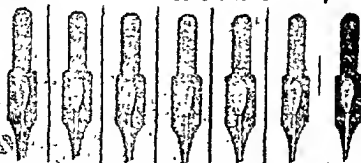
૬. શુભરાત્ર તથા હાલ આવાડના સર્વે માર્સલરને તથા બુકોનીને વિનંતિ પૂર્વે જાણવાના કે દસ્તકતિશિક્ષક ડો. પી. બુકોની માંથી અંગ્રેજી

નમુના

આદરજી હવે સજી માસરજી

દસ્તકતિ શિક્ષક ડો. પી. બુકોની
સ્ટીલ પેનોનાં

નં. ૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭.

બીજા દોઈ પેન શુભરાત્રી તથા અંગ્રેજી બુકોની સેક્ટર ૧ એક ટકાના કે મોસનથી મોકલી આપવાની ગેરંટી કરી છે. એક વખત માત્ર પારી જોખાવી ખાતરી મેળે, પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ વાપરેલો કરીયું. નેઓની

ગુજરાત શાळा પત્ર.

પુસ્તક ૩૮ મું.

નવેમ્બર ૧૮૯૯.

અંક ૧૧ મો.

માસ.

હાલ ઉત્તર ગુજરાતમાં અને કાઠિયાવાડમાં દુકાળની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે, અને ખેડૂતો, મજૂરો, તથા ખીજ ગરીબ વર્ગોને, તેમ જ ટોરોને અતિશય દુઃખ પડવા માંડ્યું છે. કેટલેક ઠેકાણે પાંચીની તંગાશની પણ ખીક રહે છે. આના સમ્બન્ધમાં મુખ્યત્વે ગેઝીટ ગુજરાતના પાછલા પોણા ત્રણસે વરસના દુકાળોનો ઇતિહાસ આપે છે તે જણવા જોવો ધારી દમારા વાંચનાર માટે અને આખીજે હી.એ. જી. સ. ૧૬૨૩ માં જહાંગીર બાદશાહના સમયમાં ગુજરાતમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો હતો, અને તે વખત એટલું દુઃખ પડેલું કહેવાય છે કે માણસો માણસોને ખાતાં હતો. વરસાદ ન આવવાથી જો દુકાળ પડ્યો હતો. ઈમેજ રાન્ય યતા પહેલાં સરકારે રાયતના બચાવ માટે લીધેલા ઉપાયોનો પહેલો ભેખ જો દુકાળના સમ્બન્ધમાં મળી આવે છે. જો, પછી ઇ. સ. ૧૬૨૯-૩૦ માં ખીજે દુકાળ પડ્યો હતો. તે વખતે જો વરુસ સુધી લાગલગત વરસાદ ન આવવાથી દુકાળે ભયંકર રૂપ પકડ્યું હતું, અને બહુ માણસ મરી જઈ વસ્તી ઘણી ઘટી ગઈ હતી. ટોરોનો પણ એટલો મોટો નાશ થયો હતો, કે એમ કહેવાય છે કે દુકાળ ધૂરો થયા પછી અમદાવાદમાં એક પણ યાત્રો દયાત નહોતો, અને પર મુલકથી પાંડા આણુવા પડ્યા હતા. શાહજહાંએ ગરીબો માટે આશ્રમ રચાનો ઉધડાવ્યાં હતાં, અને ખોરાક તથા પૈસા વહેંચવાનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો. સાર પછી ઇ. સ. ૧૬૫૦, ૧૬૫૯-૬૦, ૧૬૮૫, અને ૧૭૧૮ માં દુકાળો પડ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૭૧૮ નો દુકાળ બહુ સખત હતો. બૂખ અને રોગથી સંખ્યાગન્ધ માણસો મરી ગયાં હતાં,

અને અમદાવાદ તથા સુરત જિલ્લામાં એક બે રૂપિયે ઊંઠરાં વેચવામાં આવ્યાં હતાં. સાર પછીનો દુકાળ ઇ. સ. ૧૭૪૭ માં પડ્યો હતો. તે વખતના અમદાવાદના પાદશાહી દીવાને લખ્યું છે, કે એના જિવા સખત દુકાળ ભાગ્યે જ પડ્યા હશે, કારણ તે પ્રસંગે વરસાદનું એક પણ દીપું પડ્યું નહોતું, અને ધાસનું એક પણ વરખણું જિયું નહોતું. અમદાવાદના સોઠાએ શહેર બહાર એકઠા થઈ ત્રણ દિવસ સુધી વરસાદ માટે પ્રાર્થના કરી હતી, પણ કંઈ વધ્યું નહોતું. “માણસો અને જનવરો સંખ્યાગન્ધ મરી ગયાં. ધણા સોઠાએ મુએલાં જનવરોનું માંસ ખાધું. તળાવો અને નદીઓ સૂકાઈ ગઈ. ગામગાના સોઠા પાણી વગર માછલાંની પેટે તરફડવા લાગ્યા, અને પોતાનાં ગામ ઊડી જંગલે જંગલ બટક્યા. ધણા સોઠા માળવા તથા ખીબા પ્રાંતો તરફ જતા રહ્યા. ઠેટલાં માણસ મરી ગયાં તેની અજમાયશ થઈ શકતી નથી. તે વખત જે ગામે જિજ્ઞ થયાં તે ફરી વસ્યાં નથી. સાર પછીના વરસમાં પણ એ જ રીતે વરસાદ આવ્યો નહોતો.” સાર પછી તેવીસ વર્ષે ફરીથી દુકાળે દેખા દીધી, અને સાથે મરમીને પણ લેતો આવ્યો. ઉપર કહેલા પાદશાહી દીવાન ઇ. સ. ૧૭૭૦ ન દુકાળ વિશે લખે છે કે: “હજારો સોઠા એ એ ત્રણ ત્રણ દિવસ તાવ આ વવાથી મરી ગયા, તેથી તેમને ઘટવાને પણ કંઈ મળી શક્યું નહિ. ધણાં ખીનવારણી મુઠ્ઠાંને રાજ જેઠાને સાબરમતીની રેતમાં નાંખી દેવામાં આવતાં હતાં. આસપાસના કસબા તથા ગામગાના પુખ્ત સોઠા શહેરમાં પોતાનાં ઊંઠરાં વેચવા આવતા હતા, અને દર હેઠરે એક બે રૂપિયા ઉપજતા હતા.”

મોગલોના હાથથી ગુજરાત સરહદના હાથમાં ગયા પછી પડેલા દુકાળોની પેશ્વાના દફતરમાંથી વધારે ચોક્કસ તોષ મળી આવે છે. ઇ. સ. ૧૭૫૫, ૧૭૬૦, ૧૭૬૨, ૧૭૬૫, ૧૭૭૦, ૧૭૭૩, ૧૭૭૪, ૧૭૮૪, ૧૭૮૬, ૧૭૮૭, ૧૭૯૦ નાં વરસોમાં ન્દાના મોટા દુકાળ પડ્યા હતા, અને દરેક વખતે અજતના પ્રમાણમાં પેશ્વા સરકારે જાંતીનની મહેસૂલની છૂટ મૂકી હતી. ઇ. સ. ૧૭૫૫ માં આખી ઉપજના ૬૪ ટકા જેટલી, ૧૭૬૦ માં ૪૬ ટકાની, ૧૭૭૦ માં ૧૮ ટકાની,

૧૭૮૪માં ૩૯ ટકાની, અને ૧૭૯૦ માં ૭૮ ટકા જેટલી છૂટ મૂકવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૭૯૦-૨ નો દુકાળ સંવત ૧૮૪૭ માં પડવાથી તેને સુડતાળો કાળ કહે છે, અને તે એટલો સખત હતો કે હજી લોકોને યાદ છે. એ દુકાળ આખા પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાન ઉપર પચસાયો હતો, અને તે વખત લોકોને ધણું જ દુઃખ ખમવું પડ્યું હતું. મોતની સંખ્યા પણ ધણી બારે યર્ધ હતી. કવિ નર્મદાશંકર એ દુકાળને યસંગે સુરતનો હેવાલ આપતાં લખે છે કે: "કેટલાક ગરીબ લોકો જે ભૂસ્ત્ર ઢારને ખવડાવવામાં આવે છે તે ઉપર ગુળરો કરતા હતા. કેટલાક શેરીઓમાં અહિં તહિં બટકેતા હતા, અને ખાતરું ઝોસામણ માગી તે પીને નબાવતા હતા. કેટલાક આખરદાર લોકોએ તળાવ, કૂવા, કે તાપીમાં પડીને આત્મહત્યા કરી હતી. કેટલાકે પોતાનાં છાકરાં મારીને ખાધાં હતાં. લોકોએ સોના રૂપાના દાગીના જૂજ કિંમતે વેચવા કાઢ્યા હતા, પણ કોઈ સેનાર મળતું નહોતું. તાપ સખત પડેલો હતો, અને ભૂખે મુઝેલા લોકોમાં મરડી ચાલવા લાગી. મોતની સંખ્યા એટલી વધી કે નવાળે ફરવાગંત બહાર મ્હોટા ખાડા ખોદાવ્યા હતા તેમાં મુડાં નાંખવામાં આવ્યાં. ગરીબ લોકોનાં મુડાં રસ્તે રસ્તે પડેલાં જોવામાં આવતાં હતાં." દુકાળ વાળા પ્રદેશોમાંથી મુખ્યર્ધમાં ધણું માણસો એકઠાં થવાથી મુખ્યર્ધને પણ ધણું ખમવું પડ્યું હતું. મુખ્યર્ધના સખી ગૃહસ્થોએ, અને મુખ્યર્ધે પારસીઓએ, ધણા લોકોના હાથ ખચાવવાને મહેનત કરી હતી. એક પારસી ગૃહસ્થ પોતાને ખરચે દર રોજ એ હળાર માણસોને નાત જાતના ભેદ વિના ખાવાતું પૂરું પાડતો હતો. છતાં સુરત અને ખીજે ઠેકાણે લાખો માણસો મરી ગયાં હતાં.

ગુજરાતમાં સારપછીનો દુકાળ ઇ. સ. ૧૮૦૨-૩ માં પડ્યો હતો, તે સુડતાળો જેટલો સખત નહોતો, પણ માત્ર તેનાથી જ ઉતરતો હતો. તે દુકાળ મુખ્યર્ધે કરીને તે વખત મરાઠા અને ઈંગ્લેન્ડે વચ્ચે ચાલતી લડાઈથી ઉત્પન્ન થયો હતો. પ્રખ્યાત મુસાફર લોર્ડ વેલેન્ટિઆ તે વખતે જ્યાં મુલકમાં હતો, અને પોતે જોયેલા દુઃખનો તેણે આબેદૂજ ચિતાર આપ્યો છે. તે વખતે મુખ્યર્ધની સામે પનવેલમાં મુડાં દાટવાને ખાસ નોકરો રાખ્યા હતા, અને તેટલી એક જ જગ્યામાં ૭ માસમાં ૪૦૦૦

મોત થયાં હતી. તે વખત મુખ્યમંત્રીમાં જોનાથાન કૅન ગવર્નર હતો, તેમણે મ્હોટાં શહેરોમાં દુઃખ ઓછું કરવાને ધણી મહેનત લીધી હતી. તેમણે લખેલો લેખ દુકાળ વિષેના ઇંગ્લેન્ડ દફતરોમાં સીધી પહોંચે છે. સાર પછી ઇસ વર્ષે ઇ. સ. ૧૮૧૨-૧૩ માં ખીજો દુકાળ પડ્યો હતો. આ દુકાળ મુખ્યત્વે કરીને અમદાવાદ, ખેડા, અને વડોદરા તરફ માલમ-પહોં હતો, અને તે વખતનું દુઃખ ધણું ભયંકર હતું. સર જેમ્સ કરનાક, જે તે વખત વડોદરામાં રેસિડેન્ટ હતા અને પાછળથી મુખ્યમંત્રીના ગવર્નર થયા હતા, તેમણે વડોદરા અને અમદાવાદમાં જે દુઃખ જોયું તેનો હેવાલ લખ્યો છે તે ધણો ત્રાસજનક છે. તે વખત મોતની સંખ્યા ધણી જળરી થઈ હતી. સર જેમ્સ કરનાક લખે છે, કે વડોદરામાં ધણી મારવાડીઓ આબ્યા હતા, તે એક જ દહાડામાં કેટલા મરી ગયા એ ગણી શકાયું નહોતું. ધણી વખત ચોવીસ કલાકમાં ૫૦૦ થી વધારે મુઠાં ફાટવામાં આવતાં હતાં. સાર પછી ઇ. સ. ૧૮૧૯-૨૧ નાં વર્સોમાં હત્તર ગુજરાતમાં પાક બહુ ઓછો થયો હતો. ઇ. સ. ૧૮૨૪-૨૫ માં પાછો આબ્યા પ્રાન્તમાં દુકાળ પડ્યો હતો, પણ તે બહુ સખત નહોતો. ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં અમદાવાદ, ભરૂચ, અને ખીજા ભાગોમાં પાકની ધણી તંગી થઈ હતી, અને ઇ. સ. ૧૮૩૭-૪૯ માં પાછો દુકાળ પડ્યો હતો. આ વખત મહારાણી સાહેબ ગાદીએ આવ્યાં હતાં, અને ડાયમંડ જુબીલીના ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના વરસની પેઠે તે વરસમાં પણ દુકાળ અને મરકી ભેગાં થયાં હતાં. એ દુકાળમાં કઠિયાવાડને અને ધ્રુવિમ ગુજરાતના કેટલાક ભાગોને ધણું દુઃખ પડ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૪૮-૪૯ માં અમદાવાદ, ભરૂચ, અને સુરત તરફ પાક ધણો ઓછો થયો હતો. સાર પછી ઇ. સ. ૧૮૬૮ સુધીનાં વરસ ઠીક ગયાં હતાં, પરન્તુ ૧૮૬૮ માં ભારે રેસો આવવાથી અમદાવાદ, ખેડા, અને ગુજરાતના ખીજા ભાગોમાં પાકની તંગી થઈ હતી. સાર પછી ઇ. સ. ૧૮૭૬-૭૭ માં જે દુકાળ પડ્યો તેમાંથી ગુજરાતનો ધણો ભાગ બચી ગયો હતો, છતાં પંચમદાસને તેની અસર જણાઈ હતી. ઇ. સ. ૧૮૯૬-૯૭ ના દુકાળમાંથી પણ ગુજરાત બચ્યું હતું. ચાસતી સાસના દુકાળમાં ગરીબ લોકોને અને દોરોને ધણી તંગી પડવાની ખાસ્તી રહે છે, તોપણ રેલવે વગેરે સાધનોથી, અને

સરકાર ભેરોના બચાવ માટે તથા દુકાળીઆના આશ્રય માટે જે ઉપાયો લે છે તેથી દુઃખ ઓછું થશે. આ રીતે ગુજરાત કૃષ્ણદૂધ અને બાગ સમાન દોષા છતાં પાછલાં પોણા ત્રણમેં વરસમાં ઘણા દુકાળોનો ભોગ યર્ષ પડ્યું છે.

મદ્રાસનું એન્જીનેયરિંગ પત્ર જણાવે છે, કે બંગાળાની સરકારે ત્યાંની સઘળી પ્રાથમિક નિશાળોમાં બાળ કેળવણી કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આપવાનો હરાવ કર્યો છે.

એ જ પત્ર જણાવે છે, કે આસામ પ્રાંતના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શને સરકારી નિશાળોના હેડ માસ્ટરો, ઇન્સ્પેક્ટરો, અને ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરોને નીચે ગુજળ સરકાયુલર મોકલ્યો છે:

“કેળવણી, ખાતાના સઘળા નોકરોએ ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની ખાસ મંજૂરી વિના ખાતાને પૈસાનો નફો થાય તેવું કંઈ ખાનગી કામ લેવું નહિ. કામલા તરીકે, નિશાળમાં શિખવવું, તે માટે પર આગળ પાઠ તૈયાર કરવા, હોકસંની મનોચાલ પોથીઓ તપાસવી, નિશાળની તપાસણી કરવી, એ બધા સરકારી કામને ખાનગી શિશ્ય આપવાથી હરકત થાય છે તેવું કદી યવા દેવું નહિ.”

બધા જાણે છે, કે ગ્રીષ્માં ટાઈપની ચોપડીનો ઉપયોગ કરવાથી, શીવશ્ય, ભરત, વગેરેનું બહુ ગ્રીર્ણ કામ કરવાથી, તથા ઓછા અજ્ઞવાળામાં વાંચવાથી આંખને વધારે જોર પડે છે, અને તેથી તે નબળા થાય છે. ખીજી હદિયોને પશ્ય તેવા જ પ્રકારની હાની પહોંચે છે. બહુ તીક્ષ્ણ સુગન્ધી વાળા પદાર્થો વારંવાર સુંઘવાથી વાસ લેવાની તેમ જ સાંભળવાની હદિયો નબળા પડે છે. બહુ ગુગન્ધી વાપરનાર લોકોએ આ વાતની મેઘાળ રાખવી જોઈએ.

આવતી સાલમાં પારિસમાં મ્હોટું પ્રદર્શન થયાનું છે, તેમાં એક મ્હોટું વાળું મૂકવામાં આવશે. આખી દુનિયામાં કોઈ ઠેકાણે આવડું મ્હોટું વાળું નથી. તે ઇટાલીમાં બનાવ્યું છે, અને તેને જુનાવતાં પંદર વર્ષે લાગ્યું છે. ત્રણ થોડાંના બગ વાળા એન્જીનથી તે વાળું વગાડવામાં આવશે. પ્રદર્શન પૂર્વ થયેથી ઇટાલીની રાણીને તે જોટ આપવાનું છે.

યુરોપની શાળાઓ.

અમેરિકામાં સિનસિનેટાઈની ટેકનીકલ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ ડૉક્ટર ક્લેમેન્સ જર્મની, ફ્રાન્સ, સ્વિત્ઝરલૅન્ડ, અને ઓસ્ટ્રિયાની ધણી શાળાઓની સુલાકાત લઈને ત્યાં જે વ્યવસ્થા તથા શિક્ષણ પદ્ધતિઓ જોવામાં આવી તેનું ધણું રસિક વર્ણન કર્યું છે. આ વર્ણનથી આપણા દેશના શિક્ષકોને ધણો બોધ મળે તેવું છે, તેથી તેના બહુ અગત્યના ભાગ અત્રે પ્રસિદ્ધ કરીશું. અમેરિકા તથા યુરોપમાં મળીને ડૉક્ટર ક્લેમેન્સ પચીસ વર્સનો નિશાળોનો અનુભવ છે. સિનસિનેટાઈની ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં પણ તેમણે કામ કરેલું છે. યુરોપની જે નિશાળોનું તેમણે વર્ણન કર્યું છે તેમાં તેઓ એક વર્સ સુધી રૂબરૂ હતા. તે એક ઠેકાણે લખે છે કે—“નિશાળો જોવામાં મ્હોં જર્મનીમાં ધણા મહિના ગાળ્યા છે. એ કામ માટે મ્હોં જર્મન રાજ્યના ધણા સુંદર ભાગોની મુસાફરી કરી છે—જેવાકે, સ્વરાજ્ય વાળાં શહેરો, વેસ્ટફેલિયા, હીનીશ પ્રેશિયા, સેક્સની, થુરિંગિયા, બ્રેન્ડનબર્ગ, વગેરે. મ્હોં હોલાન્ડ અને ફ્રાન્સની દક્ષિણીય ભાગોની નિશાળો પણ જોઈ છે. મ્હારો મુખ્ય હેતુ પ્રાથમિક નિશાળોમાં બને તેટલું જોવાનો હતો. મ્હોં સંકડો નિશાળો, પાંચસેથી વધારે વર્ગો અને પાઠો, ધણી લાઇબ્રેરીઓ, સંગ્રહસ્થાનો, વગેરે જોયાં છે, અને ન્યાં ખરેખરાં મોંતી જોવામાં આવ્યાં સાંથી તે અમેરિકાના શિક્ષકોના લાભ માટે ઉપાડી લીધાં છે.” બીજે રથજે તે લખે છે કે—“મ્હોં નિશાળો તપાસવાને મુસાફરીઓ કરી તે દરમ્યાન મ્હને ધણી રસિક અને બોધદાયક હકીકતો મળી છે, અને ન્યાં સુધી મ્હારા પૈસા પહોંચશે ત્યાં સુધી તે એકઠી કરવાને હું મુસાફરી કર્યા કરીશ.” હવે ડૉક્ટર ક્લેમેન્સ જે વર્ણનો કર્યા છે એ ઉપર આવીએ. તે સઘળાં વર્ણન પહેલાં પુરૂષમાં કરે છે તે જ શૈલી અત્રે કાપમ રાખીશું.

૧. ઇતિહાસનું શિક્ષણ.

યુરોપની નિશાળોમાં હું રખાઓ તે દરમ્યાન હીનીશ પ્રેશિયાના રૂબિસબર્ગ નગરની નિશાળમાં ઇતિહાસનું જોવું ઉત્તમ શિક્ષણ મ્હોં જોયું તેવું બીજે કાઈ રથજે જોયું નથી. મ્હોં જોયેલા પાઠ અત્રે લખી બતાવું.

બંધા કઠણ છે, પણ ભેમનો વાંચનારને બની શકશે તેટલો હેવાલ આપી-
શ. મ્હેં બે. પાઠ જોયા. એક બેન્ડનખર્ચના મહાન ધરોહર વિષે, અને
બીજો હેપ્સબર્ગના રૂડોલ્ફ વિષે હતો. આ પાઠો મ્હારા સ્મરણમાંથી
કદી ખસશે નહિ. દરેક પાઠ ધણો ઉત્તમ હતો. છોકરા નિશાળે દાખલ
થયા પછી છઠ્ઠા વરસના વર્ષમાં (એટલે આશરે બાર તેર વરસની
ઉંમરના) હતો.

૧. પ્રથમ શિક્ષકે જન્મ અરિત્રનું વર્ણન કર્યું. શિક્ષકની ભાષા ધણી સાદી
અને વિષયને અનુસરતી હતી, અને તેના બોલવા પરથી તેનો
હત્સાહ, તેની સાગણી, અને વિષયના મુદ્દા વિષેની તેની પૂર્ણ
માહિતી જણાઈ આવતાં હતાં. તેનું વર્ણન એવું છટાદાર હતું, કે
વાર્તાનો નાયક જાણે છોકરાં આગળ દાખર હોઈ તેમના રૂબરૂ
સમજું કામ કરે. હોય, તથા તેઓ તેની સાથે એક રૂપ બની
ગયાં હોય, તેવો ભાસ થતો હતો. નકશાનો વારંવાર ઉપયોગ
કરવામાં આવતો હતો. વાંચન ચોપડીઓમાં આવેલી કવિતાના

પ્રમુખ પદ્ય વાર્તામાં ગૂંથી નાંખવામાં આવતા હતા. પ્રસંગ આવે
હાલના સમયની હકીકત અને હાલના પુરવો વિષે પણ કહેવામાં
આવતું હતું. પાઠમાં છોકરાંનું ધ્યાન આગાદ લાગેલું હતું.

શિક્ષક વાર્તા કહી રહ્યો ત્યાર પછી તે છોકરાં પાસે કહેવડાવવામાં
આવી. વચમાં વચમાં સૂચક પ્રશ્નો પણ પૂછવામાં આવ્યા. પ્રથમ
વાર્તા કહી સારે જે વિચારો બહાર લાવવામાં આવ્યા નહોતા,
તેવા નવા વિચારો ખિસવવાને આ પ્રશ્નોના ઉત્તરોનો ઉપયોગ કરવામાં
આવ્યો. કાર્ય કરણનો ખાસ સમ્બંધ જોડવામાં આવ્યો, અને
કેટલાક ઐતિહાસિક બનાવોથી જે નીતિનું શિક્ષણ મળે છે તે
તરફ ધ્યાન આપવાને પણ શિક્ષક ચૂક્યો નહિ. છોકરાંને દુનિયાની
જે કાંઈ માહિતી હતી તેમાંથી વાર્તાના બનાવોને મળતી
હકીકત જોળી કાઢીને તેમને મુદ્દાજલો કરતાં જોઈ મ્હેને ધણો
આનંદ થયો.

બીજી બાજકોને જે ઐતિહાસિક જ્ઞાન હતું તેમાંથી આસતી વાર્તાના
બનાવોને મળતી અથવા તેનાથી વિરુદ્ધ હકીકતો જોળાવીને તે સાથે
મુદ્દાજલો કરાવવામાં આવ્યો. છોકરાંને ઇતિહાસનું કેટલું બધું જ્ઞાન
હતું તે આથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું. દાખલા તરીકે, કોઈ રાજકીય
સદ્ગુણની વાત નીકળી કે તે સદ્ગુણ વાળા પુરુષોની હકીકત તેઓ

કહેતાં હતાં. તેમનું સમગ્રું ઐતિહાસિક જ્ઞાન લોકો મહાન્ પુરોની આસપાસ એકતું કરવામાં આવ્યું હતું. એટલે ઇતિહાસનું સમગ્રું જ્ઞાન જન્મ અરિત્રો દ્વારા અપાતું હતું.

૪. આ પ્રમાણે કામ થઈ રહ્યું એટલે છોકરાંને સમગ્રી વાર્તા તથા તેથી ઉત્પન્ન થતા વિચારો સમજાવવા પૂર્વક લખી લખવાનું કહેવામાં આવ્યું. નિમજ્જ લખાવવાની આ ધણી સારી રીત છે, કારણ કે તેમાં છોકરાંને લખવાની ઇચ્છા રાતી માહિતી હોય છે, એટલે શું શું લખવું તે તેઓ જાણે છે. છોકરાંની માહિતી બહારના વિષયો આપી નિમજ્જ લખવાનું કહેવા કરતાં આવા નિમજ્જ લખાવવા વધારે ઉપયોગી છે.

છેવટે મહે શિક્ષકને તેની ઇતિહાસ શિખવવાની રીતનાં મૂળતત્ત્વો પૂછ્યાં, તે તેણે નીચે મુજબ કહી બતાવ્યાં.

૨. ઇતિહાસ શિખવવાની રીતનાં મૂળતત્ત્વો.

ઇતિહાસ શિખવવાનો હેતુ એ હોવો જોઈએ કે બાળકના મનની સમગ્રી શક્તિઓ—બુદ્ધિ, લાગણીઓ, અને કાર્ય પ્રવૃત્તિ—પોષાઈ મજબૂત થાય. આથી બધી શક્તિઓની સમાન રીતે ખિલવણી થઈ શકે છે, અને બાળકનો રસ જગૃત થાય છે.

ઇતિહાસના બતાવો, જે હકીકતમાં તે બન્યા તે હકીકત, તેમનાં દારણો તથા પરિણામો, હિંદીની જુદી જુદી સ્થિતિઓ, મૌલસોનાં કાર્યો ઉપરથી જણાઈ આવતાં તેમનાં ચિત્ર, માણસો તથા પ્રજાઓનાં લક્ષણની ખિલવણી—આ બધાની માહિતી અપવાદી વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ વધે છે. ખાસ કરીને એક બીજાને મળતી આવતી તથા જુદી પડતી હકીકતોનો ચુકાવલો કરાવવાથી, અને તે વિષે ચોક્કસ નિર્ણયો તથા ખરાં અનુમાનો કઢાવવાથી બુદ્ધિને સારું પોષણ મળે છે. આ બધાથી બાળકની વિચાર કરવાની શક્તિ ઉત્ક્રાંત થાય છે, અને દાહના તથા પૂર્વ દાહના રાજકીય સમજાવવાની તેને માહિતી મળે છે. આ હેતુ વાત બાળકને પોતાને તેમ જ આખા રાજ્યને બહુ ઉપયોગી છે.

ઇતિહાસના શિક્ષણથી બાળકના દૃષ્ટ ઉપર પણ અસર થાય છે, કારણ કે તેમાં ધણાં ભારે, હિંમત, સુન્દર કામો, અને તે કરવાના હેતુઓ રજુ થાય છે. આથી બાળકને આનંદ મળે છે, અને વગર જાણે તેમની નકલ કરવાની તેને વૃત્તિ થાય છે. વળી ઇતિહાસમાં કેટલાક નિન્દ્યા જેવા નકારા દાખલા પણ મળી આવે છે, અને તે ઉપરથી

ખાળકને માલુમ નપડે છે, કે વહેલી મોડી પણ નહારા કામની સમય થાય છે, અને સારા કામનો ફાયદો મળે છે.

ઇતિહાસના શિક્ષણથી ખાળકની ઇચ્છા અથવા કાર્ય પ્રવૃત્તિ પણ ધણી ઉશ્કેરાય છે, કારણ કે સત્ય, ન્યાય, અને દુરજનાં દષ્ટાન્તોથી તેનું દેશ પ્રીતિ અને જન પ્રીતિ તરફ વલણ થાય છે. મહોટાં કાર્યોની વકત્ર કરવાનું તેને મન થાય છે. જે જુરસાથી માણસો ઉગલી રીતે વર્તવાને ઉશ્કેરાય છે તેવો કોઈક જુરસો તેનામાં આવે છે. લાગણીઓનું મૂળ તે જ કાર્ય પ્રવૃત્તિનું પણ ઉત્તમ મૂળ છે.

પરંતુ આ પ્રમાણે થવાને કેટલીક શરતો ખાળવાની જરૂર છે:

- (૧) ઇતિહાસના શિક્ષકનું હૃદય દેશ પ્રીતિથી ભરપૂર હોવું જોઈએ, અને સત્ય, ન્યાય, તથા દુરજ તરફ મનજૂત રીતે ખેંચાવું જોઈએ.
- (૨) ઇતિહાસના શિક્ષણમાં માત્ર નામો, સાક્ષો, લઘાઈઓ, અને છતો ગોખાવવાનું, કે નહિ સમજાય તેવા કેટલાક ગૂઢ અને સામાન્ય વિચારો ગોલી જવાનું હોવું ન જોઈએ. પણ તેમાં કાર્યો અને જતાવોની સાદી વાર્તા, તથા માણસો અને હરીકતોનો રસ ભર્યો આળેદૂળ ચિતાર હોવો જોઈએ. ઇતિહાસ જન્મ ચરિત્રો મારફત શિખવો જોઈએ. મહોટા પુરોનાં ચરિત્રોના અભ્યાસથી ખાળકોને બહુ રસ પડે છે, અને તેમની મનોવૃત્તિઓ ધણી ઉંચી થાય છે. ઇતિહાસના શિક્ષણમાં જન્મ ચરિત્રો પહેલું પગથીડું છે.
- (૩) ઇતિહાસમાં જે નવા જતાવો તથા રિયતિઓનું શિક્ષણ આપવામાં આવે, તેમનો શિક્ષકે ખાળકોની ગાદીતોમાં હોય અથવા નજીકમાં જનતા હોય તેવા જતાવો તથા રિયતિઓ સાથે સમ્બન્ધ જોડવો જોઈએ. પાછલા કાળની જૂની વસ્તુઓ (જેવીકે સિક્કા, પહેરવેશો, હથિયાર, સામાન, વગેરે) જે મળી આવે તે વર્ગમાં લાવી જતાવવી જોઈએ, અને તે કાળને લગતાં ચિત્રોનું પણ અવલોકન કરાવવું જોઈએ. ઐતિહાસિક મકાનો અને સ્થળો નજીકમાં હોય તો તે પણ ખાળકોને જતાવવાં જોઈએ. શિક્ષકે પ્રદર્શનનો એટલો જથ્થો ઉપયોગ કરવો, કે પાછલા કાળની હરીકત માત્ર મહોએ ગોલી જવાની છે એમ ન લાગતાં ખાળકોને સ્વાભાવિક રીતે તેનો અનુભવ થાય.

- (૪) શિક્ષક કહે, અને વિદ્યાર્થીઓ માત્ર સાંભળ્યા કરે, એમ પણ થવું ન જોઈએ. વિવેચન તથા વિચાર કરવામાં તેમણે ભાગ લેવો જોઈએ. વળી જે હકીકત આપવામાં આવી અને તેથી જે વિચારો ઉત્પન્ન થયા તેનું તેમની પાસે મ્હેંએ વર્ણન કરાવવું, તથા તે લખી લાવવા કહેવું.
- (૫) જે જનાવો તથા પુરોની વાત આવે તેમનો તેમને મળતા તથા તેથી વિરુદ્ધ જનાવો અને પુરો સાથે બાળકો પાસે મુકાબલો કરાવવો જોઈએ. આથી તેમને નીતિને ધોરણે કાર્ય દારણનો વિચાર કરવાની ટેવ પડશે, અને બુદ્ધિ ઉપરાન્ત હૃદય અને ધમ્મા પણ કેળવાશે.
- (૬) ઇતિહાસના અભ્યાસનો ભાષાના અભ્યાસ સાથે સમ્યન્ધ જોડવો જોઈએ, અને તે દારણથી તેમાં વાંચનની મદદ લેવી જોઈએ. દેશ પ્રીતિનાં ગીતો તથા કવિતાઓ હોય તે ઇતિહાસના શિક્ષણ લેગી શૂંધી દેવી. ઇતિહાસમાં ભૂગોળની પણ મદદ લેવી. જે કાળનો ઇતિહાસ ચાલતો હોય તે કાળની ભૂગોળ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું. નિશાળે બેઠા પછી પહેલાં ત્રણ વરસ સુધી પુરાણની (સૂરોપમાં બાઇબલની) કથાઓ, કલ્પિત વાર્તાઓ, તહેવારો અને ઓચ્છવોને નસતી હકીકત, હાલના જાહેર પુરોની હકીકત, અને થોડાં સહેલાં જન્મ ચરિત્રો ચાલશે તો બસ થશે. સાર પછી જન્મ ચરિત્રો દ્વારા ઇતિહાસનું શિક્ષણ શરૂ થવું જોઈએ, અને જેમ વરસ જન્ય તેમ તેનો વિસ્તાર બહોળો થતો જવો જોઈએ, કે ખીજા વિષયની સાથે ઇતિહાસને લગતી પણ બાળકની દૃષ્ટિ મર્યાદા વધે.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૨૧ થી.)

અંકગણિત—હાનાં બાળકોને અંકો શિખવતાં તેમનું પૃથક્કરણ અને સંયોગીકરણ સાથે સાથે ચલાવવું; જેમકે—૪+૩=૭ શીખવ્યું કે તરત ૭=૪+૩, ૭-૩=૪, ૭-૪=૩, વગેરે શિખવવું. આવી રીતે શિખવતાં ગાંધુકા, કચૂકા, મકાઈના દાણા વગેરે વસ્તુઓ સાથે

રખીને ગણુભતા જુનું પ્રશ્ન આ મુઠારે ઉપયોગી છે.
 નાખીએ તો સાત થાય ? કેટલા કેટલા દો, અને પદાર્થો તેમના
 થયા ? સાતમાંથી ત્રણ લખએ તો કેટલે મુકાબલો, અને તદ્વાવ-
 સુધી ન્હાના આંકડા લઈ પુષ્કળ મહાવરો ! મનપમાં બહુ ઉપયોગી
 લઈ બાળકોને ગૂંચવયાં નહિ. મ્હોના ગુણાતીત્ર સાથે સંકળાયેલા
 નીચેની માહિતી પણ આપવી— મનના વિચાર કંઠી

$$૭ \times ૩ = ૩ \times ૭,$$

$$૮ \times ૫ = ૫ \times ૮, \text{ વગેરે.}$$

છેલ્લંડના કેઈ કેઈ છ-રૂપેકટરો પાડીઆ ઉદે પારકા દેશનો

$$૮ + = ૧૫.$$

$$+ ૭ = ૧૬.$$

$$૮ + = ૧૩.$$

બીતે જે

જેઈએ.

વગેરે લખીને આડમાં કેટલા નાખીએ તો પંદર થાય, વાંત
 પ્રશ્નો પૂછે છે.

બાળ વર્ગના અભ્યાસની શરૂઆતમાં અંકોનું જરાજર જ્ઞાન કરાવ-
 વાને નીચેની યુક્તિ ઉપયોગી જણાશે. ન્હાનાં ન્હાનાં ચોરસ ખાનાં
 પાડેલી રૂઝેટો મળે છે તે બાળકો પાસે મંગાવવી. તે બીજા પણ ઘણા
 બાળ ઉદ્યોગોના ખપમાં આવશે. તેવી રૂઝેટો ન હોય તો સાદી સાધારણ
 રૂઝેટોમાં પા પા ચોરસ છ-ચનાં ખાનાં પેન વડે શિશુકે આંકી આપવાં.
 ખજી નીચે મુજબ એક દારનાં ખાનાંમાં મકાઈના દાણા, કે કચૂદા,
 મણકા, વગેરે મકાઈ તે નીચે તેનો અંક લખાવવો.

૦	૦૦	૦૦૦	૦૦ ૦૦	૦૦૦ ૦૦
૧	૨	૩	૪	૫
૦૦૦ ૦૦૦	૦૦૦ ૦૦	૦૦૦ ૦૦	૦૦૦ ૦૦૦	
૬	૭	૮	૯	

જવાબ દેતાં પહેલાં પૂરો વિચાર કરવાની જરૂર પડશે. પૂર્ણ જવાબ આપવાની જરૂર પડવાથી મન મારવાની ટેવ જોડી શકાશે.

ગામડીઆ ઉચ્ચાર—છોકરાં વાંચે અથવા બીજા પ્રસંગે બોલે સારે દરેક વખતે ગામડીઆ ઉચ્ચાર નાનુદ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહેવું નહિ. ઠાગર, છતાં, જાજ, કરજ, છેતર, વગેરે અનેક ઉચ્ચારણો વારંવાર જોવામાં આવે છે. તેવાં ઉચ્ચારણુ ઘર આગળ છોકરાંના કાન ઉપર હમેશ પડે છે, તેથી તે નિશાળમાં સુધરાવવાને વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. મુખ્ય પાત એ છે, કે શિક્ષકના પોતાના ઉચ્ચાર ધણા શુદ્ધ હોવા જોઈશે. તે પોતે ગામડીઉં બોલતો દશે, તો છોકરાંને કદી સુધારી શકશે નહિ.

કાળું પાટીઉં—બનતા સુધી દરેક પાઠમાં કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ કરો. શિક્ષકનું બોલવું છોકરાં કાને સાંભળે છે તે ઉપરાંત તેઓ જ્યારે પાટીઆ ઉપર લખેલું આંખે જુએ છે, સારે તેમના મન ઉપર વધારે મોહક છાપ પડે છે. મન ઉપર સારી છાપ પાડવાને આંખ બહુ મજબૂત સાધન છે, અને તેના જ્યાં જ્યાં બનેં સ્થાં બધે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આકૃતિઓ, ચિત્રો, નકશા, વગેરે પણ પાટીઆ ઉપર કાઢવા જોઈએ. જે વસ્તુનો ખ્યાલ આપવો હશે તેનું ચિત્ર બાળકના દેખતાં શિક્ષક પાટીઆ ઉપર કાઢશે તો તેની તેમના મન ઉપર જળરી છાપ પડશે. નકશાનું પણ તેમ ન સમજવું. વળી શિક્ષક પાટીઆ પર નકશાનું બોખું દોરશે, અગે છોકરા પાસે તેમાં નદીઓ, ગામો, વગેરે મૂકાવશે, તો બુદ્ધિનિર્મલ શિક્ષણ થવું આજાદ થશે. હિસાબ વગેરે પણ છોકરાં પાસે પાટીઆ પર કરાવવાથી વધારે લાભ થશે.

વિચાર યુક્ત જવાબ—પ્રશ્ન એવા પૂછો કે છોકરાંને વિચાર કરવાની જરૂર પડે. શિક્ષક બહુ બોલી જાય અને છોકરાં માત્ર “હા” કે “ના” કહે એ બરાબર નથી. “જહાંગીર અકબરનો દીકરો ખરો કે નહિ?” “લોખું ખાદું છે કે કમર?” વગેરે પ્રશ્નો નકામા છે. તેથી છોકરાંને વિચારવાનું મળવું નથી. તેઓ માત્ર ગપ મારે છે,

અને એક 'હા' કહે છે ત્યારે બીજો "ના" કહે છે, એટલે બેમાંથી એક જણ ખરો પડે છે.

વખતસરપણું.—આપણા દેશમાં વખતસર કામ કરવાની રીત જાણીતી છે. આવી રીત ન્દાનપત્રી પાડી હોય તો જ આવે છે. માટે નિશાળમાં સમગ્ર કામ નીમેલે વખતે જ શાય એવી શિક્ષકોએ કાળજી રાખવી. જ્યાં શિક્ષકો અને છોકરાઓએ નીમેલે વખતે આવવું, દરેક કામ નીમેલે વખતે શરૂ કરવું, તે નીમેલે વખતે બંધ કરવું, નીમેલે વખતે રમવા દેવા, વગેરે ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષકો ટાઈમ રેગ્યુલરે જાળીને આસરે તો આ કામમાં ઘણી મદદ મળશે. કેટલાક શિક્ષકો માત્ર રેખાવ માટે ટાઈમ રેગ્યુલર પાડી ઉપર ચોટી રાખે છે, પણ તે સુખ્ય જરાબર કામ કરતા નથી એ તેમની મોટી ભૂલ છે. શિક્ષક જાતે નિયમિત નહિ હોય તો તે છોકરાંને કદી નિયમિત બનાવી શકવાનો નથી.

વિવેક સૂત્રો.

૧. ચોતાની જાતને સમ્યન્ધે વિવેક.

૧. હમેશ સાચું બોલવું, અને પ્રમાણિક તથા શુદ્ધ રહેવું.
૨. ખૂંડું બોલવું નહિ.
૩. નકારી સોજતથી દૂર રહેવું.
૪. રમતા કે કામ કરતા ન હોઈએ, ત્યારે હાથ મ્હો ચોટખાં રાખવાં, અને કપડાં, બેડા, વગેરે પણ સ્વચ્છ રાખવાં.

૨. ચેર વિવેક.

૧. અને તેટલી માળાપને મદદ કરવી.
૨. માળાપને હમેશ પ્રયત્ન રાખવા પ્રવૃત્ત કરવો.
૩. બાઈ બાંકુ તરફ માયા રાખવી.
૪. સ્વાર્થ થવું નહિ, પણ ચોતાની પાસે મંઈ સારી ચીજ હોય તે બધાને વહેંચવી.

“હ્યારે ક્યાં બે કારણથી મીઠું ખાવામાં આવે છે?” આપણે ખોરાક સ્વાદિષ્ટ કરવાને, અને આપણી તનદુરસ્તી જાળવવાને.

વળી મીઠું એક ખીજ ખપમાં આવે છે. કેટલીક વસ્તુઓને મીઠું દઈ રાખી મૂકીએ તો તે લાંબા વખત સુધી રહે છે.

“મીઠું દઈ રાખી મૂકવામાં આવતી વસ્તુઓનાં નામ દો.” અથાણું, આંખોળીઆં, કાચલી, આંખલી, વગેરે.

મીઠાનો એક વધારે ઉપયોગ તમ્બારે જાણવા જેવો છે. ઘેટાં, ગાયો, ઘોડા, અને ખીજાં પ્રાણીને મીઠું જાહુ બાવે છે. જેમ આપણને આપણો ખોરાક મીઠું નાખવાથી સારો લાગે છે તેમ તેમને પણ લાગે છે.

સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો.

(આશુ ૫૪ ૩૨૫ થી.)

પત્રું ૧૪ મું.

ઇ. સ. ૧૮૫૮ ની સાલમાં બનેલા મુખ્ય બનાવોનાં નામ દો. ટપાલના સિપાઈની ફરજે લખો.

રાહવટનો કાપદો એટલે શું? તે ક્યારે અમલમાં મૂકાયો?

નીચેનાં પુસ્તકોના લેખકોનાં નામ લખો:—

રામાયણ, મહાભારત, રાસમાળા, જ્યુરનજ રાસો, અને સંસ્કૃતીચંદ્ર.

પત્રું ૧૫ મું.

હોકાયંત્રની રચના લખો. તે શા કામમાં આવે છે?

વેદ્યુપેએબલ પારસલ અને મનીઆરડરના અર્થ સમજાવો.

દોટોઆશીના હુન્નરનું દૂકામાં વર્ણન કરો.

તમ્બારે એક ધર બન્ધાવવું હોય તો તેમાં કયા કયા કારીગરોનો ખપ પડશે અને તે દરેક કયી કયી જાતનાં કામ કરશે?

પત્રું ૧૬ મું.

જીવલેણ ધા અને મર્મસ્થાન એ શબ્દોના અર્થ સમજાવો.

પોસ્ટ ઓફીસોમાં હાલમાં થયેલા નવા સુધારા ગણાવો.

નાડનો ધનકારો, ઉચ્છવાસ, ગૂંમળાવું, એ શબ્દો સમજાવો.

૪. દુકાનની સભે રક્ષણ કરવા સાર તમહારા ગામને ક્યાં ક્યાં સાધનો છે ?

વાલ ઉદ્યોગ.

(આલુ પુસ્તક ૩૬ ના પૃષ્ઠ ૧૭૪ થી.)

મનોચિત્ર ૨૯ સું.

કાગળ ચોઢવા—મુખ્ય દિશાઓ.

સામાન—ધોળા કાગળનો મ્હોટો ચોરસ, જુદા જુદા રંગથી એક તરફ રંગેલા અને બીજી તરફ શુદ્ધ લગાડેલા તથા ચોરસો (રંગ બોડા-બોડા મૂકવાથી શોભી જીંડે એવા બોર્ડો; વચલા ચોરસનો રંગ આછો બોર્ડો), આંકણી, કાતર, સીસાપેન, અને બીની વાદળી.

આંકણી વતી ધોળા કાગળના મ્હોટા ચોરસની દરેક બાજુનું મધ્ય જિન્દુ જોળી કાઢો અને ત્યાં નિશાન કરો.

સીસાપેન વતી આછી લીટીઓ દોરી સામસામેનાં નિશાન કરેલાં જિન્દુઓ સાંધો. વળી સીસાપેન વતી કણું દોરો.

શુદ્ધ લગાડેલો એક ચોરસ ધોળા કાગળના મ્હોટા ચોરસ ઉપર એવી રીતે ચોટા કે તેના ખૂણાઓ મ્હોટા ચોરસના દોરેલા કણો ઉપર આવે અને તેની બાજુઓ મ્હોટા ચોરસની બાજુઓને સમાન્તર રહે.

બીજો શુદ્ધ લગાડેલો ચોરસ પહેલા રંગિત ચોરસ ઉપર એવી રીતે ચોટા કે તેના ખૂણાઓ ધોળા કાગળના મ્હોટા ચોરસની મધ્યમાં દોરેલી લીટીઓ ઉપર આવે.

ત્રીજા આછા રંગના શુદ્ધ લગાડેલા ચોરસને સંભાળથી એવી રીતે મધ્ય લીટીઓ આગળથી વાલો કે તેના ચાર ચોરસો થાય (આથી આછા રંગનો ચોરસ ચાર હોકરાઓના ખપમાં આવશે).

ચાલો આછા રંગનો ચોરસ બીજા ચોટાના ચોરસની મધ્યમાં એવી રીતે ચોટા કે તેની બાજુઓ બીજા ચોરસની બાજુઓને સમાન્તર રહે.

મધ્યના ચોરસ ઉપર તેના કણોની દિશામાં લીટીઓ દોરો. વળી પહેલા ચોટાના ચોરસના કણોની દિશામાં લીટીઓ દોરો. લીટીઓ એવી રીતે દોરો કે ઉ., પૂ., દ., પ., એ અક્ષરો મૂકવાની જગા

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણુ પૃથ ૩૨૭ થી.)

સાંઢો.

વર્ગ-કરોડ વાળાં.

જાત-સ્તન વાળાં.

પ્રકાર-દાંત વગરનાં.

આ પ્રાણીને સંસ્કૃતમાં વજૂકીટ, મરાઠીમાં ક્રાસોલી, મન્જર, અને સાતપૂડા પર્વત આગળ વનરોહુ કહે છે. તેનું શરીર અને પૂંછડી ઘણી સખત છે. તેના આગલા પગના નખ લાંબા છે. પાછલા પગનાં વચલાં આંગળાંના નખ કરતાં આગલા પગનાં વચલાં આંગળાંના નખ બમણાં લાંબા છે. તેની પૂંછડી શરીર કરતાં જરાક ન્હાની, મૂળ આગળ ધણી જાડી, અને છેડે આવતાં છેક પાતળી થઈ અણીદાર થયેલી છે. તેના કાન ઘણા ન્હાના અને નહિ દેખાય તેવા છે. તેના શરીર પર જાંડાં જાંડાં હોય છે, અને શરીરનો રંગ ખાખી કે બદામી હોય છે. તેના શરીરની લમ્બાઈ બે ફુટ અને પૂંછડી દોઢ ફુટ જેટલી લાંબી હોય છે. પુષ્ક ઉમ્મરના એક સાંઢાનું વજન આશરે ૨૦ થી ૨૭ પાઉન્ડ થાય છે.

વસ્તી—આ પ્રાણી આખા હિન્દુસ્તાનમાં વસે છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ પેશાવર અને સિન્ધથી માંડીને છેક બંગાળા અને આસામ સુધી અને ઉત્તર દક્ષિણ હિમાલયથી માંડીને તે છેક સિન્ધોન સુધી તેની વસ્તી છે. મદ્રાસ ઇલાકામાં શેવરૌઈ પહાડોમાં દરિયાની સપાટીથી ૩૫૦૦ ફુટની ઊંચાઈએ તેમની વસ્તી છે. આ પ્રાણી સપાટ જમીનમાં ન રહેતાં ટેકરા ટેકરી વાળા જમીનમાં વધારે જોવામાં આવે છે. ખડકોની કાંઠામાં અથવા પોતાને હાથે ખોદેલાં દરોગાં તે રહે છે. પોતાનાં દર જમીનની સપાટીથી સાત આઠ ફુટ ઊંડાં ખોદી તેને તળીએ જ ફુટના પરિઘ જેટલી પહોળા જગો રાખી તેમાં નર માદા સાથે રહે છે. માદા આવા દરમાં વિવાય છે. તેને દર વેતરે એકથી બે સુધી બચ્ચાં આવતરે છે. દિવસે તે દરમાં બસાઈ રહી રાત્રે બેરાક શોધવા બહાર નીકળે છે. કીડીઓ અને ઉધાઈ ખાઈને તે પોતાનું પેઠ ભરે છે. ઉધાઈના રાક્ષસ આગળ પોતાના મજબૂત પંજ વડે ગોળ કાણું પાડી તેમાં પોતાની જાંભ તે રાખી મૂકે છે. આ કાણું ઉધાઈ કે કીડીઓને જવા આવવાના

રસ્તામાં હોય છે, તેથી જતી આવતી કીડીઓ કે ઉધાઈ તેની જીભને પુષ્કળ ચોંટી છે એટલે તેમને તે ખાઈ જાય છે. આ પ્રાણી જ્યારે દરની અન્દર હોય છે ત્યારે અન્દરની માટી દરના મ્હો ઉપર લાવી મ્હો પૂરી નાંખે છે, જેથી બહારના માણસને તેનું દર જડી શકે નહિ. પણ જ્યારે તે બહાર નીકળે છે ત્યારે દરનું મ્હો ઉધાડું મૂકીને જાય છે. સાંઢા પોતાની જીભને લપકારી પાણી પીએ છે. પાળેલા સાંઢા પાણી પીએ છે. કેટલેક ઠેકાણે પાણી બિલકુલ નથી હોતું ત્યાં પણ સાંઢાની વરતી જોવામાં આવે છે તે પરથી એમ જણાય છે કે આ પ્રાણીને પાણી વગર ધણો વખત ચાલતું હશે. સાંઢાની ચાલ બહુ ધીમી છે. ચાલની વખતે તેના બરડાનો પૂંછડી તરફનો ભાગ જરાક કમાનની માફક વળે છે. જ્યારે તેને સપડાવવામાં આવે છે ત્યારે પોતાના શરીરને તે ગોળ દડા માફક વાળી દે છે. દર વેતરે તેને એક કે બે બચ્ચાં આવતરે છે. માદાને જથ્થાવાની ઝડપ બધે ઠેકાણે એક જ હોતી નથી. દક્ષિણમાં જાતેવારીથી માર્યું મૂંઘીમાં અને મદ્રાસમાં જુલાઈ મહિનામાં માદાઓ વિચાય છે. દેશી વૈદ્યો સાંઢાના તેલને સંધી વા ઉપર ચોળવામાં વાપરે છે.

નિશાલ અને નિશાલીઆ.

(લખનાર ડા. ની. ડા. છત્રપતિ.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૭૫ થી.)

ચેપી અને ઊડતા રોગઃ—બળીઆ, અજબડા, ગળસુળાં, ઉટાં-કીઓ, આંખનું ફુગવું, ખસ, અને દાદર એ આપણા દેશના અને નિશાળીઆમાં ચતા ચેપી અને ઊડતા રોગો છે.

બળીઆ—મ્હોટાં શહેરોમાં તેમ જ ગામડાંમાં શીતળા કઢાવવાની રીત થોડી વધી દાખલ થઈ ગઈ છે. શીતળા કઢાવવાથી બળીઆ નીકળતા અટકે છે, અને તેથી કરીને અંધાપો, બહેરાપણું, લૂલા લંગડા-પણું ચતું રોકાય છે તથા શરીરની ખુબસુરતી. જતી અટકે છે. પરંતુ હજી મ્હોટાં શહેરોમાં કેટલાક લોકો શીતળા કઢાવતા નથી, તેને લીધે

ઝાહીઝા પ્રાન્તમાં, જમનીમાં લિપ્તીક પાસે, અને હંગલન્ડ અને ન્દ્રાન્સમાં કેટલેક ઠેકાણે તેનું રોપણ થાય છે. પિપર મિન્ટની મુખ્ય બે જાતો છે. એક ઘોળી અને બીજી કાળી. ઘોળી જાતનાં થડ સહેજે નંખુડીઆ રંગનાં અને કાળીનાં લીલાં હોય છે. જન્મે જાતનાં પાંદડાંમાં પણ થોડાક ફેર છે. કદ અને આકારમાં તે જન્મે સરખાં છે, પણ ઘોળી જાતનાં પાંદડાંની કારો ઘણી દાંતા વાળી હોય છે. કાળી જાત વધારે વાવવામાં આવે છે, કારણ કે તેમાંથી તેલ વધારે નીકળે છે.

શીનાશ વાળી પોચી જમીનને આઠ દસ ઇંચ ઊંડી ખેડી તેમાં જૂના છોડની આસપાસ ઊગેલા ૪ ઇંચ ઊંચા આવેલા ફણગાને ઐથિય અને મે માસમાં રોપે છે. પહેલે વર્ષે તે ઘણા જોરથી વધે છે. મૂળ ઘણું ફેલાતાં જાય છે અને તે વળી ઘુટતાં જાય છે. જૂનો પાક લઈ લેઈ ખેડુત નવરા થયા પછી આ નવા ખેતરમાં ખાતર નાંખે છે. તે અરસામાં છોડનાં થડ પણ મજબૂત થયાં હોય છે, તેથી તેને ખેડી નાંખે છે એટલે મૂળ દુપાઈ જઈ દરેક છોડ ફૂટા થઈ જાય છે. ઝાકળ આ છોડને નાશકારક છે માટે તે ઘણું પડે છે સારે બે માણસો ખેતરને બે છેડે ઉભા રહી એક દોરડું ઝાલી બધા છોડ ઉપર ફેરવી વાળે છે એટલે બધું ઝાકળ ખરી પડે છે. એક એકરમાં આશરે ૨૪ ખાંડી પિપર મિન્ટ થાય છે. ફૂલ આવવા માંડે છે, સારે ઓગસ્ટ માસમાં કાપણી કરે છે. કાપેલી ડાળીઓને અર્ક કાઢવાના યંત્ર આગળ લઈ જાય છે. આ યંત્રમાં તેમને થોડાક પાણી સાથે કચરી, કાઢેલા સત્વને ચાર પાંચ કલાક સુધી ગરમી આપી તેમાંથી તેલ કાઢે છે, અને નિઃસત્વ ફેગાનું ખાતર થાય છે. એક ખેતરમાં ઉગાડેલા છોડ પરથી આવી રીતે ત્રણ વર્ષ સુધી પાક લેવાયા પછી તે સત્વ રહિત થવાથી તેમને ખોદી કઢાડે છે.

ચોકખું તેલ રંગ રહિત અને ખુશબોદાર તેમ જ તીખું હોય છે, પણ પાણીનો ભાગ રહી ગયો હોય તો તે લીલાશ પડતું દેખાય છે. તે ચૂર્યા પછી મ્હોમાં પવન જાય છે સારે ઘણી ઠંડક લાગે છે. આ તેલ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને જાપાનમાં ઘણું કાઢવામાં આવે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં દર વર્ષે બે હજાર મણ તેલ તૈયાર થાય છે. જાપાનમાં ઘણું તેલ

મેન્થોલ કે પિપર મિન્ટનું કપૂર બનાવવામાં વપરાય છે. મેન્થોલ બનાવવા માટે સોલમાંથી રસાયણી રીતે ગરમી કાઢી લેઈ તેને ઘન સ્થિતિમાં લાવે છે. હિન્દુસ્તાનમાં વપરાતું મેન્થોલ અને પિપર મિન્ટનું તેલ જાપાન અને ચીનમાંથી આવે છે. જાપાનનું મેન્થોલ જર્મની અને ઇંગ્લેન્ડમાં પણ જાય છે.

પિપર મિન્ટનું તેલ ચૂંક, બદામી, મ્હેમાં છૂટતી મોળ, વગેરે ઉપર દવા તરીકે વપરાય છે, તેમ જ બીજાં ઔષધના સ્વાદ બદલવા માટે મિશ્રણ કરવામાં વપરાય છે. ચીના લોક લૂક લાગ્યા ઉપર આ તેલને માથે ચોપડે છે. માથું દુખતું હોય ત્યારે મેન્થોલ માથે ધસવાથી ધણે ફાયદો થાય છે. વળી નસકોરામાં તેની કસ્ય ચૂકવાથી સળેખમ પણ બંધ થાય છે. ખાંડની આસણીમાં તે તેલ નાંખી ન્હાના બાળકને ખાવાની જુદા જુદા આકાર અને રંગની ટીકડેઓ બનાવાય છે તેને પણ પિપર મિન્ટ કહે છે.

ચર્ચા પત્ર,

જ્ઞાનજી મહેસ્વાન રા. સા. માધવલાલ દરિલાલ દેસાઈ,

ગુજરાત મેલ ટ્રે. કો. ના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ,

મુ. અમદાવાદ.

હજુરમાં જોડાયેલ નં. રજની સ. ગુ. નિયાજના મહેતાજી અતુર્ભૂજ દરિરાય આચાર્યની સલામ સાથે અતિ વિનય પૂર્વક વિનંતિ—

મને અને ઘણાક મહેતાજીઓને રંગ દોરાથી નીચેની દહીકત આપ હજુર નિવેદન કરું છું તો તેનો ખુલાસો ચાજા પત્ર વાટે બહાર પડે તો સહજા મહેતાજીઓની લાંબા વખતની રંગ દૂર થાય તેમ છે મારે સદરજી ખુલાસો આપવા કૃપા કરીશો.

૧ ઇજતે આસાર.

૨ આજમ.

૩ આજમ મહેરખાન.

૪ માદી.

કાણુ કાણુ કોને કોને લખી શકે!

એક જ ખાતા વાળા ચડતા અને ઉતરતા દરબખના નોકરોને તેમ જ ખુદા ખુદા ખાતા વાળા ચડતા ઉતરતા દરબખના નોકરોને કેવી રીતે લખે ? જેમકે—

મહેરખાન એલ્યુ. ઇ. સા. ખા. એ. પ્રિન્સિ. સાહેબને, એ. ડે. સા. ને, એ. સબ ડે. સા.ને, તાલુકા માસ્તરને, પેટા તાલુકા માસ્તરને, એક જ શહેરમાં જે ત્રણ નમ્બરની સ્કૂલો હોય તો બીજા ત્રીજા નમ્બરના સ્કૂલ માસ્તરને, પેટા સ્કૂલ માસ્તરને, બ્રાંચ સ્કૂલ માસ્તરને, પોલીસ પટેલને, તમાકીને, મહાલકારીને, મામલતદારને, હોસ્પિટલ આંસિસ્ટન્ટને, મીઠા કોન્સ્ટેબલને વગેરેને શી રીતે લખે ? તેમ જ એ. પ્રિન્સિપાલ સાહેબ, એ. ડે. સા., સ. ડે. સા., વા. મા., વગેરે ઉપરનાં સાને કેમ લખે ?

એ ખુલાસાવાર લખાવવા કૃપા કરશો કે શંકાથી મુક્ત થવામ.

તાબેદાર સેવક,

અતુલજી હરિરાય આચાર્યના

સાથેના દંડવત પ્રણામ.

અર્ચો પત્રનો જવાબ.

૧. ઇજતે આસાર. ઇજત+મ+આસાર ઉપરથી ઇજતે આસાર શબ્દ થયો છે. એ અરબી શબ્દ છે. (ઇજત=આજર, ઇ=ની, આસાર=નિશાની). પોતાના વાળાના માથુસોને લખવામાં આ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
૨. આજમ. આજમ એ અરબી શબ્દ છે, ને તેનો અર્થ મ્હોટો થાય છે. સાધારણ રીતે પોતાના સરખા દરબખ વાળાને લખવામાં આ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
૩. આજમ મહેરખાન. આજમ+મહેર+ખાન=આજમ મહેરખાન.

(આજમ=મહેટ્ટો, મહેર=કૃપા, જાન=વાળો). પોતાથી ચઢતા દર-
જીના અમલદારોને લખવામાં આ વાપરવામાં આવે છે.

૪. ખેરોજરીઆ અમલદારો સાધારણ રીતે એક બીજાને યાદી લખે છે.
૫. મહેરજાન એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુર, મહેરજાન રા.
સા. ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબ, મહેરજાન રા. સા. ડેપુટી
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, મહેરજાન આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, એ રીતે કોઈ પણ દરજ્જોનો
મહેતાણ લખે તે વિવેક પૂર્વક કહેવાય.
૬. મહેરજાન કલેક્ટર સાહેબ બહાદુર, મહેરજાન રા. સા. મામલતદાર
સાહેબ, મહેરજાન મહાલકરી સાહેબ, મહેરજાન દાકતર સાહેબ,
મહેરજાન ચીફ કોન્સ્ટેબલ સાહેબ, એ રીતે બીજા ખાતા વાળાને
કોઈ પણ મહેતાણ લખે તે વિવેક બરેલું કહેવાય. મહેરજાનની
પહેલાં આજમ લખે તો વિશેષ વિવેક યુક્ત કહેવાય.
૭. આજમ તાલુકા માસ્તર, આજમ પેટા તાલુકા માસ્તર, આજમ
સરકારી ગુજરાતી નિશાળના મહેતાણ, આજમ પટેલ, આજમ
તંસાટી, એ રીતે કોઈ પણ મહેતાણ લખે તો તે વિવેક યુક્ત ગણાય.
૮. ઇજ્જતે આસાર આસિસ્ટન્ટ, ઇજ્જતે આસાર મોનિટર, ઇજ્જતે આસાર
બાન્ય નિશાળના મહેતાણ (પોતાના તાબાની) એ રીતે લખે તે
વિવેક વાળું ગણાય.
૯. આજમ કન્યા શાળાનાં હેડ મિસ્ટ્રેસ, મહેરજાન લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ
સાહેબ, એ પ્રમાણે લખે તે વિવેક યુક્ત ગણાય.
૧૦. ઉપરી અમલદારો પોતાના તાબાના માણસોમાંથી મહેટ્ટા નોકરોને
આજમ લખે છે; જેમકે મે. એ. ઇ. સાહેબ, મે. રા. સા.
ડે. એ. ઇ. સાહેબ, વગેરે આજમ તાલુકા માસ્તર, કલેક્ટર
સાહેબ આજમ ચીફ કોન્સ્ટેબલ, વગેરે લખે છે.
૧૧. સિપાઈ, હુમાલ વગેરે નોકરોને કોઈ અમલદાર કંઈ પણ લખતા
નથી. માત્ર તેનું નામ જ લખે છે.

કેળવણી ખાતાની ખજાનો

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

ભુજ મહોમ્મદન આનંદ. ખાનખદાદુર પેસ્તાનજી સોરાખજી,
 ઝા. પ્લે. ઓશીસર સાહેબ રૂ. ૧૨-૮-૦ સોની રવજી હરજી રૂ. ૮-૩-૦.
 મેઠ. કવિ મોહનલાલ દલપતરામ કારભારી સાહેબ રૂ. ૧૮-૧૨-૦
 લાખપત. શેઠ મૂળજીભાઈ પ્રધાન રૂ. ૧૯-૧૩-૬, શેઠ જીદાભાઈ ધનજી
 વર્ગેરે રૂ. ૩-૦-૦ લાયજો. રા. મકનજી નથુભાઈ ઓઝા, ફાજદાર
 સાહેબ રૂ. ૩૦-૮-૦ વીરાણી. નખત્રાણા ફાજદાર સાહેબ જુદરામભાઈ
 મંગળજી રૂ. ૪-૮-૦ વિંઝાણ. ઠ. પ્રાગજી ભાણજી રૂ. ૨-૦-૦,
 ઠ. દારકાદાસ લવજી રૂ. ૧-૮-૦ મુંદરા કન્યાશાળા. ખાનખદાદુર
 પેસ્તાનજી સોરાખજી, ઝીફ પ્લેગ ઓશીસર સાહેબ રૂ. ૩૪-૬-૦ ભચાઉ
 કન્યાશાળા. વદિવટદાર સાહેબ રા. રા. રતનસંકર ભાઈસંકરનાં પત્ની
 સાં પાર્વતી બાઈ રૂ. ૧૨-૮-૦ જખઉ કન્યાશાળા. ઠ. પુરૂષોત્તમ
 પ્રાગજી રૂ. ૧૧-૦-૦ કેઠારા શાળા. રા. દયાસંકર જીવજીરામ ન્યાયીધીસ
 સાહેબ રૂ. ૬-૧૩-૦, ગોરજી ગુણસાગરજી રૂ. ૨-૧-૦, શેઠ તેજપાળ
 ભાઈ રૂ. ૨-૮-૦, રા. બાવા કલ્યાણજીલાલજી રાજગોર રૂ. ૧૧-૮-૦, ઠ.
 ઉકરગા મોરારજી રૂ. ૫-૬-૦, રાજગોર શિવજી કાનજી રૂ. ૫-૩-૧ તેરા
 કન્યાશાળા. શેઠ ખીમજી રામદાસ રૂ. ૧૮-૧૨-૦ નળિયા કન્યા
 શાળા શા. વેલજી વસાયા રૂ. ૧૫-૦-૦ વિંઝાણ. કન્યાશાળા,
 સોની દેવજી વાલજી રૂ. ૫-૦-૦, ઠ. વલ્લભદાસ ઉમરસી રૂ. ૨-૮-૦,
 શેઠ. ઓમવજી વસનજી રૂ. ૬-૦-૦, કેવિ લાધારામ વિશ્રામ રૂ. ૫-૦-૦,
 શા. મૂળજી પાસુ રૂ. ૫-૧૨-૦ મહારાણીશ્રી નાનીબા સંસ્કૃત પાઠ
 શાળા ભુજ. માંડવી નિવાસી વિદુષી રતનબાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦નાં પુસ્તકો.
 ખેડા જિલ્લો-સીજવાડા. મતાદાર મરઘાભાઈ જીજીભાઈ રૂ.
 ૬-૦-૦ ઓરસદ. રાજેશ્રી કુંગરભાઈ કાળીદાસ રૂ. ૩૨-૦-૦ નડિયાદ
 આનંદ નં. ૪ થો. રા. સા. ભાઈલાલ પુરૂષોત્તમ રૂ. ૫-૦-૦ના પાઠ
 કન્યાશાળા. કસીભાઈ દાળજી રૂ. ૮-૦-૦ ચકલાશી. મહેરખાન કલે-
 કટર સાહેબ રૂ. ૪-૧-૦ વેરા. દેશાઈભાઈ બાજીભાઈ રૂ. ૩-૮-૦.

મરણ હોય તેજોએ નીચલે સરનામે સખનું.

તોટપેડ ઠાગળ કીધામાં આવશે નહિ.

• દરેક શિક્ષક કોપીયુકેના જ દરેક આગના વુદા વુદા કદના અક્ષરોનું અંશપેસતી રીતે લખેના આમ ઇંગ્લેન્ડથી મોટા અંશે જનાવી મંગાવી છે. એ રીતે લખેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અંગે ફારસી લખવાને યહી સમજદ બરેલી છે દરેક બોક્સમાં ડબ્બન—૬ કિમ્મત ૩ ગા વેદ્યુરેજોગલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને અર્થેના ૩૦૦ વધારે લાગશે. છુટી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા બોક્સવાયો ૧ થી ૬ બોક્સના અર્થેના બે આના લાગશે. આદરજી કાવસજી આરતર, દરેક શિક્ષક કોપીયુકે તથા રીતે લખેના પ્રગટ કર્યા. અને ટગિરાન યોગન્ટ. ધોખી તળાવ સુખ્યર્થ.

લેખનકળા કોપીયુકે.

• ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાર્વજનિક મુખ્યર્થ ઇલાકાની ગુજરાતી નિગાજોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

• કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અગલદારોના મત મર્ધ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ યોષી ઠાલી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં હક તથા લખાણની ઢળની યોગ્ય કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીયુકે કરતાં ચલીઆતી યથાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બદાર પાડી છે. મુલ શિક્ષકો આગળ સોંડો સરિઝિટો મૂકવા કરતાં એ કોપીયુકે ખીજ આથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેની કેટલીક સમજનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકા મળના, અર્ધ મૂકા વધારે ચોગ્યધારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકેની સફાઈને સુન્દરતા જળવળા માટે ત્રીયાનાં પત્રાં (કોપરપેટ) કાનસનેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાળએ સુન્દર રંગીનીશાહીથી છાપા છે, ધ્રમળ અને કવર જોયાં ટકાઉવાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતના અક્ષરો લખવાની વુદી વુદી કવગ વાપરવાની દરેકત દર માત્ર છે, તેમ જ એકજ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાઠ્ઠ જાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલાં નમ્બર લખનાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાય ધુન્ને છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બમડી જવાની પારતી રહે છે, માટે હમે દખારી કોપીઓને પહેલાં નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાય ઠરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજા લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણુ શીખી ધણા છોકરા પોતાને મન્ધે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા ધણુ જાય છે, માટે નેટલામા તેમને અક્ષરનું જાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં હક રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખ્ખ મળતો નથી.

૫. જોયાં ધોરણોમાં કોપી માથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે બોલ દખારી કોપીયુકેનો છૂટી નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણા ઉપયોગી ધર્મ પડે તેવાં લખાણો લખાલ કરેલાં છે.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ બારમી. કિંમત ૪ આના. મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મેદરખાન. ડિરેક્ટર સાહેબ બાહાદુર ના ઇ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૧૯-૧૧-૪૪ના ફત્વે મુબલ સાબામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી-ખાખ બ્યાકરણ' આવૃત્તિ ચોથી કિંમત ૪ આના, પોસ્ટેજ બંનેનું મોકલ ગિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા; વેલ્થ પેમેન્ટ બધા પૈસા મેગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કુરમચંદ, શાહુ, સખ કે. જી. ઇ. ગોદિલવાડ, મુ. સ્વારી. ભાવનગર.

અંકગણિતની સમજૂતી. કિંમત ૩. ગા પોસ્ટેજ સાથે. પ્રાચે, દસ; દસ; પંદર; વીસ; અને પચીસે, પચીસે; ટકા કમિશન. વેલ્થ પેમેન્ટ બધા પૈસા મેગાવનારને શિર. પ્રસાદદાસ ગોકળદાસ, મુખ્ય ઇલાકાના મેદરખાન. અમદાવાદ.

બંધૂબંધેક શાહી.

આ ગરમાની કાળી (બંધૂબંધેક) શાહીથી લખતાં રાંક ખસાળ થઈ જઈ ચાલતી નથી, જેથી લખવામાં સરળતા વધે છે. લખાણ ગમે તેટલો વખત લખા છતાં હવા, પાણી, ઝરમી ફાડીથી બગડી જતું, કુદી નિકળતું, કે ઉડી જતું નથી. પાણી હમેશને માટે કાયમ રહે છે. દસ શેર (પાંદડ) શાહી થઈ ચક્રે એવાં આઠ પડીકાંની રૂપીઓ એક. પેઢીંગ તથા પોટેજ વધુ લાલ શાહી. — આ શાહીનો રંગ પાકો લાલ અને શેબિનો છે. આઠ શેર (પાંદડ) શાહી થઈ ચક્રે એવાં આઠ પડીકાંની રૂપીઓ એક. પેઢીંગ તથા પોટેજ વધુ. પંદરેશોનાં ગૃહકાંને આઠ પડીકાંથી એવાં મોકલવા રીવાજ નથી. જો બંધૂબંધેક તથા લાલ શાહીનાં મળાને આઠ ભેટવાં હશે તો તેમ પચુ મોકલવામાં આવશે. કેળવણી ખાતામાં વપરાતી ચોપડીઓ, કાપીઓ, નકસાઓ, તથા બીજાં લખવા કાયક ચોપડીઓ મળશે. મેગાવનારને પ્રાચી કમીશન મળી આપીશું. પોટેજ જુડું.

મુ. વડવાણ શહેર. શાહુ નોંરખાણ; અંમરેશી.

ગણિત ગમત-તૈયાર છે. વડોદરા રાજ્યમાં. માટે મંજૂર. પુસ્તકમાં લીલાવતી આધારે ગણિત તથા માપદંડની સરળ રીતો આપેલી છે. ઈ. ૩. ગા કર્તા. જગતનાથ નરસેરાગ. જેથી આપેલ હાઈસ્કૂલ અમદાવાદ.

ખેતીવાડીના મૂળતત્વની પાઠમાળા ભાગ ૧ લો.

મુખ્ય ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ તથા નાગદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ પ્રાપ્ત તથા લાઇબ્રેરી થકી તરિકે મંજૂર કરી છે. તેમજ એ વિષયના અનુભવી વિદ્વાનો એ તપાસીને બહુ ઉંચા અભિપ્રાય આપ્યા છે. કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ પાંચ ફરતાં વધારે પ્રતો રાખનારને મોકલે ૨૦ ટકા કમીશન. મોકલવાનો ખર્ચ મેગાવનારને શિર. મગનલાલ તરેન-તમહાસ પટેલ, મુ. ગાંધીઆમ—૬૫૩૫૭૭ પોસ્ટ. અમદાવાદમાં રીવીડેડ ઉપર થુકેલર શા. ખેતીવાડી ગમતસાથ પાસેથી પણ તે

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. તોટપેઠે મામળા સેવામાં નહિ આવે. સડી વગરનાં લખાણુ ઉપર પ્લાન અપાશે નહિ.

છાપના મોકલેલું લખાણુ ચોકષે અક્ષરે માગળની એક જ. માનુષ્યે લખવું. તે અમુક માસમાં છાપના અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે ગંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ઉપ્યુટી અને એસિસ્ટન્ટ ઉપ્યુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્ફુલ્લ યોગે તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ, લખી મોકલશે તો તે પાછું ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર જાગરો જે માસમાં છપાવવી હોય તેના આગલા ગદિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેાંચવી જોઈએ. દે-ન્યુઝિસ્ટો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા ગદિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની એડિટર મોકલનારે કૃપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને ધી. માળતના પૈસા છે તે ચોકષે અક્ષરે લખવું. તે વિના ગુલ સવાનો સ-મ્બલ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો સેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત અગાઉથી જ વરસ એકતો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છટક નક્કના પોસ્ટેજ સાથે ગ્રાહી આના. પદરના ખર્ચે સે-નાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગાર વાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને દ્યાલ ખર્ચે સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા સેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલા વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્ચાપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

જાહેર ખર્ચો છાપવાના ભાવ.

રૂ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પ-છીના અગીઆર ગદિના ભગી
૧	૪	પા ગણે ચાર્જ પડશે. ખાર ગદિ-નાથી ચોખી ગુજત દશે તો પહેલે
૨	૮	ગદિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને
૩	૧૫	રૂ. ૪ ગદિને અર્ધો ચાર્જ સેવાશે
એ ઉપરાન્તનો આવઉપર પ્રમાણે જ.		
ખાર માસ ભગી માગલાગટ દશે		

દેન્યુઝિસ્ટો વહેંચવાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને માટે દેખાવાપર્ત.

The Gujarat School-Examiner.

જરાત શાળા પત્ર

ડિસેમ્બર સને. ૧૮૯૯.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ઉરફ કન્યા શાળાનાં ધોરણો (ગાયકવાડી સંસ્થાનાં)	૩૬૧
છાત્રન રૂઢિત ખોડીનું બજેટ (૧૮૯૯-૧૯૦૦)	૩૭૦
વ્યાખ્યાન સમ્બન્ધી કેળવણી (જર્મનીમાં)	૩૭૧
મૂલેત્તની શાળાઓ—ઇતિહાસનો અનુભવ	૩૭૨
પરચૂરણ સ્થાનાઓ	૩૭૬
સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો	૩૮૦
પ્રાણી વર્ણન—ખિસકોલી	૩૮૧
નિશાળ અને નિશાળીઆ—એથી અને ઊડતા રોગ	૩૮૩
મરકી—સાદસરીના નિયમો સમ્બન્ધી સરકારી દરાવ	૩૮૫
કેળવણી ખાતાની અબરો—નિશાળોનાં ધનામ પત્રક	૩૮૨
(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)	

અમદાવાદ.

ચુનાઇટ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ગુજરાતી, યજ્ઞદા પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર; ગુજરાત મિત્ર,
 પ્રભામિત્ર, સુર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીગિત્ર, અર્ચ્ય સમાચાર, દિતેન્દ્રુ.
 દસ્તશિક્ષક કોપીખુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બા-
 પારીઓ જેઓ, ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
 તેઓને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે-
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે
૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
 ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માયે.
૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાંય
 તથા તે માલને નુકસાન પૂએ તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.
૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવે
 તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે સખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
 આગળ માલ સર્ઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.
૫. ઢૂંડી મોકલાવનારે ખરાબર ઢેકાણું લખવું.
૬. ગુજરાત તથા દાદીઆવાડના સર્વે માસ્તરને તથા બુકસેલરને
 વિનંતિ. પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્તશિક્ષક કોપીખુકોની સાથે અમેએ

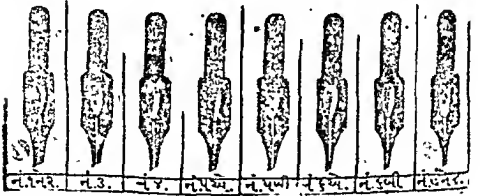
નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

સર્વે શિક્ષક કોપીખુકોની

સ્ટીલ પેનોના

ની.૧ નં.૨. નં.૩. નં.૪. નં.૫. નં.૬. નં.૭. નં.૮. નં.૯. નં.૧૦.

ખીજ કોઈપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક રકાનાં
 મીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણો કરી છે. એક વખત માત્ર પાડી
 નેવાળી ખાત્રી પસે, પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ ગણતેમ કરીશું. જેઓની

ગુજરાત શાळा પત્ર.

પુસ્તક ૩૮ મું. રિસેમ્બર ૧૮૯૮. અંક ૧૨ માં.

માસ.

માહે કાર્તિક સંવત ૧૯૫૬ ના કેળવણી પત્રમાં ગાયકવાડી રાજ્યની ઉરદુ કન્યા શાળાનાં ધોરણો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે. ધોરણ બહાર અને છ ધોરણો મળીને સાત વરસનો અભ્યાસ ક્રમ દસવો છે. ગ્રન્થાની કન્યા શાળાઓમાં સાત વરસ સુધી ટકી રહી અભ્યાસ કરનારી બાળાઓ બહુ યોડી માલુમ પડે છે. મુસલમાનોની દીકરીઓ સાત વરસ સુધી નિશાળમાં રહેશે કે કેમ તે જોવાનું છે. કન્ય દાસમાં તેઓ તેટલી લાંબી મુદત ન રહે, તોપણ બધિબમાં ગૃહેશે એ આશાએ ધોરણોની સંખ્યા વધારે મુકરર કરી રાખવાને કાંઈ હરકત જેતું નથી.

ધોરણ બહાર એટલે બાળ વર્ગમાં ગુજરાતી અને ઉરદુ મૂળાક્ષર તથા તે સુધી આંક શિખવવાનું મુકરર થયું છે, પરન્તુ એ વર્ગની દરેક બાળકીની છૂટી પરીક્ષા લઈ વિષય વાર રોકડા આપવાનું દરાખ્યું છે એ વિચિત્ર લાગે છે. જો એમજ કરવું હોય, તો એ વર્ગનું નામ પહેલું ધોરણ પાડી સૌથી ઉપરના ધોરણને સાતમું ધોરણ કહેવાને કાંઈ હરકત નહોતી. બાળ વર્ગનાં છોક્ર કમળાં બાળકોને પરીક્ષાની તથા પાસ નાપાસ થવાની શીકરમાં નાખવાં એ યત્ન કરવા જેતું નથી. તેમને આનન્દમાં રહેવાનું, હસવા રમવાનું, દુહવાનું, દ્રિષ્ટ કરવાનું, વાર્તા કહેવા સાંભળવાનું, હન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરવાનું, ગીતો ગાવાનું, સહેલા કિન્નરગાઈનના ખેલોં કરવાનું, વગેરે સૌખ્યું જોઈએ, અને તે દરમ્યાન તેઓ રમતમાં જ યેરા અંક અને મૂળાક્ષર શીખે એ ઠીક છે. તેમ ન કરતાં ખૂટી ગામઠી નિશાળની પદ્ધતિએ માત્ર આંક અને કસો શિખવવાનું

કરાવ્યું છે એ દમને બરાબર લાગતું નથી. એ અંકો વસ્તુઓ કે એરિ થમેટીકનની મદદથી શિખવવાની સંચયના આપી નથી, એટલે તે આંખની નિશાનની પેઠે વગર સમજે ગોખાવવા લખાવવાનો હેતુ છે કે કેમ તે સ્પષ્ટ થતું નથી. આ સમજાવવામાં દબેબ્લાહી કૃત Hand and Eye Arithmetic તરફ વડોદરા કેળવણી ખાતાનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. ન્દાનાં બાળકોની દ્રિષ્ટિ બિલવવાને આપણા દેશમાં કેળવણી ખાતું સ્થપાયું ત્યારથી (અને દુનિયાના બધા સુધરેલા દેશોમાં) રંગ આકારનું અવલોકન કરાવવાનું કરાવેલું છે, તે પણ આંધોરણ દાદી નાંખે છે, એ વડોદરા સંચયના આગળ વધેલા કેળવણી ખાતાના સુધારાનું નિશાન દેખાય છે. વળી ધોરણ બહારના વર્ગમાં ચાર ટુકડીઓ પાડીને તથા દરેક ટુકડીને કેટલું કેટલું શિખવ્યું એ દરાવીને મંદ-તાણના દાથ પગ સજડ બાંધી લીધા છે, વરસનો અભ્યાસ કરાવ્યા પછી તેના પેરા ભાગ કેવી રીતે કરવા એ મહેતાણને સંપૂર્ણ હોવાનો વધારે સારું પાત.

પહેલા ધોરણમાં ઉપયોગ આવે પન્દરા લગી, અને બીજા ધોરણમાં પાયાં તથા ૫૦ સુધીનાં અરંધાં લગી આંક શિખવવાનું કરાવ્યું છે. એક-ટીઓ ઉપર આંકતો બહુ બોલે નાંખે નથી એ સારું કહ્યું છે, પરંતુ ઉપરનાં ધોરણોમાં શેર, મણ, કમડી, તોલા, ગજ, મુસાલ, બાજ, વગેરેનાં લેખાં શિખવવાં પડે તે વખત કેટલાક બીજાં આંક વિના કેમ ચાલશે તેનો વિચાર થશે જણાવે નથી. હાખણાં તરીકે, શેર અને મણનાં લેખાંમાં અડીએ ગુણવાની વારંવાર તરર પડશે. આવા યોગ આંક બીજા કે ત્રીજા ધોરણમાં વધારો હોત તો ઉપરનાં ધોરણો મટે કરાવેલા અભ્યાસ વધારે સારી રીતે ચાલી શકત. બીજાં ધોરણમાં "દેશી દિસાગ પાયાં તથા અરંધાં ૫૦ સુધી" એમ લખ્યું છે તેનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી. પાયાં પૂરાં અને અરંધાં ૫૦ સુધી, કે બને ૫૦ સુધી શિખવવાં, એનો ઉપરના શબ્દોથી બરાબર ખુલાસો થશે નથી. વળી સંપ્રદાની ગોડવણી બૂની રીત મુજબ પાયાં પહેલાં લીખવી પછી અરંધાં શિખવવાનો હેતુ જણાય છે એ-પણ દમને વાજવી લાગતું નથી.

પરંતુ કાંઈ બતાવતાં વાગ્યો ને પા કરતાં અરેખાનો ખાલ પડેલો યાદ છે, અને આંધ્રીઓની મજાતરીમાં પાની મજાતરી કરતાં મુંઝવણ આવી પડે છે, આ કારણથી વસ્તુઓની મદદ વડે અરેખાં પડેલાં શીઘ્રીને પછી પામાં શિખરવાનું દરાખું હોત તો વધારે મારું યાત, વસ્તુઓની મદદ વિના ગામી નિચાળની રીત મુજબ વગર સમજે આંક ગોખાવવા જ દોષ, સારે તો મમે તેથી કમ સમજાવે તાપી નથી, ન્દાની ન્દાની મેખાઓના મરવાળા ખાલખાઈ મોઢાએ કરવાનો ખૂબ મદાવમે કરાવવાનું પણ ધોરણોમાં કરાવવાની જરૂર હતી, તે વિના અવદારતા કામમાં અને મજિત તથા મેખાના દિનાળ કરવામાં આમજ પડે છે, અને આંકમાં પૂરી સમજ પડતી નથી.

જુલું જુલું ધોરણોમાં આંક મજિતના વિષયની ગોઠવણ કરી છે તે મજે કામે સારી છે, છતાં કેઈ કેઈ રમલે વરસ વાંધા પડતી જણાય છે. ખીલુ ધોરણ માટે દસ દબર સુધીનું મેખા પરિમાણ દરાખું છે એ કમળે જાણીતર જણાતું નથી. એ ધોરણમાં માત્ર આદ વરસનાં જાળોકે દસ દબરની મેખાની કલ્પના કરી સક્તાં નથી, અને કલ્પના આવ્યા વિના માત્ર સળે મેખાવવા તથા મંત્રની આદ મેખા સખાવવી એ જગતર નથી. તેમને ધોરણ મદારમાં એ સુધીની મેખા શિખરવાનું દરાખું છે, અને પહેલા ધોરણમાં પદ્મ સુધી આંક શિખરવાના હોવાથી ત્યાં દોઢો સુધીની મેખાની કલ્પના થશે. નેટલ લુપ્તથી ખીલ ધોરણમાં એકદમ દસ દબર સુધી દૂરું એ દનુમાનની દસંગ જેતું છે. મેખા પરિમાણ ધોરણ પ્રમાણે ધીમે ધીમે ગરતું જતું જોઈએ, અને દરેક ધોરણમાં નેટલ શિખરવા નેટલાને જાગરને પસે ખાલ થવે જોઈએ. ખીલ ધોરણમાં ત્રણ આંકડાની રકમના સદા સરવાળા, ખાલખાઈ, અને મુખાકાર શિખરવાનું દરાખું છે એ કીક છે, પણ ત્રીજા ધોરણ માટે એ જ જાતના આપરા દાખલા કરાવી સાદા બાગાકાર મેખા ધોરણ સુધી મુજતવી સખ્યા છે એ હમને બરાબર લાગતું નથી. સહેલા બાગાકાર ખીલ કે ત્રીજા ધોરણમાં સરવાળાનું દરાખું હોત તો વધારે સારું યાત. પાણું કરીને સરથો મુખાકાર અને બાગાકારનો વિચાર સાથે ખિસવવા જોઈએ, અને આંક શિખરતાં આ વાત ખૂબ મધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

હસ હસ પૈસા પાંચ વાર લઈએ તો પચાસ થાય એ ગુણાકારનો, દાખલો, અને પચાસ પૈસા પાંચ બીખારી વચ્ચે વહેંચી આપીએ તો દરેકને દસ હસ આવે એ ભાગાકારનો દાખલો છે. આ બંને જાતના દાખલા આંકમાં સાથે સાથે ચાલવા જોઈએ, અને ક્યૂંકા કે ખીછા વસ્તુઓ હાજર રાખીને તે જોઈદી કરાવવા તથા વહેંચાવવામાં આવશે તો એ વાતની ન્હાનાં જાણકારને પણ ઝટ સમજ પડી જશે. વસ્તુઓની હાજરી વિના આંક સિખવવા એ બોળ ૨૫ ગોખણ છે. વળી ઉતરતી બાંજણી ચોખા ધોરણમાં અને ચડતી બાંજણી પાંચમા ધોરણમાં રાખી છે, એ જવરથા હીક જણાતી નથી. સાદા સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, અને કોટકો આવડ્યા પછી બંને જાતની બાંજણી સહેલથી થાય છે, અને તેમની વચ્ચે એક વરસનું અંતર રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી. આ સમ્બંધમાં છંદાંડનાં સુધારેલાં ધોરણો સુધાપલો કરવા લાયક છે. તેમાં આંક ગણિતની વહેંચણી નીચે મુજબ કરી છે—

ધો. ૧ જું.—સાદા દિસાજ (સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર). ગુણક અને ભાજક ૬ કરતાં વધવા ન જોઈએ. સવાલમાં તેમ જ જવાબમાં ૯૯ થી મોટી રકમ આવવી ન જોઈએ.

ધો. ૨ જું.—નાણાંના સંયુક્ત દિસાજ (બાંજણી, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર). ગુણક અને ભાજક ૧૨ થી વધવા ન જોઈએ. સવાલ તેમ જ જવાબમાં નાણાંની રકમ ૧૦ પાઉન્ડથી મોટી આવવી ન જોઈએ.

ધો. ૩ જું.—સાદા અને નાણાંના સંયુક્ત દિસાજ (બાંજણી, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર). ગુણક અને ભાજક ૯૯ થી વધવા ન જોઈએ. સવાલ અને જવાબમાં ૯૯, ૯૯૯ થી મોટી રકમ આવવી ન જોઈએ. નાણાંની રકમ પણ ૯૯ પાઉન્ડથી વધવી ન જોઈએ.

ધો. ૪ જું.—નીચેનાં કોટકોના સંયુક્ત દિસાજ—

લખ્યાઈ—ચાર, પાંચ, અને છંચ.

વજન—ટન, હાર્ડવેટ, ક્વોન્ટર, પાઉન્ડ, આઉન્સ.

પ્રવારી માપ—ગેલન, ક્વોર્ટ, પાઇન્ટ.

વખત—દિવસ, કલાક, મિનિટ, સેકન્ડ.

ગુણુક અને બાગક હર થી વધવા ન જોઈએ.”

“ઉત્સાદિ, બ્રહ્માદિ.

“ટીપ—પણ ધોરણમાં નહાના દિસાજ મ્હોએ કરાવવા. તેમાં મ્હોટા આંકડા આવવા ન જોઈએ, અને સારી વસ્તુ સદિત અને વસ્તુ રહિત સંખ્યાનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. દરેક વરસના છેલ્લા ત્રણ માસમાં મ્હોના દિસાજ એવા કરાવવા કે તેથી ઉપલા ધોરણના અભ્યાસની તૈયારી થાય.”

વગેરે, વગેરે.

પડોદરાનું હાસનું છતું ધોરણ વિવિધ બાગકાર, સાદી ત્રિરાશી, અને આયુ-પાણના સરનાળા બાદમાંથી શીખવીને અંક ગણિતનો વિષય પૂરો કરે છે. આ રીતે કાઈ ધોરણમાં આયુપાણના ગુણકાર બાગકાર શિખવવાના નથી, છતાં પાંચમા ધોરણમાં શેર, મણ, તોલા, કજરી, અને ગજનાં લેખાં આયુ-પાણ સાથે શિખવવાનું કહ્યું છે એ નવાઈ જોતું છે. છોકરીઓએ છટું ધોરણમાં પણ આયુપાણના ગુણકાર શીખવા નહિ, છતાં તેમણે પાંચમા ધોરણમાં રજાના નું મણ તો કા શેરનું શું એવા લેખાંના દિસાજ કરવા, એમ કરાવતી વખત લાંબો વિચાર કરવામાં આવેલો દેખાતો નથી. છટું ધોરણના લેખી ગણિતમાં બાગ શિખવવાનું નથી, છતાં એ ધોરણના મ્હોના ગણિતમાં બાગ રાખ્યું છે એ પણ વિચિત્ર છે. જો લેખાંમાં બાગ રાખવું હોય તો લેખી ગણિત વખતે તેનો ખરાબ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. બાગનો વિષય અગત્યનો છે, તેથી હમને લાગે છે કે તે લેખી તેમજ મ્હોના ગણિતમાં રાખવો જરૂરનો છે. ઉપરનાં ધોરણોની છોકરીઓને પરખરચનું સાધારણ નામું લખતાં શિખવવાનું હાલનું હોત, તો તે ઘણું ઉપયોગી ચર્ચ પડત.

ઉરદુ અને ગુજરાતી વાંચન લેખનની યોજના ઘણું દરીને સારી છે, અને ને છોકરીઓ સાત વરસ સુધી નિશાળમાં રહેશે તે ઉરદુ મેરાતુલ ઉરસ અને ગુજરાતી છટ્ટી એપડી સુધી પાંચમો. પરંતુ આ વિષયોના પંદર-પંદર વીસ વીસ માઈના ચાર ચાર પાંચ પાંચ પેટા બાગો પાડીને છોકરીઓને નાપાસ કરવાનો અને શિક્ષકોને મુશ્કેલીમાં આણવાનો

સમ્ભવ વધાર્યો છે એ હમને સારું લાગતું નથી. દાખલા તરીકે, કોપી બૂકના ગુજરાતી અને બાળબોધ અક્ષરને બુદ્ધ પેટા વિષય ગણ્યો તેમના માર્ક બુદ્ધ મૂકવાની કાંઈ જરૂર નથી. જે બાળક ધ્યાન આપીને ગુજરાતી અક્ષર સારા લખશે તે બાળબોધ પણ સારા જ લખશે. વળી ખાતે જાતના અક્ષરોની કોપી બૂક ધણી કરીને એકઠી હોય છે, એટલે તેમના માર્ક એકઠા મૂકવાનું કરાવ્યું હોત તો વધારે સારું થાત. ગદ્ય વાંચન, કવિતા, અને સગળૂતીના માર્ક પણ એકઠા મૂકવાનું રાખ્યું હોત તો ચાલત. હમારો અભિપ્રાય એવો છે, કે કયા કયા વિષયો કયા અનુક્રમમાં કટલે સુધી કેવી રીતે શિખવવા એ ધોરણોમાં વિસ્તાર પૂર્વક કહેવું જોઈએ કે મહેતાજીઓને પેતાનું કામ કરવાનો રસ્તો સહે, પરંતુ પરીક્ષા માટે પણ પેટાં પાડીને તેમાં દસ દસ પંદર પંદર માર્ક જેવા ન્હાના ભાગ કરવા એ પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. તેથી છોકરાં ઉપર જોઈએ તે કરતાં વધારે બોળે પડે છે, અને પરીક્ષા જુલમ ૩૫ નીચડે છે.

ઉરદુ અને ગુજરાતી ડિક્શન બીજા ધોરણમાં શરૂ કરી છે છટ્ટા ધોરણ સુધી લખાવ્યું છે. પાંચમા અને છટ્ટા ધોરણમાં કાગળો અને ખતો લખવાનું કરાવ્યું છે, એટલે તેમાંથી જોડણીની પરીક્ષા થઈ શકે તેમ છે, તેથી એ ધોરણોમાંથી ડિક્શન જાતલ કહ્યું હોત તો ચાલત. ઉપર કહ્યું તેમ બહુ પેટા વિષયો વધારવા એ પસંદ કરવા જેવું નથી. 'વળી પાંચમા ધોરણમાં કાગળ લખવાનું દરાવતા પદ્ધતિ સહેલાં વાંકો અને તે ઉપરથી ન્હાના સાદા પેરેમાફે રચવાનું કરાવ્યું હોત તો વધારે સારું થાત. કાગળમાં વાક્યો અને પેરેમાફે લખવાનું હોય છે, અને તે ઉપરાંત અમુક પ્રકારની ગોદવણ, પત્ર વ્યવહારનાં માણસોનાં ગામ અને નામ, મિતિ, આદિ આવે છે. એટલે સાદાં વાક્યો અને પેરેમાફે લખતાં આગળ પછી જ કાગળ ઉપર જવું જોઈએ. એકદમ કાગળ લખવાનું કહેવું એ કમ જરાખર નથી, અને તેથી મહેતાજીઓ ગૂંચલાઈને સારું પરિણામ આવતું નથી.

ગુજરાતી તથા ઉરદુ વ્યાકરણ પાંચમા ધોરણમાં શરૂ થાય છે, અને તેમાં નામ, સર્વનામ, અને નિર્ણયજી જોળખાવવાનું કરાવ્યું છે. છટ્ટા

ધોરણમાં ક્રિયાપદ અને અવ્યય ઓળખાવવાનું રાખ્યું છે, અને ઓટસેથી વ્યાકરણનો અભ્યાસ પૂરો થાય છે. આટલું જ વ્યાકરણ શીખવીને અટકવાથી શો સાબ છે તે હમને સમજતું નથી. જો વાક્યની રચનાનો અને તેમાંના શબ્દોના અરસપરસ સમ્બન્ધનો ખ્યાલ આપવો ન હોય, તો વ્યાકરણનો વિષય સમજાવે દાખલ ન કરવો એ વધારે સારું છે. નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ, અને અવ્યય, એટલું છોકરાં પંતની માફક ગોળે કે કહી જતાવે એથી કાંઈ શમદો નથી. વળી નામ વગેરેનાં રૂપાખ્યાન શીખવ્યા પહેલાં અવ્યયનો ખ્યાલ આપી શકતો નથી, છતાં અવ્યય ઓળખાવવાનું કરાવ્યું છે એ બરાબર નથી. ઓગણીસમી સદી પૂરી થવા આવી છતાં હજી વ્યાકરણ શીખવવાનો ક્રમ બદલવામાં આવ્યો નથી, અને નામ પાંચમા ધોરણમાં રાખી ક્રિયાપદ ઓળખાવવાનું છઠ્ઠા ધોરણમાં ગોઠવ્યું છે એ તવાઈ જેવું છે. પાછલાં દેટલાંક વરસોની ચર્ચાથી એમ હતું છે, કે શબ્દો ઓળખાવવાનો આજ સુધી ચાલતો આવેલો ક્રમ ખરાબ નથી. તેના બદલામાં શબ્દોને સહેલાં વાક્યોના સમ્બન્ધમાં લેવા, પ્રથમ નામ તથા ક્રિયાપદ શીખવી પછી વિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણ ઉમેરવાં, અને સ્વાર પછી ખપ પડતો જય તેમ બીજા શબ્દો લેતા જતું. દાખલા તરીકે,

છોકરો જાય છે,

બળદ આવ્યો,

વગેરે વાક્યોં લઈ તે ઉપરથી નામ અને ક્રિયાપદની પાકી ઓળખાણ કરાવવી, તેમનો ઉપયોગ સમજાવવો, અને તે આવે એવાં વાક્ય રચાવવાં. સ્વાર પછી તેમાં

ડાહો છોકરો જાય છે,

ધોળો બળદ આવ્યો,

એવી રીતે વિશેષણ ઉમેરાવી તેની સમજ આપવી. તે પછી

ડાહો છોકરો આજ જાય છે,

ધોળો બળદ અહિં આવ્યો,

એમ ક્રિયાપદનો વધારો કરાવી ક્રિયાવિશેષણની માહિતી કરવી, અને વિશેષણ તથા ક્રિયાવિશેષણ વચ્ચેના તફાવત તથા ગળતાપણાની સમજણ પાડવી. આટલું થયા પછી સર્વનામ આદિ શબ્દો એક પછી

એક જરૂર પડે તેમ લેતા જવું. શબ્દો આ ક્રમે લેવાથી અને વાંચ્યોમાં તેમનો સમ્બન્ધ જોડવાથી બાળકોને વ્યાકરણની સમજ વધારે સારી પડે છે, અને વગર સમજનું ગોખણ અટકે છે. હવેનાં બાળકોમાં નીચે મુજબ ક્રમ કરાવ્યો છે તે વાંચવી છે—

ધો. ૨ જી.—નામ અને ક્રિયાપદ જોખવાં (અથવા, સહેલા વાક્યનાં કર્તા અને વિધાન પક્ષ જોખી કાઢવાં).

ધો. ૩ જી.—નામ, ક્રિયાપદ, વિશેષણ, ક્રિયાવિશેષણ, અને પુરુષ સર્વનામ જોખવાં, અને તે આવે એવાં સાદાં વાંચ્યો રચવાં (અથવા, કર્તા અને વિધાન પક્ષનો એક એક શબ્દથી વધારો કરવો તથા દદાન્તિક વાંચ્યો રચવાં).

પ્રત્યાદિ.

પૂરોપમાં ઘણી ચર્ચા થઈ તેને અંતે ઉપર મુજબ સુધરેલો ક્રમ કરાવવામાં આવ્યો છે, છતાં આપણે અહિં હજી સુધારો કરવાનું ધ્યાનમાં આવતું નથી એ ખેદકારક છે.

આ ધોરણોમાં બૂજોળની શરૂઆત એવા ધોરણમાં થાય છે. એ ધોરણમાં ગાયકવાડી રાજ્ય, પાંચમા ધોરણમાં મુસ્લિમ ઇસ્લામ, અને છઠ્ઠામાં હિન્દુસ્તાન શિખવવાનું રાખ્યું છે. ધાર્મિક નિર્ણયોની છાકરીઓને માટે સાધારણ રીતે આરંભ જ્ઞાન બસ છે, છતાં હિન્દુસ્તાન બહાર દુનિયા છે તે વિશે કોઈક સામાન્ય ખ્યાલ આપવાનું કરાવ્યું હોય તો વધારે સારું થાય. આ જમાનામાં છાકરીઓને પણ પૂતાના દેશ જોઈ જવું પડે તેમ નથી. એવા ધોરણમાં ગાયકવાડી રાજ્યની બૂજોળ શરૂ કરતા પહેલાં આગલા ધોરણમાં સ્વર્ણ વિશે થોડા પાક આપવાનું, દિશાઓનો સમ્બન્ધ શિખવવાનું, નિશાળ તથા મહેલાનો નકશો દોરવવાનું, માટીના નમૂના વગેરેથી બૂજોળના સાધારણ શબ્દોનું જ્ઞાન કરાવવાનું, અને પોતાના મામ તથા પરમણું વિશે માહિતી આપવાનું કરાવ્યું હોય, તો સ્થર પછીનો અભ્યાસ વધારે સંગીન થાય. વળી થોડો જૂનજનો સમ્બન્ધ જોડ્યા વિના બૂજોળનું શિક્ષણ ફળદાયી નિવારું નથી. અને ગોખણનું રૂપ પકડે છે, માટે તેવો સમ્બન્ધ જોડવાનું કરાવ્યું હોય તો વિશેષ લાભ થાય.

છટ્ટા ધોરણમાં ગાયકવાડી રાજ્યના ઇતિહાસનું દુકામાં સામાન્યે જ્ઞાન આપવાનું હરાબું છે. ગાયકવાડ સરકારની રૂયતને વફાદાર બનાવવા માટે આટલા ઇતિહાસની જરૂર હશે, એટલે એ વિશે વાંધો ઠાઠવા જેવું નથી. પણ આગળ પાછળના સંબંધ વિના છોકરીઓને તેનો વારતવિક ખ્યાલ કેમ આવશે તે સમજાતું નથી. વળી આ ઇતિહાસમાં અમાકારિક વાર્તાઓ કહેવાની છે, કે માત્ર જે ગાયકવાડો યદી ગયા તેમનાં નામ અને સાલો ગોખાવવાની છે, તે સ્પષ્ટ જણાતું નથી. ધોરણની બાબા જોતાં નામો અને સાલોનું ગોખણ જ આવશે એમ કદપના થાય છે. હમને લાગે છે, કે જે પ્રાથમિક નિશાળોની છોકરીઓને ઇતિહાસ શિખવવાની જરૂર જ હોય, તેા દિ-દુસ્તાનના ઇતિહાસને લગતી કટલીક અમાકારિક વાર્તાઓ શિખવવી, અને તેમાં થોડી ગાયકવાડી રાજ્યને લગતી વાર્તાઓ પણ દાખલ કરવી, એ વધારે શાયદાકારક છે.

શીવજીનો અભ્યાસ થલો જાણે રાખ્યો છે, અને છોકરીઓને એ વિષયની અગત્ય જોતાં તેમ કરવું જરૂરનું છે. છતાં કેઈ કેઈ ઠેકાણે કમ વાંધા ભરેલો દેખાય છે, સારે કાઈકાઈ સ્થળે વધારે સ્પષ્ટ લખાણની જરૂર જણાય છે. પહેલા જ ધોરણમાં દોરો લખવાનું અને કસો બનાવવાનું હરાબું છે. એ ધોરણની છ સાત વરસની છોકરીઓ સોય પકડતાં, તેમાં દોરો પરીવતાં, અને દોરો ભરતાં શીખે એ બરાબર છે; પણ કસો બનાવવાનું કામ અઘરું છે, અને તે પહેલા ધોરણને લાયક નથી. બીજા ધોરણમાં ચીંગડું દેવાનું હરાબું છે તે પણ તે ધોરણ માટે યોગ્ય નથી. સાધારણ શીવજી દરતાં ચીંગડું દેવાનું કામ વધારે મઠણ છે, અને તે પછી આવવું જોઈએ. છતાંડનાં ધોરણોમાં ચીંગડાં ભાસ્વાનું કામ એવા ધોરણમાં શરૂ થાય છે. પાંચમા ધોરણમાં બારીકીથી શીવતાં તથા ઝીણા બખીઆ દેતાં શિખવવાનું છે. આમાં કટલી બારીકી રાખવી એ સ્પષ્ટ થવું નથી, પણ છોકરીઓની આંખોને ધમ્ ધાય એવું ઝીણું કામ ન કરાવવાની સમજાળ રાખવી જોઈશે. છતાંડનાં ધોરણોમાં આ બાબત ખાસ લક્ષ આપ્યું છે, અને

દર ધર્મે વધારેમાં વધારે કેટલા ટાંકા કે બખીઆ દેવા એ મુક-
રર હયું છે.

આ ધોરણોમાં આસ ધ્યાન જેવે એવો વિષય ધર્મની કેળવણીનો
છે. બીજા ધોરણમાં આરખી કૂરાને શરીર શરૂ થાય છે, અને છઠ્ઠા
ધોરણ સુધીમાં તેના ૩૦ રીપારા પૂરા કરવાનું હરાવ્યું છે. પ્રાથમિક
નિશાળોની બાળકીઓ આરખી કૂરાને શરીર વાંચશે, એટલે એક અક્ષર
પણ સમજશે નહિ એ વાત નક્કી છે. પણ મુસલમાનો પોતાના ધર્મનું
પુસ્તક આ રીતે મૂળ ગાપામાં વાંચતાં શીખે છે એ વાત ખરી છે, પણ
ન્યારે તે નિશાળમાં જ શિખવવાનું છે ત્યારે સમજીને વંચાય નહિ અને
વગર સમજીને જોખાય એ ઠીક લાગતું નથી. આરખી પુસ્તકના જઠરામાં
આમવા તેની સાથે તેનું હિન્દુસ્તાની ગાપાન્તર શિખવવાનું હરાવ્યું હોત,
તો પોતાના ધર્મ પુસ્તકમાં શું રહ્યું છે તે બાળકીઓ સમજી શકત. અને
તેથી વધારે લાભ થાત. યુરોપ અને અમેરિકાની પણ પ્રાથમિક નિશા-
ળોમાં બાઈબલ શિખવવામાં આવે છે, પણ બાળકો તે સ્વભાષામાં વાંચે
છે, અસલની સેટિન, ગીક, કે હિબ્રુ ભાષામાં વાંચતાં નથી. ધર્મની કેળ-
વણીની બાબતમાં સરકારે હાથ ન ધાસવાનો ઉમેશ રાજ્યમાં હરાવ છે,
પણ હમે ધારીએ છીએ કે ગાયકવાડી રાજ્ય દેશી હોવાથી ત્યાં એવો
નિયમ કરવામાં આવ્યો નહિ હશે. તે બાબત ગમે તેમ હોય, પણ જે
નિશાળોમાં એક જ ધર્મ કે પંથનાં છોકરાં આવતાં હોય ત્યાં તેમને
તેમના ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં કંઈ દરકત જેવું લાગતું નથી. આ
વિષયન બન્ધ કરતાં હમે આસા રાખીએ છીએ, કે હવે પછી ન્યારે
વડોદરા રાજ્યનાં ધોરણો ફેરવાય ત્યારે ઉપરની કાંઈક સૂચનાઓ ધ્યાનમાં
મેવામાં આવશે.

લન્ડન સ્કૂલ બોર્ડનું સને ૧૮૯૯-૧૯૦૦ નું બજેટ યોગ્ય વખત ઉપર
પાસ થયું હતું. એ વરસમાં લન્ડન સહેરની પ્રાથમિક કેળવણી પાછળ
કુલ ૨૭,૯૫,૦૦૦ પાઉન્ડ (૪,૧૯,૨૫,૦૦૦ રૂપિયા) ના ખર્ચની અ-
ભ્યાય કરવામાં આવી છે. તે પૈકી ૧૩,૫૮,૭૦૦ પાઉન્ડ દિવસની

નિશાળોના શિક્ષકોના પગારો આપવામાં, અને ૭૦,૦૦૦ પાઉન્ડ રાતની નિશાળો પાછળ ખર્ચાશે. લન્ડનના રહેવાસીઓને પ્રાથમિક નિશાળોના ખર્ચ માટે પોતાનાં મકાનોના વાર્ષિક ભાડાના દર પાઉન્ડ ૧૩.૩૬ નેન્સનો એટલે દર રૂપિયે સુમારે સાડી દસ પાઈ નેટલે કર આપવો પડશે. આપણાં ગામડાંના બેડૂતો મોકલ દુનના રૂપમાં જમીનની મહેસૂલને રૂ. રૂપિયે ચાર પાઈ પોતાનાં બાળકોની પ્રાથમિક કેળવણી પાછળ ખર્ચે છે. આપણાં શહેરો અને કસબા તેથી પણ ઓછું ખર્ચતાં જણાય છે. ૧૨મું એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણાં બાળકો મોકલ દુન કે યુનિસિપલ દર ઉપરાંત નિશાળની શી તેમ જ એપીડીઓ, રહેટો, વગેરેના ર્ચ આપે છે. લન્ડનનાં બાળકો વગર શીએ જાણે છે, અને તેમને એપીડી-ઓ, રહેટો, વગેરે સાદિયો પણ મફત પૂરાં પાડવામાં આવે છે.

નરૂસ મિસ્ટ્રેસ પત્ર જણાવે છે, કે પોતે અમુક ધન્યમાં કાવતા પી એમ જર્મન મોકલને લાગે છે, એટલે તરત તેઓ કારીગરોને તે ભવતનું શિક્ષણ આપવા મંડી જાય છે. યોગ્ય વખત ઉપર જર્મન રમકડાં વ્યાપાર કરી થતો જણાવા લાગ્યો હતો. સને ૧૮૯૭માં ૧૯,૭૯,૯૦૦ હિન્ડનાં, અને સને ૧૮૯૮ માં ૧૮,૬૪,૦૦૦ પાઉન્ડનાં રમકડાં પર દેશ દર્શાવતાં. આ ઓછા થતા વ્યાપારને ટેકો આપવાને યુનિટેડિડન ભમાં રમકડાં બનાવતાં શિખવવાની એક નિશાળ સ્થાપવામાં આવી. ખરેખર હાલમાં જર્મનીનો વ્યાપાર આટલો વધ્યો છે, અને ૫૨ દે-નાં બજારોમાં તે ઊગ્ર ભાસને ટકર ચારે છે, તેનું કારણ ભાંતી જાય છે.

યુરોપની શાળાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૩૮ થી.)

૩. ઇતિહાસનો અનુભવ.

આજનો બનાવ મહારાષ્ટ્રી કદી વિસરાય તેવો નથી, અને મહારાષ્ટ્રી ખાત્રી છે કે મહારાષ્ટ્ર વાંચનારને થયું તેના વર્ણનથી ઘણી રમજ... પડશે.

‘કુસંલોડોઈની રીઅલ’ સ્કૂલના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ સહેરથી ચૂર મધિય દર ડુંગરે જતા હતા, તેમનું આગનવણુ આવવાથી હું તેમની સાથે ગયો. સ્કૂલના છોકરાઓની દૂકડીઓ બન્ધાઈ, અને શિક્ષકો કપતાન બેન્યાં આગળ પડખ વાળી દૂકડી ચાલી, તેમની પાછળ ખીજ બધી દૂકડીઓએ લસકરી ઢબે ચાલવા માંડ્યું. છોકરાઓએ ભૂરી ફલાલીનાં કપડાં અને ટોપીઓ પહેરી હતી, અને દરેકને ખબે એક ન્હાની ચીનાઈ લોઢાની પેટી પટાથી લટકતી બાંધી લીધી હતી. એ પેટીઓમાં ખાવાનું, ખનિજો ભાગવાને ન્હાની હથોડીઓ, છોડ કાપવાના ચીમટાઓ, વન્દા તથા જીવડાં પકડવાના બૂરા તથા ટાંકણીઓ, અને પાણી પીવાનાં પર્વાણાં રાખ્યાં હતાં. થોડા છોકરા પાસે કોદાળીઓ, પાવડા, અને દોરડાં હતાં.

પાંચસે છસે છોકરાનું લસકર નિશાળના ડ્રોપાઉન્ડમાંથી નીકળી લસકરી ઢબે ચાલવા માંડ્યું એ દેખાવ ધણો સુંદર લાગતો હતો. ગામ બહારનો સ્ત્રીસો આવ્યો, એટલે સંગીત શિક્ષકે દેશ બક્તિનું એક ગીત સુસાવવા માંડ્યું, અને તેના સૂર પ્રમાણે છોકરાઓએ ચાલવા તથા ગાવા માંડ્યું. આહા ! એ ગીતની શી ફક્ક અસર જણાતી હતી ! એક જાણીતા પરોપકારી પુરૂષે થોડા જ વખત ઉપર નિશાળના ફ્રન્ડમાં મ્હોંટી રકમ આપી હતી, તેને બંગલે પહોંચ્યા એટલે લસકર એક દારમાં ગોઠવાઈ ગયું, અને હુરેના પોકારથી તેને માત આપ્યું. સાર પછી વળી હમે આગળ ચાલ્યા અને વધારે ગીત ગવાયાં, પરંતુ દારમાંનો એક પણ છોકરો આગળ પાછળ થયો નહિ, અને જરા પણ ગરબડ કે અવ્યવસ્થા જોવામાં આવી નહિ.

૭

ડુંગરની તળેટીએ પહોંચતાં એક વીથીમાં થોડો આરામ લીધો. સાં છોકરાંએ ધણી લહેજતથી નાસ્તો ખાધો અને દૂધ પીધું. સાર પછી હમે જંગલમાં પેદા, અને બધા વર્ગો છૂટા પડ્યા. એક વર્ગ વનસ્પતિની શોધમાં રોકાયો, ખીજાએ ખનિજોની જોળ કરવા માંડી, ત્રીજાએ ભૂગોળનો અભ્યાસ ચલાવ્યો, એમ જુદા જુદા વર્ગોએ જુદું જુદું કામ કરવા માંડ્યું. હું ઇતિહાસના વર્ગ સાથે સામેલ થયો. શિક્ષક હમને ડુંગરની ટાચે તેડી ગયો, અને સાં તેણે સ્થાનિક ઇતિહાસની ધણી રમૂજ ભરેલી માહિતી આપી.

હાકીકતની દરમ્યાન તેણે કહ્યું, “ પહેલે સામે દેખાય છે. તે જગ્યાએ શાહજાદા ફરિનાંડે ફ્રેન્ચ લશ્કરને હાઇન નદીની પાર હાંકી કાઢ્યું હતું. પેલો સામે ગઢ દેખાય છે તેમાં જૂના વખતમાં જુલિય કલીવર્ગના હાકોરો રહેતા હતા, અને તે જ ગઢમાં બેડનની રૂપાળી શાહજાદી જોકોખીઆતું ખૂન થયું હતું. પેલા છેડે કોયોનના દેવળના મીનારા દેખાય છે. તે દેવળ બાંધવાનું કામ તેરમા સદીમાં શરૂ થયું હતું, અને હાલ ઓગણીસમા સદીમાં પૂરું થયું છે. પહેલું આધે જૂનો મઠ જણાય છે તે બિશપ બોર્નાફિસની પછીના બિશપે બંધાવ્યો હતો. આ તરફ ફ્રેન્ચબર્ગના જૂના ફ્યુડલ કિલ્લાનાં ખંડેર દેખાય છે, તેમાં આગળના વખતમાં તેનો માલિક રહેતો હતો. આઢિંધી નજરે પડે છે તેટલી બધી જમીનનો ધણી તે હતો. ”

પછી તેણે ફ્યુડલ વ્યવસ્થા અને હાલની વ્યવસ્થાના તફાવતોનો આબેહૂબ ચિતાર આપ્યો. તે વખતના નાઇટો અને બેરોનો (લશ્કરી જાગીરદારો) પોતાના કિલ્લામાં રહેતા, લૂટારોનો ધંધો કરતા, અને ગીધૂની, માશક નદીઓના ઉતાર, મ્હોટા રસ્તા, ખેતરો, જંગલો, અને ન્હાનાં ગામડાં પર તૂટી પડતા. તે વખત ક્રિસ્ટેબન્ધી શહેરોમાં જ છૂટ, રથાનિક સ્વચ્છ, મુલકી હક્કો, અને મુલકી સદ્ગુણોનાં બી જોવામાં આવતાં હતાં. તે શહેરો ઉપર પણ તેઓ કોઈ કોઈ વાર ઉતરી આવતા હતા. આ મુજબ શિક્ષકે શાંક ચલાવ્યો તે ધણો રસિક હતો. વિદ્યાર્થીઓ તેની ગાસપાસ વિંટાઈ વળ્યા હતા, અને એક ચિતે સાંભળતા હતા. પેનસીલો અને નોટ બૂકાનો ઉપયોગ પણ પુખ્ત થયો. જે અભ્યાસને વર્ગમાં એક મહિના કરતાં વધારે સુદત લાગી હતી તેનું અવલોકન એક ક્લાકનાં નણી સ્ટેન્ડર રીડિંગ સ્પર્ધામાં ગણ્યું.

સ્પુરિંગાનો અવાજ થયો એટલે બધા વર્ગો જુદે જુદે ઠેકાણેથી બુલ્ક ગતીમાં લેગા થયા. આ ઠેકાણે ઇતિહાસના શિક્ષકે આખી નિધાળને એક ન્હાનું વ્યાખ્યાન આપ્યું, અને છાત્રસભા કેને આદિ અધ્યક્ષોની

* હિન્દો પ્રતિહાસ જણનારને ખબર હતી કે ઇ. સ. પૂ. ૫૨૫ માં પ્રાચીન પાંચાલ દ્વારે અંબલપુર પર ચડાઈ કરી હતી, તે વખત પ્રાચીન

મુંદ કુરાવવાનો વિચાર નહોતો. સુમારે પચાસ મંજૂર થયું છોકરું
 શ્રીક લોકોનું સ્થાન લઈ નેળનો બચાવ કરવાને મુકરર કર્યા, અને ઉમદ
 દેખાવના એક સુંદર છોકરાને લિઓનિદાસ બનાવ્યો. બાકીના છોકરાઓને
 પંદ્રસી લશ્કરનું કામ સોંપ્યું. નેળમાં જે લઢાઈ થઈ તે બોઈએ તેવી
 સંખત હતી, છતાં અમર્યાદા બરેલી નહોતી. સધળો વેપ ઇતિહાસ મુજબ
 બજવાઓ; માત્ર એક જ વાતની ખોટ પડી, કારણકે બધા છોકરાઓએ

રાજ્ય ધણું મોટું હતું, અને પંજાબથી ભૂમધ્ય સમુદ્ર સુધી પહોંચતું
 હતું. એશિયા માધ્યમમાં કેટલાક શ્રીક લોકો વસતા હતા તેમના ઉપર
 પંચ ઇરાનની સત્તા હતી. કાંઈક કારણથી એ શ્રીકોએ ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦
 માં ઇરાન સામે બળવો કર્યો, અને એથેન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યે તેમને
 મદદ કરી, તેથી દારાએ એથેન્સ પર વેર લેવાનો ફરાવ કર્યો. દારાના
 વખતમાં લઢાઈ શરૂ થઈ તે તેના મોત પછી તેના દીકરા ક્સેક્સેસે આક્રુ
 રાખી, અને તે ઇ. સ. પૂ. ૪૮૦ માં ધણા મોટા લશ્કર તથા નૈસર્ગિક
 સૈન્ય સાથે શ્રીસ ઉપર ભડે ચઢ્યો. એમ કહેવાય છે કે, તે યમોપિલીની
 સાંકડી નેળ આગળ પહોંચ્યો ત્યારે તેની સાથે જમીન તથા દરીઆ
 પરના લશ્કરમાં એકદર ૨૬,૪૧,૬૧૦ લઢનાર માણસો હતાં, અને
 લશ્કરની સાથે આવેનાર માણસોની સંખ્યા તેથી પણ વધારે હતી. આ
 આંકડાને યોક્ષ ગણવામાં ન આવે, 'તો પણ તેનું સૈન્ય ધણું મોટું
 હતું' એ વાત નિઃસંક છે. શ્રીસના લોકોએ પારસી લશ્કરની સામે ચવાને
 તૈયારીઓ કરવા માંડી હતી. તેમનામાં એથેન્સ અને સ્પાર્ટાનાં સંસ્થાનો મુખ્ય
 હતાં, અને તરત વેળા માટે સ્પાર્ટાને સરદારી સોંપવામાં આવી હતી. શ્રીક
 લોકોએ પારસી લશ્કર સામે યમોપિલીની નેળ આગળ ટકર લેવાનો
 નિશ્ચય કર્યો. ક્સેક્સેસે યમોપિલી નજીક આવ્યો ત્યારે શ્રીક લશ્કરે પૂરાં
 તૈયાર નહોતાં, તેથી ક્સેક્સેસે ખાળવાને સ્પાર્ટાના રાજા લિઓનિદાસને
 ૩૦૦ સ્પાર્ટાનો તથા ખીજા શ્રીકો મળીને ૭૦૦૦ માણસો સાથે 'ત્યાં
 મોકલવામાં આવ્યો. આ ન્હાના લશ્કરે મરણીઆ ચાલ લઢાઈ કરી, અને
 કેટલાક વખત સુધી ક્સેક્સેસના અસંખ્ય લશ્કરને યમોપિલીની પાર આવતાં
 ખાળ્યું, 'તથા એ સાંકડી જગ્યામાં તેનો વારંવાર પગભથ્થો થયો.

દશાખેર ઇશ્વિઆદીસનું કામ કરવાની ના પાડી. આખરે એ કામ સિદ્ધ-
કર્તા બળવંતની જરૂર પડી. તેણે પારસી લશ્કરમાંથી કેટલાક છોકરાને
એક બીજી વાટે લાવી ઝીંક લશ્કરને જે તરફથી થેયું. ઝીંક લશ્કરના
છોકરાઓ. પણ ઘણી જળારી ટક્કર લીધા પછી તાબે ચલા. આનું નામ
હતિદાસનો અનુગ્રાહ. જેમ છોકરાઓ વર્ગમાં અશ્વિતના દાખલાનો
મદાવરો કરે છે, તેમ આ છોકરાઓએ હતિદાસનો પ્રસન્ન મદાવરો કર્યો.

લદાઈ પૂરી થયા પછી થોડી વાર આરામ લેવામાં આવ્યો. સાર
પછી થોડું ગાયન આરંભ્યું. પછી દિવસમાં જે જે વસ્તુઓ એકઠી કરવામાં
આવી હતી તે કાઢી. પાત્રોના, પ્રાણીઓના, અને વનસ્પતિના કેટલાક ચંમ-
ત્કારિક નમૂના એકઠા થયા હતા તે જથ્થાને તપાસ્યા, તેમના વર્ગ પાડ્યા,
અને તેમની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. તે પછી કસરતો, ઝાડ પર
ચઢવાનું, દોરડા પર ચાલવાનું, અને બીજી રમતો ચાલી. આ પ્રસંગે સિ-
દ્ધે વાડુંવાર, છોકરા જેવા મળી જતા હતા, કાંઈ કાંઈ મૂચનાઓ અને
શિખરિમણો પણ આપતા હતા, છતાં પોતાનો અખસાર બળવતા નહોતા.

સૂર્ય આગમવા આવ્યો એટલે હમે જ્યાં ડુંગરની ટોચ પર ચઢ્યા,
અને સૂર્યાસ્તનો જાલ દેખાય લેયો. સાર પછી છોકરાં પાછા લશ્કરની
દારે મુજબ ગોઠવાયા, અને આગળ પડખ પાગતી હતી તેને અંવાળે

દિવસ એમ ચાલ્યા પછી એક દરમિયાને ઝીંકે કાઠેસને એક બીજને માર્ગ
બતાવ્યો. કાઠેસે થોડું લશ્કર એ વાટે મોકલી લિઓનિદાસને જે તરફથી
ધેરવાનો ઠરાવ કર્યો. લિઓનિદાસને એ વાતની ખબર પડવાથી તેણે પણ
મરતા મુખી પોતાની જગા ન છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતાના ૩૦૦
સ્પાઈનો અને થોડા બીજા ઝીંકને રાખીને જાહીના માણસોને તેણે રાખ
આપી, અને બીજી વાટે ધરાની દુકડી પોતાની પાછળ આવી પહોંચે તે
પહેલાં નેજામાંના લશ્કર ઉપર હુમલો કરી તેમાંના ઘણાને માર્યા. ઉપર
તે અને તેનાં માણસો ચોગરદમથી થેરાયાં, છતાં જ્યાં મુઆ લાં મુખી
તેમણે જોસથી લદાઈ કરી. થર્મોપિલીના પુદ્ધ ગાટે સ્પાઈનોની કીર્તિ
ઘણી ઘઈ છે, અને જે રથજે તેઓ મરાયા હતા તે દેશણે એક આરસનો
સિંહ અને એક કીર્તિ સ્તંભ બેસાડવામાં આવ્યા હતા.—એડિટર.

એકમમાંથી નવ એકમ જતા નથી, માટે બે દશકમાંથી એક દશક લઈ એકમમાં ઉમેરીએ છીએ. એક દશકના દશ એકમ થાય છે અને તેમાં મૂળના પાંચ એકમ વધે છે, એટલે એકન્દરે આપણી પાસે ૧૦ દશકને પાંચ એકમના બદલામાં એક દશક અને પન્દર એકમ થાય છે. એ વાત દશક અને એકમના આંકડા ઉપર ઝીણા ટાંખપમાં બતાવી છે. પછી પન્દર એકમમાંથી નવ એકમ લેતાં છ એકમ બાકી રહે છે, અને એક દશકમાંથી એક દશક લેતાં શૂન્ય દશક રહે છે. આ રીતે હિસાબ કરવાથી બાળકને ઝટ સમજ પડે છે. સંયુક્ત સંખ્યાઓની બાદબાકી પણ તેમ જ કરાવી શકાશે.

૨. આ. પા.

	૨	૧૪
૫	૩	૨
૩	૧	૮

૨ ૧ ૬

આ હિસાબમાં બે પાઈમાંથી આઠ પાઈ લેવાતી નથી, માટે જુલુ આના છે તેમાંથી એક આનો વટાવીને તેની પાઈઓ ઠરીએ છીએ. એમ કરવાથી આપણી પાસે એ આના અને ચૈદ પાઈઓ થાય છે તે ઉપર ઝીણા ટાંખપમાં બતાવ્યું છે. પછી ચૈદ પાઈમાંથી આઠ પાઈ લેતાં છ પાઈઓ રહે છે, અને બાકીના બે આનામાંથી એક આનો લેતાં એક આનો રહે છે. અધિકાંકમાંથી એક આનો વટાવી તેની પાઈઓ કરવા છતાં તેમાં ત્રણ આના કાયમ છે એમ જૂની રીતે કહેવું, અને બાકાંકની આનાની રકમમાં વધીને એક આનો ઉમેરવો, એ ન્દાનાં છોકરાંની ન સગજ શકાય એવી વાત છે.

બાળકો સાથે વાતચીત—એક સ્ત્રી શિક્ષક લખે છે, કે “આરે છોકરીઓ જોડે મ્હને થોડી મિનિટની પુરસદ હોય છે, અથવા કોઈ વખત છોકરીઓ શીવણ કામ કરતી હોય છે, સારે દુ તેમની જોડે જુદી જુદી વસ્તુઓ વિષે વાતચીત ચલાવું છું. કોઈ બાળકને સજેબમ થયું હોય, તો સરદી કાને કહેવાય, તે સાધી થાય છે, તેને કેમ અટકાવાય, તે ધર્મ હોય સારે શું કરવું, વગેરે સમજાવું છું. કોઈ બાળકે કલગ થતાં આંગળી કાપી હોય તો હું બધાં છોકરાં દેખતાં તેને રીત સર પાટો બાંધું છું, અને પાટો કેમ બન્ધાય તે બધાંને બતાવું છું. કોઈ વખત છોલાયું

હોય કે દાઝ્યાં હોઈએ સારે કેમ કરવું એ વિષે વાત ચાલે છે. વળી ખીજે પ્રસર્ગે જુદાં જુદાં કપડાં અને ખોરાક વિષે તથા તે કેમ તૈયાર થાય છે એ વિષે વાત ચાલે છે. કાંઈ બાળક પોતાનું બદન કે ચણિયો સાંધવા લાવે છે, સારે તે કેવી રીતે ધોવાથી રંગ ન જાય એ વિષે વાતચીત કરવામાં આવે છે. વળી દલાલીનાં લૂગડાં, મોર્જાં, વગેરે ચઢી રંગ્યા વગર ધોવાની રીત વિષે પણ કહેવામાં આવે છે. આથી છોકરીઓને પોતાના ઘર સંસાર વિષે વાસ્તવિક માહિતી થાય છે.”

ડિક્ટેશન—છોકરાંને જે શબ્દોની જોડણી ન આવડતી હોય તેવા શબ્દો આવે એવું ડિક્ટેશન લખાવવું એ જૂલ જરૂરું છે. એમ થાય છે સારે છોકરાં ખોટી જોડણી લખે છે, તેથી તેવી જોડણી તેમના મગજમાં એવી રીતે જાય છે, કે પછી સુધરાવવી કઠણ પડે છે. જોડણીની ભૂલો કરનારને ચોપડીમાં જોઈને નકલ કરવા કહેવું, અને લખેલું પછી સમજાવણ પૂર્વક જોઈ લેવું. કાંઈ પણ પાઠનું ડિક્ટેશન લખાવતા પહેલાં તેમાંના શબ્દોની જોડણી જરાજર સિખવવી. પાઠના શબ્દોની જોડણી પોંકી આપણા પછી ડિક્ટેશન લખાવવાને હરકત નથી. શબ્દોની જોડણી સિખવતાં કાળા પાટીઆનો પુષ્કળ ઉપયોગ કરવો. જોડણી ગોખવાથી આવડતી નથી; ધ્યાન પૂર્વક જોવાથી અને તે મુજબ નકલ કરવાથી આવડે છે. જોડણી આંખ અને હાથનો વિષય છે, મ્હો અને કાનનો વિષય નથી.

નિબંધ—છોકરાંને નિબંધ માટે ગમે તેવા અભણા વિષયો આપવા કરતાં ઇતિહાસમાં તેઓ જે જતાંતો અને જન્મ ચરિત્રો શીખ્યાં હોય તે લખી લાવવા કહેવું એ વધારે સારું છે. એમ કરવાથી તેમને વિષયની માહિતી હોવાથી લખવાનું મીઠું પડે છે, અને બાળકોના નિબંધમાં ભાષા ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાનું હોય છે તે અપાય છે. બુદ્ધિમાં કાંઈ દેશ શીખ્યા પછી તેની કલ્પિત મુસાફરીઓ તથા દેખાવોનાં વર્ણન લખી લાવવા કહેવું એ પણ સારો રસ્તો છે. મુદ્દો એ છે કે જે વિષે છોકરાંને માહિતી ન હોય અને તેઓ જરાજર વિચાર ન કરી શકે તેવા વિષય લખવાને આપવા નહિ.

સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો.

(માલુ ૫૪ ૩૪૯ થી.)

પત્રું ૧૭ મું.

૧. મુખ્ય ઝેરો અને તે દરેકનાં વાળણો ગણાવો.
૨. ઇસ્પિતાલ, કમ્પાઉન્ડર, અન્દરનો દરદી, બહારનો દરદી, એ શબ્દો સમજાવો.
૩. ફોનોગ્રાફ અને ટેલીફોન વિષે શું જાણો છો ?
૪. આકાશ ગંગા એટલે શું ?

પત્રું ૧૮ મું.

૧. પડી ગયેલા આડની ઉમ્મર શી રીતે નક્કી કરશો ?
૨. દુનિયા પરના પ્રખ્યાત ૭ પૂલો અને ૭ ગુફાઓનાં નામ દો.
૩. રોન્ટજન કીરણો એટલે શું ? તેનો શો ઉપયોગ થાય છે ?
૪. જે પ્રાન્તમાં તમે રહો છો તે પ્રાન્તની મ્યુનિસિપાલિટીઓ તુરંતથી તમ્હારા ઇલાકાની ધારા સભા સાથે પસન્દ થયેલા સમાસદનું નામ દો.

પત્રું ૧૯ મું.

૧. રેવન્યુ ખાતાની કોટોનાં નામ દો.
૨. નીચેનાં માણસો વિષે તમે શું જાણો છો ?
રણજીતસિંહ, સરદી માધવરાવ, મિરાંતાર્ષ, અને ગહાદહ સિવિયા.
૩. સુમ્મર્ષ ઇલાકા તરફથી કલકત્તાની વડી ધારા સભામાં કોણે ખીચ્છને છે ?
૪. તમે ઘોડાની સરત જોઈ આલ્યા હો તે વિષે તમ્હારા એક મિત્રને કામળ લખો.

પત્રું ૨૦ મું.

૧. રાણી સરકારની હકુમત તમેનાં સંસ્થાનો ગણાવો.
૨. રાણી સરકાર ગાદી પર ચા હકથી આલ્યાં તે લખો. તેમનો પરિવાર ગણાવો.
૩. માશરૂટ, મુનસફ, નાનર, સખ રજરટાર, જનરલ ડ્યુટી કારકુન, એ દરેકની ફરજો ગણાવો.
૪. નીચેનાં માણસો વિષે તમે શું જાણો છો ?
નાનક, શર્મિષ્ઠ, શાદ, અને એડિસન.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૩૫૩ થી.)

ખિસકોલી.

વર્ગ—કરોડ વાળાં. જાત—સ્તન વાળાં. પ્રકાર—કાતરનારાં. ખિસકોલી તેા સર્વ કોઈએ દીકી દશે તેનું માથું અને શરીર મળાને તે આશરે ૫ થી ૬ ઇંચ લાંબી છે. તેની વાળ વાળી પૂંછડી ૬ ઇંચને આશરે લાંબી હોય છે. આગલા પગ કરતાં પાછલા પગ રહેજ લાંબા છે. તેના દરેક આગલે પગે ચાર ચાર અને પાછલે પગે ધાંચ ધાંચ આંગળાં છે. આગલે પગે ચાર ચાર આંગળાંની જોડે એક ન્હાનો સ્પષ્ટ નાદિ દેખાય તેવો અંગૂઠો છે. તેના મ્હોમાં ઉપલા જડખામાં કાતરનારાં દાંત ૨, અને દરેક તરફ આગલી દાંતો ૨ તથા પાછલી દાંતો ૩ મળી કુલ ઉપલા જડખામાં ૧૨ દાંત છે. નીચલા જડખામાં કાતરનારાં દાંત ૨, અને દરેક તરફ આગલી દાંત એક તથા પાછલી દાંતો ત્રણ મળી કુલ નીચલા જડખામાં ૧૦ દાંત છે. તેના કાન ઉપર ટૂંક વાળ છે, અને પૂંછડીને બધી ગમ ફરતા લાંબા વાળ હોય છે. તેના શરીરના ઉપલા ભાગ ઉપરનાં ૩૫ ટૂંકાં અને મુંવાળાં હોય છે. તેના પગનાં તળિયાં ઉપર વાળ હોય નથી.

રંગ—તેની પીઠ પર આસમાની કે વાદળી રંગની છાંટ પડેલી હોય છે. તેની ગરદનથી ગાડીને તે આખી પીઠ પર આજ કાળા રંગના ત્રણ લુખા લીટા હોય છે, તેમાંનો ત્રણનો લીસોટો નો છેક પૂંછડીના મજ સુધી પહોંચેલો દેખાય છે. તેની પીઠ કરતાં માથાનો રંગ આછો છે. તેની જાને કૂંજોનો રંગ પણ આછો દેખાય છે, અને નીચલી તરફનો બધો ભાગ ઘોળો છે.

વસ્તી—હિન્દુસ્તાન અને સિંધનામાં સપાટ અને ખેડણ જમીનમાં તેમ જ લેહનાં ધણે પાસે ખિસકોલીઓ પુષ્કળ રહે છે. મસખાર કિનારે અને બંગાળી ઉપસાગરની પૂર્વ તરફ આ જાતની ખિસકોલીઓની વસ્તી જિલકુલ નથી, તેમ જ ગ્રીય જંગલોમાં પણ તેમની

ઝાઝી વસતી હોતી નથી. પશ્ચિમ તરફ સિન્ધ અને બલુચિસ્તાન સુધી તેમની વસતી જણાય છે. આપણા દેશની ખિસકોલીઓને મળતી બીજી જાતની ખિસકોલીઓ એશિયાના સમશીતોષ્ણ દેશોમાં તેમ જ અમેરિકા અને યુરોપના જંગલોમાં વસે છે. ઉત્તર મહાસાગરના કિનારા પરના દેશોમાં વસતી ખિસકોલીઓનો અસલ રંગ શિયાળામાં બદલાઈને ઘેરો ધોળા અને સૈબીરિયામાં બરફ જેવો ધોળો થાય છે. જુદા જુદા દેશની ખિસકોલીઓ રંગ, કદ, અને આકારમાં મળતી આવતી નથી. તિનાસરીમ અને આમહર્સ્ટમાં ૯ ઇંચ લાંબી અને કાળા રંગની પીઠ વાળી ખિસકોલીઓ થાય છે. દિમાસયના પૂર્વ ભાગમાંના પ્રાન્તોમાં ભૂરા રંગની, મલાયા દ્વીપકલ્પમાં સોનેરી રંગની, અને મણિપૂર, સુમાત્રા, બ્રાહ્મ, વગેરે બેટામાં દોઢ ફુટ લાંબી ખિસકોલીઓ થાય છે.

લક્ષણ—માણસોની પાસેમાં પાસે રહેનારાં અને વધારે દેખા દેનારાં પ્રાણીઓમાં ખિસકોલી જેટલું બીજું કોઈ પ્રાણી વધારે દબેલું અને જળીતું નથી. વાડીઓમાં, જાળીયાઓમાં, આંખાવાડિયાંમાં, રસ્તાઓ ઉપર, ઝાડો ઉપર, તેમ જ ધરોના આગલા ખૂંટા ભાગોમાં આ પ્રાણીઓ દબેલાં દિવસે જમતાં નગરે પડે છે. મુખ્યત્વે કરીને વડ અને તેના જેવાં બીજાં ફળ વાળાં ઝાડો પર આ પ્રાણીઓ વધારે જોવામાં આવે છે. તાડ અને ખમ્બૂરીનાં ઝાડ પર પણ ખિસકોલીઓ ધણી જોવામાં આવે છે. જ્યારે તે બપોળીત થાય છે ત્યારે જમીન પર ન રહેતાં ધરનાં છાપરાં કે ઝાડની ઝાળીઓમાં લપાઈ રહી બીજા પ્રાણીઓને ચેતાવવા સારા જે તરફ જાય છે તે તરફ મ્હો રાખી એક જાતનો અવાજ કરે છે. અવાજ કરતી વખત દર અવાજે તેની પૂંછડી ઊંચકાય છે. તેના ભયભયક અવાજથી બીજાં પ્રાણીઓ ચેતીને સાવધ થાય છે. માણસોના વસવાટ કે ખેતરો સિવાય બીજા ભાગોમાં આ પ્રાણી ભાગ્યે જોવામાં આવે છે. બીચાં, દાણા, ફળ, કળીઓ, અને ફુમળાં પાંદડાં, એ તેનો ખોરાક છે. કોઈ દોઈ વખત શ્વેત અને ઘેંટાં પણ તે ખાય છે. કાચલાં કે સખત છોડાં વાળાં ફળ ખાવાં તેને બહુ ગમે છે. ચોખા કરતાં ઝાંઝર ફેલીને ચોખા ખાવામાં તેને મક્કા પડતી દોષ એમ જણાય છે. ઝાડની ઝાળીઓમાં કે ધરનાં છાપરાંની

પાંખોમાં જીણું ધાસ, ઉન, ચીથરાં, રૂ, મુંવાળાં પીંછાં વગેરે રેસા વાળા પંદાર્યોનો સે ભારે માળો બાંધે છે. આ માળો અન્દરથી મુંવાળો બનાવી તેમાં નર માદા રહે છે. માદાને દર વેતરે બેથી ચાર બચ્ચાં આવતરે છે. બચ્ચાં હોય તે વખતે નર ઘણે ભાગે માળાની બહાર ચૂલે છે. આ પ્રાણી ખાતી વખત ખોરાકને આગલા પગ વતી પકડી પાછલા પગ અને પૂંછડીના ટેકા ઉપર બેસી ખાય છે. કાગડા, સમળાચો, વગેરે મોટાં સિકારી પક્ષીઓ ખિસકોલીઓને ઝડપ મારી પકડીને મારી ખાય છે. ખિસકોલી અને ખિલાડીની નજર એક ચાય છે, સારે જાણે તે આકર્ષાતી હોય તેમ જ્યાં મુઘી જાનેની નજર એક હોય ત્યાં મુઘી ખિસકોલીથી નાશી જવાતું નથી; તેમ જ ખિલાડીથી આગળ વધાતું નથી. ઘણી વાર આમ રહેવાથી ખિસકોલી બપતી મારી કમળેર પડી નજર ફેરવવા જાય છે કે તુરત ખિલાડી તલપ મારીને તેને પકડે છે. પાળવાથી આ પ્રાણી ઘણી સહેલાઈથી હણી જાય છે. વગર પાળેલી ખિસકોલીઓને પણ જો ખાવાનું નાંખીએ, એને તેને હેડીએ નહિ તો માણસનો તેને વિશ્વાસ પડી જાય છે, એટલે વગર બહીકેતે આપણી પાસે આવી બેસે છે. ઉદરની માફક જે હીકું તે માતરી ખાંવાની તેની અટકચાળી ટેવ હોવાથી માણસો તેનાથી દંડાળી જાય છે.

નિશાલ અને નિશાલીઆ.

(લખનાર ડૉ. ની. ડા. છત્રપતિ.)

(ચાતુ પૃષ્ઠ ૩૫૫ થી.)

ઓરી—ઓરી એ પણ સખત તાવથી શરૂ થતું દરદ છે. ૭૨ દલાક તાવ આવી ચઢેલ અને હાથ પર સતાં ચકામાં દેખા દે છે. દરદની શરૂઆતમાં તાવ બેડે સખત સજેખમનાં ચિન્હો હોય છે. તેથી કરીને ગામમાં ઓરીનો વાવર હોય તેવે વખતે સખત તાવ વાળું, નાક-મુંઘી પાણી ગળાતું હોય એવું, છીકા ખાતું, તથા ચાતી આંખો વાળું હોકકં જોવામાં આવે તો તેને ઓરી નીકળશે એમ સમજાવું. ૭૨ દલાક પછી ચઢેલા અને હાથ પર સતાં ચકામાં દેખા દે છે. થોડા વખતમાં આ ચકામાં આખા શરીર પર પથરાઈ જઈ અર્ધ ચંદ્રાકાર રૂપ મારણુ કરે છે.

જાળીઆમાં જેમ ચામડીમાં ફેરફાર થતાં તાવ જતો રહે છે તેમ આમાં થતું નથી. જેમ સાપના શરીર પરથી કાંચળી ઉતરે છે તેમ પાંચ સાત દહાડે બાળકના શરીર પરથી ચામડીનાં પડ ઉખડે છે. આ વખતે બાળકના શરીર પર ઠંડો પવન ન લાગે, અને તેને શરદી થઈ જાંસીતું તેમ જ મૂત્ર પિંડનું દરદ ન થાય, ચોટલા વાસ્તે તેનો લૂગડાથી તેમ જ તેના શરીરને તૈલાદિ પદાર્થો લગાડી બચાવ કરવાની જરૂર છે. આ દરદમાં ધણું ઊંઘાં વરાધ નામે ઓળખાતી સખત ખાંસીથી મરણ પામે છે. તે જે બચે છે તો જુદે જુદે નામે ઓળખાતા ખાંસીના દરદથી પીડાડીથી હેરાન થાય છે. આવાં ઊંઘાંને ગડ ગુમડ બહુ નીકળે છે ને કાન પાકે છે.

ઝોરી મટયા પછી ઊંઘાંની ખોરાક પોષાક સમજાવી સારી તજવીજ રખાય, તો તેની તબિયત ઠેકાણે આવે છે અને તે ટીવતવાન થાય છે. ઝોરી વાળા ઊંઘાંના શરીર પરથી તમામ ચામડી ઉતરી જઈ નવી આવે ત્યાં લગી તેને નિદ્રાએ મોકલવો નહિ. મોકલવાથી ખાંસી ઊંઘાંને આ રોગ ચડવાનો સમ્ભવ છે.

વહેમ ન ગ્રખતાં આ દરદમાં દવા કરવાથી બહુ જીવ બચાવી શકાય છે.

અછમડા—અછમડાનું દરદ આ વર્ગનું, પણ બહુ જ નરમ ને નિર્ભયમકારી છે. જરૂર કલાક તાવ આવી શરીર પર ફેલીઓ થાય છે. યોગ્ય વખતમાં જિનજોખમે તે મટી જાય છે. આ દરદમાં જીવ બચવા આવડવને જોખમ નથી.

ગળમુળાં—ગળમુળાંનું દરદ ઊંઘાંમાં જ લેવામાં આવે છે. એમાં જન્મે કાનના અગાડીના ખાગમાં વસતા યુક્ટ પિંડોમાં સોજો આવી મોઢું તણતુમ્બ બને છે, તથા તાવ આવે છે, ને ઊંઘાંને ચાર દહાડા હેરાન થઈ મરી જાય છે. કોઈ કોઈ વાર કોઈ વધારે પીડાતું લેવામાં આવે છે. આ પછી લોકો તાંદળજળની બાજી બાંધે છે એ કીક છે. ગૂંચળા બાગ પર સેક કરવો તથા પરસેવો ને જીવણ થાય એવી દવા આપવી. આ રોગ પણ ઊત્તો રોગ છે વાસ્તે સાવચેતીથી વર્તવું.

ઉઠાંટીઓ—એ બચવનું દરદ છે. એક ઊંઘાંથી બીજા ઊંઘાંને

આ દરદ જોડે છે. આ દરદમાં ઉપરા ડાપરી ખાંસી આવે છે અને છેવટના ભાગમાં અંતિમ થાય છે. આ અવાજ પરથી એ દરદ ખીલ ખાંસીના દરદથી પરખાય છે. ખાંસીને લીધે મ્હો, આંખો, વગેરે લાગભાગ ધક્કા ખાય છે, અને કેટલીક વાર આંખ વગેરેમાં લોહીની સૂક્ષ્મ નળીઓ ફાટવાથી લોહી જમા થાય છે.

ઉપરા ડાપરી ખાંસી આવવાથી ફેફસાંની દિયતિ દમથી હેરાન થનારના ફેફસાં જોવી થાય છે. આ દરદથી ફેફસાંને યતુ નુકસાન કાઢી કાઢીને જન્મ પર્યન્ત હેરાન કરે છે. કવાથી આ દરદમાં સહેજસાજ મદદ મળે છે, આ દરદ લગભગ અઢી ત્રણ મહિના લગી પડેલો છે. ચીકણો ગળદો મળાના પછાડીના ભાગમાં યોડી રહી બચ્ચાને ગૂંગળાવે છે, માટે ગૂંગળાઈ જાય એવી ખાંસી આવે તે ધડી ગળદમાં આંગળી ધાલી ગળદો કાઢી લેવાથી બચ્ચાને સુખ થાય છે.

છાંટીઆ વાળા છોકરાને નિશાળે ન મોકલવો.

મરુતી.

ચેપી રોગનાં જન્તુઓના નાશ કરવા માટે સાફસૂદી.

ખરડીનો રોગ અટકાવવા માટે ઘરો તથા ભૂગડાં સાફ કરવાના નિયમો સમજાવી સરકારી કરાવ.

૧ડી સરકારે પોતાના તા. ૪ થી જુલાઈ સને ૧૮૯૯ ના નં. ૨૧૧૬ થી મુખ્ય સરકારને લખી જણાવ્યું છે કે—

મરુતીનો રોગ ફેલાતો અટકાવવા માટે સાફસૂદ કરવાના કામ ઉપર ધણું જ લક્ષ આપવાનું છે; કારણકે તેમાં કાંઈ પણ જાનની આશી રહે તો ધણી જ સ્ત્રમાળથી ધડી કાઢેલા અને અજાણેલા ઉપાયો નકામા અને નાખી દેવા જેવા થાય છે. કેટલીક વાર હમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે સાફસૂદ કરવાનું કામ બરાબર ચાલતું નથી, અને દમે ધારીએ છીએ કે સાફસૂદ કરવાના કેટલાક સારા નિયમો અને રીતોનું બરાબર શાન નહિ હોવાથી કેટલેક ભાગે તેમ જાને છે. આ કારણથી

હમે સુધરાઈ ખાતાના કમીસનર પાસે ફેટલાક સાદા નિયમો ધૂંટી કઢાવ્યા છે. આ નિયમોની યાદી આ સાથે મોકલવી છે, અને હમે બહાગણ કરીએ છીએ કે તમે તેની નકલો બધાં ખાતાના અમલદારો ઉપર મોકલવી આપી તેમાં જણાવેલા નિયમોને અનુસરીને તેઓ વર્તે એવી સૂચના આપશે.

આ ઉપરથી મુન્બઈ સરકાર પોતાના તા. ૨૧ મી જુલાઈ સને ૧૮૯૧ ૧ નં. ૪૫૯૯ ના ઠરાવમાં જણાવે છે કે—

વડી સરકારનો પત્ર તથા તેની સાથે મોકલેલી નિયમોની યાદી એ પાનેની નકલો સઘળાં ખાતાના અધિકારીઓ ઉપર મોકલવી, અને તેઓ તેમાં જણાવેલા નિયમોને અનુસરીને વર્તે એવી સૂચના આપવી.

સાફસૂક કરવાના નિયમો.

વડી સરકારના સાંભળવામાં આવ્યું છે, કે મરડીના રોગવાળાં ઘરે વગેરે સાફ કરવાનું કામ ફેટલીક જગ્યાએ બરાબર માત્રાનું નથી. ઘર કરીને જોઈતાં સાદિલ તથા હોંશીઆર માણસો નહિ મળી આવતાં આમ બને છે. વળી કોઈ કોઈ વખત તે કામ કરવાના નિયમો આં રીતેનું બરાબર જ્ઞાન નહિ હોવાથી પણ કામ સારું થતું નથી. જ્યારે બીનઅનુભવી માણસોને કામ સોંપવામાં આવે છે ત્યારે તે ઘણું કડીને બરાબર થતું જ નથી. તેટલા માટે જે માણસોને તે કામ કરવાનું છે તેની માહિતીને માટે ફેટલાક સામાન્ય નિયમો નીચે આપ્યા છે.

૧. એમ સાફ કરવા માટે યોગ્યતામાં આવતા ઇસાએનો રેલુ એ છે કે રોગનાં અમુક જન્તુઓનો નાશ કરવો. મરડીનાં જન્તુઓ હાલ સુધીમાં જે જે સ્થિતિમાં મળ્યા આવ્યાં છે તે તે સ્થિતિમાં તેમનો નાશ કરવાનું કામ સુબાએ સહેલું છે. પરંતુ તેમનો નાશ કરવાને યોજેલા ઉપાયો બરાબર લાગુ પડવા જોઈએ. મરડીનાં જન્તુઓનો બે રીતે નાશ થઈ શકે છે—

(૧) બાફ આપવાથી, (૨) રસાયણી પદાર્થોથી.

૨. બાફ આપવાને માટે ખાસ ધંધો બનાવેલાં છે. તેમાંનું દર કોઈ ધણું જ સારું કામ કરે છે. આ બધાં ધંધો સરખું કામ કરતાં નથી, પણ કોઈ ધંધ બરાબર કામ કરે છે કે નહિ તે નક્કી કરવાની ત્રણ મુખ્ય શરતો છે.

(૧) ઉપયોગમાં લીધેલી વરાળ પાણીથી તર હોવી જોઈએ,

(૨) વરાળની ઉષ્ણતાનું માપ ફેરનહાઈટ ઉષ્ણતા માપક યંત્રમાં
૨૧૨ અંશ કે વધારે હોવું જોઈએ, અને

(૩) બાફ આપી સાફ કરવા લાપક ચીજો બાફ આપતી વખત
બગડવી ન જોઈએ.

૩. બાફ આપવાનાં બાસ યંત્ર સધળાં બંદરો અને મોટાં શહેરોમાં
તાં જોઈએ. રેલવે લાઇન્સ ઉપર વરાળ યંત્રમાંથી વરાળ મળી આવે
છે, માટે ત્યાં બાફ આપવાનાં ન્હાનાં કામચલાઉ યંત્રો બનાવી શકાય.
પણ આ સધળી યોજનાઓમાં ઉપર બતાવેલી ત્રણ શરતો બરાબર જાળ-
વાય છે કે નહિ તે નક્કી કરવું જોઈએ.

અમુક યંત્ર કેવી રીતે સારું કામ કરી શકશે તે જોણે પ્રયોગથી
નક્કી કર્યું હોય, અને યંત્ર ચલાવનારની માહિતીને માટે જોણે અમુક
નિયંત્રો ધરી કાઢ્યા હોય એવા વેદક અમલદાર તરફથી યંત્ર ચલાવનારને
સચના મળવી જોઈએ. આવી રીતે વાંકે ધડેલા માણસને બાફ
આપવાનું કામ સોંપવું જોઈએ.

૪. પણ બારે કિમ્મતનાં બાફ આપવાનાં યંત્રો હમેશ મળી શકતાં નથી.
અને પ્રસંગે વારંવાર બોઇલર વાપરવાની જરૂર પડે છે. બોઇલર વડે કામ કરનાર
માણસની માહિતી માટે પણ અમુક નિયંત્રો ધરી કાઢવાની જરૂર છે. જે
બોઇલરને માટે ઉપયોગમાં લીધેલું વાસણ ટાંકી ચકાવ એવું હશે તે
ઉષ્ણતાનું જાંચુ અને એક સરખું માપ મેળવતાં ઝોણી સુરેકેશી પડશે.
વળી જ્યારે કોઈ નવી વસ્તુ પાણીમાં નાખવામાં આવે છે ત્યારે પાણીની
ઉષ્ણતા ઝોણી માંપ છે એ પણ જાણવું ન જોઈએ. આ કારણને લીધે
બાફ આપી સાફ કરવાની દરેક ઝીજ પાણીમાં પૂરેપૂરી બોળામ અને
દસ મિનિટથી ઝોણા વખત રહે નહિ તેવી ગોઠવણ થવી જોઈએ.

૫. બાફ આપવાનું બની શકે તેમ ન હોય ત્યારે રસાયણી પદાર્થોનો
ઉપયોગ કરવો જોઈએ. રસાયણી પદાર્થોના સમજાવનાં એવો વાંધો
ઉદાગ્રવામાં આવે છે કે લૂગડાં વગેરે સેન્ડીય પદાર્થોમાં રહેશે આલ્ક્યુમન
રસાયણી પદાર્થો સાથે મળવાથી મરણીનાં જન્તુઓને લોંબુ રૂપ થાય છે.
આથી તેમનો નાશ થવાને બદલે હલકું તેમનું રક્ષણ થાય છે. આ વાંધો
માત્ર કલ્પિત છે એમ કહેવાની અજરૂર છે.

જ્યાં સરસામાન ઉપર તથા દિવાલોના દેખી સમયે તેટલા ભાગ પ્રાપ્ત પીચકારી વતી પરસોરાઈડનું પાણી છાંટવું. અર્ધી ધૂળનાં રફકણુ હોતો બન્ધ થશે, અને ઘરમાં પેશવાનું મુકાબલે સહિનજામન થશે. પછી ઘરમાં પેશનું અને દિવાલો, છત, વગેરે પલગીને ટપકતાં ગાય સાં સુધી પરસોરાઈડનું પાણી છાંટવું. ત્યાર પછી ઘરનો બધો સરસા મન એક જગ્યાએ એકઠો કરવો, અને તેમાંથી થોડો થોડો લઈ તેના પર પરસોરાઈડનું પાણી ખૂબ છાંટવું. જ્યાં લૂગડાં એકઠાં કરી તેમને એક કંતાનના કાથળામાં બરવાં. પછી તે કાથળાનું મોઢું બાંધી ઉપર સીત કરવી. આ પ્રમાણે સીત કયાં બાદ તે લૂગડાંને બાદ આપવા અથવા ઉછળતા પાણીમાં ઝોળવા મોકલવાં. નકામી ચીજો બાળા નાંખવી.

આવી રીતે બધો સરસામાન પરસોરાઈડના પાણીથી ધોવા બાદ તેને તડકે સૂકવવો.

દરેક ઓરડી, દાદર, વગેરે તે જ પ્રમાણે ધોવાં.

ઓરડીના કેટલાક ભાગની ખાસ વિધિ કરવાની જરૂર છે. જે ઓરડીનું બોંય તળિયું ગાદીનું હોય તો તે બોદી નાખવું નહિ, પણ તેના પરસોરાઈડનું પાણી ખૂબ છાંટવું. જે બોંય તળિયું લંપિયું હોય તે બમણા કસ વાળા (જે ભાગ પરસોરાઈડ, ચાર ભાગ દામરોરોરો અને દમર ભાગ પાણીની મેળવણી વાળા) પરસોરાઈડનું પાણી છાંટવું.

કોઈ કોઈ વખત પાટિયાંની શરેકાઓ તથા પત્થરની દિવાલો ઉપર અને લાકડાં તથા પત્થરના સામાન ઉપર ક્યારેક ચીકવો થયે બાકે છે. કોઈ પણ જાતનું પ્રવાહી મિશ્રણ છાંટવાથી આ થયે જતો નથી. માટે પ્રથમ પરસોરાઈડના પાણીથી તેને ધોવો; પછી પાંચ ટકા કાર્બોસિક એસિડનું મરમ પ્રવાહી મિશ્રણ (પાંચ ભાગ કાર્બોસિક અને એક ભાગ પાણીની મેળવણી) સાથે સાથે લઈ તેને ખુબ ધરીને કાઢી નાખવો.

સપ્તળી શોરો તથા બાકાંગાં પીચકારી વતી પરસોરાઈડનું પાણી છાંટવું.

આવી રીતે ઓરડા તથા સરસામાન ધોયા પછી ઘરમાં દવા તરફનું અગવાળું દાખવ કરવાને હાપર ઉધાડી નાખવું. વળી હાપરમાં ૧ ફૂટ લાંબાં તથા સારૂ ફૂટ પ્રદેશનાં બાકાં સાકાં. આ બાકાંનાં એક પલ

જોઈને વંચમાં રહેવું ન જોઈએ. કોઈ કોઈ વખત જરૂર પડે તો આંખે
હાથે પછું કાઢી નાખવું.

બીજે દિવસે કળી સુનાવી ધર ધોળાવવું. ધર ધોળવામાં કળી સુનો ન
વાપરવો. એક વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં લાગે કળી સુનો ધીમે ધીમે
નાખતાં જવું, અને પાણી ખુબ ગરમ થાય ત્યારે તે દિવાલો, છત, બાંધ
તળિયું, બારણાં, વગેરે ઉપર છાંટવું.

ધર ધોવાનું કામ થલું જોખમ ભરેલું છે, પણ નીચેની બાળતો
ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાથી આ જોખમ કટલેક અંશે ઓછું થશે.

૧ ધર ધોતાર મજૂરને દર રોજ તપાસવા, અને કોઈની આ-
મડીમાં કંઈ શાટ કે કાપ માલુમ પડે તો તેને કામ કરવા
મોકલવો નહિ.

૨ કોઈ મજૂરને જોશ પડે તો સિવાય મરણી વાળા ધરમાં
જવા દેવો નહિ.

૩ બની શકે તો ધર ધોતી વખતે મજૂરને ખાસ લૂગડાં
પહેરવા આપવાં. આ લૂગડાં તેઓએ રાતે કાઢી નાખવાં
તેમાં નંદાવું.

૪ મોઢામાં ધૂળ ભાપ તે જોખમ ભરેલું છે એવી દરેક મજૂરને
સૂચના આપવી. કોઈ મજૂરે કામ કરતી વખતે ધૂળ લ-
ગાડવી નહિ. વળી ધરમાં પેસતી વખતે દરેક મજૂરે પોતાની
પાંખડી અથવા શળિયાનો હોઠો મોઢા ઉપર રાખવો, અને
ધૂળનાં રજકણુ ઉત્તરો બંધ કરવા માટે અને તેટલી ઝડપથી
ખસમોઢાઈડવું પાણી છાંટવું.

૫ કારજોલિક એસિડ અને સુનાના પાણીથી લાથને કંઈ ઇલા
ન થાય માટે લાથ ઉપર પુષ્કળ તેલ ચોખડવું.

૬ કામ કરી રહ્યા બાદ મજૂરોએ મજી વાળા બાગમાંથી
બહાર જઈ પોતાના લાથ ખૂબ ધસીને ધોવા.

૭ મજી વાળા બાગમાં જોરડીને ખાતું નહિ અથવા પાણી
પીવું નહિ. આવી જગ્યાએ દુકા પણ પીવો નહિ.

લૂગડાં સાફ કરવાની રીત—રેખ. ૩૪૧ તથા ૪૫૫ ખેરમારમાં

ખતાબા મુખ્ય લગાંને બાદ આપવી અથવા ઉકળતા પાણીમાં બેળમાં
આમડાં વગેરે બાદ આપવાથી બગડે તેવી વસ્તુઓ પરબોના ઇડના
પાણીમાં બોળવી, અથવા પાંચ ભાગ દારૂબોલિક એસિડ અને એક ભાગ
પાણીની મેળવણી તથા સાબુથી ધોવી.

શરીર સાફ કરવાની રીત.—સાબુ ચોળીને ઉઠા પાણીએ
ઢાંચું એટલે શરીર સાફ થશે.

કેળવણી ખાતાની સ્વરો.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

અમદાવાદ જિલ્લો-પુસરી. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તથા ગામ
સોસાયટી. ૫-૪-૦ નરોડા કન્યા શાળા. સદાશીવ રામનાથ તથા હોટાલાલ
જેઠાનાથ રૂ. ૨૦-૦-૦ ગાંગાડ, દરબાર સાહેબ રૂ. ૧૫-૦-૦ હિતેશીલા.
મે. દાકાર સાહેબ રૂ. ૨૨-૦-૦ દોઠ કન્યા શાળા. કબેરજી ભલંગસોમ
રૂ. ૫-૦-૦ ગાણેશ, સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો રૂ. ૫-૦-૦ થલતં
આનરમાઈગલાનમાઈ તથા ગીરધર નરસીભાઈ રૂ. ૩-૦-૦ પુસરી
ગામ સોક રૂ. ૧૦-૦-૦ ઓગાણુ. ગામ સોક રૂ. ૭-૮-૦ સોયણી
મુખ્યધના રોઠ પ્રદીરભાઈ પ્રેમગંદ રૂ. ૪-૪-૦ આંબલીઆરા. લીમ
સોક રૂ. ૩-૦-૦ અમલતાલી કન્યા શાળા. પટેલ બુલાભાઈ કબેરભાઈ રૂ. ૫)

મહીકાંઠા વિભાગ-ગેલોડા. ગ્રોસાર્થ શંકરગરજી મોહનગરજી
મીનાઈ શર ૧૦)

ખેડા જિલ્લો-સંદેશર, બોરસદના પટેલ હીરાભાઈ બાપુજી રૂ. ૧૬-૮-૦
નાં પુસ્તકો તથા મીનાઈ.

રેવાકાંઠા પંચમહાલ વિભાગ-રાવસાડ. કમિટીના મેમ્બર
ના. માધવભાઈ દાઝભાઈ રૂ. ૮-૦-૦ દાંસોલ. દેસાઈ કન્યાશાળા દાઝભાઈ
રૂ. ૭-૦-૦ પાણીની પરબ બેસાડી. દાલોલ પાંચ. દેસાઈ સારાભાઈ
સોતોકરાય રૂ. ૫-૦-૦ કડાણા. આજકારી ઇન્તરદાર રોઠ એદતજી
રતનજી રૂ. ૫-૦-૦ બોરજી. ઇનામદાર ગણેશ પામુદેવ રૂ. ૫-૦-૦

મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું.

નોંધ: કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરેક શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જળબંધ પેપર સ્ટીલપેનો ખાસ ટોચની મોટી મેગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ બરેલી છે. દરેક બેઠકમાં ૩૦૦—૬ કિમ્મત ૩ ૦૦ વેલ્યુએબલ થી ૧ થી ૬ બેઠક સંખ્યાવાળાને ખર્ચના ૩૦૦ વધારે લાગશે. બૃહદ્ જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૬ બેઠક સંખ્યા ખર્ચના બે આના લાગશે. આ દરેક કાવસજી માસ્તર, દરેક શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા. અને ક્રિશ્ચિયન એજન્ટ. ધોખી તળાવ સુખ્યર્થ.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બ્રાજ્ઞવોદ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યર્થ ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં અપાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢળની મોડવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતી યથાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે. એ શિક્ષકો આગળ સેકંડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળ્યા, અહિં મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈને સુન્દરતા જળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપર પ્લેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુંદર રંગની સાદીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર કાચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કક્ષમ વાપરવાની દરેકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કક્ષમ અક્ષરનું બાળકોને પાડું માન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ભારે હાથ મુજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ખાત્રી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને મૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ દરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક, લીટી મૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી લખા છોકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, ને મળા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું માન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર મુદ્રાવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીબુકોનો છઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ઘણાં ઉપયોગી ચર્ધ પડે તેવાં લખાણો લખાઈ રહેલાં છે.

બ્રહ્મચર્ય શાહી.

આ અમ્મમાની કાળી (બ્રહ્મચર્ય) શાહીથી લખતાં રાંધે ખૂબી થઈ જઈ અટકતી નથી, જેથી લખવામાં સરળતા વધે છે. કૃષ્ણાણુ ગમે તેટલો વખત જવા-જતાં હવા, પાણી, ગરમી કે ઠંડીથી બગડી જતું, કુડી નિકળતું, કે હડી જતું નથી. પણ હમેશને માટે કાયમ રહે છે. દશ શેર (પાંઉક) શાહી થઈ શકે એવાં આઠ પડીકાંનો રૂપીઆ એક. પેકીંગ તથા પોસ્ટેજ વધુ. લાલ શાહી.—આ શાહીનો રંગ પોદા લાલ અને શોભિનો છે. આઠ શેર (પાંઉક) શાહી થઈ શકે એવાં આઠ પડીકાંનો રૂપીઆ એક. પેકીંગ તથા પોસ્ટેજ વધુ. પરદેશીનાં ગૃહાકાને આઠ પડીકાંથી ઓછાં મોકલવા રીવાજ નથી. જે બ્રહ્મચર્ય તથા લાલ શાહીનાં ગણાને આઠ ભેદતાં હશેનો તેમ પણ મોકલવામાં આવશે.

કેળવણી ખાતામાં વપરાતી ચોપડીઓ, કાપીઓ, નકશાઓ, તથા બીજી વાંચવા લાયક ચોપડીઓ મળશે. મંગાવનારને વાળખી કમીશન કાપી આપીશું. પોસ્ટેજ જુદું.

મુ. વઠવાણ રાહુર. શાહ નારાયણ અમરશી

ગણિત ગમત—તેવાર છે. વડોદરા રાજ્યમાં ઇ. માટે મંજૂર. પુસ્તકો લીલાવતી આધારે ગણિત તથા માપકરણની સરળ રીતો આપેલી છે. ૧. ૩. ૦૧ કતાં. જગનનાથ નરભોરામ જેવી આર્યન હાઈસ્કૂલ અમદાવાદ.

મેતીવાડીના મૂળતરવની પાઠમાળા ભાગ ૧-લો.

મુંબાઈ હલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ તથા નામંદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ પ્રાધિક તથા લાઇબ્રેરી બુક તરિક્કે મંજૂર કરી છે, તેમજ એ વિષયના અનુભવી વિદ્વાનો એ તપાસીને બહુ ઉંચા અભિપ્રાય આપ્યા છે ક્રિંમત રૂ. ૦-૮-૦ પોંચ દરતાં વધારે પ્રતો રાખનારને સરકારે ૨૦ ટકા કમીશન. મોકલવાનો ખર્ચ મંગાવનારને શીર. મગનલાલ નરેશ-તમદાસ પટેલ, મુ. આંગલીઆસ—કપડવણજ પોસ્ટ. અમદાવાદમાં રીઝીરોડ ઉપર બુકસેલર શા. મેતીવાલ મગનલાલ પાસેથી પણ તે આવે મળશે.

બદલી-૩:૨૫) કપરના જે ગુલિફાદે મારી સાથે ટ્રાન્સર મનું હોય તે, મને લખે. મંજૂર છે (ઈ.નેગા.એમાં) હ.લા.ને રજૂના ઉપગોમ માટે પુસ્તક અંગિકાર તથા ફિલ. સચિત્ર. ૩૦૧૧) લી. મલદોકર અ.મદ.હે.મા.આમોદ ૭.મદ.પે.૩.૦૧